

Мундарица

ИЛМҲОИ АГРОНОМӢ

Набиев Т.Н., Махмадёрзода У.М., Рашидова М.М., Асроров А. Ҷ.-МАҲСУЛНОКИИ ДОНИ ҶУВОРИМАККА ВОБАСТА АЗ ИСТИФОДАИ МЕЪЁРИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ 3

Махмадёрзода У.М., Рашидова М.М. – ТАШАККУЛӢИНИ НИШОНДИҲАН-ДАҲОИ БИОМЕТРИИ ҶУВОРӢ ВОБАСТА АЗ УСУЛИ ПАРВАРИШ ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ.....7

Сардорев М.Н., Норов М.С., Абдурашидова И.Дж. - ПРОДУКТИВНОСТЬ СОВМЕЩЕННЫХ ПОСЕВОВ ЛЮЦЕРНЫ С СУДАНСКОЙ ТРАВой В ПЕРВЫЙ ГОД ЖИЗНИ.....9

Норов М.С., Шарипов А.Р.- МАҲСУЛОТНОКИИ НАВЪҲОИ ОҲТОБПАРАСТИ АНГОРӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ12

Набиев Т.Н., Вохидова К. А., Асроров А.- ФОРМИРОВАНИЕ УРОЖАЯ ЗЕРНА СОИ ПРИ БАКТЕРИЗАЦИИ СЕМЯН И ВНЕСЕНИИ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ, ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРОДУКТИВНОСТЬ СОИ.....15

Алибоева М.М. -ТАҒӢИРӢИИ ИҚЛИМ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҲАЙВОНОТИ КУРАИ ЗАМИН19

Рашидова М.М., Акрамов У.Х., Расулов М.- ТАЪСИРИ МАНҒИИ ГАРМШАВИИ ИҚЛИМ ВА БОРИШОТИ ҲАВОИ АТМОСФЕРА БА САБЗИШ ВА ИНКИШОҒӢИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА РОҲҲОИ МУТОБИҚШАВӢ БА РАВАНДИ ТАҒӢИРӢИИ ИҚЛИМ22

Сафарова С.С., Сангинов П. А., Мирзоев Л.Б.- НАСЛЕДСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ПЛОДОВЫХ ОРГАНОВ У ТОНКОВОЛОКНИСТЫХ СОРТОВ ХЛОПЧАТНИКА.....25

Усмонова Ш.Х., Солиев З.М., Холиков З.З. - ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ НАСТОЕК ИЗ ДЕВЯСИЛА ВЫСОКОГО (*NULA HELÉNII*), СУМАХА ДУБИЛЬНОГО (*RHUS CORIÁRIA*), ИВЫ (*SÁLIX*) И АЙЛАНТА ВЫСОКОГО (*AILANTHUS ALTISSIMA*) НА РОСТ РАСТЕНИЙ ОЗИМОЙ РЖИ РОДА (*SECALE CEREAL*).....28

Махмамов А. - МАРҲИЛАҲОИ ФЕНОЛОГИИ ИНКИШОФИ ХУРМОИ ШАРҚӢ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОР.....30

Раджабов Ф.М., Наботов С.К. - ЗАВИСИМОСТЬ МОЛОЧНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ ОВЦЕМАТОК ОТ УРОВНЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО И ПРОТЕИНОВОГО ПИТАНИЯ.....33

Косилов В.И., Полькина А.С., Ежова О.Ю., Раджабов Ф.М. - ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБИОТИКОВ ВЕТОМ 1.2 И ЭНЗИМСПОРИН В ГУСЕВОДСТВЕ.....38

Базаров Ш. Э.- ПРОДУКТИВНОСТЬ ПОПУЛЯЦИИ КУРОПАТОК ПРИ КЛЕТОЧНОМ СПОСОБЕ СОДЕРЖАНИЯ42

Кадыров Т.А. – ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОЙ ТЕМПЕРАТУРЫ СРЕДЫ НА ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ, ИНТЕНСИВНОСТЬ РОСТА МОЛОДНЯКА И ПРОДУКТИВНОСТЬ МОЛОЧНОГО СКОТА.....44

Наботов С.К., Раджабов Ф.М.- КОРМОВАЯ ЦЕННОСТЬ ТРАВСТОЯ ПАСТБИЩ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА «ОЛИЧАБУЛОК» ПО СЕЗОНАМ ГОДА.....49

Ташпулатов М.М., Розиков А.М., Бутаева Д.Т. - БИОЛОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ХИМИЧЕСКИХ ПРЕПАРАТОВ ПРОТИВ СОСУШИХ ВРЕДИТЕЛЕЙ БАХЧЕВЫХ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА.....54

Исоев Р. Р., Рахимов Ш.Т., М. Саидмумин- ПРИЁМЫ УЛУЧШЕНИЯ ВОСПРОИЗВОДИТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ КОРОВ.....57

Холиқов А. Н., Раҷабов Н.А., Маҳмадшоев А. Н., Абдуллозода Ҳ. Ф., Қурбонов В. К.- МУВОФИҚӢ МЕЪЁР ҲӢРОНИДАНИ МЕШҲО ОМИЛИ АСОСИИ ГИРИҒТАНИ НАСЛИ СОЛИМ.....59

Риоева Н.Г. - КЛИНИКО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КОРОВ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА ОАО «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР» ГОРОДА ГИССАРА.....63

Бобозода О.С., Комилзода Д.К., Эргашев Д.Д., Бозоров Ш.Э. -САНЦИШИ НАЗОРАТИИ ҚАССОБӢ, РУШДИ АНАТОМИИ УЗВҲОИ ДАРУНӢ ВА БАҲОДИҲИИ СИФАТИ ГӢШТИ МУРҒИ МАРҶОНИ ИРСИЯТҲОИ ГУНОГУН.....65

Бобозода О.С., Эргашев Д.Д., Комилзода Д.К., Норбабаева С.Т. - БАҲИСОБИРИИ ИСТЕЪМОЛ ВА САРФИ ҲӢРОК БА ВАЗНАҒЗУНКУНИИ МУРҒИ МАРҶОНИ ИРСИЯТҲОИ ГУНОГУН.....69

ВЕТЕРИНАРӢ

Назаров Ш. Ҳ., Абдуллоев У. А.- МУАЙЯН НАМУДАНИ ДАРОЗӢ ВА ВАСЕЪГИИ МУҲРАҲОИ СКЕЛЕТИ ТИРИИ ГӢСҒАНДОНИ ЗОТИ ТОҶИҚӢ..... 73

Ҳафизов Д.Ш., Шамсудинов Ш.Н., Каримов А.И.- ТАЪСИРИ ШИРАИ КАМОЛИ ҚЎҚАНДӢ БА ФАЪОЛИЯТИ ШИРАҚУДОКУНИИ МЕЪДА.....	75
--	----

МЕХАНИКОНИИ КИШОВАРӢ ВА ГИДРОМЕЛИОРАТИВӢ

Ахмадов Б. Р., Амиров Н. Р.-ОПРЕДЕЛЕНИЕ КАЧЕСТВЕННЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАБОТЫ ПИТАТЕЛЯ ИЗМЕЛЬЧИТЕЛЯ КОРНЕКЛУБНЕПЛОДОВ.....	80
Ахунов Т.И., Ходжиев Б.Б., Юнусова С.С. - ПРИМЕНЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ РЕШЕНИИ ИНЖЕНЕРНЫХ ЗАДАЧ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ РАБОЧИХ ПРОЦЕССОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ МАШИН.....	83
Сафаров М., Миракилов Дж. Х., Одинаев Б.Д.- ИССЛЕДОВАНИЕ РАБОТЫ МАЛОГАБАРИТНОЙ КАРТОФЕЛЕСАЖАЛКИ КШТ-1	86
Низомов Д.Н., Ходжибоев А.А., Икромов И.И., Ходжибоев О.А. - ИССЛЕДОВАНИЕ НАПРЯЖЕННО- ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ ПЛОТИНЫ ШУРАБСКОЙ ГЭС НА ОСНОВЕ НЕОДНОРОДНОЙ МОДЕЛИ С УЧЕТОМ ПОДАТЛИВОСТИ ОСНОВАНИЯ.....	89
Икромов И.И., Икромов И.И., Икратова М. И.- ХУСУСИЯТҲОИ МИКРООБӢРИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	94
Умаров Х.У., Имомназарова Т.А. – ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ДЕГРАДАЦИИ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В ГОРНЫХ МЕСТНОСТЯХ.....	99
Рахимов А.А., Магдазиев У., Мирзоев А.Х.- ПРИМЕНЕНИЕ ПЕРЕНОСНОГО ВОДОМЕРА С ФРОНТАЛЬНЫМ ВОДОПРИЁМНИКОМ ДЛЯ МОНИТОРИНГА ПОЛИВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР.....	103

ИҚТИСОДИЁТ ДАР КАС

Шарипов З.Р., Толибов Р.- МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ШАКЛҲОИ ОН ДАР КАС.....	109
Носиров Р., Юсуфзода И.У.- ТАШКИЛИ ОҚИЛОНА ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАР.....	112
Бобочонов Д.Д., Назирӣ Г., Шодиев К.Қ.- ТАШАККУЛ ВА РУШДИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	118
Мирсаидов А.Б., Абдуллозода Х. - СОҲАИ ШУҒЛНОКИИ АЛТЕРНАТИВӢ ВА ЗАРУРАТИ ИНЪИКОСИ ОН ДАР ҲАЁТ.....	121
Хикматов У.С., Кошонова М.Р., Хакимов С.Н. – УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ	

ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (МЕТОДОЛОГИЯ И ПРАКТИКА).....	127
Садриддинов Н.Т., Садриддинов У.Н.- БАЪЗЕ МУАММОҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲАИ ЧОРВОДОРӢ.....	132
Рауфӣ А., Шарифов З.Р. - ПУРКУНИИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛИ БО МОЛҲОИ ОЗУҚАВОРӢ.....	136
Баҳодуров Ш. Б., Кенчаев Ш.- РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ СОҲАҲОИ БОҒУ ТОКПАРВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	140
Олимов А.Х., Шарипов Х.П.- АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРДИ СОҲАИ КИШОВАРӢ.....	142
Мирзоев Б.- САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛИ ХҲРОКИ САҲРОӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	146
Раҳимов Ҳ.С. – ИСТИФОДАБАРИИ ВОСИТАҲОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУҲРОНӢ.....	151
Мирсаидов М.Н., Сафаров А.- ТАХАВВУЛОТИ НАЗАРИЯҲО ВА ТАШАККУЛИ КОНСЕПСИЯИ РУШДИ УСТУВОР.....	157
Олимов А.Х., Шарипов Х.П. - ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪСИСӢ ВА РУШДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД.....	164
Сангинова У.С., Шарофов У.- ОПТИМИЗАЦИЯ РАЗМЕЩЕНИЯ – ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЦИТРУСОВЫХ ПЛОДОВ ...	168
Воҳидов Р.В., - САБАБҲОИ ПАЙДОИШИ БЕКОРӢ ВА РОҲУ УСУЛҲОИ ПЕШГИРИИ ОН ДАР ШАРОИТИ ИМРӢЗА.....	171
Қудратова Ф.Р.- ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА СОҲАИ УСТУВОРИ КИШОВАРӢ.....	174
Сафарова А. Д.- ХУДАТӢМИНКУНИИ АҲОЛӢ БО ОЗУҚАВОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	178
Юлчибекзода М.- ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	181
Шарипов И.О. – БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ МАҚМОТҲОИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР СОҲАИ МАНЗИЛИ МУНОСИБАТҲОИ ЗАМИНДОРӢ.....	185
Хамзаева Н.С., Сафарова Н.Н.- ЖЕНСКОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО- ЗАЛОГ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА.....	188
Маҳкамова Ҳ.А.-ТАМОИЛҲОИ АСОСИИ ДАСТГИРИИ ЛИЗИНГИИ РУШДИ КИШОВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	191
Зувайдуллоева Г.Х. - АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ХАВҒУ ХАТАРИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ.....	195
Ашуров С.А. - ҲОЛАТ ВА РУШДИ ХИЗМАТРАСОНӢ БА АВТОМОБИЛҲО ДАР ШАҲРИ ХУЧАНД.....	197

ТДУ 633.15

МАҲСУЛНОКИИ ДОНИ ҶУВОРИМАККА ВОБАСТА АЗ ИСТИФОДАИ МЕЪЁРИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛӢ

Набиев Т.Н., академик, Махмадёрзода У.М. профессор, Рашидова М.М. дотсент, Асроров А. Ҷ. ассистент-ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: *ҷуворимакка, кишт, нуриҳои маъданӣ, меъёри нури, маҳсулнокӣ, массаи биологӣ сабз ва хушк, қадӣ растанӣ, давраи нашъунамо, ҳосилнокӣ.*

Таъмин намудани аҳолии ҷумҳурӣ бо маҳсулоти озуқаворӣ истеҳсоли ватанӣ яке аз ҳадафҳои асосии кишоварзон ба ҳисоб меравад. Ҳалли масъалаи номбурда вазифаи аввалиндараҷаи олимон, мутахассисон ва кормандони соҳаи кишоварзӣ мебошад. Дар Тоҷикистон имконияти реализи зиёд намудани истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ аз ҳисоби самаранок истифода намудани заминҳои обӣ ва руғидани ҳосили баланд мавҷуд мебошад.

Барои зиёд намудани истеҳсоли ғалла дар баробари дигар зироатҳои ғалладонагӣ, ҷуворимакка яке аз зироатҳои серҳосили маъмулии ӯму хошк буда, дар соҳаҳои хоҷагии халқ васеъ истифода бурда мешавад. Имконияти дар Тоҷикистон, дар оянда зиёд намудани масоҳати кишти асосии ҷуворимакка ва инчунин аз ҳисоби гузаронидани кишти такрорӣ то ба 30-40 ҳазор гектар мавҷуд мебошад.

Натиҷаҳои таҷрибаҳои солҳои охир шаҳодат медиҳанд, ки дар асоси ҷорӣ намудани технологияи муносири парвариш ҷуворимакка парварон ба нишондодҳои хеле назаррас ноил гаштаанд. Ҳоло ҳосилнокии ҷуворимакка асосан ба меъёри танзимшудаи нафӣ, ғизонокии хок ва ҷойгиршавии растаниҳо дар майдони кишт, ки истифодаи максималии энергияи офтобро таъмин менамояд, таъя мекунад.

Таҳия намудани меъёри нуриҳои минералӣ барои ҳосили тарҳрезӣшуда, яке аз омилҳои асосӣ барои баланд бардоштани ҳосилхезии дони ҷуворимакка ва зиёдшавии истеҳсоли маҳсулоти он ба шумор меравад. Парвариши ҳосили тарҳрезӣшуда, ки дар асоси технологияи интенсивӣ гузаронида мешавад, талаб менамояд, ки ҳамаи чорабиниҳои агротехникӣ дар муҳлати муайяншуда ва бо сифати баланд ба амал оварда шаванд.

Биобарин, мо мақсад гузоштем, ки хусусиятҳои нашъунамо ва маҳсулнокии ҷуворимаккаи навъи «Шуҳрат»-ро дар шароити водии Ҳисор вобаста ба меъёри нуриҳои минералӣ омӯзем.

Таҷрибаи саҳроии солҳои 2017- 2019 -ум дар хоҷагии «Ватанӣ»-и ноҳияи Ҳисор дар асоси усулҳои тадқиқотӣ қабул гардида гузаронида шуд. Масоҳати ҳар як қитъаҳои таҷрибавӣ 84м² ва майдончаи бақайдгирӣ -50м², ҷойгиршавии такрорӣҳо бетартибона буданд.

Натиҷаи таҷрибаҳои илмӣ мо нишон дод, ки истифода намудани меъёри ҳисоби нуриҳои минералӣ ба санаи фарорасӣ ва давомнокии давраи фазаҳои тараққӣи ҷуворимакка таъсири худро расонидааст (ҷадв.1). Аз нишондодҳои ҷадвал бар меояд, ки дар ҳамаи вариантҳои омӯзишӣ ниҳолҳои ҷуворимакка дар як вақт ба қайд гирифта шуд – 5.05. Вале оғози фарорасии фазаи ҷорӯбакбарорӣ ҷуворимакка, бо мурури зиёд намудани меъёри ҳисоби нури барои ҳосили тарҳрезӣшуда 2-3 рӯз ва давраи пухта расиш 3-8 рӯз нисбати ба варианти назоратӣ тӯл кашидааст. Давраи нашъунамои навъи ҷуворимаккаи «Шуҳрат дар шароити водии Ҳисор вобаста аз меъёри ҳисоби нури 103-108 рӯзро ташкил кардааст.

Таҷрибаи мо исбот намуд, ки баландии қадӣ ҷуворимакка дар ҳама марҳилаҳои инкишоф ва тараққиёти вобаста аз истифода намудани меъёри ҳисоби нури тағйир меёбад. Бо мурури зиёд кардани меъёри ҳисоби нури баландии қадӣ ниҳолҳои ҷуворимакка низ зиёд шудааст. Барои мисол, дар вақти истифода намудани меъёри ҳисоби нури - N96 P80 K60 барои гирифтани 60 с/га ҳосили тарҳрезӣшуда баландии қадӣ ниҳолҳои ҷуворимакка нисбат ба варианти назоратӣ дар давраи 8-9 барга будан 5,6 см, ҷорӯбакбарорӣ 24,4 см, гулкунӣ – 46,1 см ва пухтарасии ҳосил 48,6 см зиёд гардидааст. Дар вақти истифода намудани меъёри нури бо миқдори N195P164K80 дар ин давраҳо баландии қадӣ растании ҷуворимакка нисбат ба варианти назорати мутаносибан бо андозаи ба 8,5; 37,2; 53,9; 58,4 см зиёд шудааст.

Қадӣ баландии ниҳолҳои ҷуворимакка навъи «Шуҳрат» дар ҳама фазаҳои тараққиёт дар вақти истифода намудани меъёри ҳисоби нури – N285P240 K100 барои гирифтани 100 с/га ҳосили тарҳрезӣшуда мушоҳида карда шуд.

Шароити мусоиде, ки дар вақти ҷорӣ намудани усулҳои беҳтарин ва наватарини технологияи парвариш муҳайё карда шудаанд, барои рушду нумӯш ва зиёдшавии массаи биологӣ ҷуворимакка дар марҳилаҳои гуногун таъсири мусбӣ расонид.

Натиҷаи таҷрибаҳои илмӣ мо нишон дод, ки истифодаи меъёри ҳисоби нури шароити муътадили ғизогириро барои нашъунамо ва тараққиёти ҷуворимакка фароҳам оварда, массаи биологии сабз ва хушки ҳар як ниҳолҳои онро зиёд менамояд. Аз натиҷаи таҳлили нишондодҳои ҷадвал мушоҳида намудем, ки зиёдшавии массаи ниҳолҳои ҷуворимакка дар зери таъсири нурии истифодашуда барои ҳосили тарҳрезшудаи 60-100 с/га аз давраи найчабанди оғоз гардидааст. Дар ин давра меъёри ҳисоби нурии истифодашуда массаи сабзи ниҳолҳои ҷуворимаккаро нисбат ба варианти назоратӣ аз 12,3 то 25гр ва массаи хушкро аз 2,1 то 5,1 гр, зиёд намудааст.

Ҷадвали 1.

**Санаи фарорасӣ ва давомнокии давраҳои нашъунамои ҷуворимакка
вобаста аз истифода намудани нуриҳои минералӣ**

№ т/ т	Вариант	Фазаҳои тараққиёти ҷуворимакка					Давомнокии давраҳои нашъунамо, рӯз				Тӯла шӣ нисбат и вариан ти омӯзи шӣ
		Кишт	Баромад и ниҳолҳо	Ҷуробак барорӣ	Гул- кунӣ	Пухта расиш	Аз кишт то баро мад	Аз кишт то ҷорубак	Аз кишт то гулкун ӣ	Аз кишт то пухтар асиш	
1.	Назорат ӣ	20.04	5.05	07.06	14.06	29.07	15	49	56	100	-
2.	N96 P80 K60	20.04	5.05	09.06	17.06	01.08	15	51	59	103	3
3.	N195P1 64K80	20.04	5.05	09.06	19.06	03.08	15	51	61	105	5
4.	N285P2 40K100	20.04	5.05	10.06	20.06	06.08	16	52	62	108	8

Дар давраи гулкунӣ массаи сабз ва хушки ҷуворимакка дар вақти истифода намудани меъёри ҳисоби нури барои ҳосили тарҳрезшуда нисбат ба варианти назоратӣ мутаносибан аз 167,0 то 219,7 ва аз 57,4 то 95,0 гр зиёд шудааст.

Дар давраи пухтарасиши ҳосил дар вақти истифода намудани меъёри ҳисоби нури барои гирифтани 60 с/га (N96 P80 K60) массаи сабз ва хушкӣ ниҳолҳои ҷуворимакка нисбат ба варианти назоратӣ 200,9 ва 118,3 г ва дар вақти истифода намудани N195 P164K80 то 262,2 ва 144,4 г ва дар варианти 298,3 ва 177,1 зиёд шудааст.

Ҳосили массаи биологии ҷуворимакка дар марҳилаҳои гуногуни нашъунамои ҷуворимакка вобаста аз истифода намудани ҳисоби нури дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Таҳлилҳо нишон дод, ки бо мурури зиёдшавии меъёри нури ҳисоби барои ҳосили тарҳрезшуда аз 60 то 100 с/га ҳосили массаи сабз ва хушки ҷуворимакка дар ҳама марҳилаҳо зиёд шудааст.

Ҷадвали 2.

Таъсири меъёри ҳисоби нуриҳои минералӣ ба ҳосилшавии массаи биологии ҷуворимакка (с/га).

№ т/т	Вариант	Марҳилаҳои нашъунамои ҷуворимакка								Зиёдшавии ҳосил нисбат ба варианти назоратӣ	
		8-9 барг		Ҷорӯбакбарорӣ		Гулкунӣ		Пухтарасиш			
		сабз	хушк	сабз	хушк	сабз	хушк	сабз	хушк		
1.	Назоратӣ	24,5	7,20	111,9	38,5	196,1	65,6	266,0	158,5	-	-
2.	N96 P80 K60	33,2	8,6	192,0	56,0	313,0	105,7	402,3	241,3	163,3	82,8
3.	N195P164K80	38,1	9,60	199,9	60,2	334,6	118,4	449,0	259,6	183,0	101,1
4.	N285P240K100	42,1	10,84	217,8	66,6	350,2	132,1	474,8	282,4	208,8	123,9

Дар ин ҳолат дар вариантҳои омӯзишии меъёрҳои ҳисоби нури зиёдшавии ҳосилнокии массаи сабз ҷуворимакка нисбат ба варианти назоратӣ дар давраи ҷорубакбарорӣ аз 80,1 то 105,9 с/га, гулкунӣ аз

116,9 то 154,1 с/га ва дар вақти пухтарасиши ҳосил аз 136, то 208,8 с/га ва ҳосили массаи хушкш бошад мутаносибан вобаста ба марҳилаҳои хос аз 25,1 то 40,0 аз 57,4 то 95,0; аз 118,3 то 177,1 с/га зиёд ба даст оварда шудааст.

Ҳосили баланди массаи сабз ва хушки ҷуворимаккаро дар вақти истифода намудани меъёри нурҳои минералӣ бо андозаи-N285P240K100 рӯёнида мешавад.

Яке аз қараёни асосии ҳастии растаниҳо фотосинтез мебошад, ки барои пайдоиши ҳосил роли муҳимро иҷро менамояд. Натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ исбот намудааст, дар вақти гузаштани қараёни фотосинтез 90-95% массаи биологӣ хушки растаниҳо ҳосил мегардад ва инчунин ҳамаи қувваи энергия ғун мешавад.

Яке аз нишондодҳои асосии фаъолияти фотосинтезикии кишти зироатҳо сатҳи масоҳати барг ва роҳҳои ташаккулёбии он ба ҳисоб рафта, ҳосилнокии зироатро дар давоми давраҳои нашъунамо муайян менамояд.

Натиҷаи тадқиқоти гузаронидаи мо таъсири меъёрии ҳисоби нуриро ба ташаккулёбии масоҳати сатҳи барги ҷуворимакка дар марҳилаҳои гуногуни нашъунамо тасдиқ менамояд (ҷадвали 3).

Аз нишондодҳои дар ҷадвал оварда шуда мушоҳида мешавад, ки , ташаккулёбӣ ва зиёдшавии шиддатноки масоҳати сатҳи барги ҷуворимакка аз давраи пайдошавии 8-9 барга будани он оғоз гардида, андозаи максималии он дар давраи гулкунӣ рост меояд. Аммо баъдтар дар давраи пухтарасиши ҳосил бо сабаби зард шудани баргҳо ва нобудшавии онҳо дар қисми поёнии растани пастшавии масоҳати сатҳи барг дида мешавад.

Меъёри ҳисоби нурии минералӣ масоҳати сатҳи барги ҷуворимаккаро дар давраи 8-9 барга аз 2,8 то ба 7,3 ҳаз.м²/га дар давраи ҷорубакбарорӣ аз 7,9 то ба 16,2; дар давраи гулкунӣ аз 13,8 то ба 24,2 ва пухта расиши ҳосил аз 5,4 то 10,1 ҳаз.м²/га нисбат ба варианти назоратӣ зиёд намудааст. Аз ҳама масоҳати сатҳи барги ниҳолҳои ҷуворимакка дар ҳама марҳилаҳои нашъунамо омӯхта шуда, дар вақти истифодаи нурии ҳисоби N285P240K100 барои гирифтани 100 с/га ҳосили тарҳрезӣшуда ба қайд гирифта шудааст.

Ба ташаккулёбӣ ва нишондодҳои сохтори ҳосилнокии ҷуворимакка истифода намудани меъёри илман асосноки нури таъсири зиёд расонидааст (ҷадвали 4). Бо мурури зиёд намудани меъёри ҳисоби нури барои ҳосили тарҳрезӣшуда қадри ниҳолҳои он баланд ва дар сатҳи нисбатан болоии тана пайдошавии сӯтаҳои поёнии ҷуворимаккаро таъмин намудааст.

Ҷадвали 3.

Ташаккулёбии масоҳати сатҳи барги ҷуворимакка дар давраҳои гуногуни тараққиёт вобаста аз истифодаи меъёри нуриҳои минералӣ

№ т/т	Вариант	Давраҳои нашъунамо			
		8-9 барг	Ҷорубакбарорӣ	Гулкунӣ	пухтарасиш
1.	Назоратӣ	8,2	20,8	29,7	22,4
2.	N96 P80 K60	11,0	28,7	43,5	27,8
3.	N195P164K80	14,2	33,3	47,7	30,3
4.	N285P240K100	15,5	36,9	53,9	32,5

Ҷадвали 4.

Нишондодҳои сохтори ҳосилнокии ҷуворимакка вобаста аз истифодабарии меъёри ҳисоби нури

№ т/т	Вариантҳои таҷрибавӣ	Баландии қадри ниҳолҳо, см	Баландии қадри поёни сӯтаҳо, см	Дарозии сӯтаҳо, см	Вазни як сӯта, гр	Миқдори дон дар як сӯта, дона	Вазни дон як сӯта, гр	Вазни 1000 дона, гр
1.	Назоратӣ	249,7	103,3	16,7	97,0	230,3	54,2	240,0
2.	N96 P80 K60	298,3	122,9	20,1	154,4	307,4	90,6	290,2
3.	N195P164K80	308,4	130,5	21,2	180,0	377,0	115,3	310,3
4.	N285P240K100	318,8	134,5	23,8	197,1	430,2	134,2	316,6

Нисбат ба варианти назоратӣ дар вақти истифодаи -N96 P80 K60 барои ҳосили 60 с/га дарозии хӯшаҳо ба 3,4 см, вазни як сӯта ба 57,4 гр, миқдори дон дар як сӯта ба 77,1 вазни дони як сӯта ба 36,2гр, вазни 1000 дона ба 50,2 гр зиёд шудааст. Истифода намудани меъёри ҳисоби нурии минералӣ-N195P164K80 барои 80 с/га дон ин нишондодҳоро мутаносибан ба 4,5 см; 83,0 гр; 146,7 дона; 61,1 гр; 70,3 гр зиёд гардондааст. Аз ҷама нишондодҳои босифат ва беҳтарини сохтори ҳосилнокӣ дар вақти истифода намудани меъёри ҳисоби нурий -N285P240K100 барои гирифтани 100 с/га ба амал омадааст.

Омили асосӣ ва муайянкунандаи натиҷаи тадқиқоти илмӣ ин маҳсулнокии зироат ба ҳисоб меравад, ки дар он самаранокии ин ё он усулҳои технологияи парвариш омӯхта шудааст. Тадқиқоти мо нишон дод, ки меъёри ҳисобии нурии таҳрезишуда ба ташаккулёбии ҳосилнокии дони ҷуворимакка таъсири зиёд расонидааст. Дар вақти истифода намудани - N96 P80 K60 барои ҳосили таҳрезишудаи 60 с/га ҳосили ҳақиқии он ба 62,3 с/га баробар шудааст, ки нисбат ба варианти назоратӣ 26,1 с/га ва нисбат ба ҳосили барномавии таҳрезишуда 2,3с/га зиёд мебошад (ҷадвали 5). Дар ҳолати истифодаи меъёри ҳисобии нурий барои гирифтани 80 с/га ҳосили таҳрезишуда, ҳосилнокии ҳақиқии он ба 80,9 с/га баробар шудааст, ки нисбат ба варианти назоратӣ 44,7 с/га ва нисбат ба ҳосили барномавӣ 0,9 с/га зиёд мебошад. Аз ҷама ҳосили баланди дони ҷуворимакка дар байни вариантҳои омӯхташуда дар вақти истифода намудани меъёри нурий - N285P240K100 барои гирифтани 100 с/га ҳосили таҳрезишуда (95,7с/га) ба даст оварда шуд.

Ҷадвали 5.

Таъсири истифодаи меъёри ҳисоби нурий ба ҳосили таҳрезишудаи дони ҷуворимакка (солҳои 2017- 2019)

№ т/т	Варианти таҷрибавӣ	Ҳосили таҳрезишуда	Такроршавӣ				Ба ҳисоби миёна	Фарқият аз ҳосили барномавӣ	
			I	II	III	IV		с/га	%
1.	Назоратӣ	40	35,5	36,5	35,9	37,1	36,2	-3,8	10,4
2.	N96 P80 K60	60	60,3	63,4	62,8	62,7	62,3	+2,3	3,69
3.	N195P164K80	80	81,7	80,4	82,5	79,0	80,9	+0,9	1,11
4.	N285P240K100	100	95,3	97,2	94,4	96,0	95,7	-4,3	-4,49

АННОТАЦИЯ

ПРОДУКТИВНОСТЬ ЗЕРНА КУКУРУЗЫ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРИМЕНЕНИЯ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ

В статье приведены результаты исследования по формированию продуктивности зерна кукурузы в зависимости от применения различных норм минеральных удобрений. Исследования показали, что продолжительность вегетации кукурузы сорта Шухрат в условиях Гиссарской долины в зависимости от применения минеральных удобрений, составило от 100 до 108 дней. Высокий урожай зелёной и сухой биомассы кукурузы (474,8-282,4) формировался при внесении расчётных удобрений -N277 P230 K100. Среди изучаемых вариантов опыта, высокий урожай зерна кукурузы сорта Шухрат (95,7 ц/га) был получен при применении удобрений в норме N277 P230 K100. Результаты исследований показывают, что в условиях Гиссарской долины, есть возможность для получения запрограммированных урожаев зерна кукурузы на уровне 100 ц/га.

ANNOTATION

CORN GRAIN PRODUCTIVITY DEPENDING ON THE USE OF MINERAL FERTILIZERS

This article describes the productivity of corn grain, depending on the application of various norms of mineral fertilizers. Studies have shown that the duration of vegetation of maize sotraShukhrat in the Gissar Valley, depending on the use of mineral fertilizers, was 100-108 days. A high yield of green and dry corn biomass (474.8-282.4) from each hectare of land to the seedling phase during the use of calculated fertilizers for 100 s / ha of the programmed crop yielded corn grains. Among the research options, a high grain yield of Shuhrat maize (95.7 c / ha) was obtained using fertilizers in the norm N277 P230 K100. The research results prove that in the conditions of the Gissar Valley, there is an opportunity to obtain a programmed corn grain yield of 100 c / ha.

Key words: corn, sowing, mineral fertilizers, fertilizer rate, productivity, green and dry biomass, plant growth, growing season, yield.

ТДУ 633.174

ТАШАККУЛЁБИИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ БИОМЕТРИИ ҶУВОРӢ ВОБАСТА АЗ УСУЛИ ПАРВАРИШ ДАР
ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗИ

Маҳмадёрзода У.М., д.и.к., проф., Рашидова М.М., н.и.к., дотсент –ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: ҷуворӣ, кӯчат, нурӣ, барг, ҳосил.

Дар давраи нашъунамои зироатҳои саҳроӣ шароити хоку иқлим ва агротехника ба инкишофи растаниҳо таъсири калон мерасонад.

Ҷуворӣ ҳамчун намоёндаи зироати ғалладона бо суръати сусти ташаккулёбӣ дар зинаи аввали инкишоф аз дигар зироатҳо фарқ мекунад.

Натиҷаҳои мушоҳида аз раванди ҷараёни сабзиши растаниҳо нишон мендиҳад, ки ҷуворӣ то марҳилаи қадкашӣ (найчабандӣ) суст инкишоф меёбад. Баландии пояи растанӣ дар давраи панҷаронӣ ба 13,0-15,4 см баробар шуда, дар давраи қадкашӣ вобаста аз вариантҳои омӯзиши ин нишондод дар атрофи 98,0 - 103,8 см қарор мегирад.

Баландрави босуръати пояи ҷуворӣ пас аз ба анҷом расидани давраи қадкашӣ ба қайд гирифта шудааст. Давраи ҷоруббарорӣ аз рӯи нишондодии баландшавии поя дар муқоиса бо давраи найчабандӣ 3 маротиба бартарӣ дорад. Вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ ин нишондод 339,1- 348,8 см фарқият намуд.

Дар кишти ҷуворӣ бо усули пуштагӣ баландии поя дар таҷрибаҳои мо бо 7,6 см нисбат ба усули кишти васеъҷӯяк бартарӣ дошт. Бо зиёд намудани зичии растаниҳо мутаносибан баландрави қадӣ растани мушоҳида карда мешавад.

Ҳангоми муқоиса намудани баландии пояи ҷуворӣ дар вариантҳо бо зичии 70 ва 90 ҳаз./га фарқият бо нишондоди 5-7 см дар варианти зичии 70 ҳаз./га қайд карда шудааст. Ин ҳолат аз ҳисоби қадкашии растанӣ ва дарозшавии байнибуғумҳо ва нарасидани рӯшноӣ ба қисми поёни пояи растанӣ маънидод карда мешавад.

Чунин қонуният дар динамикаи сабзиши пояи ҷуворӣ дар давраҳои нашъунамои минбаъда низ мушоҳида карда шудааст. Масалан, дар давраи гулкунӣ нисбат ба давраи ҷоруббарорӣ баландии поя назаррас набуда фарқият байни вариантҳои омӯзишӣ ҳамагӣ аз 4-5 то 7-8 см-ро ташкил намудааст. Баландшавии поя асосан аз ҳисоби буғумҳои қисми болои поя ба амал омадааст.

Нишондодҳои баландшавии пояи ҷуворӣ дар давраи пухтарасии дон тақрибан аз нишондодҳои дар марҳилаи гулкунӣ гирифташуда фарқ накарда, ҳамагӣ 1-2 см -ро ташкил дод.

Мувофиқи нишондодҳои таҳлилкардашудае, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, баландшавии пояи ҷуворӣ ҳангоми гузаронидани кишт бо усули пуштагӣ ва ҷойгиркунии растаниҳо бо зичии 90 ҳаз./га ба амал меояд.

Аз тарафии муҳаққиқони сершумор таъсири назарраси сатҳи барг ба ташаккулёбии ҳосил исбот карда шудааст. Ҳосилнокии зироатҳои саҳроӣ дар сатҳи 90% аз ҳисоби фаъолияти узвҳои фотосинтетикии растанӣ ташаккул меёбад.

Мувофиқи натиҷаҳои таҳқиқот зиёдшавии масоҳати барг дар зироати ҷуворӣ пас аз давраи панҷаронӣ, бо гузаштани растанӣ ба марҳилаи қадкашӣ мушоҳида карда мешавад. Аммо нишондодҳои максималиро дар давраи гулкунӣ дастрас наменояд.

Аз рӯи нишондодҳои масоҳати барг дар таҷрибаҳои гузаронидашудаи кишт бо тухмӣ ва шинонидан бо кӯчат дар синни 30 рӯз фарқияти назаррас мушоҳида карда нашудааст.

Дар таҷрибаи мо вобаста аз усули парвариш нишондодҳои нисбатан баланди сатҳи барг ҳангоми гузаронидани кишти пуштагӣ дар муқоиса бо усули васеъҷӯяк ва зиёдшавии зичии растанӣ аз 70 то 90 ҳаз./га муқаррар карда шудааст. Масоҳати майдони барг дар таҷрибаҳои мо дар давраи гулкунӣ вобаста аз вариантҳои парваришӣ бо андозаи 40,1- 44,2 ҳаз.м²/га фарқият дошт.

Ҷадвали 1.

Динамикаи баландии пояи ҷуворӣ вобаста аз усулҳои парвариш дар кишти такрорӣ, см

Вариантҳои тадқиқотӣ	Давраҳои нашъунамо					
	майса занӣ	панҷаронӣ	қадкашӣ	ҷоруббарорӣ	гулкунӣ	Пухтарасии дон
Таҷрибаи 1. Гузаронидани кишт бо тухмӣ						
1. Усули кишт						

васеъҷӯяк -70 см	6,9	13,1	100,1	339,6	347,1	348,5
пуштагӣ – 70 см	7,1	14,3	102,2	341,2	353,9	354,6
2. Зичии растанӣ, ҳаз./га	6,9	13,3	100,7	340,4	348,2	349,2
70	7,1	14,2	102,1	344,1	350,3	351,5
80	7,1	15,4	103,8	347,8	352,0	353,4
90						
Таҷрибаи 2. Шинонидани ҷуворӣ бо кӯчат						
1. Усули кишт	-	13,1	99,8	339,7	347,8	348,9
васеъҷӯяк -70 см	-	13,1	102,6	344,8	352,7	353,7
пуштагӣ – 70 см						
2. Зичии растанӣ, ҳаз./га	-	13,0	98,9	339,1	347,0	348,1
70	-	13,1	100,4	341,7	349,4	350,7
80		13,1	101,9	344,6	351,7	352,9
90						

Дар таҷрибаҳои - гузаронидани кишт бо тухмӣ, растаниҳо дар марҳилаи гулкунӣ дар кишт бо усули пуштагӣ 42,3 ҳаз.м²/га майдони барг пайдо намуданд, ки ин нишондод нисбат ба кишт бо усули васеъҷӯяк бо нишондоди 2,1 ҳаз.м²/га зиёд мебошад. Дар варианти бо зичии 90 ҳаз./га дар муқоиса бо варианти 70 ҳаз./га бартарӣ бо нишондоди 4 ҳаз.м²/га мушоҳида карда шуд. Ин қонуният дар ташаккули индекси масоҳати барг дар таҷрибаҳои парвариши ҷуворӣ бо тарзи кӯчат низ муқаррар карда шудааст.

Дар давраи пухтарасии дон аз ҳисоби дастрасии нопурраи рушноӣ зардшавии баргҳое, ки дар қисми поёни поя ҷойгиранд, ба назар расид ва мутаносибан ба ин нишондод камшавии чашмнорас дар масоҳати барг (0,6-1,8 ҳаз.м²/га) ба мушоҳида расид. Новобаста аз ин мутобиқати байни вариантҳои омӯзиши дар давраҳои аввали нашъунамо ба мушоҳида расид.

Ҳамин тавр, вобаста ан натиҷаҳои бақайдгирифташуда чунин хулоса баровардан мумкин аст, ки аз рӯйи нишондодҳои масоҳати барг байни таҷрибаҳои омӯзишӣ: гузаронидани кишт бо тухмӣ ва парвариши ҷуворӣ бо кӯчат фарқиати муайяни чашмрас мушоҳида карда нашуд.

Ҷадвали 2.

Динамикаи ташаккули индекси масоҳати барги ҷуворӣ ҳангоми парвариши он дар кишти такрорӣ, ҳаз.м²/га

Вариантҳои тадқиқотӣ	майсазанӣ	панҷаронӣ	қадқашӣ	ҷорубакбарорӣ	гулкунӣ	пухтарасии дон
Таҷрибаи 1. Гузаронидани кишт бо тухмӣ						
1. Усули кишт	4,3	10,4	22,2	34,5	40,1	38,1
васеъҷӯяк -70 см	4,5	11,3	24,1	36,3	42,3	40,5
пуштагӣ – 70 см						
2. Зичии растанӣ, ҳаз./га	4,3	10,6	24,9	34,9	40,8	38,7
70	4,4	11,0	23,6	35,4	42,9	41,1
80	4,6	11,6	25,0	37,1	44,2	43,2
90						
Таҷрибаи 2. Шинонидани ҷуворӣ бо кӯчат						
2. Усули кишт	-	8,9	20,1	32,7	40,0	38,0
васеъҷӯяк -70 см	-	9,8	22,0	34,5	42,4	40,9
пуштагӣ – 70 см						
2. Зичии растанӣ, ҳаз./га	-	9,1	20,8	33,1	40,6	38,5
70	-	9,5	21,5	33,6	42,3	41,0
80	-	10,2	22,9	35,3	44,1	42,9
90						

Адабиёт

1. Қосимов Ч.Қ. ва диг. Растанипарварӣ бо асосҳои тухмишиносӣ- Душанбе, 2011
2. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта – М.: Агропромиздат, 1985
3. Каюмов М.К. Программирование урожаев сельскохозяйственных культур- М.: Агропромиздат, 1989
4. Моисеенко А.А., Негода Л.А. Урожайность зерновых культур при изменении срока посева и нормы высева //Ж.Земледелие, 2005.- № 5.
5. Пруцков Ф.М., Осипов И.П. Интенсивная технология возделывания зерновых культур- М.:Росагропромиздат, 1990
6. Рекомендации по возделыванию зерновых культур в Таджикской ССР /ГАПК ТАДЖ.ССР-Душанбе, 1986

АННОТАЦИЯ

ФОРМИРОВАНИЕ БИОМЕТРИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ СОРГО В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ПРИЕМОВ ВОЗДЕЛЫВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье приводятся параметры линейного роста растений сорго в зависимости от способа посева, посадки рассадой, от густоты стояния. Максимальная площадь листьев сорго, в отличие от 2-х кратной подкормки, формируется при 3-х кратной подкормке азотом на гребневых посевах (47,8 тыс.м²/га), по сравнению с обычным широкорядным способом посева и увеличения густоты стояния растений с 70 до 90 тыс./га.

ANNOTATION

FORMATION OF BIOMETRIC PARAMETERS OF SORGHUM DEPENDING ON THE METHODS OF CULTIVATION IN CONDITIONS OF CENTRAL TAJIKISTAN

In this article is giving about parameters linear growth of sorghum plants, depending on the method of sowing, planting seedlings, on the standing density. The maximum area of sorghum leaves, in contrast to a 2-fold top dressing, is formed a 3-with fold feed with nitrogen on ridge crops (47.8 thousand m² ha) compared to the usual wide-row sowing method and an increase in plant density from 70 to 90 thousand hectares.

Key words: *sorghum, seedlings, fertilizers, leavers, the harvest*

УДК 633.31+633.15

ПРОДУКТИВНОСТЬ СОВМЕЩЕННЫХ ПОСЕВОВ ЛЮЦЕРНЫ С СУДАНСКОЙ ТРАВой В ПЕРВЫЙ ГОД ЖИЗНИ

Сардоров М.Н., д.с/х.н., профессор, чл.корр. ТАСХН, Норов М.С. д.с/х.н., профессор, Абдурашидова И.Дж., к.с/х.н., дотсент- ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: *люцерна, суданская трава, продуктивность, кормовые единицы, переваримый протеин.*

В настоящее время, по всем зонам люцерносеяния, доказано преимущество подпокровных посевов люцерны на орошении. Выявлены также и лучшие покровные культуры, но продолжаются работы по установлению норм высева покровных культур, являющихся основным регулирующим фактором жизнедеятельности и долговечности люцерны [1,2,3,4,5].

Посевы люцерны под покровом суданской травой находят широкое распространение в южных районах Российской Федерации и в республиках Средней Азии. По нормам высева семян покровной суданки имеются противоречивые данные, а для условий Таджикистана их нет совсем. В связи с этим, перед нами стояла задача в условиях Яванского района определить оптимальную норму посева семян суданки, при которой она, не снижая урожайности давала бы возможность нормально расти и развиваться люцерне, как в год посева, так и в последующие годы жизни.

Рост и развитие растений находятся в прямой зависимости от условий выращивания, наличия оптимального потока факторов жизни растений и сочетания качественного изменения их.

Продуктивность совмещенных посевов люцерны с суданской травой, в первую очередь, зависит от густоты стояния покровной культуры. При использовании и качестве компонента при совмещенном посеве суданской травы 8 кг/га, в среднем за 3 года, получено 13,9 т/га кормовых единиц, при 12 кг/га -13,0 т/га, при 16 кг/га – 13,3 т/га кормовых единиц, что на 6,6-7,6 т/га больше, чем при чистом посеве (табл.1).

Из полученных данных видно, что по выходу прорезанного протеина совмещенные посевы люцерны с суданской травой имеют данное преимущество. Так, при совместном посеве люцерны с суданской травой получено на 0,2-0,4 т/га переваримого протеина больше, чем в чистых посевах люцерны. При этом максимальный урожай кормовых единиц и переваримый протеин получен при совмещенном посеве люцерны с суданской травой при норме высева 8 кг/га.

При решении вопроса рациональной организации кормопроизводства, необходимо учитывать требования полного обеспечения животных кормами при определенном соотношении питательных вещества и наибольшего объема кормов с единицы площади, при минимальных затратах труда и средств.

Известно, что наиболее распространенной единицей учета количества и качества кормов служит кормовая единица. По ней и производится экономическая оценка кормовых культур и кормов. Оценку кормовых культур следует проводить, как по кормовым единицам, так и по выходу кормопротеиновых единиц (КПК).

Так как в различных кормах, а, следовательно, и в кормовой единице элементы питания - протеин, белок, жиры, углеводы, витамины, минеральные соли – находятся в различном соотношении.

В 1 кормовой единице содержится 80-85 г переваримого протеина, и этого недостаточно. Исходя из этого, при вскармливании животных одного и того же количества разных кормов, в переводе на кормовую единицу, получают разную прибавку продукции.

Расчеты показали, что люцерны при чистом посеве способствует получению 9,2 т/га кормопротеиновых единиц, а при совмещенном ее посеве с суданской травой 1,7-15,0 т/га или на 4,5-5,8 т/га больше, чем при чистом посеве. При этом наибольшее количество кормопротеиновых единиц (15,0 т/га) получено при совместном выращивании люцерны с высевом 8 кг/га семян суданской травы.

Таблица 1.

Выход корма в год посева при чистом совмещенном посеве люцерны с суданской травой (2015-2017 гг.), т/га

Варианты		Кормовых единиц, (к)	Перев аримого протеина (п)	КПЕ	П.1000 К,Г	Отклонение от контроля			
культура	Норма высева семян уплотнителя, кг/га					Кормовых единиц, (к)	Переваримого протеина (п)	КПЕ	П.1000 К,Г
Люцерна-чистый посев					-				6,3
Люцерна	8	13,9	1,6	15,0	109,3	+7,8	+0,4	5,8	-70,8
+ суданская	12	13,0	1,5	14,0	111,4	+5,7	+0,3	4,8	-68,7
травы	16	13,3	1,4	13,7	107,0	+7,0	+0,2	4,5	-73,1

При оценки питательности кормов по содержанию белков учитывают содержание переваримых азотистых веществ или переваримого протеина.

Протеиновую питательность оценивают по количеству сырого и переваримого протеина в 1 кормовой единице корма. Протеин является пластичным материалом для построения тканей и органов животных, и входит в состав ферментов. Как недостаток, так и избыток его, сказывается на обмене веществ и продуктивности. Недостаточная обеспеченность животных протеином приводит к перерасходу кормов на единицу продукции, а излишек вызывает нарушение обмена веществ (кетоз, токсемия и др.), увеличение энергетических затрат и преждевременное старение организмов.

Чтобы судить о протеиновой питательности, необходимо знать содержание переваримого протеина в кормах. На одну кормовую единицу надо иметь, в среднем, 110-115 г переваримого протеина и столько же углеводов.

Результаты экспериментов показали, что при чистом посеве люцерны на 1 кормовую единицу приходится 180,1 г переваримого протеина. При этом, нужно отметить, что в условиях Таджикистана, в летний период, при стойловом содержании животных, люцерна является единственным и основным источником зеленого корма. Повышение содержания переваримого протеина отрицательно сказывается на здоровье и продуктивность животных.

В случае совмещенного посева люцерны с суданской травой на каждую кормовую единицу приходится 107,0-111,4 г переваримого протеина, что вполне соответствует зоотехническим требованиям.

Таким образом, продуктивность совмещенных посевов люцерны с суданской травой определяется оптимальными нормами высева покровной культуры. Оптимальной нормой высева семян суданской травы оказались 8 кг/га. Такое сочетание культур способствует повышению продуктивности пашни в 2,2 раза, по сравнению с чистыми посевами люцерны. При совместном посеве люцерны с суданской травой можно получить более сбалансированный корм по белково-продуктивному соотношению, что соответствует физиологическим требованиям животных.

Относительно влияния культуры уплотнителя люцерны в год посева на ее рост, развитие и продуктивность в последующие годы использования травостоя люцерны, в литературе имеются противоречивые данные.

На основе проведенных исследований на Киргизской опытной станции хлопководства отмечается, что уплотнение люцерны оказывает влияние на темпы отрастания люцерны на второй год жизни, особенно в начальный период вегетации. Вегетированная люцерна растет несколько быстрее, чем вышедшая из-под покрова. Это подтверждается проведенными исследованиями в других почвенно-климатических условиях. Однако, другие исследователи отмечают, что люцерна, выращенная совместно с другими кормовыми культурами, на второй год жизни имеет большую высоту и по выходу кормов не уступает люцерне чистого посева.

Результаты исследований свидетельствуют о том, что способы выращивания и нормы высева семян культуры-уплотнителя не оказывают угнетающего действия на рост, развитие и продуктивность люцерны второго года жизни.

В сумме за 6 укосов во втором году жизни с чистых посевов люцерны получено 91,8 т/га зеленой массы или 19,4 т/га сена, а с уплотненных посевов – 95,5-97,3 т/га зеленой массы или 20,7-27,6 т/га сена. В пересчете на кормовые единицы, во втором году жизни с чистых посевов получено 18,1 т/га, что на 0,7-1,0 т/га кормовых единиц меньше, чем с люцерны, выращенной с уплотнением. С совмещенных посевов в последующие годы получено на 0,1-0,2 т/га переваримого протеина больше, чем с чистых посевов.

Следовательно, уплотнение люцерны в первый год жизни суданской травой не оказывает отрицательного влияния на последующий рост и развитие растений, и урожай кормов.

Рост и развитие люцерны в третьем году жизни были практически одинаковыми. Это объясняется тем, что к третьему году жизни густота травостоя люцерны практически выравнивается, а это обеспечивает выравнивание всех параметров урожая.

Уплотнение люцерны в год посева суданской травой существенно не влияет на продуктивность ее в третий год жизни (приложение). В сумме за пять укосов с чистых посевов получено 77,0 т/га зеленой массы или 18,6 т/га сена, от люцерны, уплотненной в первом году жизни суданской травой, независимо от норм высева семян – 71,0-73,8 т/га зеленой массы, или 18,0-18,7 т/га сена.

В сумме за 5 укосов на третьем году жизни с чистых посевов люцерны получено 14,6 т/га кормовых единиц, а с совмещенных посевов – 14,2-14,8 т/га. При этом, наибольшее количество кормовых единиц получено при норме высева семян суданской травы 8 кг/га. Что касается урожая переваримого протеина, то способы выращивания, также не оказали существенного влияния. При всех нормах высева получено одинаковое количество переваримого протеина. При чистом посеве люцерны урожай переваримого протеина был 2,6 т/га, а при совместном посеве люцерны с суданской травой – 2,6-2,7 т/га. Ещё раз подтверждается, что посевы люцерны с высевом 8 кг/га семян суданской травы на третий год жизни обеспечивают получение 14,3 т/га кормовых единиц, 2,7 т/га переваримого протеина, что соответственно на 0,2 и 0,1 т/га больше, чем с чистого посева.

При выращивании многолетних трав объективную оценку можно дать только по результатам всего периода использования травостоя. В условиях орошаемых севооборотов травостоя люцерны используются 2-3 года. В опытах, люцерна выращивалась в течение трех лет. Данные по продуктивности люцерны, в сумме за три года, приведены в табл. 2.

Таблица 2.

Продуктивность люцерны, в сумме за три года хозяйственного использования в зависимости от способов ее выращивания (2015-2017 гг.), т/га

Варианты		Отклонение от контроля							
культура	Норма высева семян	Сено	Кормовые единицы	Переваримый протеин	КПЕ	Сено	Кормовые единицы	Переваримый протеин	КПЕ
Люцерна-чистый посев	-	46,4	39,3	7,1	55,2	-	-	-	-
Люцерна + суданская трава	8	59,0	48,1	7,8	63,1	+12,6	+8,8	+0,7	+7,9
	12	57,7	46,5	7,6	61,3	+11,3	+7,2	+0,5	+6,0
	16	58,0	46,3	7,4	60,2	+11,6	+7,0	+0,3	+5,0

Очевидно, что совмещенные посевы люцерны с суданской травой имеют явное преимущество перед ее чистыми посевами. Так, в сумме за три года с чистых посевов люцерны получено 46,4 т/га воздушно-сухой

массы, что на 11,6-12,6 т/га меньше, чем при совмещенном посеве с суданской травой. Превосходство совмещенных посевов наблюдается и по урожаю единиц. При совместном посеве люцерны с суданской травой, в зависимости от норм высева семян, получено за три года 46,3-48,1 т/га кормовых единиц, что на 7,0-8,8 т/га больше, чем с чистых посевов. Выход переваримого протеина составляет 7,1-7,8 т/га. Здесь также наблюдается незначительное превосходство (0,3-0,7 т/га) совмещенных посевов.

За все годы хозяйственного использования травостоя чистые посевы обеспечили получение 55,2 т/га кормопротеиновых единиц, а от совмещенных посевов, в зависимости от норм высева семян покровной культуры, получено 60,2-63,1 т/га кормопротеиновых единиц, что на 5,0-7,9 т/га больше, чем от люцерны чистого посева.

Следовательно, совмещенные посевы люцерны первого года жизни с суданской травой не снижают производительную способность поля, а наоборот, повышают ее. Если люцерна уплотняется суданской травой при норме высева 8 кг/га, то в сумме за три года урожай кормопротеиновых единиц увеличивается на 7,9 т/га, 12 кг/га – 6,1 т/га и 16 кг/га-на 5,0 т/га, по сравнению с чистыми посевами люцерны. Оптимальной нормой высева семян суданской травы для уплотнения люцерны первого года жизни следует считать 8 кг/га.

Литература

1. Макаров М. Люцерне - высокую агротехнику//Сельское хозяйство Киргизии, 1980. -№10.-С.4-5
2. Паришкура А.С. Использование пашни в системе хлопковых севооборотов //Тр. Ин-та/ ТаджНИИ земледелия, -1980. Вып. 12. –С.34-58
3. Сардорев М.Н. Изучение густоты стояния различных по скороспелости сортов кукурузы для уплотнения люцерны первого года в условиях Гиссарской долины: Автореф. дисс... канд. с.-х. наук – Самарканд, 1982. -20 с.
4. Синьковский Л.П. Природно-климатические и экологические основы круглогодичного использования орошаемых земель // Пути интенсификации орошаемого земледелия в хлопкосеющих районах Средней Азии –Душанбе, 1982. –С.8-27
5. Шамуратов А. Эффективность совместных посевов люцерны суданской травой: Автореф. дисс... канд. с.-х. наук –Ташкент, 1977. -21 с.

АННОТАЦИЯ

МАҲСУЛНОКИИ КИШТҲОИ ОМЕХТАИ ЮНУЧҚА БО АЛАФИ СУДАНИ ДАР СОЛИ ЯКУМИ ПАРВАРИШ

Дар мақола натиҷаи таҳқиқотҳо оид ба маҳсулнокии киштҳои омехтаи юнучқа бо алафи суданӣ оварда шудаанд. Аз натиҷаҳо маълум мешавад, ки кишти омехтаи юнучқа ба 8 кг/га тухмии алафи суданӣ шароит фароҳам меоварад, ки маҳсулноки нисбат ба кишти холиси юнучқа 2,2 маротиба меафзояд.

ANNOTATION

PRODUCTIVITY OF MIXED LUCERNE CROPS WITH SUDANESE GRASS IN THE FIRST YEAR OF LIFE

The article presents the results of studies of combined lucerne crops with Sudanese grass. The results of studies show that joint lucerne crops with 8 kg/ha of Sudanese grass contribute to increased productivity compared to pure crops 2.2 times.

Keywords: *lucerna, sudanese grass, productivity, fodder units, perevarimy protein.*

ТДУ 633.854: 631.5

МАҲСУЛОТНОКИИ НАВЪҲОИ ОФТОБПАРАСТИ АНГОРӢ ДАР ШАРОИТИ МИНТАҚАИ ТОҶИКИСТОНИ МАРКАЗӢ

Норов М.С.- д.и.к. , профессор ДАТ ба номи Ш. Шохтемур, Шарипов А. Р.- н.и.к., ИЗ АИКТ

Калимаҳои калидӣ: *офтобпараст, ҳосилнокӣ, навъ, кишти ангарӣ, зичии ниҳолҳо*

Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷорӣ шудани муносибатҳои иқтисодии бозоргонӣ ва истифодаи шаклҳои гуногуни замин аз корманди комплекси агросаноати Тоҷикистон талаб менамояд, ки захираҳои заминҳои қорам дар ҷумҳурӣ самаранок истифода бурда шаванд.

Оқилона ва самаранок истифода бурдани заминҳои обӣ, яке аз манбаъҳои асосии рушди соҳаи кишоварзӣ ва истеҳсоли маводҳои озуқаворӣ барои аҳоли ба шумор рафта, барои расидан ба яке аз ҳадафҳои асосии кишвар таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар заминаи бозётимод мегузорад [Нарзулоев, Бегназаров, 2015].

Ҷиҳати таъмини аҳолии ҷумҳурӣ бо маҳсулотҳои озуқаворӣ ва саноат бо ашёи хом, ривоч додани истеҳсоли рағани растании аз зироатҳои рағандех дар кишти ангорӣ офтопараст, маъсар ва кунҷит парвариш қарда мешавад.

Офтобпараст зироати пурқимати рағандор буда, асосан барои дони серравғанӣ парвариш карда мешавад. Вабаста ба навъҳо, шароити иқлимию ҳокӣ ва парвариш дар таркиби донаш аз 45 то 50 % ва дар таркиби мағздонаш бошад, 70 фоиз рағғани баландсифати нимхушкшаванда мавҷуд аст [Сардоров, 2008].

Кунҷараи офтобпараст баъди исканҷа (пресс) кардани тухмӣ дар таркибаш 6-7 фоиз рағған, 35-38 фоиз сафеда дошта, барои чорвои кишоварзӣ хӯрокаи серғизо мебошад. Дар 100 кг кунҷара 109 воҳиди хӯрокаи ва 100 кг силоси аз офтобпараст тайёр карда шуда, 16 воҳиди хӯрокаи ва 1,5 кг сафеда мавҷуд аст [Турусов, 2005].

Дар шароити Тоҷикистон офтобпараст зироати нав аст. Онро асосан барои истеҳсоли силос парвариш мекунад. Дар солҳои охир кишти он дар заминҳои лалмӣ ва ҳамчун зироати такрорӣ дар заминҳои обӣ бо таври васеъ паҳн шудааст.

Бо назардошти ин масъалаи мукамалгардонии технологияи парвариши офтопарастӣ ангорӣ аз лиҳози омӯхтани навъҳои нав ва зичии ниҳолҳо аз нуқтаи назари илмӣ муҳтаваи зиёдро дорост.

Мақсади таҳқиқот – самаранокии парвариши офтопараст дар заминҳои обӣ ё дар кишти ангорӣ аз лиҳози назариявӣ ва амалӣ, барои ба даст овардани тухмиҳо бо миқдори баланди рағған дар онҳо.

Методикаи амалигардонии таҳқиқот. Таҷрибаҳои саҳроӣ дар тӯли солҳои 2009 – 2011 дар шароити хоҷагии «Зироат» - и Институти зироаткорӣ АИКТ гузаронида шуданд. Дар таҷриба навъҳои офтопарастӣ АН – 382, АН – 333, АН – 335, РАН – 400 ва РАН – 340 бо зичии ниҳолҳо – 40, 50, 60, 70 ҳаз/раст дар 1 га кишт шудааст.

Кишти дастӣ бо восеъгии байни қаторҳо 60 см гузаронида шуд. Пас аз пайдошавии ниҳолҳо мувофиқи нақшаи кишти ягона гузаронида шуд.

Натиҷаи таҳқиқот. Таҳқиқот муайян намуданд, ки ҳосилнокии дурағаҳои офтобпараст бо зичии ниҳолҳо то 60 ҳаз./ га зиёд шуда, минбаъд зиёдкунии шумораи ниҳолҳо бо афзоиши ҳосилнокии дони офтопараст мусоидат нанамуд. Нишондодҳои беҳтарини ҳиссаи дон дар ҳама дурағаҳо дар варианти 60 ҳаз./га растанӣ бо мушоҳида мерасад. Ҳосили баланди дони офтопараст аз дурағаи АН – 4000 [1,86 т/га] ва АН – 335 [1,82 т/га] бо зичии ниҳолҳо 60 ҳаз/га дон ба даст оварда шудааст (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Ҳосилнокии навъҳои офтобпараст вобаста ба зичии ниҳолҳои онҳо (солҳои 2009-2011)

№	навъ	Зичии растаниҳо ҳаз/га	Ҳосилнокӣ, т/га	Миқдори рағған дар тухмӣ, %	Ҷамъоварии рағған (т/га)
1	АН-382	40	2,12	48,2	1,02
		50	2,33	48,7	1,13
		60	2,43	48,9	1,19
		70	2,31	48,1	1,11
2	АН-333	40	2,17	48,3	1,05
		50	2,42	48,0	1,16
		60	2,53	49,0	1,24
		70	2,41	49,3	1,19
3	АН-335	40	2,12	49,0	1,04
		50	2,33	48,7	1,13
		60	2,44	47,4	1,15
		70	2,31	48,9	1,13
4	РАН-400	40	2,37	49,0	1,16
		50	2,49	49,5	1,23
		60	2,64	50,0	1,32
		70	2,52	51,3	1,24
5	РАН-340	40	2,22	49,4	1,10
		50	2,48	49,3	1,22
		60	2,46	49,0	1,20
		70	2,37	48,0	1,14

Аз натиҷаи нишондодҳои ҷадвали 1, дида мешавад, ки барои гирифтани ҳосили баланди дон аз дурағаҳои омӯхташудаи офтобпараст зичигии оптималии онҳо пеш аз ҷамъоварӣ бояд 55-65 ҳаз/га ё ин, ки 60,5 ҳаз/га – ро ташкил намоянд.

Натиҷаи таҳқиқотҳои нишон медиҳад, ки нишондоди аз ҳама баланди миқдори фоизи рағған дар тухмӣ дар дурағаи РАН – 400 – 50% ё ин, ки 1,1 – 1,5% зиёд назар ба дигар дурағаҳо мебошад. Яке аз нашондодҳои муҳими маҳсулнокии офтобпараст ин ҷамъоварии рағған мебошад. Нишондоди

баландтарини ҷамъовариини равшан дар дурағаҳои омӯхташуда дар зичии ниҳолҳо 60 ҳаз/га – 1,32 т/га аз дурағаи РАН – 400, ба даст оварда шудааст.

Дар як вақт дар ҳама дурағаҳо дар мавриди зиёд намудани шумораи ниҳолҳо дар баробари камшавии массаи миёнаи донаҳо, ҳамчунин камшавии массаи 1000 дона низ ба қайд гирифта шудааст. Дар ҳама дурағаҳо нишондоди баландтарин дар варианти 40 ҳаз/га ба қайд гирифта шудааст.

Тадқиқотҳо нишон доданд, ки нишондоди баландтарини диаметри сабадча дар дурағаҳои омӯхташуда дар зичии ниҳолҳо 40 ҳаз/га ба қайд гирифта шудааст. Бо зиёдшавии шумораи ниҳолҳо то 70 ҳаз/га диаметри сабадчаҳо кам мешавад (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2.

Унсурҳои маҳсулнокии офтобпараст вобаста аз зичии ниҳолҳо
(солҳои 2009-2011)

№	навъҳо	Зичии ниҳолҳо ҳаз/га	Диаметри сабадча, см	Шумораи дон дар сабадча, дона	Массаи 1000 дона тухмӣ, г
1	АН-382	40	19,4	1460	51,0
		50	18,2	1332	48,9
		60	17,1	1174	47,5
		70	15,4	967	45,7
2	АН-333	40	20,3	1535	53,3
		50	19,1	1368	50,6
		60	17,8	1249	47,7
		70	16,6	1087	46,3
3	АН-335	40	21,3	1457	55,7
		50	20,1	1349	48,9
		60	18,5	1177	48,2
		70	17,6	1111	47,2
4	РАН-400	40	19,3	1436	55,8
		50	18,1	1270	54,0
		60	17,7	1232	50,2
		70	16,4	1056	48,8
5	РАН-340	40	20,5	1521	52,4
		50	19,5	1450	51,1
		60	18,7	1376	48,9
		70	17,1	1117	46,2

Аз натиҷаи таҳлиси маълум мешавад, ки ҳама унсурҳои таркибии офтобпараст вобаста ба дурағаҳо ва зичии ниҳолҳои онҳо дар киштҳои ангорӣ тағйир меёбад. Дар ҳама дурағаҳои таҳқиқшаванда зиёдшавии шумораи ниҳолҳо аз 40 то 70 ҳаз/га сабаби пастшавии диаметри сабадча, шумораи тухмӣ дар сабадча ва массаи 1000 дона тухмӣ гирдид. Масалан, дар шароити таҷрибаҳои саҳроӣ дар доираи дурағаҳо вобаста ба зичии ниҳолҳо нишондоди шумораи дон дар сабадча дар ҳудуди 967 то 1460 дона тағйир ёфтааст, ки фарқият 493 доноро ташкил менамояд. Бо мурури зиёдшавии шумораи ниҳолҳо дар вариантҳои дурағаи РАН-400 аз 40 то 70 ҳаз/га массаи 1000 дона мунтазам кам шуда дар варианти 70 ҳаз/га 48,8 г-ро ташкил менамояд, ки нисбат ба варианти 40 ҳаз/га 7,0 г камтар аст. Ин қонуният дар дурағаҳои АН-382, АН-333, АН-335 ва РАН-340 низ ба мушоҳида мерасад.

Хулоса

1. Ҳосилнокии дурағаҳои офтобпараст бо зиёдшавии шумораи растаниҳо то 60 ҳаз/га зиёд шуда, бо мурури зиёд намудани зичии ниҳолҳо то 70 ҳаз/га ин нишондод кам мешавад.

2. Ҳосили баландтарини тухмиҳо [2,64 т/га] дар варианти 60 ҳаз/га растанӣ аз дурағаи РАН-400 ба даст оварда шудааст.

3. Таркиби равшан дар тухмӣ дар дурағаҳои офтобпараст бо зиёдшавии шумораи ниҳолҳо аз 40 то 70 ҳаз/га зиёд шудааст. Таркиби баландтарини равшан дар тухмӣ дар дурағаи РАН-400 бо зичии ниҳолҳо 70 ҳаз/га – 51,3% ба қайд гирифта шудааст.

4. Ҳосили баландтарини равшан дар дурағаи РАН -400 бо зичии ниҳолҳо 60 ва 70 ҳаз/га [1,32-1,29 т/га] муқаррар карда шуд.

5. Нишондоди баландтарини диаметри сабадча дар дурағаи АН-335 (21,3 см) бо зичии ниҳолҳо 40 ҳаз/га муайян карда шуд.

6. Шумораи аз ҳама зиёди дон дар сабадча дар дурағаи АН-333 (1535 дона) бо зичии ниҳолҳо 40 ҳаз/га пойдор гардидааст.

7. Бо зиёдшавии зичии ниҳолҳо аз 40 то 70 ҳаз/га. Массай 1000 дона дар ҳамаи дурағаҳо 8,5 г кам шудааст.

Адабиёт

1. Лукомец, В.М. Производство подсолнечника в Российской Федерации: состояние и перспективы/ В.М. Лукомец // Земледелие, 2009.- №8.-С.3-9
 2. Турусов В.И. Биохимическая оценка семян подсолнечника / В.И. Турусов //Зерновое хозяйство, 2005.- №8.- С. 21-23
 3. Норов М.С. Продуктивность сортов подсолнечника в зависимости от густоты стояния растений и дозы удобрений /М.С. Норов, М. Мустафокулова// Кишоварз, 2008.- 2 (38).- С. 3-4
 4. Тишков Н.М. Отзывчивость гибридов подсолнечника на густоту стояния растений на черноземе, выщелоченном Краснодарского края/Н.М. Тишков, А.А. Дряхлов// Масличные культуры. Научно-технич. бюллетень ВНИИМК, 2016. -Вып.1(165).- С.51-58
 5. Васильев Д.С. Подсолнечник- М.: Агропромиздат, 1990.- С.91-98
 6. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта- М.: Агропромиздат, 1985. –С.263-307
 7. Норов М.С. Технология парвариши зироатҳои рағандиҳанда- Душанбе, 2008.- 48 с.
- Методика проведения полевых агротехнических опытов с масличными культурами / Под общ. ред. В.М. Лукомец: второе изд. перераб и доп. –Краснодар, 2010.-С.238-245

8.

АННОТАЦИЯ

ПРОДУКТИВНОСТЬ РАЗЛИЧНЫХ ГИБРИДОВ ПОДСОЛНЕЧНИКА ПРИ ПОЖНИВНОМ ПОСЕВЕ

В статье приводятся результаты исследования различных гибридов подсолнечника в зависимости от густоты стояния растений на рост, развитие и продуктивность подсолнечника. Наилучшие результаты получены при густоты стояния растений 60 тыс/га подсолнечник гибрид РАН-400 (2,64 т/га) семян.

ANNOTATION

PRODUCTIVITY OF VARIOUS SUNFLOWER HYBRIDS IN LIVE SOWING

The article presents the results of the study of the impact of various sunflower hybrids depending on the growth, development and productivity of sunflower. The smallest results are received at density of standing of plants 60 á/hectare RAN-400 hybrid.

Keywords: *sunflower, yield, oil content, hybrid, burning crops.*

УДК:631.42.634

ФОРМИРОВАНИЕ УРОЖАЯ ЗЕРНА СОИ ПРИ БАКТЕРИЗАЦИИ СЕМЯН И ВНЕСЕНИИ МИНЕРАЛЬНЫХ УДОБРЕНИЙ, ИХ ВЛИЯНИЕ НА ПРОДУКТИВНОСТЬ СОИ

Набиев Т.Н-академик, Вохидова К. А-доцент, Асроров А. Дж-ассистент- ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: *Соя, фенология, высота растений, биомасса, листовая поверхность, фотосинтетический потенциал, урожайность.*

Разработка приемов технологии выращивания сои на орошаемых землях Северного Таджикистана является актуальной. Исследования были посвящены изучению особенностей роста, развития и продуктивности сои, в зависимости от бактеризации семян и норм минеральных удобрений.

Опыты по изучению влияния различных норм удобрений и нитрагина на урожайность сои проводились в 2016-2018 гг. в условиях Б. Гафуровского района Северного Таджикистана. Наблюдения, учеты и лабораторные анализы проводились по методике «Государственного сортоиспытания полевых культур» [1]. Полученные данные были обработаны методом дисперсионного анализа по Б.А. Доспехову.

Прохождение фазы развития растений сои зависит от оптимизации внесения удобрений и водного режима растений. Результаты наших исследований показывают, что всходы сои появились - 15 мая (9-ый день). Начиная с фазы цветения, начало проявляться влияние минеральных удобрений и нитрагина. В контрольном варианте, фаза цветения у сои наступила 20 июня, а при нитрагинизации семян на фоне Р₆₀К₆₀ – 27 июня; в вариантах с внесением N₃₀ при посеве и N₃₀ в фазе образования бобов наступает - 26 июня, а при внесении N₆₀ в фазе образования бобов – 25 июня. При сочетании нитрагинизации семян и внесении азотных удобрений, фаза цветения наступила 27 и 28 июня (табл. 1).

Фаза созревания у сои в контрольном варианте наступила - 09 сентября, во втором, третьем и пятом вариантах - 12 сентября. При бактеризации семян в сочетании с минеральными азотными удобрениями фаза созревания наступила – 14 сентября. В зависимости от применения нитрагина и минеральных удобрений, вегетационный период сои сорта Орзу составлял от 117 до 122 дней.

Существенная разница по высоте растений между вариантами опыта наблюдается лишь к началу фазы цветения. В этой фазе, в контрольном варианте высота растений оказалась равной – 37,0 см, в варианте с нитрагинизацией семян на фоне $P_{60}K_{60}$ – на 4,2 см выше; при внесении N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов и N_{60} – в фазе образования бобов она увеличилась на 4,6-4,0 см, а при инокуляции семян в сочетании с азотными удобрениями высота растений повышалась на 5,2-5,6 см, по сравнению с контролем (табл. 2.).

Таблица 1

Влияние нитрагина и минеральных удобрений на развитие сои (в среднем, за 2016-2018 гг.).

Варианты опыта на фоне $P_{60}K_{60}$	Дата наступления фаз			Продолжительность межфазного периода, дней			Отклонение от контроля
	всходы	цветение	созревание	посев-всходы	всходы-цветение	всходы-созревание	
Контроль	15 май	25 июня	9 сен.	9	41	117	-
Нитрагин	15 май	27 июня	12 сен.	9	43	120	+3
N_{30} при посеве + N_{30} в фазу образования бобов	15 май	26 июня	12 сен.	9	42	120	+3
Нитрагин + N_{30} при посеве + N_{30} в фазу образования бобов	15 май	28 июня	14 сен.	9	44	122	+5
N_{60} в фазу образования бобов	15 май	25 июня	12 сен.	9	41	120	+3
Нитрагин + N_{60} в фазу образования бобов	15 май	27 июня	14 сен.	9	43	122	+5

Более высокорослые растения сои, во всех фазах развития, формировались при внесении N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов и N_{60} в фазе образования бобов в сочетании с нитрагином на фоне $P_{60}K_{60}$. При этом, разница между контролем и выше указанными вариантами составила от 9,4 до 9,7 см.

Таблица 2.

Высота растений сои, см (в среднем, за 2016-2018 гг.)

Варианты опыта по фону $P_{60}K_{60}$	Фаза развития			Увеличение высоты, по сравнению с контролем, см
	всходы	цветение	созревание	
Контроль	18,2	37,0	85,5	-
Нитрагин	20,4	41,2	91,8	+6,3
N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов	19,5	41,6	93,2	+7,7
Нитрагин + N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов	20,9	42,6	94,9	+9,4
N_{60} в фазе образования бобов	18,0	41,0	92,1	+7,0
Нитрагин + N_{60} в фазе образования бобов	18,4	42,2	95,2	+9,7

Накопление биомассы и её интенсивность формирования зависит от комплекса факторов и условий, а также от биологических особенностей каждой культуры и сорта. Применение нитрагина и минеральных удобрений под сою обеспечивает формирование сухой биомассы в максимальных размерах.

В фазу цветения, в контрольном варианте сухая биомасса была равной – 26,7 ц/га, во втором она возросла – на 7,5 ц/га, в 3-м – на 6,9 ц/га, в 4-м – на 10,5 ц/га, в 5-м – на 3,3 и в 6- – на 6,3 ц/га. (рис. 1).

За межфазный период бутонизация-цветение, в контрольном варианте сухая биомасса увеличилась в 3,4 раза, при внесении N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов и N_{60} в фазе образования бобов – в 3,8-4,2 раза. Значительный прирост сухой биомассы наблюдается при нитрагинизации семян в сочетании с минеральными азотными удобрениями. В этом случае сухая масса в фазе цветения возросла, по сравнению с фазой бутонизации в 3,9-4,1 раза.

В фазе плодообразования сухая биомасса возросла более, чем в два раза и соответственно в вариантах опыта составила: в первом варианте – 76,5 ц/га; во втором она была – на 28,5; в 3-м – на 31,5; в 4-м – на 44,7; в 5-м – на 23,5 и в шестом – на 36,0 ц/га выше, по сравнению с контролем. За межфазный период цветение-плодообразование сухая биомасса у сои увеличилась в первом варианте – в 2,9 раза; при инокуляции семян – в 3,1 раза; при внесении N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов – в 3,2 раза; при N_{60} в фазе образования бобов – в 3,4 раза, а при внесении N_{60} на фоне инокуляции – в 3,2-3,4 раза.

Наибольшее накопление сухой биомассы у сои наблюдается в фазе созревания. В этой фазе сухая биомасса сои, в зависимости от вариантов опыта, была больше, по сравнению с фазой плодообразования в 1,1-1,3 раза; с фазой цветения – в 3,4-4,2 раза; с фазой бутонизации – в 11,6-16,2 раза. Высокие показатели сухой биомассы – 138,3-146,3 ц/га, среди изученных вариантов, формировались при применении нитрагина + N_{30} при посеве + N_{30} в фазе образования бобов

По результатам проведенных исследований, следует заключение о положительном влиянии нитрагинизации семян в сочетании с азотными удобрениями на рост и развитие растений сои. Они обеспечивают более интенсивный рост, накопление биомассы и улучшают процесс фотосинтеза.

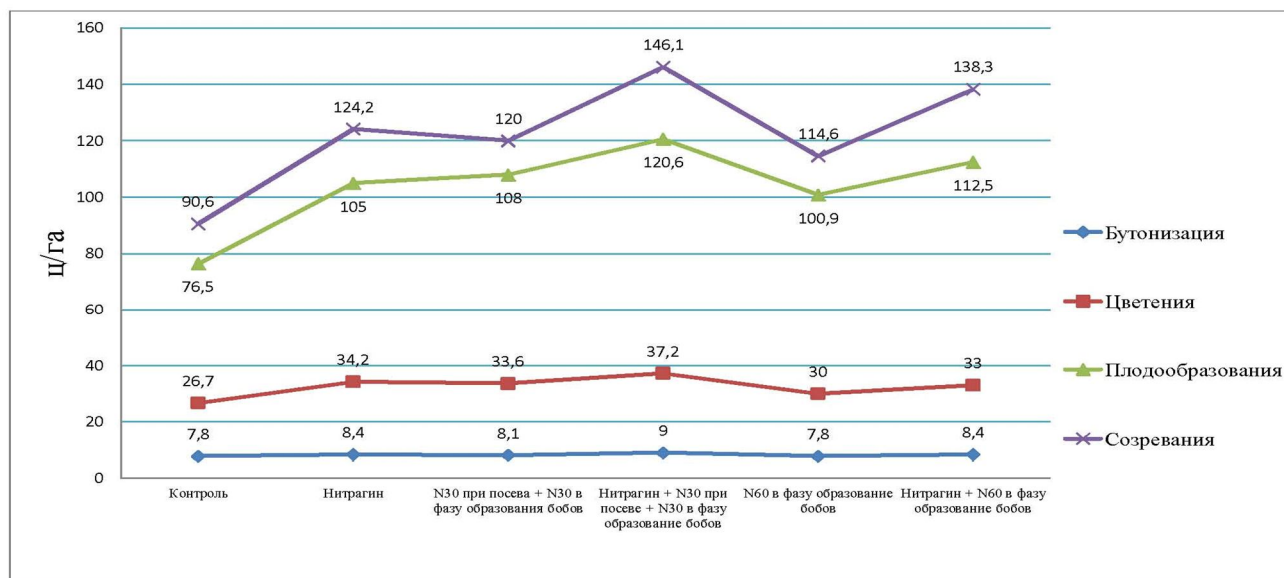

Рисунок 1. Динамика накопления сухой биомассы сои в зависимости от нитрагинизации семян и минеральных азотных удобрений (в среднем, за 2016-2018 гг.).

Результаты исследований свидетельствуют о положительном влиянии применения минеральных азотных удобрений и нитрагина на величину и интенсивность формирования площади листовой поверхности растений сои. В фазе бутонизации разница между вариантами по площади листовой поверхности была незначительной и колебалась в зависимости от вариантов исследований от 5,6-7,8 тыс. м²/га, т.е., разница между нижними вариантами составляла 2,2 тыс. м²/га.

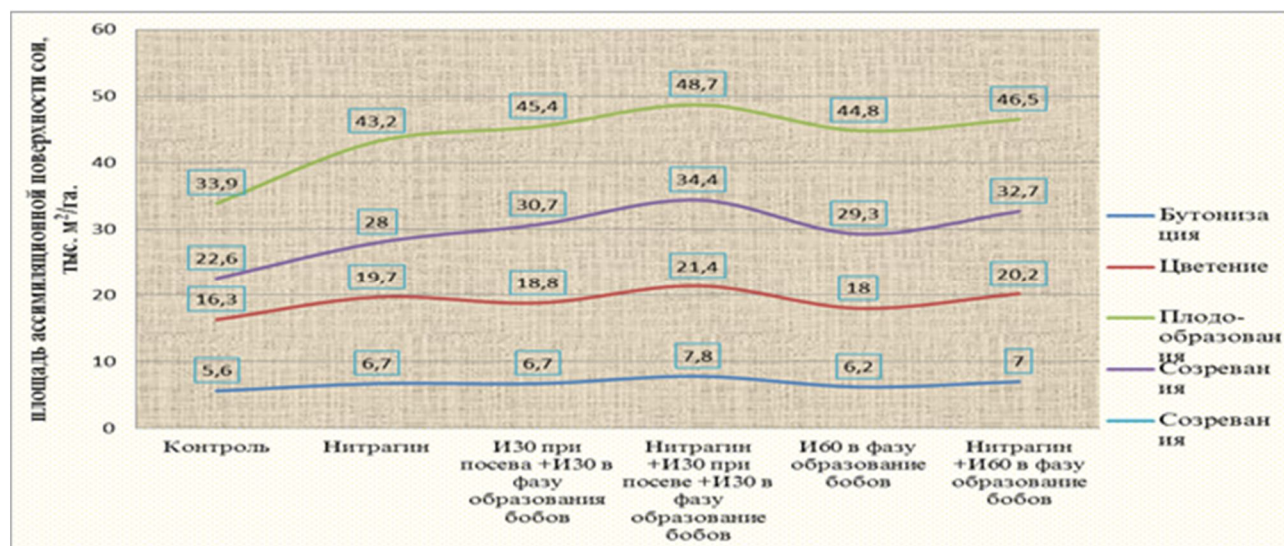

Рис. 2– Влияние минеральных удобрений и нитрагина на площадь ассимиляционной поверхности сои, тыс. м²/га, (в среднем за 2016-2018гг.)

Площадь ассимиляционного аппарата растений сои в фазе цветения на варианте применения нитрагина увеличилась на 3,4 тыс. м²/га. В третьем варианте, она выросла на 2,5; в четвертом – на 5,1; в пятом – на 1,7 и в шестом – на 3,9 тыс. м²/га, по сравнению с первым вариантом.

Наибольшая площадь листовой поверхности (от 33,9 до 48,7 тыс. м²/га) формировалась в фазу плодообразования. По сравнению с контролем, при инокуляции семян на фоне Р₆₀К₆₀ площадь листьев увеличилась на 9,3 тыс. м²/га, или 1,27 %; при внесении N₃₀ при посеве + N₃₀ в фазу образования бобов и N₆₀ в фазу образования бобов – на 11,5 и 10,9 тыс. м²/га, или 1,33 и 1,32%.

Бактеризация семян способствовала увеличению урожая зерна сои, по сравнению с контролем, на 4,3 ц/га. Внесение N₃₀ при посеве, N₃₀ в фазу образования бобов и N₆₀ повысил урожай зерна, по сравнению с контролем – на 5,2 и 4,8 ц/га, а по отношению варианта с инокуляцией семян – на 0,9-0,5 ц/га. Высокий урожай зерна сои формировался на вариантах, где применяли нитрагин + N₃₀ при посеве + N₃₀ в фазу образования бобов и нитрагин + N₆₀ в фазу образования бобов на фоне Р₆₀К₆₀. При этом, прибавка урожая зерна, по сравнению с контролем, составила 9,2 и 7,7 ц/га; а по отношению ко 2-му варианту (нитрагин) – на 4,9-3,4 ц/га; к 3-му – 4,0-2,5 ц/га и к 5-му – 4,4-2,9 ц/га (таблица 3).

Таблица 3.

Урожайность сои в зависимости от применения нитрагина и минеральных азотных удобрений

Варианты опыта на фоне Р ₆₀ К ₆₀	Урожайность, ц/га			В среднем, за три года, ц/га	Прибавка к контролю, ц/га
	2016	2017	2018		
Контроль	17,1	18,4	18,9	18,1	-
Нитрагин	21,7	22,9	22,5	22,4	+4,3
N ₃₀ при посеве + N ₃₀ в фазу образования бобов	23,1	22,8	24,0	23,3	+5,2
Нитрагин + N ₃₀ при посеве + N ₃₀ в фазу образования бобов	26,3	27,7	27,9	27,3	+9,2
N ₆₀ в фазу образования бобов	22,7	22,8	23,3	22,9	4,8
Нитрагин + N ₆₀ в фазу образования бобов	25,4	26,2	25,9	25,8	+7,7
НСР _{0,05}	1,16	1,07	1,34	1,22	

Выводы

1. В зависимости от применения нитрагина и минеральных удобрений вегетационный период сои сорта Орзу составлял от 117 до 122 дней.

2. Более высокорослые растения, наибольшая сухая биомассы и площади листьев сои во всех фазах развития, формировались при внесении N₃₀ при посеве +N₃₀ в фазе образования бобов и N₆₀ в фазе образования бобов в сочетании с нитрагином на фоне Р₆₀К₆₀

3. На основе проведенных данных можно сделать заключение о том, что применение нитрагина в сочетании с минеральными азотными удобрениями на фоне $P_{60}K_{60}$ обеспечивает получение максимально-высокого урожая зерна сои сорта Орзу.

АННОТАЦИЯ

ТАШАККУЛЌБИИ ҲОСИЛИ ДОНИ ЛЌБИЌИ ЧИНЌ ҲАНГОМИ БАКТЕРИЯКУНОНЌ ВА ИСТИФОДАБАРИИ НУРИҲОИ МИНЕРАЛЌ БА МАҲСУЛНОКИИ ЛЌБИЌИ ЧИНЌ

Дар мақола натиҷаҳои омӯзиши хусусиятҳои қадкашӣ, инкишоф ва маҳсулнокии лӯбиёи чинӣ вобаста аз бактериякунонии дон ва меёри нуриҳои минералӣ дар шароити Тоҷикистони Шимолӣ оварда шудааст. Дар таҷрибаҳо ҳосили зиёди дони лӯбиёи чинӣ (25,8-27,3 с/га) навъи «Орзу» ҳангоми бактериякунонии дон бо ҳамбастагии нуриҳои минералии азотӣ дар замиаи $P_{60}K_{60}$ гирифта шуд.

ANNOTATION

SOYBEAN GRAIN FORMATION DURING SEED BACTERIZATION AND APPLICATION OF MINERAL FERTILIZERS ON SOYBEAN PRODUCTIVITY

The article presents the results of studying the features of growth, development and productivity of soybeans depending on the bacterization of seeds and norms of mineral fertilizers in the conditions of Northern Tajikistan. In the experiments, the highest yield of soybean grain (25.8-27.3 c/ha) of the Orzu variety was obtained using seed bacterization in combination with mineral nitrogen fertilizers against the background of $P_{60}K_{60}$.

Keywords: soybean, plant height, biomass, leaf surface, photosynthetic potential, productivity.

ТДУ 633. 551.56

ТАҒЙИРЌБИИ ИҚЛИМ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҲАЙВОНОТИ КУРАИ ЗАМИН

Алибоева М.М.- дотсенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои асосӣ: иқлим, пиряхҳо, тағйирёбӣ, таъсиркунӣ, баҳрҳо, уқёнусҳо, кӯлҳо, ҳайвоноти олам.

Дар мақола дар бораи дар 100 соли охир ба ҳисоби миёна 0,6 дараҷа зиёдшавии иқлими сайёра сухан меравад. Баъд аз 100 соли оянда, яъне 2100 сол иқлими сайёра боз 5,8 дараҷа зиёд мешавад. Дар натиҷа ними дунёзери об мемонад. Бинобар барои пешгирии он, тамоми роҳбарони дунё чораҳои заруриро андешида истодаанд.

Моҳи декабри соли 1997 дар шаҳри Киото (Япония) конгресси байналхалқии кормандони соҳаи иқлимшиносӣ (гидрологҳо, метеорологҳо) шуда гузашт. Онҳо чунин ақидаро пешниҳод карданд, ки гӯё иқлими сайёра дар 100 соли охир ба ҳисоби миёна 0,6 – дараҷа зиёд шудааст. Баъд аз 100 соли оянда, яъне 2100 сол ба 5,8 дараҷа зиёд мешавад. Агар ин тавр шавад сатҳи баҳру уқёнусҳо, аз ҳисоби об шудани пиряхҳои китъаи Шимол (Арктика) ва китъаи ҷануб (Антарктида) 25 – 30 метр баланд мешавад. Дар натиҷа ними дунё (яъне мамлакатҳои соҳили баҳрҳо) зери об мемонад. Ин хабар роҳбарони тамоми дунёро ба ташвиш овард ва то ҳол дар ҳама мамлакатҳо омили гармшавии иқлимро ҳаллу-фасл мекунад ва роҳҳои наҷоти ӯро меҷӯянд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳам якчанд маротиба дар бораи гармшудани иқлим суханронӣ карданд.

Дар табиат дигаргуншавии иқлим аз пиряхҳои бузург, баҳру уқёнусҳо вобаста мебошад. Зеро, ки 71% кураи Заминро баҳру уқёнусҳо, кӯлу дарёҳо ташкил мекунад ва фақат 28-29% он ба хушки рост меояд. Яъне сатҳи об аз сатҳи кураи Замин 3 маротиба зиёд аст. Акнун бояд қайд кард, ки об ҳосияти ба худ ғунҷонидани ҳароратро дорад, яъне тобистону-тирамоҳ гармиро ба худ мегирад ва баҳор бо оҳистагӣ он гармиро медиҳад. Мисол, моҳи марти 1978 ғафсии яхӣ кӯли Сарез то 1 метр мерасид, дар чуқурии 23 метр ҳарорат 3 дараҷа гарм буд, дар чуқурии 211 метр ҳарорат ба + 6,6 дараҷа мерасид. Фасли тобистон яхҳо об мешаванд дар ин вақт ҳарорати зери об назар ба болои он баландтар мешавад. Ин қонуниятро стратификатсияи рост меноманд (протсессии ивазшавии ҳарорат меноманд). Дар ҳамаи кӯлҳои чуқуртарини Помир (Яшилкул, Қаракул, Сарез) ин қонуниятро мушоҳида кардан мумкин аст. Меғӯянд, ки уқёнусҳо ин ошхонаи табиат мебошад. Иқлими гарми ё хунукии кураи замин ҳам аз қори ҳамин баҳру уқёнусҳо вобаста аст.

Ба назар чунин мерасад, ки гӯё оби баҳру уқёнусҳо ҳамеша ором аст, ҳаргиз ин тавр нест. Дар баҳру уқёнусҳо қараёни об ба таври уфуқӣ ва амудӣ ҳаракат мекунад. Амудӣ дар натиҷаи кашиши офтобу моҳтоб рӯй медиҳад, уфуқӣ бошад дар натиҷаи давр задани замин рӯй медиҳад. Дар шимолӣ Европа аз уқёнуси Атлантика қараёни Голфстрим меояд ва гармии уқёнуси Атлантикаро ба тарафи Европа меорад. Агар ҳамин қараёни уфуқии Атлантика намешуд. Европа ҳам зери яхӣ уқёнуси Шимолӣ мемонд.

Дар китъаи ҷануби дунё Антарктида вучуд дорад. Дар ин ҷой ин гуна қараёни гарм нест. Аз ин рӯ тамоми замини Антарктида зери пиряхҳо мебошад.

Сардорони давлатҳо дар ташвишанд, зеро ки агар иқлим то 5,8 дараҷа гарм шавад, пирияхҳои ҷаҳон об мешаванд ва ними мамлакатҳои соҳили баҳру уқёнусҳо зери об мемонанд.

Иқлим дар давраҳои гузашта миллионҳо сол пеш чи тавр буд?

Аз рӯи нишондодҳои олимони заминшинос – геологҳо дар давраҳои геологӣ- плейстосен (миллионҳо сол пеш) иқлими рӯи Замин тамоман дигар буд. Олими англис Э.Дарлингтон (1966) менависад, ки 60 млн.сол пеш кураи Замин ҳамвор буда, баландиҳо, кӯҳҳо набуд дар давраи Кайнозой (55 миллион сол пеш) дар рӯи замин дар натиҷаи сар задани вулканҳо кӯҳҳои паст-паст пайдо шуданд. Чи тавре, ки мо ҳоло кӯҳҳои баландро мебинем дар гузашта онҳо ин тавр набуда, кӯҳҳо ҳам мисли дарахт доимо дар сабзишанд. Геологҳо муайян карданд, ки кӯҳҳои Помир дар 1 сол то 1-1,5 см месабзанд, яъне баланд мешаванд. Сабзидани кӯҳро дар Помир, дар соҳили ғарбии Қарокӯл мушоҳида карда мешавад. Одатан дар соҳили кӯлҳо аз қуму-шағал деворча мемонад, ки онро такшини кӯли меноманд. Агар мо ба соҳили кӯлҳои калон равед мебинем, ки дар натиҷаи лаппиши об ин гунна деворҳои қуми ва шағали пайдо шудааст. Дар соҳили ғарбии Қарокӯл кӯҳи баланд мавҷуд аст, вақте ки мо аз соҳили кӯл истода ба кӯҳ менигарем мушоҳида мекунем, ки ҳамин девори қуму шағали кӯл аст, дар баландии 100-150 метр намудор аст. Пас ҳулоса мебарорем, ки як замонҳои ин кӯҳ набуд, баъд пайдо шудааст. То пайдоиши кӯҳҳо иқлими Помир мисли иқлими тропикӣ гарму нарм будааст. Ҷангалзорҳои тропикӣ месабзиданд, ҳайвонҳои тропикӣ мисли шеру, палангу. филу тимсоҳҳо вучуд доштанд. Бо пайдо шудани кӯҳҳо иқлими Помири он вақта, дигар шуд – иқлимаш хунук шуд, ҳамаи он ҷангалзорҳо ва ҳайвонҳо мурданд. Боқимондаи онҳоро дар қабатҳои замин монданд, ҳоло геологҳо пайдо мекунанд. Дар он давраҳо иқлими Помир мисли тропика гарму нарм буд. Гармӣ аз 25 дараҷа зиёд намешуд. Ҳоло бошад дар Мурғоб ва Булункул то 45-50 дараҷа хуноки ҳукмфармост. Дар моҳи июль – август дар Душанбе об то 35 дараҷа гарм мешавад дар кӯлҳои Помир ҳамагӣ ба 8-9 дараҷа мерасад.

То давраи кайнозой яъне пайдо шудани кӯҳҳо, дарёҳои Помир ба тарафи Ҳиндустон ҷорӣ шуда ба дарёи Инд ва Брахматпутра якҷоя мешуданд ва ба уқёнуси Ором мерехтанд.

Вақте ки дар замин Помир кӯҳҳо пайдо шуданд кӯҳи Лаъл ва Сафедкӯҳ пеши роҳи дарёҳоро мегирад ва оби ин дарёҳо ба тарафи баҳри Арал мерафтагӣ шудааст.

Бояд гуфт, ки баҳри Шимол ба нуқтаи «О» баробар аст. Баландии ҳар як нуқтаи заминро мо бояд бо ҳамин О баробар кунем. Баландиҳо ва нуқтаҳои кӯҳҳоро аз ҳамин нуқтаи «О-нол» ҳисоб карда мегиранд. Мисол Душанбе дар баландии 800 метр ҷой гирифтааст. Кӯҳҳои Помир баландии 6-8 ҳазор метр дорад. Замини баҳри Арал аз ҳамин ҳисоб 12 метр паст буда, аз ҳамин сабаб ҳам оби дарёҳои Панҷ, Сирдарё ба он сӯ ҷорӣ шуданд ва баҳри Арал пайдо шудааст.

Геолог В.И.Буданов (1964) менависад, ки аввалин дарёи Помир – Қизилсу мебошад, ки 120 млн.сол пеш пайдо шудааст. Дарёи Ғунт 20 млн. сол пеш пайдо шудааст. Аз ин мебарояд, ки 120 млн. сол пеш иқлими Помир иқлими тропикӣ доштааст. Боқимондаи растаниҳо ва ҳайвонҳои он давраро олимони палеозоологҳо дар қабатҳои замини Тоҷикистон пайдо кардаанд. Мисол як палеонтолог Институти зоология ва паразитология ба номи Е.Н.Павловскийи Академияи фанҳо Шарапов Ш. дар Қуруқсойи вилояти Кӯлоб боқимондаи палангери ёфтааст, ки дандонҳои паланг шакли шамшерро доштааст. Муҳаққиқ паланги ёфташро «Паланги шамшердандон» номидааст.

Кофтуковҳои геологӣ, омӯзиши таърихи пайдоиш ва ташаккули заминро нишон медиҳад, ки пеш аз пайдо шудани кӯҳҳо иқлими сайёра, симои замин доимо тағйир меёфт. Таърих гувоҳи медиҳад, ки як замонҳои Осиёи Марказӣ аз он ҷумла Тоҷикистон зери оби «Баҳри Тетис» будааст. Лекин сарҳади ҳозираи мавзеи Помир аз обӣ ин баҳр озод мондааст. Мумкин аст, ки дар китобҳои динӣ тӯфонҳои он баҳрро «Тӯфони-9» номидаанд. Дар давраи пайдо шудани кӯҳҳо «Баҳри Тетис» ба қафо меравад ва боқимондаи он баҳри Каспий мебошад.

Баъд аз давраҳои обхезӣ давраҳои яхбандӣ ба амал меояд Мувофиқи нишондоди В.И.Попов (1932) ва Н.Л.Корженевский (1936) вақте ки кӯли Қарокӯл давраи яхбандиро аз сар мегузаронад чуқурии он аз пирияхҳо пур мешавад. Пирияхҳои, ки ҳоло дар кӯли Қарокӯл мушоҳида карда мешавад, онҳо боқимондаи «Давраи яхбандӣ» мебошанд. Дар бораи давраи яхбандӣ ақидаҳои илмӣ ҳархела вучуд доранд. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки дар давраи гармшавии иқлими сайёра пирияхҳои шимол (аз уқёнуси яхбастаи шимолӣ) ба ҷануб ҳаракат карда то сарзамини мо омадаанд. Дигарҳо ин ақидаро инкор мекунанд ва мегӯянд, ки дар натиҷаи сардии баланди иқлим дар Осиёи Миёна яхҳо пайдо шудаанд. Мо тарафдори ақидаи яқум ҳастем, зеро ки дар таркиби ҷонварони обӣ элементҳои аз шимол омада бисёранд. Мутахассисон онҳоро «Намудҳои сибирӣ» меноманд.

Донишмандони сабаби пайдоиши давраи яхбандӣ барои мо зарур нест, лекин мо бояд донем, ки сарзамини мо ҳам давраи яхбандиро аз сар гузаронидааст. Пирияхҳои кӯли Қарокӯл дар Помир, пирияхи Федченко дар Ванҷ шоҳиди он давраҳо мебошанд.

Умуман дар давраҳои триас (90 млн.сол пеш ва аз он ҳам пештар) дар рӯи замин динозаврҳо, ихтиозаврҳо, калтокелосҳои калонҷуссаи мепаридагӣ, стегофалҳо. ки дар ботлоқзорҳо зист мекарданд

пайдо шуда буданд. Инро на фақат олимон, балки одамҳои оддӣ аз телефилмҳо ва кинофилмҳо дидаанд ва ҳеҷ кас инкор намекунад.

Олимони иқлимшинос мегӯянд, ки дар ҳар як 100 сол иқлим дигар мешавад. Шояд ки ин ақидаҳо асоси илмӣ дошта бошад. Лекин дигар шудани иқлим ба дигар шудани ҳайвоноту наботот оварда мерасонад. Ҳайвонҳои нав якбора пайдо намешавад, балки ҳамаи хазандаҳо, обҳоиҳо, парандаҳо ва ширхӯрҳо, аломатҳои асосӣ ва хусусиятҳои асосии худро аз авлодҳои худ қабул мекунанд ва ба иқлими нав мутобиқ мешаванд. Инро Ч.Дарвин «Интиҳоби табиӣ» номидааст.

Дар натиҷаи тадқиқотҳои бисёрсолаи олимон таърихи пайдоиши кӯлҳои Помирро мо ба 3 ғурӯҳ тақсим мекунанд:

1. Кӯлҳое, ки дар давраи пайдоиши замин, вулконҳо, ғурӯ рафтани замин пайдо шуданд. Ин кӯлҳо аз давраи яхбандӣ пеш пайдо шуда буданд – инҳо Қарокӯл, Трумтайкӯл, Кукджигит мебошанд.

2. Кӯлҳое, ки дар натиҷаи гарм шудани иқлим, пирияхҳо об шуда ба ҳаракат мебароянд ва дар ҷойи худ кӯлҳо боқӣ мондаанд. Чуқурии ин гуна кӯлҳо аз 5-6 метр зиёд намешавад. Дар атрофии онҳо ё дар ғарби кӯл ё дар қисми шарқии кӯл деворҳои қумуреги бисёр боқӣ мондааст. Ба ин гуна кӯлҳо Қарокӯл, Чаканкӯл, Аждаркӯл, Учкӯл, Булункӯл дохил мешаванд.

3. Кӯлҳое, ки садсолаҳо пеш дар натиҷаи заминҷунбии саҳт қисми кӯҳ канда шуда пеши дарёро гирифтааст ва кӯл пайдо шудааст. Кӯли Яшилкулро ки 600 сол пеш пайдо шудааст, кӯли Сарез ки 25 феврали соли 1911 дар натиҷаи заминҷунбии саҳт қисми кӯҳ канда шуда пеши роҳи дарёи Бартангро гирифтааст ва кӯли Сарез пайдо шудааст.

Нармбаданҳо (моллюскаҳо), ки аз давраҳои геологӣ (давраҳои ангишт-300 млн.сол пеш, триас -190 млн.сол пеш) зист мекарданд, боқимондаҳои онҳоро дар қабатҳои замин пайдо мекарданд. Мисол олими немис Линдгольм соли 1932 «б» навишта буд, ки дар қабатҳои геологӣ ӯ авлоди нармбадани меланоидесро пайдо кардааст ва онро ҳайвони мурда рафта ҳисобидоаст. Лекин Ф.Аҳроров, авлоди зиндаи меланоидесро дар яке аз кашмаҳои обаш гарми (32°C) Шохдара дарёфт карданд (Аҳроров, 1976).

Мақсад аз ин гуфтаҳо дар чист? Дигаргун шудани иқлим садсолаҳоро талаб мекунанд ва ин қонуниятҳои доимии табиат мебошад. Агар дар муддати 100 сол ҳарорат ба 0,6 дараҷа баланд шуда бошад, ин боиси воҳима нест.

Адабиёт

1. Аҳроров Ф., Чурчина Н.М. Тропический моллюск *Melanoides tuberculatus pamirensis* на Памире // Зоол.журн., 1976, т.XXLV, 5.-С.767-768

2. Попов В.И. Материалы по истории древнего оледенения Памира, Бадахшана и Дарваза // Тр. ВКРУ, 1932, вып. 242.-С.132

3. Корженевский Н.Л. Озеро Каракуль // Тр.Памирской экспед., 1934, 1936, вып. 42, 22

4. Буданов В.И., Месхи А.М., Крылов А.Я. Новые определения абсолютного возраста некоторых магматических и метаморфических комплексов Памира // В кн. Материалы по геологии Памира, вып. П.-Душанбе: Изд-во АН ТаджССР, 1964.- С.292-304

5. Линдгольм В.А. Пресноводные моллюски из плиоценовых отложений по Иртышу. // Тр. Всесоюз. геологоразвед., объедин. НКТП СССР, 1932 б.- 239 с.

6. Дарлингтон Ф. Зоогеография // М.: Прогресс, 1966.-С.486-518

7. Аҳроров Ф. Артемия высокогорных озер Памира // Биоразнообразие Артемии в странах СНГ и ее современное состояние ресурсов и их использование – М., 2002.- С. 4-5

АННОТАЦИЯ

ИЗМЕНЕНИЕ КЛИМАТА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЖИВОТНОГО МИРА НА ЗЕМЛЕ

В статье приводятся данные последнего столетия климат в среднем 0,6° С увеличится. После, ещё 100-летия в 2100 году климат ещё увеличится на 5,8° С. В результате половина населения останется под водой. Поэтому это проблема беспокоит всех глав государств.

ANNOTATION

CLIMATE CHANGE AND ITS IMPACT ON THE WORLD OF ANIMAL ON THE EARTH

The article provides data on increase in climate by 0,6° Cover the past century.

A century later, in 2100 years, the climate will increase by 5,8°C yet. As a result, half of the population will be under the water. That is why, all heads of state are concerned about this issue.

Key words: climate, ice caps, changing, impact, sea, ocean, lakes, world of animals.

ТАЪСИРИ МАНФИИ ГАРМШАВИИ ИҚЛИМ ВА БОРИШОТИ ҲАВОИ АТМОСФЕРА БА САБЗИШ ВА ИНКИШОФЁБИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ВА РОҲҲОИ МУТОБИҚШАВӢ БА РАВАНДИ ТАҒЙИРЁБИИ ИҚЛИМ

Рашидова М.М., н.и.к., дотсент, Акрамов У.Х., н.и.б., дотсент, Расулов М.-ДАТ ба номи Шириншоҳ Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: ҳарорат, боришот, сабзавот, зироат, ғизо

Дар тӯли 160 соли охир, шиддатнокии таъсиррасонии ҳарорати гармӣ ба дараҷаи аз ниҳои экологӣ ду маротиба зиёд гашта, баландшавии ҳарорати ҳаво боиси паст шудани ҳосилнокии зироатҳои ғалладонагӣ, картошка ва сабзавот гардид. Дар натиҷа бо таъсири гармии ҳавои атмосфера ҳолатҳои гармшавии хок шиддатнок гардида ба равандҳои сабзиши тухми зироатҳои кишоварзӣ (ғалладонагӣ, картошка ва сабзавот-карам, помидор, сабзӣ, пиёз ва дигар сабзавотҳо), таъсири манфӣ расонид. Бо таъсири ҳарорати гармии $+23+27^{\circ}\text{C}$ хок- қабати ғизогирандаи реша ва ҳарорати ҳавои атмосфера боз доштани вазифаҳои биологии бофтаҳои зироатҳои кишоварзӣ мушоҳида карда шуд.

Гармшавии ҳарорати ҳаво ба раванди сабзиши реша ва вазифаҳои реша, таркибу структураи хок, маҳлулшавии моддаҳо дар қисмати ғилофаки реша, инкишофёбии бофтаҳои ҷабиш, тақсимшавӣ, захирашавӣ, гузаронандаи реша таъсири манфӣ расонид ва вазифаҳои ғилофаки реша, бофтваъсири манфӣ расонида, ки ба қобилияти наминигоҳдорӣ, ҳавонигӯҳдорӣ, намгузаронии хок, таъсири манфӣ расонид ва ин ҳолат ба талафёбии об дар агроэкосистема ба назар расид.

Таъсири тағйирёбии иқлим ба сабзиш ва инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ бошиддат таъсири худро расонида истодааст. Раванди шиддатнок шудани тағйирёбии иқлим ба давраҳои сабзиш ва инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ таъсири манфӣ худро расонида ба марҳилаҳои ташакулёбии системаи решаи зироатҳои кишоварзӣ, таъсири аввалиндараҷаи худро расонида ба тақсимшавии ғилофаки реша, бофтаҳои сабзиш, ҷабиш, тақсимшавӣ, бавучудоваранда ва гузаронанда расонида ба вазифаҳо ва структураи реша, тағйири биологӣ ва физиологӣ ба назар мерасад.

Дар раванди фаъолшавии гармшавии иқлим ва фаъол гардидани тағйиротҳо дар экосистемаҳои табиӣ-кишоварзӣ ва пасту баландшавии ҳарорати ҳавои атмосфера боиси тағйир ёфтани фишори осмотикии решаи зироатҳои кишоварзӣ гардидааст.

Бо зиёдшавии намнокӣ аз ҳисоби боришоти борон ва баландшавии ҳарорати гармӣ дар моҳҳои декабри соли 2018 ва январи соли 2019 ҳолатҳои вазидани шамолҳои мӯътадили баҳориро фароҳам оварда ба фаъолшавии фишори осмотикии реша мусоидат намуда ба сабзиш сар кардани мӯғчаҳои вегетативӣ ва генеративии растаниҳои дарахтӣ ва буттагии субтропикӣ (расми 1), дар водӣҳои Вахш, Ҳисор ба назар мерасад.

Расми 1. Бо таъсири баландшавии ҳарорати гармӣ ба сабзиш сар кардани мӯғчаҳои дарахтони себ дар минтақаҳои водӣҳои Вахш ва Ҳисор

Мусоид омадани зимистони солҳои 2018-2019 (даҳаи якум ва дуҷуми моҳи январ) боиси ташакулёбии фишори осмотикии реша, пайдоиши маҳлулҳои ғизо дар ҳуҷайра-бофтаҳои системаи реша, поя, навда, шохчанаваҳо ва мӯғчаҳои растаниҳо ба назар расид (расми 2).

Ҳолати гармшавии ҳавои атмосфера ба ҳисоби шабонарӯзӣ аз $+5^{\circ}\text{C}$ то $+8^{\circ}\text{C}$ то моҳҳои октябри соли 2018 дар экосистемаи кишоварзӣ мушоҳида мешавад. Бо ворид шудани циклонҳои гармӣ ба экосистемаҳои Тоҷикистон, ҳолати ба ҳисоби шабонарӯзӣ зиёдшавии ҳарорати гармии ҳавои атмосфера аз $+3^{\circ}\text{C}$ то $+5^{\circ}\text{C}$ дар моҳҳои ноябр-декабри соли 2018 ва январи соли 2019 ба амал омад, ки дар натиҷа ҳолатҳои фаъолшавии фишори осмотикии зироатҳои кишоварзӣ ва мӯғчаҳои вегетативӣ ва генеративӣ ба назар расид. Бо

Расми 2. Бо таъсири баландшавии ҳарорати гармӣ ба сабзиш сар кардани мӯғчаҳои вегетативӣ растании ангур

назардошти он, ки циклонҳои дорои ҳарорати гармӣ дошта ба минтақаҳои экосистемаҳои табиӣ ва кишоварзӣ ворид гардида боиси гармшавии ҳавои атмосфера ва қабати хок, гардидааст.

Дар агроэкосистемаҳои кишоварзии Тоҷикистон, нақши боришоти мӯътадил ва намнокӣ, ҷиҳати таъсирбахшии ҳарорати гармӣ ва аз худ намудани нурҳои фаъоли офтоб, имконият медиҳад, ки ба давраҳои инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ шароити мусоиди сабзиш ва инкишофёбӣ фароҳам оварад. Аммо дар шароити табиӣ, ки давраи мӯътадили фасли сол, яъне мавсими табиӣ бедоршавии табиат, табиатан фароҳам наомадааст, таъсири гармшавии иқлим дар моҳҳои декабр-январ ҳолатҳои хатарноки ташаккули сардҳои ногаҳонӣ дар даҳаи дуюм, сеюми моҳи феврал ва даҳаи якум-дуюми моҳи март, ҳисороти хеле зиёд (расмҳои 3,4,5) ба соҳаи кишоварзӣ зиён мерасонад.

Таъсири гармшавии иқлим боиси фароҳам омадани шароити мусоиди табиӣ барои инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ гардида бошад ҳам (расмҳои 1-3 ва расмҳои 4-5, 3.а), аммо ҳолатҳои сардҳои дерӣ ва боришоти барф ва сардшавии қабати хок (расми 3.б, расмҳои 4,5) боиси зарари механикӣ ёфтани системаи реша, поя, тана, навда, муғчаҳо, гулҳо ва пура талафёбии маҳсулоти кишоварзӣ мегардад.

Расми 3.а. Таъсири мусоиди омадани зимистон;

б. Таъсири сардии ногаҳонӣ ба сабзиши зироатҳои ғалладонагӣҳо

Расми 4. Таъсири гармшавии иқлим ба сабзиши узвҳои генеративии растаниҳои субтропикӣ

Баландшавии ҳарорати гармӣ дар табиат дар баъзе минтақаҳо муфид бошад ҳам, аммо дар аксар минтақаҳо боиси обшавии пириҳои ҳазорсола, барфҳо ва омадани сел дар минтақаҳои ҳамсарҳад ба экосистемаи кишоварзӣ шуда истода, таназзулҳои ҳазорҳо га заминҳои назди соҳили

дарёҳои Кӯфарниҳон, Норак, Вахш, Панҷ, Зарафшон, Варзоб, Қаратоғ ва дигар экосистемаҳоро ноустувор менамояд. Зеро самти ҳаракати вазии абрҳои кучиши биологӣ кунанда бо таъсири

Расми 5. Гармшавии иқлим ва таъсири боришоти дерии барф -сардии ҳавои атмосфера ба соҳаи кишоварзӣ

самти ҳаракати вазии абрҳои кучиши биологӣ кунанда бо таъсири тағйирёбии фишорҳои гардиши бодҳо, об ва гармшавӣ-сардшавӣ имконияти хеле зиёди ҳаракати сардҳо ва боришоти барфро метавонад ба экосистемаҳои табиӣ ва экосистемаи кишоварзӣ Тоҷикистон оварда метавонад.

Баланд шудани ҳарорати гармии ҳаво ба намуди мӯътадил дар мавсими сабзиш инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ, манфиатбахш аст, зеро дар ин давра зироатҳои кишоварзӣ ба ҳарорати

манфиатбахши хок ва ҳавои атмосфера бештар эҳтиёҷ дорад. Аммо дар ҳолати нарасидани мавсими сабзиш ва инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ, ҳисоротҳои зиёди талафёбии ҳосили маҳсулоти кишоварзиро ба миён меоварад.

Бо мақсади гирифтани пеши роҳи таъсири гармшавии иқлим, бештар қорҳои яҳобмонии заминҳои кишоварзӣ ва шудгори байни қаторҳои боғҳо, обмонии байни қаторҳо, ташкил намудан бештар манфиатбахш аст ва ин ҳолатро такроран баъди 8-10 рӯз боз такрор намуд, зеро ҳар як яҳобмонӣ метавонад барои нигоҳ доштани марҳилаи фаъолшавии системаи решаи зироатҳои кишоварзиро то 12-14 рӯз боз медорад.

Таҷрибаи илмӣ нишон дод, ки бармаҳал омадани гармии ҳавои атмосфера ва таркиби хок, бештар барои зироатҳое, ки дар гармхонаҳо (помидор, бодиринг, қарам, қаламфури ширин, шалғамча, сирпиёз, тути заминӣ ва полезиҳо) хеле муфид аст. Зеро гармшавии табиӣ ва таъсири нури манфиатбахши офтоб ба зироатҳои кишоварзӣ, манбаи асосии энергетикӣ (расми 6), шароити табиӣ барои сабзишу инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ ва ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ мусоидат менамояд.

Вобаста аз давраҳои сабзишу инкишофёбии зироатҳои кишоварзӣ таъсири ҳарорати ҳавои атмосфера вобастагии зиёд дорад. Ҳангоми муътадил будани намнокии хок ва ҳавои атмосфера шароити табиӣ барои ҳосилшавии моддаҳои биологӣ ва узвҳои генеративӣ ва вегетативии зироатҳои кишоварзӣ мусоидат карда ба ҳосилшавии дон-мева имкониятҳои афзудани онҳоро афзун мегардонад.

Барои ташакулёбии вазифаҳои ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ таъсири ҳарорати ҳавои атмосфера (ҳарорати миёнаи шабонарӯзӣ, максималӣ ва оптималӣ) ва боришот ё намӣ, таъсир расонида истодааст. Бо баланд шудани гармии сатҳи рӯизамин талафёбии об дар заминҳои кишоварзӣ ба назар расида дараҷанокии самарабахшии сарфи об дар як гектар паст гардид.

Бо мақсади мутобиқшавӣ ба раванди гармшавии иқлим ва сардиҳои ногаҳонӣ, тавсия карда мешавад, ки дар минтақаҳои водии Вахш, Ҳисор, Зарафшон ташкили боғҳои интенсивӣ ва гармонаҳои замонавиро дар ҳар як ноҳия на кам аз 200-300 га ва ташкили боғҳои махсус муҳофизатии чормағз, дулона, анҷир, себ, нок, зардолу ва дигар намудҳои мевадихандаю бесамарро дар майдонҳои заминҳои хос бо риояи технологияи парвариши растаниҳои дарахтӣ, буттагӣ фаъол намуд.

Бо шиддатнок гардидани раванди тағйирёбии иқлим дар агроэкосистема, ҳолатҳои таназзул ё пурмахсулнокии хок ва таназзул ё ҳолати экологии хок ба миён омадааст. Шиддатнокии тағйирёбии иқлим бештар ба фаъолгардии табиӣ хоки агроэкосистема, микроорганизмҳои хок, ҳашаротҳои ғайдаовар бештар таъсири манфӣ расонида истодааст.

Расми 6. Роҳҳои самаранок истифодабарии заминҳои кишоварзӣ

Адабиёт

1. Ҳисоботи сеюми милли оид ба тағйирёбии иқлим дар Тоҷикистон- Душанбе , 2018.-234 с.
2. Будико М.И. Климат и жизнь – Л. :Гидрометеиздат, 1971. – 471с.
3. Человек и климат – М. : Знамя, 1987. – 95 с.
4. Р е в и ч Б., Ш а п о ш н и к о в Д. Изменения климата, волны жары и холода как факторы риска повышенной смертности// Проблемы прогнозирования, 2012.- № 2.- С. 122–138

АННОТАЦИЯ

НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ ПОТЕПЛЕНИЯ КЛИМАТА И АТМОСФЕРНЫХ ОСАДКОВ НА РОСТ, РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР И ПУТИ АДАПТАЦИИ ИХ К ИЗМЕНЕНИЮ КЛИМАТА

В данной статье изучено влияние изменения климата, атмосферных осадков на рост, развитие сельскохозяйственных культур, пути адаптации их в ходе изменения климата. Выявлено отрицательное влияние глобального потепления атмосферы, поздних осадков, внезапных заморозков на развитие зерновых культур, агроэкосистему, почвенный покров, а также на деятельность почвенных микроорганизмов и полезных насекомых.

ANNOTATION

In this article is showing about the impact of climate change, atmospheric precipitation on growth, the development of crops, and their adaptation during climate change. The negative effect of global warming of

the atmosphere, late precipitation, sudden frosts on the development of grain crops, agro ecosystem, soil cover, as well as on the activity of soil microorganisms and beneficial insects has been revealed.

Ключевые слова: температура, осадки, овощи, культура, пища.

УДК 581.1+579 (575.3)

НАСЛЕДСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ПЛОДОВЫХ ОРГАНОВ У ТОНКОВОЛОКНИСТЫХ СОРТОВ ХЛОПЧАТНИКА

Сафарова С.С.- к. б. н., БГУ им. Н. Хусрава, Сангинов П. А.- ст.науч. сот. Вахшский филиал института земледелия Мирзоев Л.Б.- магистрант, БГУ

Ключевые слова: сорта, хлопчатник, волокно .промышленности ,бутонов. цветов, коробочек .

Основным производителем волокна сортов тонковолокнистого хлопчатника являются южные районы республики Таджикистана.

Здесь хорошо освоена агротехника выращивания этого ценнейшего для промышленности хлопчатника, что дало возможность по республике довести среднюю урожайность по этим сортам в среднем до 34,7 ц/га.

В настоящее время по изучению закономерностей развития хлопчатника достигнуты крупные успехи. Работы Н.Н. Константинова 1936-1937 гг., Я.Д. Нагибина 1947 г., Т.Я. Ивановской 1953 г., С. Курбонгельдиева 1960 г. и другие посвящены образованию генеративных органов в основном на сортах средневолокнистого хлопчатника.

Специальных исследований по изучению закономерностей образования плодовых органов хлопчатника нулевого типа ветвления *G. Barbadeuse L.* проведено мало.

В связи с этим нами была поставлена задача: изучить закономерности появления бутонов, цветков и раскрытия коробочек хлопчатника вида *G. Barbadeuse L.* нулевого типа ветвления следующих сортов: 9326-В, 750-В, 748-В, 9365-В, 9325-В, 3713-В, 3715-В, 2462-В и 9883-И.

Исследования проводились в 2013, 2014 и 2015 гг. в филиале Института «Зироаткор» Хатлонской области. Опыт был поставлен в 4-кратной повторности. Площадь одной делянки составляла 103,2 м, междурядье в 60 см и междугнездья в 20 см. При этом на одном погонном метре размещалось по 50 растений. Сев на опытном участке в 2013 году был произведен 13 апреля, а 2014-2015 гг. 15 апреля.

Для учета и наблюдения брали одинаковые по развитию типичные растения для данного сорта. Регулярно отмечали появление всходов, бутонов, раскрытие цветков и коробочек, измеряли высоту стебля, учитывали высоту закладки первого бутона, плодоношение и плодообразование и урожайность по каждому сорту в отдельности. Появление бутонов отмечали через день. Раскрытие цветков каждого учетного растения регистрировалось ежедневно до конца периода цветения, а созревание коробочек проводилось до первых заморозков.

Всходы, изучаемых нами сортов хлопчатника, появлялись одновременно в основном на 8-9-й день после посева.

Однако нами замечена определенная зависимость появления всходов в зависимости от погодных условий. Г.С. Зайцев (1927 г.) отмечает, что всходы хлопчатника зависят от среднесуточной температуры воздуха.

Бутионизация хлопчатника соответственно биологическим особенностям различных сортов начиналась в разное время. Сорта хлопчатника нулевого типа ветвления обычно сбрасывают ранние бутоны. Это объясняется, по-видимому, наследственными особенностями сортов. Продолжительность периода от бутонизации до цветения хлопчатника, изучаемых нами сортов хлопчатника, колеблется в пределах 30,0-31,5 дня. Самый длительный междофазный период бутонизации цветения отмечается у сорта 9883-И. относительно коротким этот период был у сортов 9326-В, 750-В, 748-В, 3713-В, 3715-В.

По продолжительности периода между цветением и раскрытием коробочек отмечались такие же закономерности.

Бутионизация, цветение и раскрытие коробочек хлопчатника, изучаемых нами сортов, имеют определенные закономерности, соответствующие закономерностям, установленным Г.С. Зайцевым (1924 г.) для сортов вида *G. Sursutum L.*, только по короткой очереди.

После появления настоящих листьев на кустах начинают образовываться бутоны в следующем порядке.

Через два дня после появления первого бутона в первом узле образуется первый бутон во втором узле. Затем в тот же день или на день позже появляется второй бутон в первом узле. Когда появляется первый бутон в третьем узле данного куста, во втором узле появляется второй бутон, примерно через день – третий бутон в первом узле и т.д.

Сопоставляя данные 2013-2015 гг., можно сделать вывод, что появление бутонов у растений, на короткой и долгой очереди оказался длиннее.

Продолжительность короткой очереди бутонизации в среднем на 3 года равняется 2,42 дня, продолжительность долгой очереди 2,66. (таблица 1)

Полученные данные, которые приведены в таблице 1, показывают, что как по короткой, так и по долгой очереди цветения различные сорта почти не отличаются друг от друга.

Изучая закономерности созревания хлопчатника Г.С. Зайцев (1926 г.) отмечал, что ход раскрытия коробочек не идет таким правильным ритмом как цветение, так как коробочки к периоду раскрытия будут более затенены листвой.

Раскрытие коробочек начинается обычно, как и цветение, с первой коробочки самого нижнего, первого плодового узла. Вторая коробочка раскрывается через 3-4 дня на первом месте второго плодового узла. В тот же день, когда раскрывается первая коробочка второго узла, или на день позже раскрывается вторая коробочка первого плодового узла.

Таким образом, на первом плодном узле вторая коробочка раскрывается через 7-8 дней после первой, а через 7-8 дней раскрывается вторая коробочка второго плодового узла и первая коробочка третьего узла и т.д.

Данные таблицы 1 показывают, что у сортов испытываемых короткая и долгая очередь раскрытия коробочек происходит быстрее.

Данные по сравнительной урожайности отдельных сортов хлопчатника резко отличаются, таблица 2.

На основании результатов полевых опытов можно сделать следующие выводы.

Таблица 1.-Короткие и длинные очереди некоторых фенофаз тонковолокнистого хлопчатника (среднее за 2013-2015 гг.)

Сорта	Короткая очередь	Долгая очередь
Бутонизация		
9326-B	2,43	2,68
750-B	2,42	2,66
748-B	2,44	2,70
9365-B	2,43	2,69
9325-B	2,44	2,67
7313-B	2,42	2,67
3715-B	2,44	2,66
2462-B	2,45	2,68
9883-И	2,46	2,73
Цветение		
9326-B	2,28	2,55
750-B	2,29	2,49
748-B	2,28	2,48
9365-B	2,29	2,50
9325-B	2,29	2,51
3713-B	2,28	2,56
3715-B	2,29	2,55
2462-B	2,29	2,56
9883-И	2,24	2,62
Созревание		
9326-B	3,70	3,50
750-B	3,36	3,48
748-B	3,35	3,46
9365-B	3,33	3,47
9325-B	3,37	3,48
3713-B	3,34	3,50
3715-B	3,36	3,54
2462-B	3,34	3,51
9883-И	3,51	3,66

Таблица 2.-Урожай хлопка-сырца, ц/га

Сорта	Годы			Среднее за 3 года, ц/га
	2013	2014	2015	

9326-B	30,5	31,4	30,8	30,9
750-B	32,2	33,8	33,5	33,2
748-B	33,6	34,5	34,6	34,2
9365-B	35,5	36,3	36,2	36,0
9325-B	35,8	36,0	36,3	36,0
3713-B	36,0	36,6	36,0	36,2
3715-B	36,3	36,0	36,2	36,2
2462-B	36,8	36,4	36,8	36,7
9883-И	29,9	30,6	30,5	30,3

1. В ходе постепенного развития хлопчатника порядок появления бутонов по вертикали от бутона к бутону, также как от узла к узлу подчинены определенной закономерности, которая проявляется у всех форм хлопчатника.

2. В отношении продолжительности периода от начала цветения до начала раскрытия коробочек аналогично между от бутонизации до начала цветения.

3. Однако у сортов нулевого типа ветвления есть ряд особенностей. Если у сортов с неопредельным типом симподиальных ветвей продолжительность долгих очередей превышает продолжительность коротких очередей в среднем в 3 раза, то у сортов нулевого типа, на основании полученных данных долгие очереди по своей продолжительности мало чем отличаются от коротких очередей.

4. Однако продолжительность этих очередей раскрытия коробочек по мере перехода от нижних плодовых узлов к верхним постепенно удлиняется.

5. Анализ урожайности хлопка-сырца при пересчете на один гектар показывает, что в условиях повышенной агротехники, все сорта дали наиболее высокий урожай.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Автономов А.И. Селекция сортов Советского тонковолокнистого хлопчатника на вилтоустойчивость и урожайность. В книге хлопководство и применение минеральных удобрений в СС – Душанбе: Дониш, 1968
2. Белоусов М.А. Закономерности роста и развития хлопчатника – Ташкент: Изд. Узбекистан, 1965
3. Белоусов М.А. Некоторые данные о корневом питании хлопчатника «Хлопководство», 1955.- №11
4. Вавилов А.И. Избранные труды. т.п. М.-8., 1967
5. Василевский В.К. Особенности ветвления хлопчатника предельного и неопредельного типа. Тр. АН Туркменской ССР, 1957
6. Зайцев Г.С. Влияние температуры на развитие хлопчатника. Тр. Туркменской сельскохозяйственной станции. Вып.7- М. А., 1927
7. Нагибин Я.Д. О некоторых биологических особенностях цветения хлопчатника. Тр.-Ташкент: СХИ. Вып. 4., 1947

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ ИРСИИ ҲОСИЛШАВИИ УЗВҲО ДАР ПАХТАИ НАВЪИ МАҲИННАХ

Муғҷабандии пахта мувофиқи хусусиятҳои биології навъҳои гуногун дар мӯҳлатҳои гуногун оғоз меёбад. Навъи пахтаи намуди ибтидоии шохрони одатан муғҷаҳои аввалинашонро мепартоянд. Ба назари мо ин ба хусусиятҳои ирсии навъҳо вобастааст. Давраи аз муғҷабанди то гулкунии пахтаи навъҳои мавриди таҳлили мо аз 30,0 то 31,5 руз давом карданд. дарозтарин мӯҳлати миёнаи муғҷабандӣ то гулкунӣ дар навъҳои 9326-B, 750-B, 3713-B, 3715-B мушоҳида гардид. Чунин конунӣ дар давомнокии байни гулкуни ва кушодашавии куракҳо мушоҳида карда мешавад. Пайдошавии муғҷаҳо дар растаниҳои аввала дерина хеле тӯл мекашад. Давомнокии муғҷабандии растаниҳои аввала ба ҳисоби миёна дар се сол ба 2,42 руз давомнокии растаниҳои дерина ба 2,66 баробар шуд.

Давомнокии давраҳои давраҳои кушодани куракҳо вобаста ба узвҳои поёнӣ ва болоӣ тадриҷан дароз мешавад.

ANNOTATION

HEREDITARY FEATURES OF FRUIT PARTS FORMING OF FINELY- FIBRED COTTON TYPES

Flower – bud formation of cotton according to biological features types had begun in different time. The null type of cotton branching, usually throw down early buds. It explains to all appearance by hereditary features of types. Lasting period from flower-bud formation till cotton flowering of those types researched by us last about 30,0-31,5 days. The longest line-to-line period of flower – bud formation and flowering registers by 9883-u type. Relating the shortest this period was of 9326-B, 750-B, 748-B, 3713-B and 3715-B types. According to lasting period between flowering and boxes opening registrated the same regularities. But

appearance of the short had showed longer. Lasting period of short turn of flower-bud formation on the average to 3 years correspond to 2,42 days. Lasting of these turns of box opening in proportion to transition from lower fruit parts to upper parts lengthen gradually.

Key words: types, cotton-plant, fiber, industry, buds, flowers, bolls, branching, plant ling, opening, phase-to-phase, short, long, hereditary, regularities.

УДК 547:577.1:66(063)

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ НАСТОЕК ИЗ ДЕВЯСИЛА ВЫСОКОГО (*NULA HELÉNIUM*), СУМАХА ДУБИЛЬНОГО (*RHUS CORIÁRIA*), ИВЫ (*SÁLIX*) И АЙЛАНТА ВЫСОКОГО (*AILANTHUS ALTISSIMA*) НА РОСТ РАСТЕНИЙ ОЗИМОЙ РЖИ РОДА (*SECALE CEREAL*)

Усмонова Ш.Х. к.б.н., Солиев З.М., к.с/х.н., Холиков З.З., ст. 4-го курса,
 Филиал Технологического университета Таджикистана в г. Исфаре

Ключевые слова: Влияния настоек, девясил высокий, сумах дубильный, айлант высокий, рост растений, озимой ржи.

Таджикистан является страной богатой флорой и использование растений для создания биостимуляторов очень актуальна. Биостимуляторы нужны для управления качеством урожая путем оптимизации и сбалансированности процессов роста, фотосинтеза и накопления хозяйственно-ценных продуктов вторичного метаболизма, так как между показателями роста растений в онтогенезе и параметрами продуктивного процесса существует высокая корреляция.

Материал и методика: Для изучения влияния настоек из Девясила высокого (лат. *nula helénium*) (1), Сумаи дубильной (лат. *Rhus coriária*) (2), Ивы (лат. *Sálìx*) (3) и айланта высокого (лат. *Ailanthus altissima*) (4) на рост растения ржи озимой рода (*secale cereal*) применили метод проростков Нейбаура-Шнейдера. Опытным растением в методе Нейбауэра – Шнейдера служит озимая рожь из семян урожая последнего года. Но в отличии от метода Нейбауэра – Шнейдера, для протравливания применили водные и спиртовые растворы настоек [1], [2], [3], [4]. Раствор приготовили по следующей схеме приведенных в табл. 1.

Таблица 1

Схема приготовления настоек из образцов [1], [2], [3], [4]

№ настойки	Образец	Масса навески (г)	Объем воды (мл)	Объем спирта 40%, (мл)
№ 1	Сумах	11.5	-	200
№ 2	Девясил высокий	100	400	50
№ 3	Ива	40	210	40
№ 4	Ива	40	250	-
№ 5	Сумах	11.5	250	-
№ 6	Девясил высокий	100	450	-
№ 7	айлант высокий	100	450	75
№ 8	айлант высочайший	100	500	-
№ 9	Девясил высокий	50	500	5+50 мл CH ₃ COOH (0,1)
№ 10	Девясил высокий + сумах + ива	500		5+50 мл CH ₃ COOH (0,1)

При протравливании, которое необходимо для постановки опытов количество семян всыпали в стакан и залили раствором протравителя, слегка взбалтывая, оставили на 1.5 часа.

Во время роста растений, сосуды находились в суровых климатических условиях: температура воздуха была 3 – 8°C практически без попадания солнечного света. Полив проводился по необходимости с теми настойками, с которыми протравляли семена, за исключением контрольного образца, в случае которых и протравление и полив проводились питьевой водой.

Уборку урожая произвели на 14-й день после посева растений. Масса проростков и корни измерялись аналитическими весами. При этом измерялась длина проростков. Результаты приведены в табл. 3

Таблица 3.

Влияние стимуляторов на рост озимой ржи.

Регуляторы	Настойка	Но- мер на- стойки	Коэффициент рефракции, R	Показатель водорода, pH	Масса корня, г	Масса стебля, г	Рост, мм
Контроль-ный опыт	-		-	-	7,5	4,8	94
Сумах	Водная,	№ 5	1,2	2,72	16,1	8,1	114
	Спиртовая	№ 1	4,1	3,05	18,8	8,7	108
Девясил высокий	Водная	№ 6	2,4	4,15	12,6	6,4	117
	Спиртовая	№ 2	3,7	4,65	20	8,8	112
	Уксусно- спиртовая	№ 9	1,8	3,27	15,1	7,4	118
Ива	Водная	№ 4	0,9	5,10	1,7	1,0	100
	Спиртовая	№ 3	2,7	5,06	11,4	5,0	107
Айлан	Водная	№ 8	1,1	3,61	4,6	1,8	76
	Спиртовая	№ 7	2,1	3,71	5,0	1,8	66
Смесь регуляторов	Уксусно- спиртовая	№ 10	1,9	3,30	0,3	0,1	66

Как видно из таблицы, настойки №9, №6, №5, №2 и №1 показали хорошие результаты при использовании его, как для обработки семян ржи, так и для опрыскивания посевов в период роста.

Для установления влияния смеси настоек на рост растений произведены опыты на четырех образцах, которые не протравляли настойками, но почва по составу минералов и полив идентичны. Вышеприведенных под образцам, которые приведены в табл. № 3. Образцы поливались по схеме полива, приведены в таблице № 4.

Таблица № 4.

Смеха полива озимой ржи смесью настоек

Образец	Смесь настоек	Масса корня, г	Масса стебля, г	Рост, мм
№ 11	10 мл № 10 + 10 мл № 1	14.6	3.6	66
№ 12	10 мл № 2 + 10 мл № 8	2.8	1.5	56
№ 13	10 мл № 5 + 10 мл № 6	18.7	6.7	119
№ 14	10 мл № 3 + 10 мл № 4	20.2	7.4	119

Выяснилось, что обработка из смеси спиртовых и водяных настоек Ивы дали наилучший результат, а обработка по росту смесью настоек из сумаха и девясила высокого также дали хороший результат.

Полученные результаты показывают наличие роста стимулирующего действия у Девясила высокого (*nula helénium*) и стимулятор корнеобразования у Сумахи дубильного (*Rhus coriária*), что проявляется увеличением длины (до 26%) и массы проростков (до 85%), высоты растений на начальных этапах развития (до 16-25%) при суровых климатических условиях по отношению к контрольному образцу.

Как известно, корневища и корень Девясила высокого (лат. *Ĵnula helénium*) 44 % содержат инулин и другие полисахариды, эфирное масло -4,5%. В состав эфирного масла входят алантолактон (проазулен, геленин), смолы, слизь, дигидроалантолактон, фриделин, стигмастерн, фитомелан, пектины, воск, камедь, витамин Е [1]. Биологически активные вещества, как эфирные масла являющиеся стимуляторами и содержание этих веществ в девясиле высоком составляют 4.5 %.

Листья, молодые ветки и кора стволов Сумахи дубильной (лат. *Rhus coriária*) богаты дубильными веществами (13—33%) и органическими кислотами [2]. Известно, что кислоты имеют свойства повышать корнеобразование у растений, а Сумах содержит большое количество органических кислот.

Зафиксировано снижение развития корневых гнилей на посевах ржи до 20%. Также установлено, что настойки из Сумаха дубильного (*Rhus coriária*) ускоряли рост корней и надземной части ржи.

Литература

1. Агрохимические методы исследования почв. М.; Наука, 1975.- 656с.

2. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана.- Душанбе.

Гл.науч.ред.Тадж.Сов.Энциклопедия, 1989. – 300 с.

3. Турова А.Д., Сопожникова Э.Н. Лекарственные растения СССР и их применение – 3 – е изд. перераб. и доп. – М.: Медицина, 1983. - 288 с., ил.

АННОТАЦИЯ

ОМУЗИШИ ТАЪСИРИ ҚИЁМИ РОСАНИ БАЛАНД (NULA HELÉNIUM), БУЛУТИ ТАТУМ (RHUS CORIÁRIA), БЕД (SÁLIX) ВА АЙЛАНТИ БАЛАНД (AILANTHUS ALTISSIMA) БА АФЗОИШИ ҶАВИ ТИРАМОҶИИ НАВЪИ (SECALE CEREAL)

Истифодаи биорегуляторҳои афзоиш, ки дар заминаи моддаҳои фаъоли растаниҳои шифобахш ва хурдӯй сохта шудаанд, барои такмил додани технологияи парвариши зироатҳои имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд.

Маълум шуд, ки коркард бо омехтаи спирти ва шираобаи росани баланд (nula helénium), булутитатум (rhus coriária) натиҷаи беҳтарин дода, коркард ба афзоиш аз омехтаи татум ва росан низ натиҷаи хуб дод.

Камшавии шиддатнокии пӯсиши инкишофи реша дар зироати ҷав то 20% ба қайд гирифта шудааст. Инчунин муайян карда шуд, ки шираоба аз булутитатум (Rhus coriária) афзоиши реша ва қисми болоии ҷавдорро суръат мебахшад.

ANNOTATION

STUDYING THE INFLUENCE OF TINCTURES FROM HIGH-TOTAL NULA (NULA HELÉNIUM), DUBILY SCULPT (RHUS CORIÁRIA), IVI (SÁLIX) AND AYLANT HIGH (AILANTHUS ALTISSIMA) ON ROSEZERE ROSEmena

The use of growth bioregulators, created on the basis of the active substances of medicinal and wild plants, opens up wide opportunities for improving the technology of growing crops.

It turned out that treating the mixture with alcohol and water tinctures of Willow gave the best result, and processing the growth with a mixture of tinctures from sumac and elecampane high also gave a good result.

A decrease in the intensity of development of root rot in crops of rye to 20% was recorded. It was also found that tinctures from tanning sumac (Rhus coriária) accelerated the growth of roots and aerial parts of rye.

Key words: Influences of tinctures, elecampane tall, tan sumac, ivy and ailanthus high, plant growth, winter rye.

ТДК: 631.5.634.451

МАРҶИЛАҶОИ ФЕНОЛОГИИ ИНКИШОФИ ХУРМОИ ШАРҚӢ ДАР ШАРОИТИ ВОДИИ ҲИСОР

Махкамов А. – Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Калимаҳои калидӣ: хурмои шарқӣ, фенология, субтропика, ҳарорат, нашъунамо, гул, ғӯра, ҳосилбандӣ.

Хурмои шарқӣ дарахти мевадихандаи пайдоишаш субтропикӣ буда, бештар ба сармо тобовар мебошад. Аз ҳамин сабаб нашъунамои хурмо нисбат ба дигар авлодони ин оила барвақттар оғоз меёбад.

Дар минтақаҳои субтропикии собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ давраи нашъунамои хурмои шарқӣ дар муҳлатҳои гуногун сар мешавад (Гутиев, 1977). Ин муҳлат ба он вақт мувофиқат мекунад, ки ҳангоми дар фасли баҳор ҳарорати миёнаи шабонарӯзии ҳаво ҳарорати мусбии 10 – 12°C-ро ташкил медиҳад (Гутиев, 1977; Кульков, 1986). Аммо дар ин маврид, дар ҳамаи навъҳои хурмои шарқӣ гузаштани фазаҳои фенологӣ дар ҳамин як муҳлатҳои наздик мушоҳида мешаванд (Животинская, 1972; Гутиев, 1977; Воронцов, Штейман, 1982; Омаров, 1982; Массовер, Тоиров, 1989;). Дар ҷадвали 1 ҳарорати шабонарӯзии қитъаи таҷрибавӣ нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

ҲАРОРАТИ ҲАВО ДАР ҚИТЪАИ ТАҶРИБАВӢ

Моҳҳо	Ҳарорат °C		
	Шабонарӯзии миёна	Максималии Миёна	Минималии миёна
Январ	0,2	4,7	-2,0
Феврал	1,0	5,7	-0,1
Март	10,6	11,6	4,5
Апрел	15,2	23,4	12,6
Май	18,6	28,8	15,6
Июн	21,7	32,3	16,6
Июл	23,3	33,6	18,3
Август	22,4	31,6	16,8

≈ 30≈

Сентябр	18,2	26,6	11,4
Октябр	16,3	24,0	12,1
Ноябр	10,5	16,9	7,4
Декабр	3,3	10,6	0,9

Тавре, ки аз ҷадвали 1 дида мешавад – нашъунамои хурмои шарқӣ, навъи “Хиакуме” дар даҳаи дуҷуми моҳи март, ҳангоми ҳарорати мусбии миёнаи шабонарӯзӣ ба $+10^{\circ}\text{C}$ баробар будан, сар мешавад. Дар ҳарорати мусбии миёнаи шабонарӯзӣ $+12..+14^{\circ}\text{C}$, баъди 20-23 рӯзи нашъунамо (дар аввали моҳи апрел) саршави муғҷабандӣ ва ҳангоми ҳарорати мусбии миёнаи шабонарӯзӣ $+14...16^{\circ}\text{C}$ -ро ташкил додан, муғҷабандии оммавӣ мушоҳида мешавад.

Давраи гулкунии хурмо дар давоми моҳи май, ҳангоми ҳарорати мусбии миёнаи ҳавои моҳ ба $+18...+20^{\circ}\text{C}$ баробар будан, меғузарад. Пухтани меваҳо дар даҳаи сеҷуми моҳи октябр сар шуда, тамоман пухтарасии меваҳо дар аввали моҳи ноябр ба амал меояд. Дар вақти пухта расидани меваҳо зард шудани баргҳо мушоҳида мешавад, ки онҳо дар давоми моҳи ноябр ҳангоми ҳарорати мусбии миёнаи шабонарӯзӣ баробар ба $+9...11^{\circ}\text{C}$, ки дар ин ҳарорат нашъунамоиаш низ сар мешавад, ба рехтан сар мекунанд (ҷадв. 2).

Ҷадвали 2.

Мухлати гузаштани фазаҳои фенологии растании хурмои шарқӣ навъи “Хиакуме”

Кушода- шави бргҳои аввалин	Муғҷабандӣ		Гулкунӣ			Пухтани меваҳо	Зардшави баргҳо	Ҳазонрез
	Саршавӣ	Оммавӣ	Саршавӣ	Оммавӣ	Итмом			
10-14	3-6	13-17	10-15	15-20	23-28	20-25	10-20	8-12
III	IV	IV	V	V	V	X	X	XI

Давраи нашъунамои хурмои шарқӣ ҳангоми ҷамъи ҳарорати ғаёл ба $4300-4700^{\circ}\text{C}$ баробар будан, 190-210 рӯзро ташкил медиҳад.

Дар ҳамаи вариантҳои таҷриба бо ғизои минералӣ, фазаҳои инкишофи хурмои шарқӣ дар муҳлатҳои якхела меғузаранд. Барои ин дар ҷадвали 2 санаҳо гузаштани фазаҳои фенологии растанҳои варианти муқоисашаванда назоратӣ оварда шудаанд.

Маълумоти овардашудаи мушоҳидаҳои дигар муайян карданд, ки дар саршавии ин қисмат оиди муҳлатҳои фазаҳои инкишофи хурмои шарқӣ навъи “Хиакуме”, бо маълумоти натиҷаҳои тадқиқотҳои мо дар маҷмӯъ мувофиқат менамоянд.

Биологияи гулкунӣ ва мевабандии хурмои шарқӣ - ҳамбастагии алоқаи байни саршавии муҳлати гузаштани фазаҳои фенологӣ бо шароити муҳити атрофи беруна ва агротехникаи парвариши онҳо, яке аз муҳимтарин шароит, заминаи ҳосили растанҳои субтропикӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин нишондодҳо инкишофи ҳамаи узвҳои растанҳои мевадиханда, аз ҷумла, растанҳои субтропикӣ вобаста мебошад.

Ҳангоми агротехникаи сифаташ паст, инчунин шароити номусоиди иқлимӣ ва обу ҳаво, растанҳои субтропикӣ дар навбати аввал муғҷаҳо, гулҳо, ғуракҳо ва ҳатто меваҳои сабзро меҷароянд, ки ин зухуротҳо дар тадқиқотҳои бисёре аз муаллифони дарҷ шудаанд (Массовер, 1972; Кульков, 1983; Гасанов 1991).

Гулҳои хурмои шарқӣ беш аз ҳама ҷудочинса мебошанд. Гулҳо одатан се намуд мешаванд: нарина, модинаи ва дучинса. Дар гулҳои нарина ғурак суст инкишофёфта, гардгиракҳо бошанд гарддонҳои хуб инкишофёфта доранд. Гулҳои модина гардгирак доранд, аммо онҳо суст инкишоф ёфтаанд. Гулҳои дучинса байни гулҳои нарина ва модина фосилаҳои мобайнӣ ба ҳисоб рафта, гоҳ-гоҳ вомехӯранд ва мева намебанданд (Ахун – заде, 1957; Животинская, 1972; Кульков, 1986;).

Қобилияти махсуси фарқкунандаи навъҳои хурмо бо гулкунӣ омехта дар он аст, ки бе растанӣ гардолудкунанда мева мебанданд. Танҳо навъҳои гули модинадор (навъи “Хиакуме” ва дигар) барои гардолуд шудан, ба растанҳои гули наринадор ниёз доранд. Навъҳои хурмои “Зенджи-мару” ва “Денауский сахарный” беҳтарин навъҳои гардолудкунанда ба ҳисоб мераванд (Массовер, 1972; Кульков, 1986). Аммо мевабандӣ ҳангоми гардолудкунӣ гулҳои модина бо гардҳои навъҳои гуногун хуб ба амал меояд, ки ин зухуротро дар таҳқиқотҳои худ Б.А. Массовер (1972) исбот кардааст.

Дар маҷмӯъ дар навъҳои гуногуни хурмои шарқӣ гулкунии маҳсулноқӣ муфид аз 1 то 30% -ро ташкил медиҳад (Кульков, 1986). Ақидаи нисбатан ба миқдори зиёд рехтани элементҳои мевадиханда дар хурмо, натиҷаи бад бордоршавӣ, бо сабабҳои зерин мебошад: шароити метеорологӣ, ҳолати патологӣ (ҳолати бади дарахтон аз касалиҳо ва зараррасонҳо), ҳолати агротехникӣ (намуди хок, намнокӣ, меъёр ва муҳлати истифодаи нуриҳо, шакл додани шохсор ва ғ.) ва ҳолати физиологӣ (ҳосилшавӣ ва таъмин будан бо моддаҳои пластикӣ). (Масовер, 1972; Омаров, 1982; Кульков, 1986; Гасанов, 1991, Гулов, 1998).

Ҳамин тариқ асосан самаранокии ҳосилбандии хурмо тавсиф дода шуда, аммо таъсири ҳар як омил муайян нашудааст. Дар ин самт сабабҳои физиологӣ рехтани элементҳои мевадиханда масъалаи суҷумишуда мебошад. Дар асл инкишофи элементҳои мева аз мӯғчаҳо сар мешаванд. Таъмин будани хок бо элементҳои ғизои минералӣ дар давраи нашъунамо, барои ҳосил шудани моддаҳои ғизои захиравии лозима, рушди инкишофи мусоидро таъмин менамояд. Таъмин намудани хок бо элементҳои минералии ғизоӣ, на танҳо ба роҳи зиёд намудани маҳаки макронуриҳои биологӣ мешавад, балки аз самаранокии таъсири алоҳидаи элементҳои ғизои минералӣ ба мевадихии хурмо вобаста мебошад. Бо назардошти он, ки барои самаранокии синтези моддаҳои гуногун, дар раванди фотосинтез ва кашонидани онҳо ба узвҳои гуногуни растаниҳо элементҳои нитроген, фосфор ва калий нақши муҳимро мебозад, омӯзиши махсуси ин самт барои мо муҳим менамояд.

Мевабандӣ ва ғурабандии меваҳо дар дараҷаи баланд, аз навъи гардолӯдкунанда вобаста мебошад. Хурмои навъи “Хиакуме” танҳо гулҳои модина дорад ва барои гардолӯд кардани он ба сифати гардолӯдкунанда дар таҷрибаҳои худ мо навъи “Зинджи – Мару”-ро, ки ҳам гулҳои нарина ва ҳам гулҳои модина дорад, интихоб намудем. Ин навъ на танҳо ҳамчун гардолӯдкунанда истифода мешавад, балки ҳудаш инчунин ҳосили зиёди сифати баланд медиҳад.

Натиҷаҳои таҷрибаҳои мо ва маълумотҳои адабиёт оид ба худтанзимкунии рушди узвҳои нашествӣ ва инкишофи узвҳои мевадиханда, дар растаниҳои субтропикӣ аз ин шаҳодат медиҳанд. Ба ин нигоҳ накарда фарқиати миқдорӣ дар инкишофи элементҳои мевадиханда вобаста аз таркиби ғизои минералӣ вучуд дорад.

Ҳамин тариқ, муқоисаи маълумотҳо оид ба динамикаи рушди наваҳо, рехтани ҷузвҳои мевагӣ ва баробарии ҳосил ба худтанзимкунӣ, вобастагии механизмҳои донорию аксепториро, дар раванди маҳсулнокии хурмои шарқӣ ишора мекунад.

АДАБИЁТ

1. Ахунд – заде И.М. Итоги интродукции и перспективы развития хурмы в Азербайджане - Баку: Аз.ССР, 1957. – 107с.
2. Воронцов В.В., Штейман И.Г. Возделывание субтропических культур – М.: Колос, 1982. - 271 с.
3. Ахунд – заде И.М. Научные основы технологии возделывания восточной хурмы в Азербайджане: Автореф. дис... докт. с.-х. наук- Сухуми, 1991. – 51 с.
4. Гулов С.М. Физиологические особенности субтропических культур в Таджикистане: Автореф. дис... докт. биол. Наук - Душанбе, 1998. – 51с.
5. Гулов С. М. Меваҳои гармдӯсти Тоҷикистон, китоби дарсӣ- Душанбе: Энциклопедияи тоҷик, 2008.- 152 с.
6. Гутиев Г.Т., Массиян А.С. Климат и морозоустойчивость субтропических растений –Л.: Гидрометеознак, 1977. -280 с.
7. Животинская С.М. Культура хурмы в Узбекистане – Ташкент: Фан, 1972. – 50с
8. Кульков О.П. Субтропические плодовые Узбекистана –Ташкент: Мехнат, 1986. -175 с.
9. Масовер Б.Л., Тоиров М.Т. Агробиологические особенности повышения продуктивности хурмового сада в Вахшской долине //Тр. НПО по садоводству и овощеводству «Боғпарвари» – Душанбе, 1989.- Т. VII– 74-78 с..
10. Омаров М.Д. Способы борьбы с осыпанием репродуктивных органов хурмы: В сб. тр: «Продуктивность субтропических культур» – Махарадзе – Авазули: ВНПОЧ и СК, 1982. –С.211-212

АННОТАЦИЯ

ИЗУЧЕНИЮ ФЕНОЛОГИЧЕСКИХ ФАЗ РАЗВИТИЯ ХУРМА ВОСТОЧНОГО ГИССАРСКОЙ ДОЛИНЫ ТАДЖИКИСТАНА

В статье приведены результаты проведённых опытов в условиях Гиссарской долины Таджикистана, по изучению фенологических фаз развития хурма восточного. Рассмотрены сроки прохождения фенологических фаз в зависимости почвенно – климатических условиях и отмечено необходимое среднесуточная температура для прохождения вегетационного периода хурма восточного.

ANNOTATION

IN THIS THE ARTICLE RESULTS PRESENTS OF THE EXPERIMENTS IN THE CONDITIONS OF THE HISSAR VALLEY OF TAJIKISTAN

To study the phenological phases of development of Eastern persimmon. Terms of passing of phenological phases depending from soil and climatic conditions are considered and necessary average daily temperature for passing of vegetative period and a persimmon vastochny is noted.

Keywords: eastern persimmon, phenology, subtropics, temperature, vegetation, flowering, setting, yield.

УДК 636.32/.38.084\

ЗАВИСИМОСТЬ МОЛОЧНОЙ ПРОДУКТИВНОСТИ ОВЦЕМАТОК ОТ УРОВНЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО И ПРОТЕИНОВОГО ПИТАНИЯ

Раджабов Ф.М., д.с.-х.н., профессор, Наботов С.К., соискатель-
ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: овцематки, кормление, рацион, энергия, протеин, молочная продуктивность, состав молока.

Молочная продуктивность овцематок, наряду с другими хозяйственно-полезными признаками, особенно при горно-отгонном содержании овец, имеет большое значение. Это объясняется тем, что уровень молочной продуктивности маток оказывает большое влияние на рост, развитие и сохранение ягнят.

Установлено, что молочность маток зависит от многих факторов: породы, кормления, содержания, количества ягнят при ягнении и выкармливания, живой массы приплода и др. Молочная продуктивность овец естественно зависит от уровня кормления [4, 10].

Корма и кормление сельскохозяйственных животных на 50-60% определяют их продуктивность. Затраты на корма составляют весьма ощутимую часть совокупных расходов животноводов на производство единицы животноводческой продукции. Так, в Германии, Австралии и США на стоимость кормов приходится более 60% издержек производства, в т. ч. на стоимость концентратов - 20-40% [6].

По данным Кулинцева В.В. и др. [11], считается, что успешное развитие животноводства на 60% зависит от состояния кормовой базы и полноценности кормления.

Практический опыт показывает, что низкая продуктивность сельскохозяйственных животных чаще всего обусловлена недостаточным уровнем кормления – недостаточным потреблением энергии. Полное обеспечение потребности животных в энергии - важнейшее условие для длительного нормального продуцирования [12].

В теории кормления сельскохозяйственных животных проблема энергетического и протеинового питания занимает центральное положение, так как, обеспеченность животных энергией и протеином, являются главными факторами, определяющих уровень их продуктивности [1, 3, 7, 14].

Важнейшим достижением зоотехнической науки является разработка детализированных норм кормления сельскохозяйственных животных (Москва, 2003 г.), которые являются основными нормами до настоящего времени в бывших республиках СССР, в том числе в Таджикистане. Однако, эти нормы требуют уточнения и усовершенствования с учетом климатических, зональных кормовых условий, породы, типа, условий содержания, физиологического состояния животных и других внешних факторов [7, 8, 9, 14].

Необходимо учесть, что в Республике Таджикистан применяется круглогодовая отгонно-пастбищная система содержания овец. При пастбищном содержании, из-за активного многокилометрового движения, дополнительной мышечной работы на сбор травы, инсоляция и т.д., овцы расходуют значительное количество энергии.

В существующих нормах, уровень потребности животных в энергии и питательных веществах рассматривается одинаково в условиях стойлового и пастбищного содержания.

Установлено, что затраты энергии при пастбе овец на пастбищах на 25-30% выше по сравнению со стойловым содержанием [5, 6, 17].

На необходимость уточнения норм кормления овец при пастбищном содержании указывают Гаффаров А.К. и др. [2], Есенбаев А.А. [5], Жазылбеков Н.А. и др. [6], Мустахметов М.М. и др. [13], Раджабов Ф.М. и др. [15], Рисимбетов Т.К. [16], Сарбасов Т.И. [17, 18].

Исходя из выше изложенного, цель наших исследований заключалась в изучении влияния различного уровня энергетического и протеинового питания овцематок, при круглогодовом отгонно-пастбищном содержании, на их молочную продуктивность и физико-химические показатели молока.

Для решения поставленной цели в 2016-2018 гг. были проведены два научно-хозяйственных опыта в условиях племенного хозяйства «Оличабулок» Темурмаликского района. В обоих опытах выбрали 100 овцематок дарвазской тонкорунной породной группы и их разделили на 4 группы, по 25 голов в каждой. Матки 1-й контрольной группы получали рацион, принятый в хозяйстве. Овцы 2-й опытной группы получали

рацион, соответствующий по уровню энергии и протеина нормам ВИЖ (2003 г.). В рационах овцематок 3-й и 4-й опытных групп уровень энергетического и протеинового питания был на 15 и 25% выше нормы. Разный уровень энергии и питательных веществ пастбищного рациона регулировали за счет уменьшения и увеличения количества сены и дерты ячменной.

Научно-хозяйственные опыты с овцематками начинали после их возвращения с летних высокогорных пастбищ (в сентябре месяце), и продолжались до отправки их на летние пастбища (до мая месяца следующего года). Все подопытные группы овцематок в летних высокогорных пастбищах содержались в общих отарах. Содержание животных и уход за ними были такими же, как в хозяйстве. Овцематки в течение светового дня находились на пастбище и после их возвращения с пастбища, овец загоняли отдельно по группам и им вскармливали необходимое количество подкормки.

Рационы кормления овцематок в различные сезоны года составили исходя из их живой массы и физиологического состояния. Рационы кормления овцематок 1-й группы были дефицитными по ОКЕ на 7,6-20,8%, по ЭКЕ - на 7,0-16,7% и по переваримому протеину - на 21,2-31,5%. На протяжении всего опыта, уровень энергетического и протеинового питания овцематок 2-й группы соответствовал норме. По фактическому потреблению, уровень энергетического питания овцематок 3-й группы по ОКЕ был на 11,1-12,8%, по ЭКЕ - на 9,1-14,5%, а в 4-й группе соответственно на 22,4-27,4% и 20,1-29,0 выше, по сравнению с нормой.

Концентрация обменной энергии в 1 кг сухого вещества рациона овцематок 1-й группы, в обоих опытах, на осенних пастбищах, составила 7,53-7,61 МДж, во 2-й - 7,85-7,92, в 3-й - 7,95-8,02 и в 4-й группе - 8,16-8,17 МДж, на зимних пастбищах, соответственно, 7,01-7,02; 7,30-7,36; 7,64-7,71 и 7,78-7,85 МДж, а на весенних пастбищах - 8,98-9,22; 8,96-8,98; 9,16-9,18 и 9,06-9,13 МДж.

Переваримого протеина в 1 ОКЕ рациона, в осенний период, содержалось в 1-й группе 71 г, во 2-й - 77, в 3-й - 83 и в 4-й - 92 г, а в 1 ЭКЕ, соответственно, 64; 66; 76 и 83 г, в зимний период, соответственно 84; 94; 96 и 101, 74; 81; 85 и 89 г, а в весенний период - 93; 107; 106 и 121, 81; 92; 93 и 98 г.

Овцематок всех четырех подопытных групп на летних высокогорных пастбищах содержали в одной отаре, уровень их энергетического и протеинового питания были одинаковыми.

Молочность маток определяли методом взвешивания ягнят до и после сосания по 3 раза в месяц в течение подсосного периода. Период лактации охватывал 4 месяцев (февраль-май). Контрольные дойки маток, для определения химического состава и основных физических показателей молока, проводили один раз в месяц.

Исследования показали, что уровень кормления в осенне-зимне-весенний период оказал значительное влияние на молочность маток (табл. 1).

Таблица 1.

Молочная продуктивность подопытных маток

Показатель	1-й опыт				2-й опыт			
	Группа							
	1	2	3	4	1	2	3	4
Получено молока за лактацию, кг	90,24	94,58	101,25	102,07	86,94	91,30	96,51	97,42
В том числе за								
1-й месяц, кг	36,01	38,87	42,83	43,38	36,25	38,53	41,60	43,16
в процентах	39,90	41,10	42,30	42,50	41,70	42,20	43,10	44,30
2-й месяц, кг	27,07	28,84	30,78	30,72	25,82	27,30	28,95	29,32
в процентах	30,00	30,50	30,40	30,10	29,70	29,90	30,00	30,10
3-й месяц, кг	15,52	15,24	16,40	17,25	14,61	14,97	15,25	14,81
в процентах	17,20	16,10	16,20	16,90	16,80	16,40	15,80	15,20
4-й месяц, кг	11,64	11,63	11,24	10,72	10,26	10,50	10,71	10,13
в процентах	12,90	12,30	11,10	10,50	11,80	11,50	11,10	10,40

Повышение уровня кормления маток 3-й и 4-й групп на 15-25%, против нормы, способствовало увеличению их молочности за подсосный период на 5,7-7,9% ($P>0,95$), по сравнению с молочностью маток 2-й группы. Особенно большая разница наблюдалась между 1 контрольной и 3-4 группами. Она составила 11,0-13,1% ($P>0,99$) в пользу 3-й и 4-й групп. От животных 2-й опытной группы (уровень кормления соответствовал норме), также получено молока значительно больше (4,8-5,0%), чем от маток 1-й контрольной группы, ощущавших недостаток в кормах (хозяйственный рацион).

Уровень кормления маток в осенне-зимне-весенний период оказал некоторое влияние на распределение количества молока по месяцам лактации. Во всех группах наивысшая молочная продуктивность овцематок наблюдается в первый месяц лактации - 36,01-43,38 кг. При этом продуцирование его за этот период составляет 39,9-44,3%, от общего количества молока, выделенного животными за четыре месяца лактации. Максимальные показатели наблюдались у маток 4-й и 3-й опытных групп. За второй месяц лактации молочная продуктивность маток, по сравнению с предыдущим периодом, понизилась на 9,9-14,2% и составила 25,82-30,78 кг или 29,7-30,5% от получаемого молока. В третий и четвертый месяцы лактации наблюдается резкое снижение молочной продуктивности маток. Несмотря на хороший пастбищный травостой, средняя молочность маток в апреле и мае была на уровне 14,61-17,25 и 10,13-11,64 кг, что составляет 15,2-17,2 и 10,4-12,9% от общего количества молока, получаемого за период лактации.

За первые два месяца лактации овцематки продуцировали молоко в количестве 62,1-74,1 кг, или 69,9-74,4% от общего количества его за четыре месяца, и наивысшие показатели наблюдались у животных 3-й и 4-й групп.

Среднесуточная молочность по месяцам лактации находится в аналогичной закономерности (табл. 2).

Таблица 2.

Среднесуточная молочность маток по месяцам лактации, кг

Месяцы лактации	Среднесуточная молочность маток по месяцам лактации, кг							
	1-й опыт				2-й опыт			
	Группа							
	1	2	3	4	1	2	3	4
1	1,200	1,296	1,428	1,446	1,208	1,281	1,387	1,439
2	0,902	0,961	1,026	1,024	0,861	0,910	0,965	0,977
3	0,517	0,508	0,547	0,575	0,487	0,499	0,508	0,494
4	0,388	0,388	0,375	0,357	0,342	0,350	0,357	0,338

Самое высокое продуцирование молока наблюдается в первый месяц с колебанием от 1,20 кг в 1-й контрольной группе до 1,45 кг в 4-й опытной группе. В обоих опытах, по среднесуточному удою за первый месяц лактации овцематки 3-й и 4-й опытных группы превосходили сверстниц 1-й контрольной группы на 14,8-20,5% ($P>0,99$), а маток 2-й группы - на 8,3-11,6% ($P>0,95$).

В целом, за первые 2 месяца лактации, среднесуточная молочность маток 3-й и 4-й групп была значительно больше, чем у животных 1-й и 2-й групп. В последующие два месяца среднесуточная молочность во всех группах почти выравнилась. Следовательно, молочность маток в первые 2 месяца лактации находится в прямой зависимости от уровня кормления их в осенне-зимне-весенний период.

За весь лактационный период, среднесуточная молочность каждой матки 1-й группы составляла 724-752 г, 2-й группы - 761-788 г, 3-й группы - 804-844 г и 4-й группы - 812-850 г.

Среднесуточная молочность маток 3-й и 4-й групп была выше аналогичного показателя маток 2-й группы соответственно на 5,65-7,11 и 6,70-7,87% ($P>0,95$), животных 1-й группы - на 12,15-13,03% ($P>0,99$). По данному показателю между животными 3-й и 4-й групп наблюдалась небольшая (0,99-1,01%) и недостоверная разница ($P<0,95$).

В течение подсосного периода, по одному разу в месяц определялся химический состав молока, показатели которого изменялись в течение лактационного периода (табл. 3).

Таблица 3.

Динамика изменения химического состава молока овцематок по месяцам лактации в 1-м опыте, %

Месяцы лактации	Группа	Жир	Белок	Молочный сахар	Минеральные вещества	СОМО	Сухое вещество
1	1	6,22±0,24	5,44±0,11	4,43±0,05	0,77±0,02	10,64±0,18	16,87±0,32
	2	6,38±0,19	5,50±0,13	4,39±0,03	0,79±0,01	10,70±0,16	17,08±0,28
	3	6,59±0,31	5,64±0,15	4,41±0,06	0,78±0,02	10,85±0,22	17,44±0,40
	4	6,65±0,27	5,68±0,18	4,40±0,04	0,80±0,02	10,90±0,25	17,56±0,36
2	1	6,48±0,18	5,70±0,14	4,50±0,04	0,84±0,01	11,05±0,24	17,53±0,43
	2	6,56±0,25	5,76±0,06	4,55±0,05	0,86±0,02	11,18±0,29	17,74±0,52
	3	6,77±0,27	5,89±0,13	4,51±0,04	0,83±0,02	11,24±0,25	18,02±0,38

	4	6,81±0,23	5,92±0,17	4,60±0,03	0,82±0,03	11,35±0,18	18,17±0,44
3	1	6,94±0,32	5,99±0,12	4,63±0,04	0,87±0,02	11,50±0,16	18,44±0,36
	2	6,98±0,27	6,01±0,13	4,66±0,05	0,89±0,03	11,57±0,15	18,55±0,32
	3	7,03±0,41	6,05±0,12	4,70±0,04	0,90±0,01	11,66±0,21	18,70±0,40
	4	7,00±0,35	6,07±0,15	4,69±0,05	0,90±0,02	11,67±0,24	18,68±0,45
4	1	7,30±0,26	6,26±0,20	5,02±0,06	0,92±0,02	12,20±0,19	19,51±0,34
	2	7,33±0,44	6,29±0,25	4,98±0,07	0,94±0,02	12,22±0,30	19,55±0,53
	3	7,37±0,39	6,35±0,28	5,01±0,05	0,93±0,03	12,29±0,28	19,66±0,48
	4	7,40±0,50	6,33±0,29	5,04±0,06	0,95±0,02	12,33±0,32	19,73±0,51
В сред- нем за лак-тацию	1	6,56±0,27	5,72±0,13	4,55±0,04	0,84±0,02	11,12±0,21	17,68±0,35
	2	6,65±0,31	5,76±0,11	4,56±0,03	0,86±0,02	11,17±0,18	17,84±0,38
	3	6,80±0,34	5,86±0,15	4,54±0,04	0,85±0,03	11,25±0,24	18,05±0,42
	4	6,83±0,29	5,89±0,18	4,57±0,04	0,86±0,02	11,32±0,22	18,16±0,40

Из данных таблицы 3 видно, что независимо от уровня энергии и протеина в рационе у всех подопытных животных содержание жира, белка, сухого обезжиренного молочного остатка (СОМО) и сухого вещества в молоке к концу лактации закономерно повышалось. К четвертому месяцу лактации содержание жира в молоке маток повышается на 11,28-17,36% (с 6,22-6,65 до 7,30-7,40%), белка - на 11,44-11,58% (с 5,44-5,68 до 6,07-6,33%), СОМО - на 13,12-14,66% (с 10,64-10,90 до 12,20-12,33%) и сухого вещества - на 12,36-15,65% (с 16,87-17,56 до 19,51-19,73%).

Однако следует отметить, что повышенный уровень кормления оказал положительное влияние на содержание жира, белка, СОМО и сухого вещества в молоке маток 3-й и 4-й групп. Причем, это преимущество, по сравнению с животными 1-й и 2-й групп, наблюдалось в течение всего подсосного периода, хотя имеющиеся различия достоверны лишь в первый и второй месяцы. Так, жирность молока овцематок 3-й и 4-й групп была больше в первый месяц лактации на 0,37 и 0,43%, во второй месяц - на 0,29 и 0,33%, в третий месяц - на 0,09 и 0,06%, в четвертый месяц лактации - на 0,07 и 0,10%; содержание белка, соответственно, на 0,20 и 0,24%; 0,19 и 0,22%; 0,06 и 0,08%; 0,09 и 0,07%; сухого вещества - на 0,57 и 0,69%; 0,49 и 0,64%; 0,26 и 0,24%; 0,15 и 0,22%, чем в молоке маток 1-й группы. Следует отметить, что животные 2-й группы лишь в первый месяц лактации превосходили аналогов 1-й группы по содержанию жира, белка и сухого в молоке, в остальные месяцы между ними не было существенных различий.

Следовательно, уровень энергетического и протеинового питания маток в осенне-зимне-весенний период оказывает влияние на содержание в молоке жира, белка, СОМО и сухого вещества, в основном, в первые два месяца лактации.

Химический состав молока за 4 месяца лактации 1-го опыта у овцематок 1-й группы, в среднем, составляет: жира - 6,56%; белка - 5,72% СОМО - 11,12%, сухого вещества - 17,68%, что ниже аналогичных показателей молока маток 2-й группы соответственно на 0,09; 0,04; 0,05 и 0,16% ($P<0,95$), 3-й группы - на 0,24; 0,14; 0,13 и 0,37% ($P>0,95$), 4-й группы - на 0,27; 0,17; 0,20 и 0,48% ($P>0,95$; $P>0,99$).

Такая же закономерность по изменению содержания в молоке маток жира, белка, сухого обезжиренного молочного остатка и сухого вещества по месяцам лактации наблюдалась и во втором научно-хозяйственном опыте (табл. 4).

Таблица 4.

Химический состав молока овцематок во 2-м опыте, %

Группа	Жир	Белок	Молоч-ный сахар	Мине- ральные вещества	СОМО	Сухое вещество
1	6,71±0,34	5,82±0,17	4,73±0,02	0,91±0,02	11,48±0,14	18,19±0,41
П	6,80±0,28	5,88±0,15	4,74±0,04	0,93±0,01	11,56±0,17	18,37±0,46
Ш	6,92±0,45	5,97±0,22	4,77±0,03	0,96±0,02	11,70±0,19	18,63±0,57
1V	6,97±0,39	5,98±0,25	4,76±0,05	0,98±0,02	11,73±0,25	18,70±0,52

В среднем, за лактацию, в молоке овцематок 2-й, 3-й и 4-й опытных групп, по сравнению с молоком маток 1-й контрольной группы содержалось жира, соответственно на 0,09; 0,21 и 0,26%, белка - на 0,06; 0,15 и 0,16%; СОМО - на 0,08; 0,22 и 0,24%; сухого вещества - на 0,18; 0,44 и 0,51% больше.

Разница по содержанию в молоке маток разных групп сахара и минеральных веществ были несущественными и недостоверными ($P<0,95$).

В течение лактации кислотность молока овцематок колебалась в пределах 23,6-31,8⁰Т, а плотность - 33,7-35,4⁰А и была наибольшей в последний месяц лактации. По кислотности между молоком овцематок различных групп не наблюдалось существенной разницы, а по плотности матки опытных групп имелось некоторое преимущество: плотность молока маток контрольной группы была на 0,23-0,38,4⁰А меньше, чем молоко сверстниц опытных групп.

Таким образом, результаты исследований показали, что уровень кормления дарвазских тонкорунных овцематок оказал значительное влияние на молочность маток и состав молока. По молочной продуктивности овцематки, получавшие хозяйственный рацион, уступали сверстницам, получавшим рацион с 15-25 %-ным повышением уровня кормления на 11,0-13,1%. Повышение на 15-25% уровня энергии и протеина в рационе овцематок, по сравнению с нормой, привело к увеличению их молочной продуктивности за четыре месяца лактации на 5,7-7,9%.

Результаты анализа молока показали, что в обоих опытах относительно высокая жирномолочность, повышенная белковость и содержание сухого вещества отмечено у овцематок 3-й и 4-й групп (6,80-6,92%; 5,86-5,92% и 18,05-18,70%), что, соответственно, превышает средние показатели состава молока маток 1-й группы на 0,21-0,26% (P>0,95) по жиру, на 0,14-0,17% (P>0,95) по белку и на 0,44-0,51% (P>0,99) по сухому веществу. Также, некоторое повышение жирномолочности, белковости и сухого вещества в молоке наблюдается у овцематок 2-й группы. Увеличение уровня энергетического и протеинового питания на 15-25% (3-я и 4-я группы), по сравнению с нормой (2-я группа), способствовало повышению содержания в молоке жира на 0,12-0,18%, белка - на 0,09-0,13%, СОМО - на 0,09-0,17% и сухого вещества - на 0,21-0,33% (P>0,95). У овцематок 3-й и 4-й групп состав молока не имеет существенных различий и разница указанных компонентов составляет: по жиру 0,03-0,05%, по белку - 0,01-0,03% и по сухому веществу - 0,07-0,11% (P<0,95).

Литература

1. Аникин А.С. Принципы нормирования энергии для высокопродуктивных лактирующих коров / А.С. Аникин, Р.В. Некрасов, А.В. Головин, Н.Г. Первов, М.Г. Чабаев // Зоотехния, 2011. - № 10. - С. 11-12
2. Гаффаров А.К. Оптимизация уровня кормления овец гиссарской породы в условиях отгонно-пастбищного содержания / А.К. Гаффаров, Ф.М. Раджабов, А.Я. Юсупов, Ж.Х. Тагоймуродов // Полноценное кормление – основа высокопродуктивного животноводства: Сборник научных трудов.- Душанбе: изд. ТАУ, 2007.- С. 85-102
3. Головин А.В. Рекомендации по детализированному кормлению молочного скота: справочное пособие / А.В. Головин, А.С. Аникин, Н.Г. Первов и др. – Дубровицы: ВИЖ им. Л.К. Эрнста, 2016. – 242 с.
4. Ерохин А.И. Совершенствование мясо-шерстных пород овец / А.И. Ерохин. – М.: Россельхозиздат, 1981. – 135 с.
5. Есенбаев А. Разработка и совершенствование системы полноценного кормления казахской мясо-шерстной и казахской тонкорунной пород овец / А. Есенбаев // Автореферат диссертации ... доктора сельскохозяйственных наук - Новосибирск, 1993. - 52 с.
6. Жазылбеков Н.А. Кормление сельскохозяйственных животных, птиц и технологии кормов в современных условиях: Справочное пособия / Н.А. Жазылбеков, М.А. Кинеев, А.А. Тореханов и др. // Алматы, ТОО «Издательство «Бастау», 2008. - С. 55
7. Калашников А.П. Современные проблемы теории и практики кормления животных / А.П. Калашников // Зоотехния, 1998. - № 7. - С. 13-17
8. Калашников А.П. Полноценное кормление – главное условие повышение продуктивности животных / А.П. Калашников // Стратегия развития животноводства России – XX1 век: сборник материалов научной сессии Россельхозакадемии - Москва, 2001, часть 1.- С. 142-145
9. Калашников А.П. Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных / Справочное пособие под редакцией: А.П. Калашникова, В.И. Фисинина, В.В. Щеглова, Н.И. Клейменова - М., 2003. – 456 с.
10. Кесаев Х.Е. Зависимость молочности маток от уровня кормления / Х.Е. Кесаев // Овцеводство, 1982. - № 3. – С. 25-26
11. Кулинцев В.В. Продуктивность бычков зарубежной селекции с использованием нагула и заключительного откорма / В.В. Кулинцев, А.Ф. Шевхужев, М.Б. Улимбашнев // Зоотехния, 2019. - № 2. – С. 15-19
12. Модянов А.В. Кормление овец / А.М. Модянов – М.: Колос, 1978. – 255 с.
13. Мустахметов М.М. Влияния предлагаемой технологии содержания и уровня кормления на продуктивности овец создаваемого «пустынного» типа ЮКМ и породы «ЕТТ1 Меринос» / М.М. Мустахметов, А.А. Дюсембаев, С.К. Жакупов, Е.Е. Кенжебаев // Материалы международной научно-практической конференции «Животноводство и кормопроизводство: теория, практика и инновация» – Алматы, 2013. - С. 320-322

14. Первов Н.Г. Успехи в питании молочного скота. Аналитический обзор / Н.Г. Первов, А.С. Аникин, Р.В. Некрасов, В.М. Дуборезов, М.Г. Чабаяев – Дубровицы: ГНУ ВИЖ, Россельхозакадемии, 2012. – 56 с.
15. Раджабов Ф.М. Организация полноценного кормления племенных баранчиков гиссарской породы при пастбищном содержании / Ф.М. Раджабов, А.Я. Юсупов // Материалы республиканской научно-практической конференции: «Развитие животноводства - основа обеспечения продовольственной безопасности», посвященной 70-летию зооинженерного факультета (г. Душанбе, 11 октября 2014 г.) - Душанбе, 2014. - С. 38-43
16. Рисимбетов Т.К. Разработка нормы кормления каракульских овец при пастбищном содержании / Т.К. Рисимбетов // Автореферат диссертации ... доктора сельскохозяйственных наук - Алма-Ата, 1991.- 43 с.
17. Сарбасов Т.И. Научные основы и практические приёмы полноценного кормления тонкорунных овец в полупустынной зоне / Т.И. Сарбасов // Автореферат диссертации ... доктора сельскохозяйственных наук - Алма-Ата, 1984. - 44 с.
18. Сарбасов Т.И. Рекомендации по сбалансированному кормлению овец в юго, юго-восточной зоне Казахстана / Т.И. Сарбасов, А. Есенбаев, Б. Махатов и др. - Алма-Ата, 1992. - 27 с.

АННОТАЦИЯ

ВОБАСТАГИИ МАҲСУЛНОКИИ ШИРИИ МЕШҲО АЗ ДАРАҶАИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА ПРОТЕИНИИ ХӢРОНИДАН

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқот доир ба омӯзиши таъсири дараҷаи гуногуни хӯронидани энергетикӣ ва протеинӣ ба маҳсулнокии ширӣ ва нишондиҳандаҳои физикию химиявии ширӣ мешҳои маҳинпаши дарвозӣ ҳангоми тамоми сол дар чарогоҳ нигоҳдорӣ зикр ёфтааст. Муайян карда шудааст, ки нисбат ба меъёрҳои ИУЧ (с. 2003) ба андозаи 15-25% зиёд намудани микдори энергия ва протеин дар ратсион имконият медиҳад, ки маҳсулнокии ширӣ мешҳои дар давоми 4 моҳи ширдиҳӣ - 11,0-13,1%, дар таркиби шир микдори рағван - 0,12-0,18%, сафеда - 0,09-0,13%, моддаи хушк - 0,21-0,33% зиёд шавад.

ANNOTATION

DEPENDENCE OF MILK PRODUCTIVITY OF SHEEP FROM ENERGY AND PROTEIN FOOD

The article presents the results of studies on the influence of different levels of energy and protein nutrition on milk productivity and physico-chemical parameters of milk of Darvaz fine-fleece ewes with year-round grazing. It was established that an increase in the level of energy and protein in the diet of ewes by 15-25%, compared with the norms of the VIZH (2003), contributes to an increase in their milk production over four months of lactation - by 11.0-13.1%, the content in milk of fat - by 0.12-0.18%, protein - by 0.09-0.13%, dry matter - by 0.21-0.33%.

Key words: ewes, feeding, diet, energy, protein, milk productivity, milk composition.

УДК 636.597

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБИОТИКОВ ВЕТОМ 1.2 И ЭНЗИМСПОРИН В ГУСЕВОДСТВЕ

Косилов В.И., д. с.-х. н., профессор, **Полькина А.С.**, аспирантка, **Ежова О.Ю.**, к. б. н., ФГБОУ ВО «Оренбургский государственный аграрный университет»

Раджабов Ф.М., д. с.-х. н., профессор, ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: гусеводство, гусыни, пробиотики, интенсивность яйценоскости, масса и состав яиц, каротиноиды, витамины А и В₂.

Важным источником получения ценных продуктов питания является птицеводство [1-11]. В России и странах СНГ широкое развитие получило гусеводство. При его переводе на промышленную основу возникает необходимость широкого использования антибиотиков, которые во многих случаях не дают ожидаемого эффекта.

В последние годы в птицеводстве для стимуляции неспецифического иммунитета, профилактики и лечения смешанных желудочно-кишечных инфекций, а также изменения микрофлоры пищеварительного тракта, после использования антибиотиков, используют пробиотики. Пробиотические кормовые добавки способствуют нормализации и активизации обменных процессов в организме птицы, повышению перевариваемости и использования питательных веществ кормов на синтез тканей тела и в конечном итоге увеличению уровня продуктивности.

По своей сути пробиотики являются стимуляторами роста и развития птицы, так как содержат живые микроорганизмы, относящиеся к нормальной, физиологически и эволюционно обоснованной микрофлоре кишечного тракта и положительно влияют на организм птицы.

Пробиотики Ветом 1.2 и Энзимсиорин являются новыми микробиологическими препаратами, эффективность их использования в гусеводстве изучена недостаточно. Это определяет актуальность темы исследования.

Материал и методы исследования. Целью исследования являлось определение интенсивности яйценоскости, массы, морфологических и физико-химических показателей яиц, затрат и использования питательных веществ корма гусями родительского стада.

Объектом исследования являлись гуси родительского стада линдовской породы второго года использования. Для проведения исследования были сформированы I контрольная и 6 опытных групп по 80 голов гусей в каждой, аналогов по живой массе и продуктивности. Гуси содержались на глубокой подстилке с плотностью посадки 1,5 головы на 1 м² пола птичника, при половом соотношении 1:3.

Гуси контрольной группы получали полнорационный комбикорм согласно рекомендациям ВНИТИП без включения пробиотиков Витом 1.2 и Энзимспорин. В состав рациона гусей опытных-1, -2 и -3 групп в течение всего периода содержания добавляли пробиотик Ветом 1.2 из расчета 1,3; 1,5 и 1,7 кг/т комбикорма, соответственно, а гуси опытных-4, -5 и -6 групп получали основной рацион с включением пробиотика Энзимспорин из расчета 0,8; 1,0 и 1,2 кг/т комбикорма, соответственно. Пробиотики добавляли в комбикорм в виде премикса методом ступенчатого смешивания. Условия проведения исследований технологические параметры содержания гусей были идентичными во всех группах и соответствовали рекомендациям ВНИТИП, действующим на период проведения опытов.

Результаты исследования. Анализ полученных данных свидетельствует, что включение в состав комбикорма для гусей родительского стада линдовской породы кормовых пробиотиков Ветом 1.2 и Энзимспорин оказало положительное влияние на интенсивность яйценоскости (табл. 1).

Таблица 1. – Интенсивность яйценоскости, %

Месяц	Группа						
	контроль- ная	опытная-1	опытная-2	опытная-3	опытная-4	опытная-5	опытная-6
Февраль	30,22	31,78	33,11	32,56	30,44	31,33	31,00
Март	39,52	40,74	41,13	40,97	39,90	40,55	40,19
Апрель	46,23	48,30	48,77	48,53	47,17	47,80	47,37
Май	38,45	40,06	40,55	40,35	39,00	39,61	39,26
Июнь	11,45	13,35	14,45	13,90	11,85	12,75	12,25
В среднем	33,17	34,85	35,60	35,26	33,67	34,41	34,01

Так при использовании пробиотика Ветом 1.2, птица 1-3 опытных групп превосходила аналогов контрольной группы по величине анализируемого показателя в феврале на 1,56-2,89 %, марте – на 1,22-1,61 %, апреле – на 2,07-2,54 %, мае – на 1,61-2,10 %, июне – на 1,90-2,00, а в среднем за период яйценоскости на 1,67-2,43 %. Аналогичные межгрупповые различия с менее существенной разницей по интенсивности яйценоскости отмечались и при введении в состав комбикорма пробиотика Энзимспорин. Достаточно отметить, что птица контрольной группы уступала аналогам 4-5 опытных групп по интенсивности яйценоскости в феврале на 0,22-1,11 %, марте – на 0,33-1,03 %, апреле – на 0,94-1,57 %, мае – на 0,55-1,16 %, июне – на 0,40-1,30 %, а в среднем за период яйценоскости – на 0,50-1,24 %.

Следовательно, использование в кормлении гусей родительского стада пробиотика Ветом 1.2 дало больший эффект, чем скормливание пробиотика Энзимспорин во все периоды яйценоскости, о чем свидетельствуют показатели ее интенсивности. Достаточно отметить, что птица 1-3 опытных групп превосходила гусынь 4-6 опытных групп по интенсивности яйценоскости в среднем за весь период на 0,44-1,93 %.

Анализ полученных данных свидетельствует о неодинаковом влиянии различных доз используемых пробиотиков на величину анализируемого показателя.

Установлено, что при использовании пробиотика Ветом 1.2 в кормлении гусей родительского стада наибольший эффект отмечался у птицы 2 опытной группы, которым вводили в рацион препарат в дозе 1,5 кг на 1 тонну комбикорма. Так птица 1 и 3 опытных групп уступала сверстницам 2 опытной группы по интенсивности яйценоскости в феврале на 1,33 % и 0,55 %, марте – на 0,39 % и 0,16 %, апреле – на 0,47 % и 0,24 %, мае – на 0,49 % и 0,20 %, июне – на 1,10 % и 0,55 %, в среднем за период яйценоскости – на 0,75 % и 0,34 % соответственно.

Что касается пробиотика Энзимспорин, то наибольший эффект отмечался у птицы 5 опытной, в состав комбикорма которой вводили испытуемый препарат в дозе 1,0 кг на 1 тонну. При этом гуси 4 и 5 опытных

групп уступали сверстницам 5 опытной группы по интенсивности яйценоскости в феврале на 0,89 % и 0,33 %, марте – на 0,65 % и 0,36 %, апреле – на 0,63 % и 0,43 %, мае – на 0,61 % и 0,35 %, июне – на 0,90 % и 0,50 %, в среднем за период яйценоскости – на 0,74 % и 0,40 %.

Характерно, что интенсивность яйценоскости у гусей всех подопытных групп вначале повышалась, достигнув максимальной величины в середине периода в апреле. Позднее ее величина снижалась до минимального уровня в конце яйценоскости в июне.

Полученные экспериментальные данные и их анализ свидетельствуют о положительном влиянии скармливания гусям родительского стада апробируемых пробиотиков на массу, морфологические и физико-химические показатели яиц гусей в период продуктивности (табл. 2).

При этом птица контрольной группы уступала сверстницам 1-3 опытных групп по массе яйца на 4,5-5,4 г (2,7-3,2%), а аналогам 4-6 опытных групп – на 2,1-2,8 г (1,2-1,7 %). Характерно, что использование пробиотика Ветом 1.2 дало больший эффект, чем скармливание препарата Энзимспорин. Это определенно преимущество птицы 1-3 опытных групп над сверстницами 4-5 опытных групп по массе яиц, которое составляло 1,7-3,3 г (1,0-1,9%).

Таблица 2. – Морфологический состав и физико-химические показатели яиц гусей на пике продуктивности ($\bar{X} \pm S_x$)

Показатель	Группа						
	контроль- ная	опытная- 1	опытная- 2	опытная- 3	опытная- 4	опытная- 5	опытная- 6
Масса яиц, г	168,3±1,5	172,8±1,1*	173,7±0,9**	173,5±1,4*	170,4±1,7	171,1±1,2	170,7±1,5
Масса составных частей яиц, г:							
белка	88,2±1,5	90,9±1,2	91,4±1,4	91,3±1,1	89,5±1,3	89,8±1,7	89,6±1,2
желтка	59,1±0,5	60,7±0,4*	61,0±0,6*	60,9±0,5*	59,8±0,7	60,1±0,8	59,9±0,4
скорлупы	21,0±0,4	21,2±0,3	21,3±0,2	21,3±0,5	21,1±0,4	21,2±0,5	21,2±0,6
Толщина скорлупы, мм	0,572±0,020	0,589±0,023	0,593±0,019	0,591±0,021	0,579±0,024	0,586±0,026	0,583±0,022
Упругая деформация, мкм	18,8±0,80	18,6±0,60	18,5±0,90	18,5±0,50	18,7±0,60	18,6±0,70	18,7±0,80
Единица ХАУ	82,9±1,7	83,4±1,8	83,7±1,9	83,5±1,7	83,1±1,5	83,2±1,8	83,2±1,6
Удельная плотность, г/см ³	1,091±0,002	1,095±0,003	1,096±0,001*	1,095±0,004	1,093±0,002	1,094±0,003	1,093±0,004
Индекс формы, %	65,1±1,2	65,4±1,4	65,5±1,7	65,4±1,5	65,2±1,3	65,3±1,6	65,2±1,2
Содержание в желтке яиц, мкг/г:							
каротиноидов	15,07±0,23	15,89±0,18*	16,05±0,24*	15,97±0,29*	15,53±0,23	15,75±0,27	15,68±0,19*
витамина А	9,15±0,15	9,76±0,11**	9,88±0,19**	9,82±0,16**	9,47±0,18	9,62±0,14*	9,55±0,21
витамина В ₂	7,22±0,10	7,71±0,14*	7,86±0,12**	7,82±0,11**	7,54±0,14	7,63±0,16*	7,59±0,11*

Аналогичные массе яиц межгрупповые различия установлены по массе их составных частей. Так по массе белка яиц гуси контрольной группы уступали птице 1-3 опытных групп на 2,7-3,2 г (3,1-3,6%), аналогам 4-6 опытных групп – на 1,3-1,6 г (1,5-1,8%). По массе желтка отмечалась аналогичная закономерность. Достаточно отметить, что птица 1-3 опытных групп превосходила аналогов контрольной группы по величине анализируемого показателя на 1,6-1,9 г (2,7-3,2 %), гуси 4-6 опытных групп – на 0,7-1,0 г (1,2-1,7 %). Причем лидирующее положение по массе как белка, так и желтка яйца занимали гуси 1-3 опытной группы, в комбикорм которых вводили пробиотик Ветом 1.2.

Отмечена большая масса скорлупы яиц птицы опытных групп, что обусловлено большей толщиной. Так гуси контрольной группы уступали птице 1-6 опытных групп по величине анализируемого показателя (толщине) на 1,2-3,7 %.

При анализе показателей упругой деформации яиц существенных межгрупповых различий не установлено.

Аналогичная картина отмечалась и по величине единицы ХАУ. При этом как упругая деформация, так и величина единиц ХАУ яиц находилась в пределах нормы.

При анализе показателей удельной плотности яиц установлено положительное влияние апробируемых пробиотиков на ее величину. Вследствие этого гусыни контрольной группы уступали по удельной плотности

яиц птице 1 опытной группы на 0,4 %, 2 опытной группы – на 0,5 %, 3 опытной группы – на 0,4 %, 4 опытной группы – на 0,2 %, 5 опытной группы – на 0,3 %, 6 опытной группы – на 0,2 %.

По индексу формы яиц существенных межгрупповых различий не установлено. Он не имел отклонений от нормативных требований, предъявляемым к инкубационным гусиным яйцам.

Анализ качественных показателей инкубационных яиц свидетельствует о достаточно высокой концентрации каротиноидов и витаминов А и В₂. При этом установлено положительное влияние использования пробиотиков в кормлении гусей опытных групп на анализируемые показатели. Так гусыни контрольной группы уступали птице 1 опытной группы по концентрации каротиноидов в желтке яиц на 5,4%, 2 опытной группы – на 6,5%, 3 опытной группы – на 5,9%, 4 опытной группы – на 3,1 %, 5 опытной группы – на 4,5%, 6 опытной группы – на 4,0%. Аналогичные межгрупповые различия отмечались и по концентрации в желтке яйца витаминов А и В₂. Достаточно отметить, что преимущество гусынь 1-6 опытных групп над сверстницами контрольной группы по величине первого показателя составляло 4,4-8,0%, второго – на 4,5-8,9%.

Установлено более существенное содержание каротиноидов и витаминов в желтке яиц гусынь, получавших в составе комбикорма пробиотик Ветом 1.2. В этой связи, гусыни 4-6 опытных групп, получавшие в составе комбикорма Энзимспорин, уступали сверстницам 1-3 опытных групп по концентрации в желтке яиц каротиноидов на 0,9-3,3%, витамина А – на 1,5-3,3%, витамина В₂ – на 1,0-3,0%. При этом наибольший эффект отмечался у гусынь 2 опытной группы, получавших пробиотик Ветом 1.2 в дозе 1,5 кг/т комбикорма.

Вывод. Введение в состав рациона гусей родительского стада пробиотиков Ветом 1.2 и Энзимсиорин оказало положительное влияние на продуктивные показатели, что, на наш взгляд, связано с их благотворным влиянием на процессы пищеварения и деятельность желудочно-кишечного тракта птицы с последующим улучшением обменных процессов в организме. При этом, наиболее высокие показатели выявлены у гусей при включении в состав рациона пробиотика Ветом 1.2 в дозе 1,5 кг в расчете на 1 т. Меньший эффект отмечался при использовании пробиотика Энзимспорин. При этом лучшие показатели установлены при его скармливании в дозе 1,0 кг/т комбикорма.

Литература

1. Гадиев Р.Р. Продуктивные качества двух типов черного африканского страуса / Р.Р. Гадиев, В.И. Косилов, А.В. Папуша // Известия Оренбургского государственного аграрного университета, 2015. - № 1(51). - С. 122 – 125
2. Оганов Э.О. Влияние препарата СБА на динамику гистологического строения корня перьев и кожи у уток в постнатальном периоде онтогенеза/ Э.О. Оганов, Л.Б. Инатуллаева, Т.С. Кубатбеков, В.И. Косилов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета, 2017. - № 1(63). - С. 124 – 127
3. Ежова О.Ю. Эффективность антисептического препарата «Монклавит-1» в инкубации яиц / О.Ю. Ежова, В.И. Косилов, Д.С. Вильвер, М.С. Вильвер // Актуальные вопросы биотехнологии и ветеринарной медицины: Матер. национал. науч. конф. Института ветеринарной медицины - Челябинск: ФГБОУ ВО Южно-Уральский ГАУ, 2018. - С. 90-96
4. Бозымов К.К. Технология производства продуктов животноводства / К.К. Бозымов, Е.Г. Насамбаев, В.И. Косилов, А.Б. Ахметалиева, К.Г. Есенгалиев, А.К. Султанова - Уральск: Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана, 2016. - Т.1. - 420 с.
5. Куликов Е.В. Химический состав костей скелета цесарок / Е.В. Куликов, Е.Д. Сотникова, Т.С. Кубатбеков, В.И. Косилов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета, 2016. - №1(57). - С. 205-208
6. Косилов В.И. Влияние сезона вывода на параметры экстерьера и живой массы молодняка чёрного африканского страуса разных типов / В.И. Косилов, Н.И. Востриков, П.Т. Тихонов, А.В. Папуша // Известия Оренбургского государственного аграрного университета, 2013. - № 3(41). - С. 160 – 163
7. Сизова Е.А. Сравнительные испытания ультрадисперсного сплава солей Cu и Zn как источников микроэлементов в кормлении цыплят-бройлеров / Е.А. Сизова, С.А. Мирошников, С.В. Лебедев, Ю.И. Левахин, И.А. Бабичева, В.И. Косилов // Сельскохозяйственная биология, 2018. - Т.33. - №2. - С. 393-403
8. Галина Ч.Р., Гадиев Р.Р., Косилов В.И. Результаты гибридизации в гусеводстве // Известия Оренбургского государственного аграрного университета, 2018. - № 5(73). - С. 265 – 268
10. Хазиев Д.Д. Пробиотическая кормовая добавка Ветаспорин-актив в составе рациона цыплят-бройлеров / Д.Д. Хазиев, Р.Р. Гадиев, А.Ф. Шарипова, В.И. Косилов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета, 2018. - №6(74). - С. 259-263
11. Ежова О. Эффективность антисептического препарата Монклавит-1 в инкубации яиц / О. Ежова, В. Косилов, Д. Вильвер, М. Вильвер // Ветеринария сельскохозяйственных животных, 2018. - №11. - С. 52-56

12. Ежова О.Ю. Влияние породной принадлежности на продуктивные качества и биологические особенности гусей / О.Ю. Ежова, Л.Н. Бакаева, Ю.Н. Беляцкая, Д.Д. Эргашев // Кишоварз, 2018. - №2. - С. 36-40

АННОТАЦИЯ САМАРАНОКИИ ИСТИФОДАБАРИИ ПРОБИОТИКҲОИ ВЕТОМ 1.2 ВА ЭНЗИМСПОРИН ДАР ҶОЗПАРВАРӢ

Мақсади таҳқиқот аз омӯзиши таъсири пробиотикҳои Ветом 1.2 ва Энзимспорин ба шиддатнокии тухмкунӣ, таркиби морфологӣ ва нишондиҳандаҳои физику химиявии тухми ғозҳо дар марҳалаи авҷи тухмкунӣ иборат буд. Муайян гардидааст, ки дар ҳӯронидани ғозҳои селай модарӣ истифодабарии пробиотикҳои тасвибёфта боиси зиёдшавии шиддатнокии тухмкунии ғозҳо дар тамоми давраи тухмкунӣ ба андозаи 1,2-3,2%, концентратсияи каротиноидҳо – 3,1-5,9%, витамини А – 4,4-8,0%, витамини В₂ – 4,5-8,9% мегардад. Самаранокӣ бештар дар мавриди ба таркиби омехтаи ҳӯрокҳои серғизо дохил намудани пробиотики Ветом 1.2 ба миқдори 1,5 кг/т ба қайд гирифта шудааст.

АННОТАЦИЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОБИОТИКОВ ВЕТОМ 1.2 И ЭНЗИМСПОРИН В ГУСЕВОДСТВЕ

Целью исследования являлось изучение влияния пробиотиков Ветом 1.2 и Энзимспорин на интенсивность яйценоскости, морфологический состав и физико-химические показатели яиц гусей на пике продуктивности. Установлено, что использование в кормлении гусей родительского стада, апробируемых пробиотиков способствовало повышению интенсивности яйценоскости за весь период на 1,2-3,2%, концентрации каротиноидов – на 3,1-5,9%, витамина А – на 4,4-8,0%, витамина В₂ – на 4,5-8,9%. Во всех случаях наибольший эффект отмечался при включении в состав комбикорма пробиотика Ветом 1.2 в дозе 1,5 кг/т.

ANNOTATION THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF PROBIOTICS VETOM 1.2 AND ANTISPIN IN GUZELOGLU

The aim of the study was to study the effect of probiotics Vetom-1.2 and Enzymsporin on the intensity of egg production, morphological composition and physico-chemical parameters of goose eggs at the peak of productivity. The use of feeding geese parent stock tested probiotics has contributed to the increase of intensity of egg production for the entire period of 1.2-3.2 %, the concentration of carotenoids – 3.1-5.9 %, vitamin A – 4.4 to 8.0 %, vitamin B₂ – 4.5-8.9 %. In all cases, the greatest effect was observed when included in the compound feed probiotic in the amount of 1.2 at a dose of 1.5 kg/t.

Key words: *gusevodstvo, gusyni, probiotiki, intensivnost' yaysenoskosti, massa i sostav yaits, karotinoidy, vitaminy A i V₂.*

УДК 636.6

ПРОДУКТИВНОСТЬ ПОПУЛЯЦИИ КУРОПАТОК ПРИ КЛЕТОЧНОМ СПОСОБЕ СОДЕРЖАНИЯ Базаров Ш.Э-к.с./х.н, ИЖ ТАСХН

Ключевые слова: *инкубатсия, куропаток, кабкҳо, тухми кабк, ғӯшти парҳезӣ, вазни зиндаи кабкҷӯҷаҳо.*

В настоящее время, в Республике Таджикистан существуют и строится много птицеводческих ферм, которые сориентированы на выпуске определенной птицеводческой продукции. При производстве птицеводческой продукции, хозяйства в основном опираются на базовые знания зоотехнической науки, где все технологические параметры инкубации, выращивание молодняка, содержание родительского стада, кормление и т.п. описаны в исследованиях ученых специалистов-птицеводов.

На ряду с этими в республике имеются много мелких хозяйств которые вносят весомый вклад при производстве птицеводческой продукции. Производственное направление или специализация этих хозяйств заметно отличаются от других. Деятельность данных хозяйств направлены на выращивание и содержание нетрадиционных видов птиц, таких как перепел, страусы и куропатки. Мясо данных видов птиц небольшой по объёму, диетическое и отличается высокой питательностью с содержанием витаминов и биологически активными веществами, что отмечены в работах многих авторов [1,2,3,4].

Одним из главных вопросов, с которыми сталкиваются ежедневно специалисты хозяйств, отсутствие четких рекомендации и методик по комплексу мер выращивания птиц при клеточном способе содержания в условиях республики. В связи, с чем данная тема является весьма актуальной.

Цель исследований: Проведение первичного анализа сбора и инкубации яиц в птице хозяйстве по содержанию родительского стада куропаток 2 и 3 года сезона периода продуктивности.

Задачи исследований: Изучение и сравнение результатов сбора и инкубации яиц за 2017 и 2018 годы полученных от куропаток иранской популяций родительского стада.

Материалы и методы исследования. Исследования были проведены в птице-хозяйстве ООО «Шайхи Холмахмад» района Рудаки. Объектами исследований были куропатки родительского стада иранской популяций. В период проведения научных исследований руководствовались общепринятой методикой по выращиванию и содержанию птиц в отрасли птицеводства [5,6].

В период проведения исследований изучались следующие зоотехнические показатели: сбор яиц за определенный промежуток дней, количество заложенных яиц, вывод цыплят. Цифровой материал исследований обрабатывали биометрическим методом вариационной статистики на персональном компьютере с помощью программы Microsoft Excel и Microsoft Word.

Сбор и инкубация яиц куропаток в 2017 г.

Дата сбора яиц	Собрано и заложено яиц, шт	Выведено цыплят, голов	% выход цыплят
20.05.	313,0	224,0	71,6
06.06.	276,0	180,0	65,2
21.06.	498,0	321,0	64,5
20.07.	429,0	282,0	65,7
28.07.	472,0	270,0	57,2
12.08.	280,0	147,0	52,5
31.08.	322,0	189,0	58,7
Итого	2590,0	1613,0	62,2

Исследование по сбору и инкубации яиц в хозяйстве, проводились на куропатках родительского стада 2 и 3 года периода сезонной продуктивности содержания птиц. Динамика сбора инкубационных яиц за определенный цикл продуктивности (начало мая и конец августа 2017г.) показал что, у птиц сохраняется сезонность периода яйцекладки (таблица 1). Так, за 2017 год начало второго года сезона яичной продуктивности, у куропаток родительского стада, пришлось на первые числа май месяца. Поскольку сроки хранения инкубационных яиц не должен превышать 5-7 дней и ввиду малого сбора яиц в хозяйстве, этот период увеличивается до 15-18 дней. По динамике сбора яиц (по месяцам), наблюдается неустойчивое увеличение количество яиц.

Яичная продуктивность куропаток в сезонный период промежуточного сбора яиц/дней составил – 313; 276; 498; 429; 472; 280 и 322 шт/яиц, соответственно за 15; 17; 14; 15; 18; 20; 13 и 19 дней. Резкий спад яичной продуктивности – 276 и 280 шт. объясняется объективными причинами (резкая смена погоды, нарушения кормления) действия стресс факторов в периоде содержания птиц.

Выход цыплят-куропаток за соответствующие периоды сбора инкубационных яиц составил - 71,6; 65,2; 64,5; 65,7; 57,2; 52,5 и 58,7%. В целом за второй сезонный период продуктивности – 2017 год, от куропаток родительского стада было получено – 2590 шт. яиц, 1913 голов цыплят. Средний показатель вывода цыплят по хозяйству составил - 62,2%.

Сбор и инкубация яиц куропаток в 2018 г.

Дата сбора яиц	Собрано и заложено яиц, шт	Выведено цыплят, голов	% выход цыплят
29.03.	335,0	183,0	54,6
22.05.	675,0	353,0	52,3
16.06.	685,0	448,0	65,4
26.06.	762,0	320,0	42,0
06.07.	423,0	203,0	48,0
04.09.	316,0	142,0	45,0
Итого	3196,0	1649,0	51,6

Аналогичная картина наблюдается и в период 3 года сезона яичной продуктивности по показателям сбора и инкубации яиц в хозяйстве за 2018 год (таблица 2).

Анализ полученных данных показывают, что начало продуктивного сезона сбора инкубационных яиц пришлось на март месяц, соответственно на 2 месяц раньше 2017 года. В 3 год периода сезонной продуктивности родительского стада, общий сбор количество снесенных яиц уменьшаются, что соответственно влияют на период продуктивного сбора яиц/дней – 25; 24; 40; 20; 20 дней. Данный показатель увеличился на 7-20 дней, по сравнению с 2017 годом. Естественно, за такой период качество инкубационных яиц снижается, что в конечном итоге, отражается на выводе цыплят. В целом за 3-й период сезонной продуктивности было собрано-3196 шт. инкубационных яиц, получено – 1649 голов цыплят, показатель среднего вывода цыплят составил - 51,6% соответственно.

Заключение: Анализируя полученные данные деятельности хозяйства по содержанию куропаток родительского стада можно заключить, что разработка и совершенствование технологических параметров системы содержания птиц нетрадиционного вида, является приоритетным. Необходимо вести детализированную углубленную зоотехническую работу, путем создания оптимальных жизненных параметров в зависимости от особенностей условия инкубации, разведения, содержания и кормления популяции куропаток.

Литература

- 1.Белоносов В. М. Мясо дичи / В.М.Белоносов // Охота и охотничье хозяйство, 1965.- № 8.- С. 22-23
- 2.Вадковская И.К. Особенности микро-элементарного состава охотничье-промысловых видов птиц / И.К.Вадковская, В.Б.Вадковский, Л.М.Коган // Экология, 1988. - №4. - С. 78-80
- 3.Устименко Л.И. Мясо тундряной и серой куропаток. / Л.И.Устименко // Охота и охот.хозяйство, 1972.- №3.- С. 21 -22
- 4.Устименко Л.И. Содержание макро и микроэлементов в мышечной ткани диких промысловых пернатых./ Л.И.Устименко // Сб.научн.трудов МВА, 1973.-Т.68-С.143-146
5. Буртов Ю.З.Методические рекомендации по инкубации яиц сельскохозяйственной птицы / Ю.З.Буртов, К.В.Злочевская, З.Г.Галимова и др.- Загорск, 1980.- 76 с.
- 6.Производство яиц. Технологический процесс выращивания ремонтного молодняка. Основные параметры. ОСТи 46-185-85. // Загорск, 1985.-8 с.

АННОТАЦИЯ

МАҲСУЛНОКИИ ПОПУЛЯТСИЯИ КАБҶО БО УСУЛИ НИГОҲДОРӢ ДАР ҚАҶАС

Дар мақолаи пешниҳодшуда натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ оид ба омӯзиши маҳсулнокии гурӯҳи волидайнони популятсияи кабҷҳои эронӣ, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон парвариш карда мешаванд, оварда шудаанд. Дар мақола таҳлили натиҷаҳои ҷамъовариҳои тухмҳои инкубатсионӣ ва ҳобонидани онҳо барои гирифтани ҷўа аз гурӯҳи волидайнон, ки дар солҳои 2017 ва 2018 ба даст гирифтаанд пешниҳод шудааст.

ANNOTATION

PRODUCTIVITY OF THE SHOULDER SURROUND POPULATION IN THE CELLULAR METHOD OF CONTENT

This work presents scientific materials obtained as a result of a study of the parent flocks of partridges of the Iranian population containing in the conditions of the Republic of Tajikistan. The article presents the results of the collection and incubation of eggs of the parent flock of the Iranian partridge population for 2017 and 2018, with the cell method of keeping.

Key words: incubation, partridges, partridge eggs, dietary meat, partridge chickens.

УДК 636.082.1: 591.1

ВЛИЯНИЕ ВЫСОКОЙ ТЕМПЕРАТУРЫ СРЕДЫ НА ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ, ИНТЕНСИВНОСТЬ РОСТА МОЛОДНЯКА И ПРОДУКТИВНОСТЬ МОЛОЧНОГО СКОТА

Кадыров Т.А. – профессор ТАУ им Ш. Шотемур

Ключевые слова: интенсивность роста, молочная продуктивность, температура среды, адаптация.

Организм животного в течение всей жизни активно взаимодействует с окружающей средой, богатство связей между которыми определяет разнообразие и интенсивность физиологических процессов, направленных на нейтрализацию влияний среды или на приспособление к ним.

Особое внимание в последние годы (три-четыре десятилетия) уделяется изучению вопросов адаптации высокопродуктивного молочного скота к неблагоприятным факторам среды. Эти вопросы имеют большое

теоретическое и практическое значение, в особенности для районов с высокими летними температурами, так как аборигенные животные этих районов, отличающиеся высокой устойчивостью к жаре, в большинстве случаев обладают низкой продуктивностью.

Одним из общих признаков устойчивой адаптации к неблагоприятным условиям существования является адаптация, позволяющая организму находиться в равновесии со средой без мобилизации резервных механизмов, использование которых не исключается на первых стадиях адаптации.

Адаптация высокоорганизованных животных базируется на основе учения о гомеостазисе как необходимом условии существования высших организмов и на исследовании физиологических функций, вовлекаемых в процессе поддержания основных констант внутренней среды организма.

Установлено, что для сохранения энергетического баланса нужно вводить в организм животного несколько больше химической энергии корма, чем было израсходовано. Избыточное количество выведенной энергии - это проявление специфически динамического действия (СДД) корма. По его данным, СДД белков равно 40% от потребленной энергии корма, жиров - 15 и углеводов - 6% [11].

У жвачных животных, подучающих в рационе большое количество клетчатки, теплопродукция возрастет вследствие увеличения рубцового пищеварения [5].

Повышение теплопродукции после приёма корма у животных связано с физической работой жевательных мышц, процессами брожения в рубце, использованием простых сахаров и летучих жирных кислот, образовавшихся при брожении [3].

Уровень энергетических процессов и теплообразование в организме животных находятся в прямой зависимости от степени наполнения рубца. При удалении пищевых масс из рубца резко снижается уровень энергетических процессов в организме. При вкладывании в рубец тех же пищевых масс уровень энергетических процессов через несколько минут достигает исходной величины. [16].

Установлено, что СДД у телят зависит от качества корма. На каждый 1 г белка зелёной кукурузы в рационе обмен энергии повышается на 3,2, зелёного гороха, клевера и ячменной муки - на 7,65 ккал. [4].

Для организма жвачных наибольшее значение имеют корма, усвоение которых необходимо не столько для теплопродукции, сколько для пополнения энергетического материала [14].

Отмечено, что у телят, получавших концентрированные корма, уровень теплопродукции и температура тела была выше, чем у животных, питавшихся зелёным кормом. [6].

Исследованиями отечественных и зарубежных учёных установлено, что специфическое динамическое действие корма связано с функциями вегетативной и центральной нервной системы.

Выход термической, а следовательно и продуктивной энергии, при скармливании рационов зависит от температуры воздуха, с одной стороны, и от биологических особенностей завозных животных, которым эти рационы скармливаются, с другой. [15].

Определённое влияние на основной обмен оказывает эндокринная система. Однако гормональная природа этого явления и характер использования энергии СДД для мышечной работы остаётся до сих пор полностью не раскрытой.

Наиболее ощутимое влияние на уровень основного обмена оказывает внешняя температура, и по изучению этого вопроса в районах жаркого климата накоплен значительный материал как в отечественной, так и зарубежной литературе.

Крупный рогатый скот, как и все млекопитающие, отличается высокой степенью температурного гомеостазиса. Очевидно, это обеспечивается компенсаторным и интегрирующим фактором функционирования дыхательной, сердечно-сосудистой, пищеварительной, выделительной и других систем организма.

В отечественной зоотехнической и ветеринарной практике за нормальную температуру тела крупного рогатого скота принимается 38,0-39,5°C, измеренная ректально. Отклонение от этих величин считается признаком заболевания.

Установлено, что температура тела регулируется переменным и здесь принимают участие температурные рецепторы гипоталамуса, кожи и других участков тела [16], степень изменения температуры тела в условиях высокой температуры среды тем меньше, чем выше крови зебу в помесном животном [9]. зависит она от продолжительности акклиматизации завозного животного [15,9], от влажности, скорости движения воздуха и от интенсивности солнечной инсоляции. Температура тела не зависит от величины поверхности кожи, животного. [14,12].

Существенным фактором теплообразования в организме животного является мышечная деятельность, в результате которой теплопродукция может увеличиваться в 10-20 раз [7].

Одни исследователи [7] верхней границей температурного оптимума для крупного рогатого скота, при которой существенно не изменяется температура тела, считают +25...+35°.

По данным [9], верхней температурной границей термической нейтральности для молодняка швицезебувидного скота второй и третьей генерации явилась +30°, чистопородного швицкого скота

внучатого потомства +27°, для чистопородного чёрно-пёстрого скота внучатого +26° и дочернего потомства +23°.

Установлено, что более высокая теплоустойчивость зебу и зебувидного скота обусловлена более низкой теплопродукцией и лучшей теплоотдачей его по сравнению с животными европейских пород,

В пределах одной породы отмечается отрицательная связь между теплопродукцией и теплоустойчивостью, а между теплопродукцией и величиной суточного удоя - положительная и довольно высокая +0,68...+0,74 [1].

Установлено, что увеличение температуры тела у дойных коров джерсейской породы и помесей джерсей х красная синди в одинаковых, условиях высокой температуры среды по мере увеличения удоя [16]. при этом во всех случаях помесные животные одинакового суточного удоя с джерсеями имели меньшую реакцию по температуре тела в условиях высокой температуры, а значит были более теплоустойчивыми, чем джерсеи, и считают, что среди животных с высоким суточным удоем те животные будут более теплоустойчивыми, у которых выше способность к потоотделению.

Таким образом, постоянство температуры тела обеспечивается весьма сложными процессами регуляции, изменяющими как теплопродукцию - химическую терморегуляцию, так и теплоотдачу - физическую терморегуляцию.

Теплопродукция в организме крупного рогатого скота складывается из тепла жизнедеятельности (для обеспечения температуры тела, при дыхании, выделении и мышечном тонусе) тепла от повышения обмена веществ при образовании молока, ферментации молочной продуктивности. В условиях жаркого климата, особенно в тропических и субтропических зонах, тепловая нагрузка животного организма повышается, также под воздействием высокой температуры окружающего воздуха и солнечной радиации.

Уровень теплопродукции определяется многими факторами, среди которых особое место занимает генетический. Так, у зебу на единицу живой массы он на 12% ниже, чем у европейского скота. В условиях сухих субтропиков Центральной Азии различие между реакцией зебувидного и европейского скота на высокую температуру отмечено [11].

Относительно химической регуляции тепла у сельскохозяйственных животных до сих пор нет ещё единого мнения.

Установлено, что повышение обмена у крупного рогатого скота всегда наблюдается только при понижении температуры окружающей среды.

С повышением температуры среды уровень теплопродукции у крупного рогатого скота понижается.

Однако при повышении температуры воздуха до +30 вместо понижения обмена веществ в отдельных исследованиях [7,8,16,9].

Значительное увеличение потреблений кислорода установлена у новорождённых телят при понижении температуры воздуха от 17 до 8,2° и заметное снижение обменных процессов при повышении температуры до 24°, т.е., по данным автора, у новорождённых телят химическая терморегуляция хорошо 'проявляется как на низкую, так и высокую температуру; у 5-10-дневных телят при действии высоких температур отмечалось увеличение потребления кислорода. По результатам исследований автор приходит к выводу, что температурный гомеостаз у телят от рождения до 5 месяцев при низких температурах удерживается, главным образом, за счёт химической, а при высоких - преимущественно физической терморегуляции [16].

В другой работе автор приходит к выводу о том, что на низкие температуры крупный рогатый скот проявляет химическую терморегуляцию во все возрастные периоды: новорожденные при температуре ниже +20, 6-месячные и молодой старшего возраста - ниже +3, а лактирующие коровы - при ниже 0°. Химическая терморегуляция на высокие температуры отчасти проявляется у крупного рогатого скота только у телят до 3-5-дневного возраста, когда температура комфорта у них лежит в узком интервале +16., +18°.

У швицезебувидных телят 20- и 60-дневного возраста уровень теплопродукции при температуре окружающего воздуха +33...36° повышался в 1,5-2 раза и более, а при содержании 3-месячных телят при температуре воздуха на солнечной площадке 42-46° он повышался лишь на 20-25%. В переходный период от молока к растительным кормам у подопытных телят отмечено снижение уровня ассимиляционных процессов, а это обуславливает установление обмена определённого уровня. В этом возрастном периоде у телят отмечалось снижение переваримости и обмена веществ, а также интенсивности роста [9, 8,10].

Очевидно в естественных условиях содержания повышение уровня химической терморегуляции (теплопродукции) в дневные часы по сравнению с уровнем их в утренние, является естественным условным рефлексом на комплекс природных факторов, в первую очередь, на изменение освещения в сочетании с температурой окружающей среды.

Температурные условия теплопродукции у животных разных пород различны. Выше этой критической (33-36°) температуры терморегуляционные механизмы оказываются недостаточными.

Тепловая нагрузка возрастает с увеличением молочности [1,15]. При суточном удое 20 кг молока уровень теплопродукции в два раза выше, чем: у сухостойных коров. С возрастанием интенсивности роста у молодняка крупного рогатого скота увеличивается и уровень теплопродукции [9].

С.Броди установил значительное изменение в потреблении кислорода у коров в зависимости от двигательной активности и позы животного. Так, по данным автора, корова, не получающая корм, в состоянии покоя (при лежании) расходует энергии на 9% меньше, чем стоя. Животное с массой 400 кг для подъёма или опускания затрачивает около 105 ккал. энергии, а корова массой 454 кг при передвижениях на расстояние 1609 м дополнительно затрачивает 330 ккал.

Таким образом, высокая температура обуславливает значительное напряжение всего метаболизма и в особенности реакций теплообмена у животных.

Особо важное значение в сохранении гомеостазиса крупного рогатого скота при высокой температуре внешней среды приобретают механизмы теплоотдачи.

Важную роль в теплообмене крупного рогатого скота играет кожа, так как через неё осуществляется отдача тепла во внешнюю среду путём радиации, конвекции и потоотделения. При высоких температурах окружающего воздуха отдача тепла меняет свой характер: почти полностью теряет значение радиациями конвекция и всё более усиливается кожное испарение к со слизистой дыхательного тракт

Теплопотери конвекцией и радиацией у взрослого скота имеют наибольшую величину (до 65%) при температуре воздуха в 10°, тогда как при температуре в 30° они полностью теряют своё значение, а усиливается кожное испарение (потоотделением - 75, со слизистой дыхательного тракта - 25%) [15].

Теплоизоляционные свойства покровов крупного рогатого скота так же, как интенсивность излучения тепла с поверхности его тела, во многом зависит от густоты, длины, строения и цвета волосного покрова.

В наших исследованиях, проведённых в Вахшской долине, установлена определённая зависимость характера изменения волосного покрова у телят швицкой и чёрно-пёстрой пород от возраста и уровня кормления. Установлена однонаправленная связь между интенсивностью роста телят и крепостью волоса и отрицательная - с весом волос.

В наших опытах установлена особенность распределения температур по поверхности тела животных с изменением температуры воздуха от 17 до 43°. Наиболее холодными участками являются носовое зеркало и кожа лба, а тёплыми - кожа туловища, особенно на вымени (мошонке), брюхе, спине, лопатке и груди. Уровень же температуры кожи уха, пясти и хвоста изменяется от наиболее низкого показателя при умеренной температуре воздуха до наиболее высокого-при 30° у чёрно-пёстрого и швицкого скота и при более 35° - швицезебувидного.

В процессе нагревания тела при тепловом воздействия температура кожи на этих участках увеличивается значительно выше, чем на остальных. Приведённые данные свидетельствуют об особой роли в терморегуляции крупного рогатого скота носового зеркала, лба, уха, пясти и хвоста в общей теплоотдаче.

Наблюдающиеся изменения температуры кожи в течение дня на этих участках поверхности тела представляют проявления перестройки физиологических механизмов терморегуляции.

Снижение температуры конечностей в утренние часы и значительное повышение её днём при высокой температуре среды указывают на их роль в регуляции внутренней температуры за счёт существования осевых термоградиентов. Конечности, видимо, являются эффективными звеньями физической терморегуляции.

Животные регулируют потерю тепла при высоки температурах среды путём изменения снабжения периферических органов кровью, в связи с чем температура их кожи чрезвычайно изменчива. Функционально завися, от теплоотдачи, она понижается тем сильнее, чем выше теплопотери.

Результаты проведённых нами опытов по теплоотдаче и данные других авторов показывают, что структура и адаптационные изменения в кожном и волосном покровах имеют большое значение не только для изучения природы устойчивости завозного крупного рогатого скота к субтропическому климату Центральной Азии, но и для разработки основ селекции по признакам устойчивости к этим неблагоприятным факторам среда. Кроме того, оно является теоретической 'основой для разработки рациональной технологии содержания завозного скота и их помесей в условиях жаркого климата.

Воздействие на организм крупного рогатого скота высокой температуры среды, превышающей верхнюю границу температурного оптимума для того или иного генотипа, вызывает ряд физиологических нарушений, с которыми обычно связывают снижение продуктивности, воспроизводительной способности и состояния здоровья животных.

Под влиянием высокой температуры внешней среды у животных резко угнетается пищеварительная деятельность, снижается секреция соков и ослабляется моторика [13].

Под влиянием высокой температуры, внешней среды в этих условиях тормозится пищеварительная деятельность, что выражается в угнетении секреторной деятельности желудка и кишечника. При этом на

функции пищеварения аборигенов аридной зоны её климатические условия оказывают меньшее влияние, чем на пищеварительные органы крупного рогатого скота из умеренной зоны.

В условиях, жаркого климата в стадах чистопородного и высококровного помесного скота европейского происхождения смертность телят может достигнуть 50%, а у стельных коров увеличивается число недоразвитых телят. Высокие температуры воздуха подавляют гормональную и воспроизводительную функции животных. Имеются сведения о снижении оплодотворяемости коров и овец в условиях жаркого климата.

Высокопродуктивная корова вырабатывает за сутки свыше 35 тыс. ккал. энергии, т.е. количество тепла, достаточное, для того, чтобы при 0° довести до кипения 350 л воды. Этим объясняется резкое снижение молочной и мясной продуктивности животных при высокой температуре воздуха и повышенной интенсивности солнечной радиации [1].

Любое приспособление к факторам среды сопровождается расходом энергии. Чем больше будет затрачиваться энергии на приспособление, тем меньше её используется на производство продукции.

Некоторое смягчение неблагоприятных факторов внешней среды в долинах Центральной Азии облегчает процесс акклиматизации завозных пород крупного рогатого скота, но не обеспечивает сохранения здоровья, высокой интенсивности роста, молочной продуктивности и воспроизводительной способности.

По нашим данным, у швицезебевидных коров, отелившихся в июне-августе, продуктивность, была ниже по сравнению со сверстницами, отелившимися в декабре-феврале, по удою за лактацию на 21,3 и по содержанию жира в молоке - на 0,26%.

Таким образом, правильным подбором кормов при кормлении животных в жаркое время дня уменьшает напряжение физиологических процессов, что, в конечном итоге, способствует рациональному использованию физиологически полезной энергии кормовых ресурсов, снижению затрат кормов на единицу прироста массы тела и повышению интенсивности их роста и молочной продуктивности скота.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барышников И.А. Влияние различных факторов среды на терморегуляцию и продуктивность сельскохозяйственных животных // Регуляция обмена тепла и других функций у с/х животных в условиях высоких температур: Сб. науч. тр. – Краснодарский СХИ, 1969. – С.25-30
2. Блекстер К. Физиологические основы рационального кормления жвачных животных (перевод с англ.)- М.: Колос, 1967
3. Богомолов Н.А. Специфическое динамическое действие пищевых, белковых и комплексной нагрузок у крупного рогатого скота// Тр. Уральского НИИСХ. – Т.1. – С. 247-260
4. Дзанагов Х.Б. Теплообразование в организме. – Киев, 1964. – 84с.
5. Броди С. Климатическая физиология крупного рогатого скота // Сель. хозяйство за рубежом, 1981. – Вып.12. –С. 38-40
6. Кашкаров Д.Н. Основы экологии животных- М.: Медгиз, 1983. – 221с.
7. Костин А.П., Сухомлин К.Г. Влияние факторов внешней среды на физиологические функций и продуктивность крупного рогатого скота – Краснодар, 1969. – С182-187
8. Ли Г.Т., Кадыров Т.А. Биологические основы рационального выращивания телят в условиях жаркого климата// Тр. Таджикского СХИ, 1978.-Т.33.-С. 21-70
9. Ли Г.Т., Самиев А.С., Гафуров С., Кадыров Т.А. Газоэнергетический обмен у телят в связи с типом кормления и температурой окружающего воздуха// Тр. Таджикского СХИ, 1983. -Т. 44. -С. 9-12
10. Попов Н.Ф. Пищеварение и продуктивность с/х животных // Животноводства, 1975. - №7. – С.21-24
11. Раушенбах Ю.О., Кушнер А.В. Тепло- и холодоустойчивость домашних животных –Новосибирск: Наука, 1975. -С.74-79
12. Рубнер М. (цитир. по Слоним А.Д.). Основы общей экологической физиологии млекопитающих –М.: Наука, 1981. – С. 112-117
13. Синещёков А.Д. Физиология питания и режим для с/х животных – М.: Сельхозиздат, 1976. – 143 с.
14. Слоним А.Д. Экологическая физиология животных –М.: Высшая школа, 1975. – 448 с.
15. Солдатенков Н.И. Теплообразование в организме – Киев, 1971. - С. 205-209
16. Сухомлин К.Г. Термогенез и терморегуляция у с/х животных при действии термического фактора – Краснодар, 1970. -476 с.

АННОТАЦИЯ

ТАЪСИРИ ҲАРОРАТИ БАЛАНДИ МУҲИТ БА ФУНКСИЯҲОИ ФИЗИОЛОҒИ, СУРЪАТИ ИНКИШОФИ ҶАВОНАҶО ВА МАҲСУЛНОКИИ ШИРИИ ЧОРВОИ ШИРӢ

Дар мақола натиҷаи тадқиқотҳо доир ба парвариши бомуваффақиятонаи ҳайвонот дар шароити гуногуни муҳити зист, мушкилии як қатор хусусиятҳои омилҳои номусоид ба монанди ҳарорати баланд ва

радиатсияи офтобии шиддатнок оварда шудааст. Дар ин ҷо на аз ҳама муҳимтарин омӯхтани мутобиқат бо қонуни адаптатсияи (мувофиққунӣ) чорво ба тағйирёбии ҳӯрока ва шароити муҳит ва ҳам тайёр кардани чораҳо доир ба химояи онҳо аз шароити номусоиди муҳити беруна аҳамияти самарабахш дорад.

Дар шароити имрӯза масъалаи парвариши (интиҳоби ҳӯрока бо назардошти баромади энергияи ҳароратӣ) чорвои хоҷагии қишлоқ, хусусан чорвои ширӣ дар ҳолати кам мувофиқавӣ бо шароити экологии минтақаҳои гуногуни мамлакат ва фаслҳои алоҳидаи сол нокифоя омӯхта шудааст.

Адаптатсияи ҷавонаҳо ба иқлими гармо ва кам намудани таъсири гармо ба организм барои парвариши онҳо бо типҳои ҳӯронидани растаниҳои ҳӯшадор - юнучқа - ҳӯроки серғизо (концентрат) дар таркибаш дорои 130-135г протеини ҳазмшаванда ба 1 воҳиди ҳӯрока ва таносуби қанд ва протеин 0,8-0,9 мусоидат менамояд.

ANNOTATION

INFLUENCE OF HIGH AMBIENT TEMPERATURE ON PHYSIOLOGICAL FUNCTIONS, GROWTH RATE OF YOUNG ANIMALS AND PRODUCTIVITY OF DAIRY CATTLE

In this article is giving about of high ambient conditions temperature with increasing intensity of growth in young cattle and increases the level of heat production.

Animals should be able to maintain the stable body temperature at a relatively constant level. Especially important for high productivity of livestock in a hot climate equal level of education and heat consumption in the body of the animals.

The adaptation of young cattle to the hot climate and reduction the heat weight of body contributes it's to grow by the cereal-alfalfa-concentration type of feeding that contain 130-135g of digestible protein per 1 feed unit with relating the sugar to protein of 0,8-0.

Key words: growth rate, milk productivity, average temperature, adaptation.

УДК 636.4.087

КОРМОВАЯ ЦЕННОСТЬ ТРАВСТОЯ ПАСТБИЩ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА «ОЛИЧАБУЛОК» ПО СЕЗОНАМ ГОДА Наботов С.К., соискатель, Раджабов Ф.М., д.с.-х.н., профессор- ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: пастбища, сезоны года, урожайность, химический состав, переваримость, питательность, поедаемость, обеспеченность.

Овцеводство является важнейшей отраслью сельскохозяйственного производства Республики Таджикистан. Значительное увеличение производства продукции овцеводства на основе организации полноценного кормления, эффективного использования кормов, особенно пастбищ - одно из важнейших задач научных работников и специалистов отрасли.

Для увеличения производства продуктов овцеводства важное значение имеет полноценное и отвечающее потребностям животных кормление. Особую практическую значимость оно приобретает в условиях нашей республики, где овцеводство базируется на круглогодичной отгонно-пастбищной системе содержания.

Специфические климато-географические и пастбищно-кормовые условия Таджикистана вызвали необходимость применения в овцеводстве республики горно-отгонно-пастбищные системы содержания. При этом способе ведения овцеводства животные в течение 7,0-7,5 мес. в году находятся на осенне-зимне-весенних выпасах, а остальные 4,5-5,0 мес. - на альпийских и субальпийских летних пастбищах, расположенных на высоте 2,0-3,5 тыс. м над уровнем моря и выше. В целом, производство продукции овцеводства, в том числе тонкорунного овцеводства, в Республике Таджикистан базируется на круглогодичном использовании пастбищного корма. В связи с этим, продуктивные качества овец, в том числе дарвазских тонкорунных овцематок, зависит от урожайности и питательности пастбищ, от которых в свою очередь зависит уровень обеспеченности животных энергией, питательными и минеральными веществами.

Необходимо отметить, что полноценное кормление овец на сезонных пастбищах до последнего времени не имела достаточного теоретического обоснования и детально разработанных практических рекомендаций. Недостаточно полно изучено качество пастбищного корма по сезонам года. Имеющиеся данные о питательности отдельных типов и видов пастбищных растений носят отрывочный характер. В проведенных работах большое внимание уделялось характеристике химического состава, поедаемости и питательности отдельных видов пастбищных трав по фазам развития и, почти нет данных, характеризующих пастбищную растительность в целом. Для практических целей нужно определять питательность не

отдельных растений пастбищного травостоя, а рациона из пастбищных кормов, поедаемых в определенное время овцами [1; 3; 6; 8].

Необходима также разработка теоретических основ балансирования рационов овец при выпасе на сезонных пастбищах. Во многих хозяйствах дополнительная подкормка овец производится произвольно, без учета поедаемости и фактической питательности пастбищных трав. В результате этого, потенциальные возможности овец в республике используются явно недостаточно.

В целом, основу кормовой базы овцеводства в Республике Таджикистан составляют естественные пастбища. Поэтому состояние естественных пастбищ и организация их рационального использования имеют решающее значение в развитии овцеводства и повышении его продуктивности, и экономической эффективности отрасли.

Исследования кормовой ценности травостоя сезонных пастбищ (урожайность, химический состав, коэффициенты переваримости, питательность, поедаемость) проводили систематически в 2016-2018 годы, где выпасают овец дарвазской тонкорунной породной группы племенного хозяйства «Оличабулок» Темурмаликского района.

Продуктивность пастбищ нами было установлена по их урожайности и питательности, что очень важно для определения уровня обеспеченности овец энергией и питательными веществами.

Результаты трехлетних исследований показали, что урожайность пастбищ по сезонам года значительно варьирует (рис. 1).

Урожайность зимних, осенних и весенних пастбищ низкая, и составляла зимой от 1,72 до 2,07 ц/га, весной - от 3,28 до 3,65 ц/га, осенью - от 2,64 до 3,27 ц/га сухой поедаемой массы. Летние пастбища были более высокоурожайными - от 9,21 до 10,36 ц/га сухой поедаемой массы.

Для наиболее полного представления о кормовой ценности травостоя пастбищ изучали их химический состав. Результаты исследований химического состава пастбищного травостоя по сезонам года приведены в таблице 1.

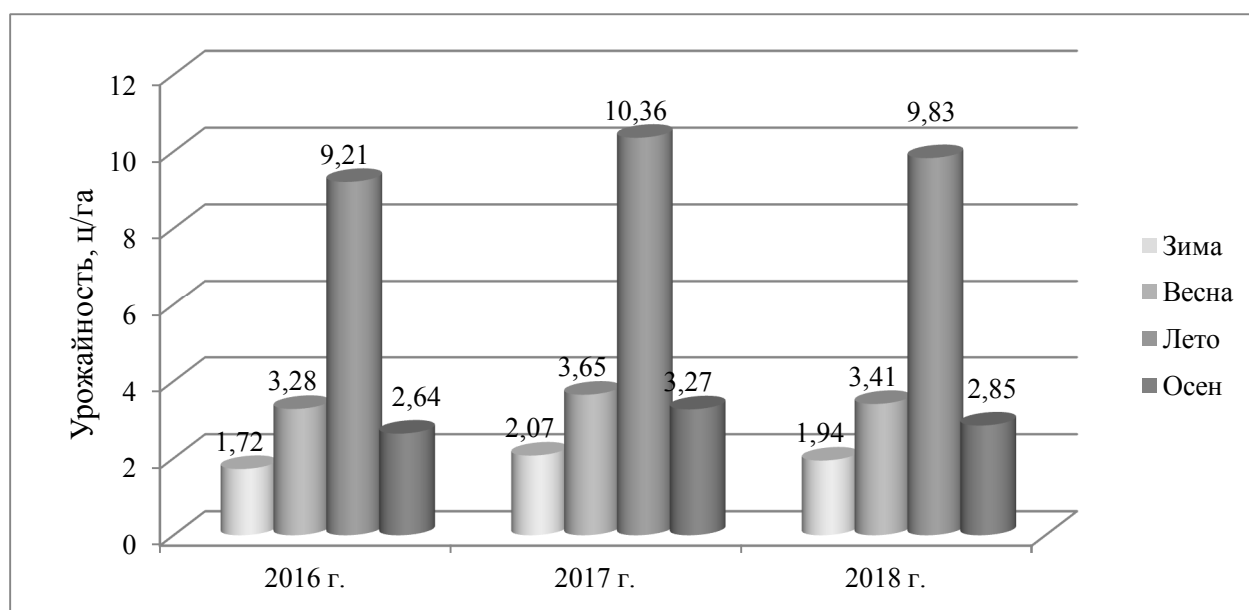

Рис. 1.-Урожайность пастбищ по сезонам года

Таблица 1.

Химический состав пастбищного травостоя в расчете на абсолютно-сухое вещество, %

Показатель	Сезоны года			
	зима	весна	лето	осень
Сырой протеин	6,74	13,16	17,41	9,79
Сырой жир	2,35	3,17	3,62	2,81
Сырая клетчатка	34,98	28,87	22,97	31,23
БЭВ	44,89	44,85	46,84	45,60
Зола	11,04	9,95	9,16	10,57

Кальций	1,31	0,92	0,95	1,14
Фосфор	0,16	0,22	0,32	0,19
Сера	0,21	0,29	0,37	0,23
Каротин, мг/кг	5	144	202	36

Данные таблицы 1 свидетельствуют, что химический состав травостоя пастбищ, в зависимости от сезонов использования, сильно изменяется: ухудшается от лета к зиме. Содержание протеина в пастбищной растительности уменьшается с 17,41 до 6,74, количество клетчатки, наоборот, увеличивается с 22,97 до 34,98. Летние и весенние пастбища весьма богаты питательными веществами. В частности, в сухом веществе травостоя летних пастбищ содержится протеина 17,41%, а в зимних, осенних и весенних, соответственно, 6,74; 9,79 и 13,16%. Содержание протеина в летний период на 7,62%, а в весенний - на 3,37% выше, чем в осенний, и соответственно на 10,67 и 6,42% больше, чем в зимний. Максимальное количество жира (3,62%) содержалось в травостое летних пастбищ, а минимальное (2,35%) в зимних. Содержание клетчатки в травостое осенних и зимних пастбищ выше, чем в весенний и летний, соответственно на 2,36-6,11 и 8,26-12,01%.

В сухом веществе растительности пастбищ содержится кальций и фосфор: летом, соответственно, 0,95 и 0,32%; весной - 0,92 и 0,22%; осенью - 1,14 и 0,19%; зимой - 1,31 и 0,16%. Количество серы изменяется в пределах от 0,21 на зимних пастбищах до 0,37% на летних.

Каротина много содержится в траве летних (202 мг/кг сухого вещества) и весенних (144 мг) пастбищ, а потом постепенно уменьшается в травостое осенних (36 мг) и зимних (5 мг) пастбищ.

Питательная ценность травы только отчасти определяется ее химическим составом, так как данный показатель еще не показывает доступность питательных веществ для животных. Отсюда вытекает необходимость в определении коэффициентов переваримости основных питательных веществ в травостоях пастбищ. В целом, установление переваримости питательных веществ корма дает наиболее полное представление о ее кормовой ценности.

Проведенными нами исследованиями установлено, что по мере улучшения кормовых условий и более лучшие показатели химического состава пастбищной растительности повышаются коэффициенты переваримости питательных веществ травостоя (табл. 2).

Таблица 2.

КОЭФФИЦИЕНТЫ ПЕРЕВАРИМОСТИ ПИТАТЕЛЬНЫХ ВЕЩЕСТВ ТРАВСТОЯ ПАСТБИЩ ОВЦЕМАТКАМИ ПО СЕЗОНАМ ГОДА

Показатель	Сезоны года			
	зима	весна	лето	осень
Сырой протеин	53,08	62,14	68,05	59,17
Сырой жир	50,74	58,06	62,67	56,13
Сырая клетчатка	45,18	59,73	63,44	47,32
БЭВ	58,41	68,25	74,86	63,28

Наиболее низкая переваримость питательных веществ наблюдается зимой. В весенний период, с появлением зеленой травы, переваримость питательных веществ повышается и, постепенно нарастая, достигает своего максимума летом, когда животных содержат на горных пастбищах. Так, коэффициент переваримости протеина травостоем летних пастбищ была выше, чем весенних на 5,91% ($P>0,95$), осенних - на 8,88 ($P>0,95$) и зимних - на 14,97% ($P>0,99$), переваримость жира на 4,61; 6,54 ($P>0,95$) и 11,93% ($P>0,99$), клетчатки - на 3,71; 16,12 и 18,26% ($P>0,99$) и БЭВ - на 5,61% ($P>0,95$); 10,58 и 16,45% ($P>0,99$) соответственно.

На основании химического состава и переваримости пастбищных трав была вычислена питательность травостоя сезонных пастбищ, при натуральной влажности (табл. 3).

Данные таблицы 3 показывают, что в 1 кг травостоя пастбищ, при натуральной влажности, летом содержится 0,25 ОКЕ, 0,29 ЭКЕ и 26 г переваримого протеина, зимой - 0,31; 0,36 и 18, осенью - 0,33; 0,37 и 23, весной - 0,28 ОКЕ; 0,33 ЭКЕ и 27 г соответственно. Несмотря на то, что травостоем зимних и осенних пастбищ имели сравнительно низкие показатели питательных веществ и коэффициентов их переваримости, данные пастбища имеют неплохую питательную ценность, что обусловлено низким содержанием в них воды. Однако, концентрация ЭКЕ в 1 кг сухого вещества травы оказалась несколько выше в летней растительности (1,02 МДж), чем в весенней (0,87 МДж), осенней (0,72 МДж) и зимней (0,61 МДж). Из

полученных данных вытекает, что летние горные пастбища отличаются высокими кормовыми достоинствами.

Следует учесть, что на зимних и осенних пастбищах наблюдается острый недостаток переваримого протеина. В расчете на 1 ОЕ приходится зимой 58,1 г, осенью - 69,7, весной - 96,4 и летом - 104,0 г переваримого протеина, а на 1 ЭЕ соответственно 50,0; 62,2; 81,8 и 89,6 г.

Таблица 3.

**ХИМИЧЕСКИЙ СОСТАВ И ПИТАТЕЛЬНОСТЬ 1 КГ ТРАВСТОЯ
СЕЗОННЫХ ПАСТБИЩ ПРИ НАТУРАЛЬНОЙ ВЛАЖНОСТИ**

Показатель	Зимние пастбища	Весенние пастбища	Летние пастбища	Осенние пастбища
ОЕ	0,31	0,28	0,25	0,33
ЭЕ	0,36	0,33	0,29	0,37
Сухое вещество, г	587	377	284	513
Сырой протеин, г	37	46	43	44
Переваримый протеин, г	18	27	26	23
Сырой жир, г	12	10	9	11
Сырая клетчатка, г	226	123	85	184
Сахар, г	15	22	23	18
Кальций, г	5,61	3,84	3,42	5,38
Фосфор, г	0,52	0,68	0,63	0,54
Магний, г	0,58	0,61	0,55	0,59
Сера, г	0,67	0,72	0,74	0,70
Железа, мг	40	49	52	45
Медь, мг	0,35	0,50	0,56	0,41
Цинк, мг	4,06	5,12	5,27	4,62
Кобальт, мг	0,03	0,05	0,06	0,04
Марганец, мг	14,5	16,2	17,9	15,7
Йод, мг	0,015	0,022	0,025	0,018
Каротин, мг	7	28	39	12
Витамин Д, МЕ	3,4	4,5	6,3	3,8

Уровень продуктивности животных зависит в первую очередь от количества и качества потребляемого корма. Поэтому поедаемость кормов является одним из важнейших показателей, характеризующих их питательную ценность.

Нами установлено, что количество поедаемой пастбищной травы, в зависимости от сезона года, варьирует в широких пределах. Максимальная поедаемость пастбищной травы овцематками, наблюдается летом (6,24-6,55 кг) и весной (3,87-4,02 кг), минимальная зимой (2,04-2,14 кг) и осенью (2,45-2,73 кг). Следовательно, очень низкой поедаемостью отличается зимняя пастбищная трава.

Исходя из полученных данных по урожайности, химического состава, питательности и поедаемости травостоя пастбищ установили фактический уровень обеспеченности овцематок энергией, питательными и минеральными веществами.

Результаты сравнения фактической поедаемости трав (энергии, питательных и минеральных веществ) с нормой кормления показали, что с началом весеннего отрастания растений обеспеченность овцематок питательными веществами возрастает от весны к лету и при нормальном использовании пастбищ, особенно летом остается на довольно высоком уровне. Очень низкий уровень обеспеченности овцематок питательными веществами приходится на зимний и ранневесенний период.

Установлено, что за счет зимних, осенних и весенних пастбищ потребность овцематок по сравнению с рекомендуемыми нормами обеспечивается в ЭЕ на 47,7-88,2%, ОЕ - на 50,4-87,7, переваримом протеине - на 30,6-73,9, фосфоре - на 12,6-49,6, сере - на 27,9-70,7, меди - на 5,1-12,6, цинке - на 15,3-31,5, кобальте - на 9,2-23,4, марганце - на 38,3-63,8 и в йоде - на 5,4-12,4%, что необходимо учитывать при организации полноценного кормления овец.

На летних горных пастбищах потребность овцематок в энергии и питательными веществами полностью удовлетворяется. В этот период им требуется только минеральные подкормки.

Полученные нами данные об изменчивости кормовой ценности растительности пастбищ, в зависимости от сезона года, подтверждаются исследованиями других ученых, проведенных в странах Центральной Азии. Так, в условиях Республики Казахстан, Егеубаевым А.А. [2], Есенбаевым А. [3], Карынбаевым А.К. [5], Рисимбетовым Т.К. [6], Сарбасовым Г.Т. [7], Сарбасовым Т.И. [8], Республики Узбекистан Холдаровым Х.М. [9] и в Кыргызской Республики Зотовым А.А., Бекболатовым Д. [4] тоже установлено, что урожайность, химический состав, питательность, переваримость питательных веществ и поедаемость травостоя пастбищ подтвержден значительным колебаниям в зависимости от сезона года.

Подытоживая полученные в результате проведенных исследований данные можно заключить, что кормовая ценность пастбищной растительности, то есть их урожайность, химический состав, поедаемость, переваримость питательных веществ и питательность, а также уровень обеспеченности овец энергией, питательными и минеральными веществами существенно изменяется по сезонам года, что необходимо учитывать при организации полноценного кормления овец.

Литература

1. Гаффаров, А.К. Оптимизация уровня кормления овец гиссарской породы в условиях отгонно-пастбищного содержания / А.К. Гаффаров, Ф.М. Раджабов, А.Я. Юсупов, Ж.Х. Тагоймуродов // Полноценное кормление – основа высокопродуктивного животноводства: Сборник научных трудов- Душанбе: изд. ТАУ, 2007.- С. 85-102
2. Егеубаев, А.А. Эффективные способы использования пастбищ / А.А. Егеубаев // Материалы Международной научно-практической конференции по проблемам ветеринарии и животноводства, посвященной 100 летию профессора М.А. Ермакова. - Алматы, 2006. - С. 140-145
3. Есенбаев, А. Разработка и совершенствование системы полноценного кормления казахской мясо-шерстной и казахской тонкорунной пород овец / А. Есенбаев // Автореферат диссертации ... доктора сельскохозяйственных наук - Новосибирск, 1993. - 52 с.
4. Зотов, А.А. Рациональное использование высокогорных сеянных травостоев / А.А. Зотов, Д. Бекболатов // Зоотехния, 2001.- № 9. - С.21-23
5. Карынбаев, А.К. Роль мониторинга состояния наземных экосистем для развития отгонного животноводства Республики Казахстана / А.К. Карынбаев // Овцы, козы, шерстяное дело, 2013. - № 3. - С. 25-27
6. Рисимбетов, Т.К. Разработка нормы кормления каракульских овец при пастбищном содержании / Т.К. Рисимбетов // Автореферат диссертации ... доктора сельскохозяйственных наук - Алма-Ата, 1991.- 43 с.
7. Сарбасов, Г.Т. Приготовление и использование тюкованных кормосмесей в кормлении овцематок / Г.Т. Сарбасов // Автореферат диссертации ... кандидата сельскохозяйственных наук – Алматинская область, с. Мынбаево, 1998.- 27 с.
8. Сарбасов Т.И. Научные основы и практические приёмы полноценного кормления тонкорунных овец в полупустынной зоне / Т.И. Сарбасов // Автореферат диссертации ... доктора сельскохозяйственных наук - Алма-Ата, 1984. - 44 с.
9. Холдаров, Х.М. Обоснование разного уровня общего и протеинового питания маток советских шерстных и пуховых коз в предгорно-горной зоне Узбекистана / Х.М. Холдаров // Автореферат диссертации ... кандидата с.-х. наук - Алма-Ата, 1988. - 22 с.

АННОТАЦИЯ

АРЗИШИ ХҶРОКИИ АЛАФИ ЧАРОГОҲҲОИ ХОҶАГИИ ЗОТПАРВАРИИ «ОЛИЧАБУЛОҚ» ДАР МАВСИМҲОИ СОЛ

Дар мақола натиҷаҳои таҳқиқот доир ба омӯختани арзиши ҳҷрокии алафи чарогоҳҳо дар мавсимҳои алоҳидаи сол оварда шудааст. Муайян гардидааст, ки ҳосилнокӣ, таркиби химиявӣ, ҳӯрдан, ҳазмшавии моддаҳои ғизонок ва ғизонокӣ, ҳамчунин дараҷаи таъминоти ғӯсфандон бо энергия, моддаҳои ғизонок ва минералӣ дар мавсимҳои алоҳидаи сол ба қулӣ тағйир меёбад.

ANNOTATION

FODDER VALUE OF THE BREEDING FARMS "OLICHABULOQ" BY SEASONS OF THE YEAR

The article presents the results of studies on the nutritional value of pasture vegetation by season of the year. It was established that productivity, chemical composition, eatability, digestibility of nutrients and nutrition, as well as the level of supply of sheep with energy, nutrients and minerals for the seasons of the year varies widely.

Key words: *pastures, seasons, productivity, chemical composition, digestibility, nutrition, eatability, security.*

БИОЛОГИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ХИМИЧЕСКИХ ПРЕПАРАТОВ ПРОТИВ СОСУШИХ ВРЕДИТЕЛЕЙ БАХЧЕВЫХ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Ташпулатов М.М.- профессор, ТАУ им. Ш.Шотемур, **Розиков А.М., Бутаева Д.Т.** - соискатели ХГУ им. академика Б.Гафурова

Ключевые слова: вредители, бахчевая тля, табачный трипс, паутинный клещ, химические препараты.

По данным ФАО, потери урожая сельскохозяйственной продукции, несмотря на предпринимаемые человечеством меры по ее защите, достигают 25-30% (1,2,3).

В настоящее время основным методом борьбы с вредителями, болезнями и сорняками сельскохозяйственных культур является химический. Необходимо отметить, что применять этот метод следует только для защиты урожая при сравнительно высокой численности вредителей. Попытка полного уничтожения вредных организмов сельскохозяйственных культур, при первом же обнаружении их, связаны с большой затратой денежных средств, рабочей силы, что ведет к загрязнению сельскохозяйственной продукции пестицидами, а также уничтожению полезной энтомофауны (4).

Известно, что грамотного применения пестицидов и агрохимикатов зависит не только величина сохраненного урожая, но и его безопасность для здоровья человека, животных, чистота окружающей нас среды, (5). Необходимо изучить ассортименты новых пестицидов и условия их безопасного применения в системе защиты растений от вредных организмов. Использование химических средств защиты растений в агро-экосистемах, давая возможность значительно увеличивать продуктивность сельскохозяйственных культур, оказывает в то же время и неблагоприятное воздействие на биотические и абиотические элементы агроэкосистем, вызывая риски химического загрязнения (6,7).

Интенсивность химической защиты агроэкосистем учитывается по показателям объемов использования пестицидов – в тоннаже и площадях обработок (8).

На современном уровне ведения агропроизводства решить задачу борьбы с вредителями и болезнями растений только массовым применением химических средств невозможно. Должен быть задействован весь комплекс защитных мероприятий, включая и агротехнические приемы, иммунитет возделываемых сортов, и, конечно, биологический метод (9).

Для успешной борьбы с вредителями бахчевых культур имеют огромное значение сроки применения мероприятий. При своевременном применении мероприятий всегда имеется возможность во время уничтожить вредителя и избежать потерь урожая

Климатические условия в хозяйствах Согдийской области благоприятные для развития вредных насекомых, клещей и болезней. Биологические, экологические особенности, динамика численности, экономические пороги вредоносности этих вредителей, болезней и меры борьбы с ними в условиях Северного Таджикистана на посевах бахчевых культур до наших исследований, была почти не изучена.

В условиях Согдийской области на бахчевых культурах встречаются следующие опасные вредители; бахчевая или хлопковая, черная люцерновая и свекловичная тли, табачный трипс, тепличная или оранжерейная белокрылки, паутинный клещ, полевые и люцерновые клопы, озимая, люцерновая, восклицательная совки, медведки, дынная муха, саранчовые и др.

Работа по изучению вредителей бахчевых культур проводилась в Ферганской долине Северного Таджикистана с 2014 по 2018 г. Были обследованы следующие районы: Аштский, Спитаменский, Мастчинский, Б. Гафуровский, Дж. Расуловский и Зафарабадский.

Опыты проводились на мелкоделяночных и производственных посевах бахчевых культур различных сортов дынь и арбузов, площадь которых составила от 0,7 до 2,0 га. На каждом опытном поле этикетировали модельные растения. На каждом поле выделялся контрольный участок площадью до 0,2 га. На контрольных участках в течение всего вегетационного периода защитные мероприятия не проводились. На опытных полях и контрольных участках через каждые 5-7 дней проводился учет основных вредителей и энтомофагов по методике (10).

Динамика численности тлей, паутинного клеща, табачного трипса, тепличной или оранжерейной белокрылки и их энтомофагов изучались на тех же полях по вышеуказанной методике, и на тех же модельных растениях.

Для учета заселенности бахчевой тлей, трипсами, клещами проводили осмотр каждого второго листа у 10 растений в 10 точках в шахматном порядке.

Биологическая эффективность применяемых химических препаратов определялась путем учета численности вредителей как на опытном, так и на контрольном участках до и после обработок через 3, 7 и 14 дней по формуле Гендерсона и Тилтона (11).

На посевах агроценоза бахчевых культур во время вегетации встречается бахчевая или хлопковая-

Aphis gossypii Glov.; черная люцерновая- *Aphis craccivora* Koch и свекловичная- *Aphis fabae* Scop. тли. Среди этих тлей самые опасные является бахчевая или хлопковая тля. Вредители, многочисленно скапливаются преимущественно на обратной стороне листа и высасывают из него сок. Пораженные листья желтеют, скручиваются и усыхают. Цветки, не успев раскрыться, опадают. Вред, причиняемый тлями заметен в весенний период.

В борьбе с тлями на посевах дынь в хозяйстве Абдукадыр Б.Гафуровского района инсектицид Сипар-Т, 200 ЭК оказался наиболее токсичным, чем эталон Фастак, 100 ЭК., биологическая эффективность препарата при одинаковых концентрациях составила на 3 день- 100 % на 7 день 99,4 % и на 14 день- 96,7 %; в варианте, где обработали Фастаком (эталон) составила 97,6%, 94,2% и 91,3 %- соответственно (табл. 1).

Таблица 1.

Биологическая эффективность инсектицидов против бахчевой тли в условиях Б.Гафуровского района Согдийской области (2014-2015)

№ п/п	Инсектициды	Норма расхода препарата (л/га)	Численность тли на 1/листе растений до обработки	Снижение численности с поправкой на контроль, процент по суткам после обработки		
				3	7	14
1	Сипар-Т, 200 ЭК	0.3	113,8	100.0	99.4	96.7
2	Фастак, 100 ЭК (эталон)	0.3	112,3	97.6	94.2	91.3
3	Контроль	-	116,4	-	-	-

Одним из серьёзных вредителей бахчевых культур в условиях Согдийской области является табачный трипс – *Thrips tabaci* Lind. (Thysanoptera, Thripidae).

Таблица 2.

Биологическая эффективность инсектицидов против табачного трипса в условиях Зафарабадского района Согдийской области (2016)

№ п/п	Инсектициды	Норма расхода препарата (л/га)	Численность табачного трипса на 1/листе растений до обработки	Снижение численности с поправкой на контроль, процент по суткам после обработки		
				3	7	14
1	Датрин, 200 ЭК	1,5	12,6	98.4	96.8	92.9
2	Данитол, 100 ЭК.(эталон)	1.5	14,3	89.5	84.2	81.7
3	Контроль	-	14,8	-	-	-

Испытание химических препаратов против табачного трипса на посевах дынь сорт Оби-набот проводились в дехканском хозяйстве Азизбой Зафарабадского района (табл. 2).

В борьбе с табачным трипсом на посевах дынь в хозяйстве Азизбой Зафарабадского района новый инсектицид Датрин, 200 ЭК оказался наиболее токсичным, чем эталон Данитол, 100 ЭК (эталон), биологическая эффективность препарата при одинаковых концентрациях составила на 3 день- 98,4 % на 7 день 96,8 % и на 14 день- 92,9 %; в варианте, где обработали Данитолом (эталон) составила 89,5%, 84,2% и 81,7 %- соответственно (табл. 2).

Исследования по изучению сезонной динамики численности паутинного клеща показали, что на полях дынь появляются они в след за тлями. Также, как отмечено для тлей, численность клеща нарастает медленно, достигая максимум концу июня и начале июля. Испытание акарицидов против паутинного клеща проводились в дехканском хозяйстве Акмалджон джамоата Ошоба Аштского района.

Таблица 3.

Эффективность акарицидов в борьбе с паутинным клещом на посевах дынь в хозяйстве Акмалджон Аштского района (2016-2017).

Акарицид	Норма расхода л/га	Средняя численность до обработки, экз/лист	Снижение численности с поправкой на контроль, процент по суткам после обработки		
			3	7	14
Омайт, 570 ЭК	2.0	246.7	99,2	99,6	94,3
Митак, 200 ЭК (эталон)	2.0	294.2	92.7	89.8	81.4
Контроль	-	268.3	-	-	-

Результаты испытания инсектоакарицидов показали, что специфический акарицид Омайт, 570 ЭК в борьбе с паутинным клещом наиболее эффективен, чем эталон Митак, 200 ЭК. Биологическая эффективность препарата составила на 3-й день-99,2%, на 7-й день 99,6% и на 14-й день- 94,3%, в варианте обработанным Митаком (эталон) этот показатель составил 92,7%- 89,8%; 81,4%; соответственно (табл.3).

ЛИТЕРАТУРА

1. Ташпулатов М.М. Сельскохозяйственная энтомология. (на тадж. языке) /Ташпулатов М.М., Кахаров К.Х., Амонов М.Х., Алибаева М.М., Солиев Ш.Т. -Душанбе, 2009.- 138 с.
2. Ташпулатов М.М., Сильвандер В.Г., Эмомов Х.А., Махмадқулов Ҳ.М., Мирзоев Т. Технологии парвариш ва системаи комплекси химояи растаниҳои сабзавотӣ аз зараррасонҳо ва касалиҳо- Душанбе, ҶДММ «Нур-принт», 2014.- 130с.
3. Долженко В.И. Повысить фитосанитарную безопасность Российской Федерации // Защита и карантин растений, № 2, 2011.- 4 с.
4. Ташпулатов М.М., Насриддинов М.С. //По повышению эффективности стратегий экологически целесообразного землепользования и борьбы с сельскохозяйственными вредителями на региональном и национальном уровне. Докл. Респ. конф. Национальный сельскохозяйственный образовательный Центр. ООО «Макинг»- Душанбе, 2011. –С.99-102
5. Магомедов У.Ш., Гниненко М.Ю., Баранова Л.И., Дренова О.Н. Контроль за пестицидами необходимо вернуть Россельхознадзору.//Защита и карантин растений, 2015.-№2. –С.7-8
6. Глинушкин А.П., Соколов М.С., Торопова Е.Ю. Фитосанитарные и гигиенические требования к здоровой почве –М.: Агрорус, 2016.- 629 с.
7. Захаренко В.А. Научное обеспечение производства, рынка и реализации пестицидов в аграрном секторе Российской Федерации //Агрохимия, 2014,а).- № 4. –С. 3-19
8. Захаренко В.А. Научные и научно-технические проблемы обеспечения химической безопасности //Агрохимия, 2014,б, № 11
9. Говоров Д.Н., Живых А.В., Никулин А.Н. Применение биосредств и перспективы их производства в филиалах ФГБУ «Россельхозцентр» //Защита и карантин растений, № 6, 2017. –С.8-9
10. Успенский Ф.М. Обыкновенный паутинный клещ в орошаемых районах Средней Азии / Успенский Ф.М. -Ташкент, 1960. – 248 с.
11. Драховская М. Прогноз в защите растений. //Изд-во Сельскохозяйственной литературы, журналов и плакатов- М., 1962. – 238 с.

АННОТАЦИЯ

САМАРАНОКИИ БИОЛОГИИ ПРЕПАРАТҲОИ КИМИЁВӢ БА МУҚОБИЛИ ЗАРАРРАСОНҲОИ МАКАНДАИ ЗИРОАТҲОИ ПОЛЕЗӢ ДАР ШАРОИТИ ВИЛОЯТИ СУҒД

Дар шароити ҳозира ба муқобили ҳашаротҳо, касалиҳои зироатҳои кишоварзӣ асосан бо роҳи химиявӣ мубориза бурда мешавад, ки он аз як тараф хуб бошад ҳам, аз тарафи дигар таъсири манфии препаратҳои химиявӣ ба растанию ҳайвонот, инсон хеле зиёд аст. Аз ин лиҳоз, дуруст омӯхта баромадани истифодабарии заҳрҳои химиявӣ, муҳлат, меъёр ва шумораи истифодаи онҳоро чӣ аз ҷиҳати самараноки ва чӣ аз ҷиҳати беҳавф будани он ба инсон ва гирду атроф хеле муҳим аст. Мақсади иҷроиши ин кор ба он равона карда шудааст.

ANNOTATION

BIOLOGICAL EFFECTIVENESS OF CHEMICALS AGAINST SUCKING PESTS OF MELONS IN CONDITION OF SOGD REGION OF NORTHERN OF TAJIKISTAN

Currently, the main method of controlling pests, diseases and weeds of crops is chemical method. It

should be noted that this method should be used only to protect the crop with a relatively high number of pests. An attempt to completely destroy pests of crops upon their first detection is associated with a large expenditure of money, labor which leads to the pollution of agricultural products with pesticides, as well as the destruction of useful entomofauna.

Key words: *pets, melon aphids, tobacco thrips, spider mite, chemical preparation.*

УДК 636. 02. 34

ПРИЁМЫ УЛУЧШЕНИЯ ВОСПРОИЗВОДИТЕЛЬНОЙ СПОСОБНОСТИ КОРОВ

Исоев Р.Р., соискатель, Рахимов Ш.Т., д. с./х. н., М. Саидмумин - Институт животноводства ТАСХН

Ключевые слова: *порода, охота, воспроизводства, среда, регуляция, диспансеризация, отел, гормоны, стельность, оплодотворяемость, сервис-период, повторяемость, осеменения.*

Для современного животноводства проблема улучшения воспроизводительной способности животных, получения от каждой коровы одного теленка в год, своевременного ввода телок в воспроизводства стада является одним из главных вопросов развития отрасли. Решение данной проблемы является очень многогранной и имеет свои особенности в зависимости от зоны разведения скота, принятой технологии ведения отрасли, условия кормления, уровня и состояния ветеринарного обслуживания и т. п. При этом немаловажное значение имеет соответствующая подготовка коров к отелу, проведение акушерско-гинекологическое диспансеризации в направлении ускорения процессов инволюции половых органов после родов, интенсивности охоты и оплодотворяемости.

Основной целью настоящих исследований являются изучение воздействие некоторых факторов на регуляции воспроизводительной способности коров и разработка на этой основе методов, позволяющие увеличить показатели стельности коров.

В этой связи нами на поголовье коров черно-пестрой породы племенного хозяйства “Хамадони” города Куляба проводились исследования по анализу состояния воспроизводства стада и выявлению эффективности применения некоторых биотехнологических приемов, способствующих улучшению воспроизводительной функции коров.

Исследования проводились в условиях принятой в хозяйстве технологии: животные в жаркие периоды года днем в помещении на привязи, ночью на выгульно-кормовой площадке, а прохладное время – наоборот. Условия кормления были одинаковыми для всех животных в течение года. При этом следует отметить, что в отдельные периоды года наблюдались перебои в кормление коров.

Известно, что важным условием нормализации функционального состояния репродуктивных органов коров, наряду с полноценным кормлением является четкая организация процессов воспроизводства стада, основанная на объективных законах биологии воспроизведения.

В таблице 1 приведены данные о динамике проявления половой охоты у коров после отела.

Таблица 1.

Динамика проявления половой охоты у коров после отела

Дни после Отела	Проявили охоту		
	голов	%	в среднем, дни
0 – 30	8	8,9	27,2
31 – 60	27	30,0	46,7
61 – 90	35	38,9	76,3
91 – 120	15	16,7	103,0
121 -150	5	5,5	130,0

Как видно из таблицы 1 первая охота в течение 30 дней после отела проявилась у 8,9 % коров. Максимальная охота коров приходилась на 61 - 90 дни после отела, что составляло 38,9 % или же на 8,9 % больше, чем 31 – 60 дней. Ввиду некоторых обстоятельств у 16,7 % коров охота продлилась до 120 дней, а у 5,5 % даже до 150 дней и именно это послужило причиной не возможности получения от одной коровы теленка в год.

Удлинения сроков восстановления родополовых путей, как правило, привело к снижению результативности первого осеменения, проявление запоздалых половых циклов. Это было подтверждено на данных, полученных в результате осеменения коров (табл. 2).

Таблица 2.

Динамика повторяемости охоты у коров после I осеменения

Срок от отела	Число	Стали стельными после I	Повторили охоту после I
---------------	-------	-------------------------	-------------------------

до I охоты, дн.	животных	осеменения		осеменения, гол./%	
		голов	%	до 42 дней	после 42 дней
0-30	8	3	37,5	2/25,0	3/37,5
31-60	27	14	51,9	7/25,9	6/22,2
61-90	35	22	62,9	5/14,3	8/22,8
91-120	15	12	80,0	2/13,3	1/6,7
121 и более	5	3	60,0	2/40,0	0

Анализ данных табл. 2 показывает, что предполагаемый гибель эмбрионов и зигот наблюдается больше у коров, проявивших охоту в течение до 30 дней после отела (37,5 %). Этот показатель уменьшается по мере удлинения срока от отела до наступления первой охоты – 22,2 % во втором месяце, 22,8 % - в третьем и 6,7 % - в четвертом месяцах.

Отмечено, что по мере удлинения срока от отела до наступления охоты увеличивается показатель оплодотворяемости коров. Так, например, в первом месяце после отела оплодотворилось 37,5 %, во втором – 51,9 %, в третьем – 62,9% и в четвертом – 80,0 %. Снижение оплодотворяемости коров на пятом месяце объясняется тем, что они в основном были подвержены тем или иным видам лечения и в подавляющем органов размножение.

Увеличение оплодотворяемости коров по мере удлинения срока от отела до наступления охоты объясняется выздоровлением репродуктивной системы после родов. Следовательно для сокращения смертности, повышения стельности и уменьшения дней бесплодия у коров можно обеспечить улучшением условий кормления и содержания коров, положительное воздействие которых на организм коров после отела общеизвестно, а также своевременным лечением больных коров.

Другим фактором оказывающее влияние на показатели воспроизводства коров является высокая температура воздуха в летний период. На отрицательное влияние высоких температур на показатели роста и развития молодняка, воспроизводства коров, указывают (4, 3, 2, 1) и другие авторы.

В ходе проведенных исследований нам представилось возможность проанализировать 2-х летние данные о влияние температуры окружающего воздуха на воспроизводительную функцию коров.

В жаркий период года под наблюдением находились 44 коров и в прохладный период – 52 коров. Результаты этих наблюдений приведены в таблице 3.

Таблица 3.

Основные показатели воспроизводительных функций коров при отелах в жаркие и прохладные периоды года

Месяцы отела	Количества коров	Сервис-период	Оплодотворилось после осеменения				Индекс осеменения
			I	II	III	IV	
С мая по сентябрь (жаркий период)	44	121,6	50,0	31,8	11,4	6,8	2,0
С октября по март (прохладный период)	52	113,9	57,7	21,1	15,4	5,8	1,8

Из данных табл. 3 следует, что в сроках от отела до проявление первой охоты у коров значительных различий не отмечено. Наблюдалось увеличение сервис-периода в жаркий период года на 8,3 дней по сравнению с прохладным периодом. Оплодотворяемость коров от первого осеменения в жаркий период уменьшилась на 7,7 %, а в последующих осеменениях значение этого показателя были не однозначными. Индекс осеменения в жаркий и холодный период составляло соответственно – 2,0 и 1,8.

Таким образом из изложенного вытекают, что присущие биологические возможности коров давать ежегодно телят в год не всегда реализуется в полном объеме. В этой связи, часто приходится изыскать возможные методы стимуляции половой охоты коров.

Многочисленные литературные данные указывают на то, что в улучшении воспроизводительных способностей коров определенное место принадлежит тканевым препаратам. Доступность применения этого метода заключается в том, что ее можно приготовить непосредственно на местах по методу В.П. Филатова из соответствующих органов животных (яичник, плацент и др.).

Приготовленный таким образом препарат биостимульгин вводили коровам внутримышечно 4-хкратно дозой 25 мл на голову с интервалом между инъекциями 48 часов. Контролем послужили коровы не подвергавшиеся к обработке. Результаты этих исследований приведены в таблице 4.

Таблица 4.

Влияние биостимульгина на воспроизводительную функции коров

Группа	Количество животных, голов	Период от отела до первого осеменения	Оплодотворяемость от первого осеменения, %	Продолжительность сервис-периода, дн.
Опытная	25	61	59	78
Контрольная	25	76	41	105

Как свидетельствуют данные таблицы 4, обработка коров тканевым препаратом в ранней послеродовой период благоприятно воздействовал на интенсивность восстановления их полового цикла и оплодотворяемости. Так, например, период от отела до первого осеменения у животных опытной группы был короче на 15 дней, чем у аналогов контрольной группы.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом результаты проведенных исследований позволяют сделать заключение, что сроки наступления половой охоты у коров тесно взаимосвязана процессом инволюции родополовых органов от продолжительности которого зависит степень их оплодотворяемости. Выявлено, что применения биостимульгина обеспечивает сокращение сервис-периода коров на 15 дней и повышения оплодотворяемости от первого осеменения на 18 %.

Литература

1. Кузнецов В.М. Адаптация голштинов к условиям Сахалина / В.М. Кузнецов, Г.Б. Ревина // Зоотехния, 2003. - № 9.- С.21-23
2. Ли Г.Т. Выращивание молочного скота в условиях жаркого климата автореф. дисс. канд. с.-х. наук / Г.Т. Ли // М.: Дубровицы, 1984. - 37 с.
3. Раушенбах Ю.О. Специфика адаптивной реакции крупного рогатого скота на низкую температуру среды / Ю.О. Раушенбах, П.Е. Ерохин // В сб.: Тепло- и холодоустойчивость домашних животных. Эколого-генетическая природа различий – Новосибирск: Наука, 1975.- С. 168-192
4. Солдатенков Н.И. Связь молочной продуктивности с физиологическими функциями коров в условиях жаркого климата / Н.И. Солдатенков // Сб. науч. тр. ТНИИЖ –Душанбе, 1975. –Т.7. –С.3-15

АННОТАЦИЯ

УСУЛҲОИ БА ТАНЗИМ ДАРОВАРДАНИ ҚОБИЛИЯТИ ТАКРОРИСТЕҲСОЛКУНИИ МОДАГОВҲО

Дар натиҷаи гузаронидани корҳои таҳқиқоти маълум гашт, ки муҳлати ба хоҷиш омадани говҳо аз муҳлати барқароршавии узвҳои таносули чинсии онҳо бадбаз зоиш вобаста мебошад. Муайян гардидааст, ки истифодабарии препаратҳои бофта ва аз он чума биостимульгин имкон медиҳад, ки муҳлати аз рӯзи зиош то ба хоҷиш омадани говҳоро то 15 рӯз кӯтоҳ ва бордоршавии онҳоро аз рӯйи бордоркунии якум то 18 % зиёд мегардонад.

ANNOTATION

RECOMMENDATIONS FOR IMPROVING THE REPRODUCTIVE COWS ABILITY

Thus, the results of the conducted studies make it possible to conclude that the timing of the onset of sexual hunting in cows is closely interrelated with the process of involution of the genus of the mothers from the duration of which depends on the degree of their fertilization. It was found that the application of biostimulgene provides a reduction in the service period of cows for 15 days and an increase in fertilization from the first insemination by 18%.

Key words: breed, hunting, reproduction, environment, regulation, medical examination, calving, hormones, pregnancy, fertilization, service period, repeatability, insemination.

ТДУ 636.32/38.082.454.2

МУВОФИҚИ МЕЪЁР ХҶРОНИДАНИ МЕШҲО ОМИЛИ АСОСИИ ГИРИФТАНИ НАСЛИ СОЛИМ

Холиқов А. Н., ассистент, Раҷабов Н.А., н.и.к.- ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур, Маҳмадшоев А. Н., н.и.в., Абдуллозода Ҳ. Ф., х.х.и., Курбонов В. К., х.х.и.- Институти чорводории АИКТ

Калимаҳои калидӣ: меш, насл, мувофиқи меъёр, зот, маҳсулноки, ашёи хом, тадқиқот, пашм.

Дар мақолаи мазкур натиҷаи тадқиқотҳои илмӣ оид ба мувофиқи меъёр ҳуронидани мешҳои ғусфандони зоти тоҷикӣ оварда шудаанд. Тадқиқотҳои илмӣ нишон медиҳанд, ки мувофиқи меъёр ҳуронидани мешҳо на танҳо омили асосии солим баровардани онҳо аз замистон, инчунин гирифтани насли

дилхоҳ низ мебошад. Дар навбати худ ин имконият медиҳад, ки минбаъд маҳсулнокии соҳа баланд бардошта шавад.

Муҳимияти мавзӯ: Тоҷикистон сарзамине мебошад, ки 93 фисади он аз талу теппа ва куҳҳо иборат буда, барои ғўсфандпарварӣ, ки яке аз соҳаҳои муҳими чорводорӣ баҳисоб меравад, шароитҳои мусоид дорад. Соҳаи ғўсфандпарварӣ яке аз соҳаҳои қадими чорводорӣ мебошад, ки шуғли мардуми тоҷик ба ҳисоб меравад. Аз соҳаи мазкур натанҳо маҳсулоти серғизои озуқаворӣ инчунин ашёи хоми пурқимат барои коркарди саноатӣ низ ба даст меоранд.

Барои пешбурди минбаъдаи соҳа ва зиёд кардани саршумори ғўсфандон пеш аз ҳама муҳаё кардани шароити зарури, доштани оғилғонаҳои замонавӣ, чарогоҳҳои тобистонаю замистана, заминҳои ёрирасони хоҷаги барои кишти зироатҳои хӯроки чорво, захираи хӯрока, концентратҳо, минералҳо, намакҳо ва ғайраҳо лозим аст. Қайд кардан лозим аст, ки барои зиёд намудани саршумор ва ба даст овардани насли солим, як қатор омилҳои ғайри ирси аз ҷумла мавҷуд будани хӯрокиҳои ширадор, чарогоҳ таъсири бевосита мерасонанд. Ба ғайр аз омода ва захира намудани хурока омили асосӣ, мувофиқи меёри хуронидан, инчунин қонеъ гардонидани талаботи физиологии ғўсфандон бо макро ва микроэлементҳо ва дигар моддаҳои зарурӣ ба ҳисоб меравад.

Қайд кардан зарур аст, ки офаридани ғўсфандони зоти тоҷикӣ, яке аз дастовардҳои муҳими селексионӣ дар соҳаи чорводорӣ ҷумҳурӣ маҳсуб меёбад. Ин зот тӯли солҳои 1947 – 1963 таҳти роҳбарии академик шодравон Алиев Ғулом Алиевич дар Тоҷикистон офарида шудааст, ки ҳамчун комёбии бузурги селексионӣ дар соҳаи чорводорӣ кишвар ба ҳисоб меравад. Барои офаридани ин зот муаллифон усули дурагакунии мураккабро истифода намуда, аввал мешҳои ғўсфандонӣ зоти ҳисорӣ бо қўчқорҳои зоти сарочинӣ, сипас зоти линколиниро, ки хусусиятҳои ҷилонокии пашмо дорост, ҷуфтӣ намуданд.

Ин зоти ғўсфандон, ғўшт равшан ва пашми хушфати нимдуруштро доро мебошанд, дар яксолагӣ мешҳои 55-60кг ва қўшқорҳои 65-70кг вазн мегирад. Вазни миёнаи ин зот дар синни се солагӣ, қўчқорҳои 120-130 кг маҳсус парваришфта то 175кг ва мешҳои аз 80кг, дар шароити хуб парвариш кардан то 143кг мерасад (Алиев Ғ.А 1967,1970)

Тароши пашм аз қўшқорҳои ба ҳисоби мийна 4-4,5 кг аз мешҳои 2,5-3 кг-ро ташкил медиҳад.

Тухлиҳои дар синни 6-8 моҳагӣ ба балоғат мерасанд, аммо ҷинси онҳо ҳанӯз инкишоф наёфтааст. Аз ҳамин сабаб онҳоро дар 1,5 солагӣ ҷуфти кунонидан лозим аст. Хоҷагидорон ё фермерон агар хоҳанд, ки насли барвақтӣ ба даст оранд, ҷуфтикунониро дар моҳҳои август ё сентябр мегузаронанд ва агар не моҳҳои октябр гузаронида, дар моҳҳои март ва апрел насл мегиранд.

Бо мақсади аз фасли замистон солим баровардани ғўсфандон ки мешҳои аллакай ҳомиладор мебошанд зарур аст, ки захираи хӯроки чорво аз беда, растаниҳои лубиёгӣ, донқдорон, хўшадорон, ҷуворимакка, ки дар ҳолати ширагирӣ ҳастанд, ҷаъмоварӣ ва захира карда шуда бошанд. Чунки дар ин вақт давраи муғҷабандии растаниҳо буда, ҳаммаи макро ва микроэлементҳои дар таркиби зироатҳо буда, бе талаф ҷаъмоварӣ карда мешаванд, ки омили муҳими нигоҳдории ғизонокии хӯрока ба ҳисоб меравад. Ғизонокии хӯрок бошад дар навбати худ ба инкишофи минбаъдаи насл ва гирифтани насли солим таъсири мусбӣ мерасонад.

Бо мақсади муайян намудани таъсири омили хўронидан ба насли ғўсфандон дар хоҷагии «Зиғертӣ»- и ш.Левакент татқиқотҳои илмӣ аз тарафи олимони институти чорводорӣ ва мутахассисони хоҷагӣ ба роҳ монда шуданд. Таҷрибаҳои илмӣ бо саршуморӣ мешҳои ғўсфандони зоти тоҷикӣ, ки ба ду ғӯруҳ ҷудо карда шуда буданд, гузаронида шуданд.

Саршумори мешҳои барои татқиқотҳои илмӣ ҷудокардашуда аз мешҳои иборат буданд, ки дар моҳи октябри соли 2018 бордор карда шуда буданд. Мувофиқи нақшаи таҳқиқотҳои илмӣ таъсири тарзи хўронидан ба инкишофи минбаъдаи насл дар давраи ҳомиладорӣ ва гирифтани насли солим омӯхта шуд.

Бо мақсади муайян кардани он, ки чи тавр хӯрокҳои сершира ва камшира ба ҳолати чорво ва насли дар баданаш буда таъсир мерасонад ғӯрӯҳи олимон ва мутахассисони хоҷагии «Зиғертӣ» - ду ғӯрӯҳ мешҳои ҳомиладорро бо саршумори 10 сари дар моҳи декабр ҷудо кардем.

Ғӯруҳи назоратӣ ва таҷрибавӣ:

Ба ғӯрӯҳи назоратӣ дар тӯли 2-2,5 моҳ мувофиқи нақша аз рӯйи ратсионӣ дар хоҷагӣ буда хӯрок дода шуд. Таркиби ратсион аз хӯрокиҳои зерин иборат буд. Бедаи дар давраи муғҷабандӣ ва оғози гулкуни ҷаъмовари шуда, офтобпараст, омехтаи растаниҳои лубиёгӣ хўшадорон дар вақти муғҷабандӣ даравидашуда ва концентратҳои захира карда шуда. Ба ғӯрӯҳи таҷрибавӣ бошад, тӯли ҳамин муддат мувофиқи ратсионӣ дар хоҷагӣ мавҷуд буда, хӯрок дода шуда ба таври иловагӣ бошад ба микдори 1,3 кг аз хӯрокиҳои ширадор силоси аз ҷуворимаккаи сабзи дар давраи ширагирӣ донҳо ҷаъмовари карда шуда, 300 г омехтаи бехмева, сабзӣ, каду, лаблабӣ қанд, офтобпараст, зироатҳои полезӣ, 300-400 г концентратҳои инчунин 1,5-2 кг хӯрокҳои дурушти захиракарда шуда- беда, 80-95 г протеини ҳазмшаванда, 3,0-4,0 г калсий, 2,0-2,7 г фосфор, 9-12 г намак ба ҳар як сар дар муддати як шабонарӯз хўронидан шуд.

Нимаи дуҷуми моҳи март рушд ва инкишофи барраҳои навзоди ҳар ду ғуруҳро омӯхтем, вазни зинда ва ченакҳои бадани барраҳои ҳар ду ғуруҳ мавриди омӯзиш қарор дода шуд. Натиҷаи таҳлилҳо дар ҷадвали 1 ва 2 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Рушду инкишофи барраҳои навзоди ғуруҳи таҷрибавӣ

№	Рақами гуш №	Ҷинс	Ранг	Вазни зинда кг	Баландӣ то шона см	Даври соқ см	Вас/и қаф сина см	Чуқ/и қаф сина см	Даври қаф сина см	Дарозии думба см	Даври думба см	Дарозии уреби бадан см
1	7797	нарина	сафед	5,8	40	6	9	17	38	5	20	28
2	53172	модина	сафед	4,5	38	5,5	10	14	38	5,5	20	30
3	53179	нарина	сафед	5,5	38	5,6	10	16	38	5,5	19	31
4	53082	модина	хокистари	4,6	38	5,2	11	16	33	5	20,8	33
5	53561	модина	хокис/ии р/н	4,8	40	5,8	12	18	38	5,3	21,5	32
6	53105	нарина	хокис/ии р/н	5,2	32	5,6	12	18	40	5,5	20	32
7	5792	модина	хокис/ии р/н	4,8	36	5,6	10	16,5	42	5	20	29
8	552	нарина	хокис/ии р/н	5	40	5,7	11	17	39	5	19	30
9	5733	нарина	хокис/ии р/н	5,3	37	5,6	12	18	39	6	18	32
10	5788	модина	хокис/ии р/н	4,5	40	5,5	10	18	37	5,2	22	29
11		Чамъ	хокис/ии р/н	50	379	56,1	107	168	382	53	200	306
12		Ба ҳисоби миёна		5	37,9	5,61	10,7	16,8	38,2	5,3	20	30,6

Ҷадвали 2.

Рушду инкишофи барраҳои навзоди ғуруҳи назоратӣ

№	рақами гуш №	Ҷинс	Ранг	Вазни зинда кг	Баландӣ то шона см	Даври соқ см	Вас/и қаф сина см	Чуқ/и қаф сина см	Даври қаф сина см	Дарозии думба см	Даври думба см	Дарозии уреби бадан см
1	41003	модина	хокис/ии равшан	4	36	5	10	17	40	5	22	30
2	41005	модина	хокис/ии равшан	3,9	38	4,8	11	16	29	5	19	28
3	41006	модина	хокис/ии равшан	4	36	5	10	16	29	6	20	24
4	180	нарина	хокис/ии р/н	4,6	38	5	13	17	38	5	19	36
5	785	нарина	хокис/ии р/н	5,2	36	5	10	18	40	6	22,8	37
6	62964	нарина	хокис/ии р/н	4,8	36	5	10	17	46	5,8	20	35,5
7	41013	модина	хокис/ии равшан	3,8	37	5	8	16,5	36	4,8	18	24
8	41016	нарина	хокис/ии равшан	4,5	36,2	4,8	10	15,9	42	5	19	30
9	41019	модина	қаҳвара/и тира	3,9	36	4,8	9	12	40	4,5	17	28
10	41021	нарина	қаҳвара/и тира	4,5	35	5	9,5	13	37	4,5	17	24
11		Чамъ		43,2	364,2	49,4	100,5	158,4	377	51,6	193,8	296,5
12		Ба ҳисоби миёна		4,32	36,4	4,94	10,05	15,8	37,7	5,1	19,3	29,6

Таҳлили натиҷаҳои татқиқотҳои илмӣ, дар ҷадвалҳои 1 ва 2 оварда шудаанд нишон медиҳанд, ки вазни зинда ва ченакҳои бадани барраҳои навзоди нари ғуруҳи таҷрибавӣ, ҷадвали 1 ба ҳисоби миёна 5,36 кг ва модина бошад 4,64 кг – ро ташкил медиҳад. Ченакҳои бадан бошад- баланди то шона-37,9см, даври соқ- 5,61см, васеъгии қафаси сина-10,07см даври қафаси сина-38,2см-ро ташкил медиҳад. Инчунин нашъунамои мӯйҳои тобхурдаи (косичны) барраҳои навзод нисбат ба барраҳои ғуруҳи назоратӣ хуб мебошад.

Гирифтани ченакҳои бадани барраҳои ғуфандонӣ зоти тоҷикӣ аз ғуруҳи таҷрибавӣ

Гирифтани ченакҳои бадани барраҳои ғуфандонӣ зоти тоҷикӣ аз ғуруҳи назоратӣ

Қучқорбараи гўсфандонӣ зоти тоҷикӣ

Барраҳои навзодӣ гўсфандони зоти тоҷикӣ

Дар ғуруҳи назоратӣ бошад ҳамин нишондодҳо мутаносибан 4,78 ва 3,92 кг баробар мебошад. Ченакҳои бадан бошад: баланди то шона-36,4 см, даври соқ-4,94 см, васеъгии қафаси сина-10,05 см даври қафаси сина-37,7 см-ро ташкил медиҳад. Фарқияти вазни зиндаи барраҳои наринаи ғуруҳи таҷрибавӣ нисбат ба ғуруҳи назоратӣ 0,58 кг ва модина бошад 0,72 кг ро ташкил медиҳад.

Фарқияти ченакҳои бадани барраҳои ғуруҳи таҷрибавӣ нисбат ба ғуруҳи назоратӣ бошад: баландӣ то шона- 1,5 см, даври соқи пой- 0,67 см, васеъгии қафаси сина-0,02 см, даври қафаси сина-0,5 см, чуқурии қафаси сина- 1,0 см, дарозии думба-0,2 см, даври думба- 0,7 см-ро ташкил медиҳад.

Хулоса ва тавсия: Чи тавре, ки аз натиҷаи таҳлилҳо бармеояд ҳӯроқа, ғизонокӣ ва мувофиқи меёр ҳӯронидани мешҳо дар давраи ҳамонокӣ яке аз омилҳои асосии рушду инкишофи муътадили мешҳою барраҳо ва гирифтани насли солим мебошад. Мувофиқи таҳлили маълумотҳои дар ҷадвали 1 ва 2 оварда шуда, вазни зиндаи барраҳои ғуруҳи таҷрибавӣ 5,0 кг ва назоратӣ бошад 4,32 кг –ро ташкил медиҳад. Аз рӯйи нишондодҳои ченакҳои бадан бошад чунин бар меояд, ки мувофиқи меёр ҳӯронидани мешҳо ва қонеъ гардонидани талаботи организми онҳо бо моддаҳои зарурӣ на танҳо ба гирифтани насли солим мусоидат мекунад, инчунин яке аз омилҳои муҳими инкишофи дурусти пашм ва насли бадастомада мебошад. Бинобар ин ба чорводорон тавсия дода мешавад, ки базаи ҳӯроқаро аз ҳисоби дуруст ба роҳ мондани киштгардон ва дар заминҳои ёрирасони хоҷагӣ коридани зироатҳои ҳӯроқи чорво мустаҳкам кунанд.

Адабиёт

1. Каракулов А. Б, Фарсиханов С. И, Ахмадалиев Н. А. Вклад ученых в развитии животноводства Таджикистана- Душанбе, 2000.-С. 167
2. Алиев Г. Таджикская мясo сально шерстная порода-Душанбе: Ирфон, 1967.-С. 13
3. Алиев Г. Характеристика овец таджикской породы –Душанбе:Ирфон, 1967.-С. 102
4. Алиев Г. Шерстная продуктивность-Душанбе:Ирфон, 1967.-С. 95

АННОТАЦИЯ

КОРМЛЕНИЕ ОВЦЕМАТОК ПО СБАЛАНСИРОВАННЫМ РАЦИОНАМ ОСНОВНОЙ ФАКТОР ПОЛУЧЕНИЯ ЗДОРОВОГО ПРИПЛОДА

В данной статье приведены результаты научных исследований по сбалансированному кормлению овцематок таджикской породы овец.

По результатам проведенных исследований выяснено, что сбалансированное кормление овцематок является важным фактором в получении здорового приплода. А это, в свою очередь, способствует дальнейшему повышению продуктивности отрасли.

ANNOTATION

FEEDING EWES ON BALANCED DIETS, FACTOR OBTAINING HEALTHY OFFSPRING

This article presents the results of the research the balanced feeding of Tajik ewes has been studied breed of sheep

According to the results conducted blindly, it was found that balanced feeding of ewes is an important factor getting healthy offspring. And this in turn contributes to further increase the productivity of the industry

Key words: sheep, offspring, breed, wool, study balanced, feeding.

КЛИНИКО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КОРОВ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА ОАО «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР» ГОРОДА ГИССАРА

Риоева Н.Г. – аспирант ТАУ им Ш. Шотемур

Ключевые слова: физиология, кровь, вымя, пульс, дыхание, температура, клинические показатели, ваннообразное, чашевидное, округлое.

В настоящее время в сельском хозяйстве стоит задача увеличения производства высококачественной животноводческой продукции. Для ее решения необходимо задействовать все ресурсы.

Кровь – это жидкая ткань, которая является одним из основных компонентов организма. Она омывает все клетки внутренней среды организма, доставляет к ним необходимые вещества и уносит от них продукты жизнедеятельности.

Система крови в организме животных поддерживает кислотно-щелочной, температурный, клеточный гомеостаз, выполняя защитную, транспортную, трофическую, терморегуляторную и другие функции. Морфологическим и биохимическим составом крови характеризуют физиологическое состояние животного. Согласно литературе, основанной на научных исследованиях ученых, отмечено что морфологический и состав крови изменяется в зависимости от различных факторов состояния живого существа, в частности коровы (возраста животных, физиологического состояния организма, условий кормления и содержания, а также молочной продуктивности). Исходя из большой роли крови в обмене и других немаловажных процессов жизнедеятельности организма живого существа, можно судить о влиянии состава крови на продуктивность животного.

Мы проводили свои исследования по изучению клинико-физиологических показателей крови коров таджикского типа черно-пестрой породы, в условиях племенного хозяйства ОАО «Баракати чорводор» города Гиссара.

Мы исследовали общий анализ крови у 15 подопытных коров первотелок, разделенных на 3 группы по форме вымени (ваннообразное, чашевидное и округлое вымя), по 5 коров в каждой группе. Все животные находились в одинаковых условиях содержания и были клинически здоровы. Коровы I-ой группы имеют самые высокие показатели среднесуточного удоя 24 кг, у II-ой группы - 21,8 кг, а у коров III-ей группы с округлым выменем были наименьшие показатели удоя -19,2 кг.

Результаты наших исследований показали, что уровень форменных элементов крови в 3-х группах на момент анализа находились в пределах нормы (таб 1). По результатам анализов, наименьшее содержание гемоглобина крови отмечалось у животных первой группы, которые имели ваннообразную форму вымени и самые высокие удои. Этот факт отражает различный уровень обеспеченности организма коров гемоглобином, уровнем расхода железа на синтез молока. Показатели гемоглобина I-ой группы на 2 единицы ниже, чем показатели II-ой группы и на 5 единиц ниже показателей III-ей группы. Самые высокие показатели лейкоцитов зафиксированы у коров первотелок I-ой группы 11,09 это на 1,31 ед. больше показателей II-ой группы (9,78) и на 2,33 ед. больше, чем у коров III-ей группы. Показатели лимфоцитов в I - ой группе на 0,79 ед. превышают показатели 2 группы и на 0,49 ед. обходят III- ю группу. Количество базофилов в I-ой группе составляет 0,04 ед., это на 0,03 ед. больше, чем во II-ой группе и на 0,01 ед. выше показателей III-ей группы. Количество моноцитов по 3-ем группам, в результате анализов, оказалось немного ниже нормы. В I-ой группе показатели моноцитов на 0,11 ед. превосходят II-ую группу и ниже III-ей группы на 0,05 ед.

Уровень эритроцитов у коров I-ой группы, по результатам анализов, был самым низким - 6,33 ед., это на 0,16 ед. меньше, чем у коров II-ой и на 1,25 ед. меньше, чем у коров III-ей группы.

В крови подопытных животных I-ой группы уровень гематокрита был ниже на 0,01 ед., чем у II-ой гр. и на 0,034 ед. ниже, чем показатели III-ей группы. Как мы видим количество тромбоцитов I-ой группы на 27 ед. превышает результат II-ой группы и на 37 ед. ниже показателей III-ей группы. Уровень СОЭ в I-ой и II-ой группе достигает 0,045 ед. что на 0,042 ед. меньше показателей III-ей группы (табл. 1).

Таблица 1.

Морфологические показатели крови у исследуемых коров

Показатели	I группа	II группа	III группа	Норма	Единица измерения
Лейкоциты	11,09±0,31	9,78±0,28	8,76±0,41	4-12	10 ⁹ /L
Лимфоциты	10,30±0,56	9,51±0,42	9,81±0,52	5-10	10 ⁹ /L
Моноциты	0,51±0,41	0,40±0,58	0,56±0,11	2-7	10 ⁹ /L
Базофилы	0,04±0,01	0,01±0,02	0,03±0,11	0-2	10 ⁹ /L

Количество эритроцитов	6,33±0,65	6,49±0,19	7,58±0,52	5-10	10 ¹² /L
Гемоглобин	103±6,56	105±2,12	108±3,4	99-129	г/л
Гематокрит	0,302±0,25	0,312±0,24	0,336±0,28	0,301-0,501	%
Количество тромбоцитов	357±9,3	330±11,2	394±10,2	100-800	10 ⁹ /L
СОЭ	0,045±0,01	0,087±0,02	0,045±0,01	0,04-0,1	

Таким образом, несмотря на незначительные различия в показателях между группами, у изученных животных все показатели морфологических свойств крови находятся в пределах нормы.

На этих коровах мы также проводили физиологические исследования (пульс, дыхание, температура) в зимний период (табл. 2).

Температура тела, пульс, дыхание относятся к важнейшим показателям, которые используют для комплексной оценки состояния организма животных. При соблюдении всех современных норм скотоводства животные в стаде болеют достаточно редко. Однако температуру тела, пульс и дыхание следует измерять регулярно.

Мы проводили исследования в зимний период у подопытных животных первой лактации, находящихся в состоянии покоя, которые были разделены на 3 группы по форме вымени (ваннообразное, чашевидное и округлое вымя).

Температуру тела коров измеряли специальным ветеринарным термометром в прямой кишке. Пульс измеряли наложением пальца на бедренную артерию. Частоту дыхания определяли по движению грудной клетки, по толчкам выдыхаемого воздуха.

Температура тела исследуемых групп коров показала, что температура особей в первой группе на 0,4°C ниже, чем в второй группе и на 0,2 °C ниже третьей группы. Результаты измерения дыхания показали наивысший результат между группами с небольшой разницей у коров с ваннообразной формой вымени, на 1 удар в мин больше, чем у коров с чашеобразной формой вымени и на II удар в мин больше, чем у коров с округлой формой вымени. По результатам подсчета ударов пульса, также лидировали коровы с 1-ой группы, на II удар в мин больше, чем II-ой группы и на 4 удар в мин больше, чем у особей III-ей группы (табл.2).

Таблица 2.

Физиологические показатели исследуемых коров

Показатели	I гр.	II гр.	III гр.
Дыхание (кол. уд в мин)	28±0,2	27±0,2	26±0,2
Температура (°C)	38,7±0,1	38,4±0,1	38,2±0,1
Пульс (кол. уд в мин)	74±0,3	72±0,3	70±0,2

Таким образом, несмотря на не большие отклонения по составу крови и клинко-физиологическому состоянию животных, можно сказать что они были в пределах нормы.

Литература

1. Таранов М. Т. Изучение сдвигов обмена веществ у животных /Животноводство, 1983. - № 9. - С. 49-50
2. Ткаченко Т. Е. Связь биохимических показателей крови с молочной продуктивностью коров / Т. Е. Ткаченко // Зоотехния, 2003. - № 7. - С. 17-20
3. Кокорев В.А., Гибалкина Н.И., Межевов А.Б., Гурьянов А.М. Научная статья на тему: изучение влияния хлорида хрома в рационах животных на морфологические и биохимические показатели дойных коров черно пестрой породы первых трех лактаций.

АННОТАЦИЯ

КЛИНИКО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПОКАЗАТЕЛИ КОРОВ ТАДЖИКСКОГО ТИПА ЧЕРНО-ПЕСТРОЙ ПОРОДЫ В УСЛОВИЯХ ПЛЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВА ОАО «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР» ГОРОДА ГИССАРА

В статье рассматриваются физиологические характеристики коров таджикского типа черно-пестрой породы в зависимости от формы вымени. Выяснилось, что независимо от формы вымени физиологические параметры и состав крови находятся в пределах нормы, но у коров I-ой группы клинические показатели и морфологические показатели крови были немного ниже по сравнению с другими группами.

АННОТАЦИЯ

ХУСУСИЯТҲОИ КЛИНИКИЮ ФИЗИОЛОГИИ МОДАГОВҲОИ ТИПИ ТОҶИКИИ ЗОТИ СИЁҲАЛО ДАР ШАРОИТИ ХОҶАГИИ ЗОТПАРВАРИИ «БАРАКАТИ ЧОРВОДОР»- И ШАҲРИ ҲИСОР

Дар мақола сухан дар бораи хусусиятҳои физиологии чорвои калони шохдори типии тоҷикии зоти сиёҳало вобаста аз шакли синашон меравад. Исбот карда шудааст, ки новобаста аз шакли синашон тамоми нишондодҳои физиологӣ ва тарқиби хуни онҳо дар атрофи меъёри физиологӣ қарор дорад.

ANNOTATION

CLINICAL AND PHYSIOLOGICAL INDICATORS OF COWS OF TAJIK TYPE OF BLACK-AND-WHITE BREED IN THE CONDITIONS OF JSC STATE FARM "BARAKAT AND CHORVADOR" GISSAR

The article deals with the physiological characteristics of Tajik type cows of black-and-white breed depending on the shape of the udder. It was found that regardless of the shape of the udder physiological parameters and blood composition were within normal limits.

Key words: physiology, blood, exhaust, pulse, breathing, temperature, clinical indicators, bath, bowl-shaped, round.

ТДУ. 636.52.58

САНЦИШИ НАЗОРАТИИ ҚАССОБӢ, РУШДИ АНАТОМИИ УЗВҲОИ ДАРУНӢ ВА БАҲОДИҲӢИ СИФАТИ ГӢШТИ МУРҒИ МАРҶОНИ ИРСИЯТҲОИ ГУНОГУН

Бобозода О.С., ходими илмӣ, Комилзода Д.К., д.и.к., академики АИКТ,

Эргашев Д.Д., д.и.к., Бозоров Ш.Э., н.и.к. -

Институти чорводории АИКТ

Калимаҳои калидӣ: ирсият, мурғи марҷон, сифати гӯшт, қассоби назоратӣ, қисмҳои истеъмолшаванда.

Соҳаи парандапарварӣ бо тезрасӣ ва сердаромадии худ дар баланд бардоштани иқтисодиёти ҷумҳурӣ ва амнияти озуқаворӣ кишвар аҳамияти махсус дорад. Дар шароити имрӯза бо маҳсулоти паранда таъмин намудани аҳоли яке аз равандҳои афзалиятнок ба ҳисоб меравад, гарчанде ки сол аз сол саршумор ва маҳсулоти соҳа зиёд шуда, дар ин самт пешравиҳо ба мушоҳида мерасад, аммо бо гӯшти паранда таъмин намудани аҳоли, махсусан бо гӯшти мурғи марҷон ҳоло ҳалли ҳудро наёфтааст. Инро ба назар гирифта, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди соҳаи парандапарварӣ аҳамияти махсус медиҳад[1,2].

Бо мақсади омӯзиши рушди органҳои дохилии мурғи марҷони ирсиятҳои гуногун, санҷиши назоратии қассобӣ ва сифати гӯшт дар парандаҳои таҷрибавӣ синни 120- рӯза се сарӣ аз ҳар гурӯҳ (аз Россия воридшуда ва 2 – маҳаллӣ) омӯхта шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот муайян намуд, ки аз ҳама бештар рушди органҳои дохилии мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» дар муқоиса ба парандаҳои маҳаллӣ дида мешавад. Натиҷаи санҷиши назоратии қассобӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. – Натиҷаҳои санҷиши назоратии қассоби мурғи марҷони ирсиятҳои гуногун дар синни 120- рӯзагӣ (г)

Нишондод	Ирсият		
	Сафеди қафасаи синапахм	Ёвон	Данғара
Вазни зинда	4092	3826	3803
Вазни кала	150,6	149,2	149,7
Дил	27,4	24,6	25,1
Цигар	116,4	97,1	103,7
Сангдон (меъдаи мушакӣ)	133,1	109,4	111,6
Меъдаи ғадудӣ	13,3	9,0	10,2
Сурхрӯда	40,1	37,2	39,1
Рӯда	293,2	285,8	290,3
Тухмдон	79,1	64,2	69,7

Маълумотҳо нишон медиҳанд, ки рушди узвҳои дарунии мурғи марҷони зоти «Сафеди қафасаи синапахм» аз популятсияҳои маҳаллӣ бартарӣ дорад. Вазни зиндаи мурғи марҷони зоти «Сафеди қафасаи синапахм» пеш аз забҳ нисбат ба мурғи марҷони маҳаллии ноҳияҳои Ёвон 6,5 ва Данғара 7,0% зиёд буд. Ҳангоми забҳ вазни каллаи мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ

мутаносибан 0,9 ва 0,6% зиёд аст. Нишондиҳандаи вазни чигар дар мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” назар ба популятсияҳои маҳаллӣ 16,5-10,9% бартарӣ дорад. Маълумотҳо аз он далолат медиҳанд, ки вазни меъдаи мушакӣ ва ғадудии мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ дар муқоиса ба “Сафеди қафасаи синапахм” 17,8-16,1% ва 32,0-23,0% кам мебошад.

Вазни сурхрӯда ва рӯда дар мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” нисбат ба мурғони марҷони маҳаллӣ, мутаносибан ба 7,0-2,4% ва 2,5-1,0% зиёд буд. Дар мурғи марҷони номбурда вазни тухмдон нисбат ба ҳамтоёни маҳаллӣ 18,8 ва 11,9% зиёд мебошад. Аз маълумотҳо бармеояд, ки хусусиятҳои ирсии мурғи марҷони зоти “Сафеди қафасаи синапахм”, ки аз хориҷи ҷумҳурӣ ворид шудааст, барои захираи бештар табдил афзудаи маҳсулот дар муқоиса бо мурғони марҷони маҳаллӣ дорои захираҳои ирсӣ мебошад.

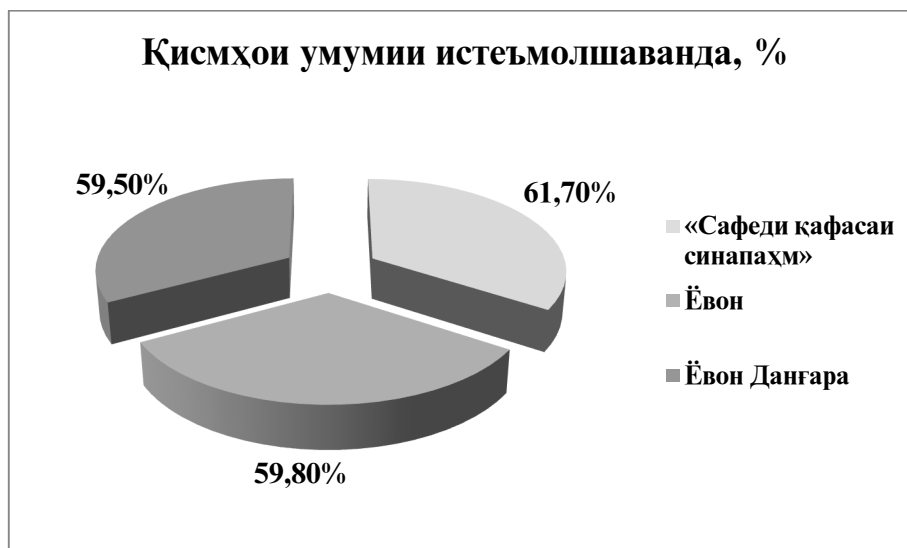
Натиҷаҳои анатомии қассобишудаи нимтанаи парандаҳои таҷрибавӣ нишон доданд, ки мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” аз ҳамрадиҳои популятсияҳои маҳаллӣ бартарӣ дорад (ҷадв. 2, расми 1).

Ҷадвали 2. – Натиҷаҳои анатомии нимтанаи қассобишуда (г,%)

Нишондодҳо	Ирсият					
	Сафеди қафасаи синапахм		Ёвон		Данғара	
	грамм	%	грамм	%	грамм	%
Вазни пеш аз забҳ	4092	100	3826	100	3803	100
Вазни нимтозашудаи бадан	3490,53	85,3	3240,6	84,7	3213,5	84,5
Вазни тозашудаи бадан	2868,5	70,1	2662,9	69,6	2635,5	69,3
		100		100		100
Аз он ҷумла: қафасаи сина	929,4	32,4	841,5	31,6	824,9	31,3
қисми тахтапушт	705,7	24,6	668,4	25,1	682,6	25,9
рон	441,7	15,4	407,4	15,3	403,2	15,3
соқи пой	372,9	13,0	340,9	12,8	347,8	13,2
қанот	347,1	12,1	343,5	12,9	321,5	12,2
пӯсти гардан	71,7	2,5	61,2	2,3	55,3	2,1
Вазни умумии мушакҳо бо пӯст	2246,5	54,9	2058,4	53,8	2023,2	53,2
Вазни узвҳои дарунии хурданибоб	276,9	6,8	231,1	6,0	240,4	6,3
Вазни устухонҳои бадан	622,0	15,2	604,5	15,8	612,3	16,1
Қисмҳои умумии истеъмолшаванда	2523,4	61,7	2289,5	59,8	2263,6	59,5
Қисмҳои умумии истеъмолнашаванда	1568,6	38,3	1536,5	40,2	1539,4	40,5
Таносуби қисмҳои истеъмолшаванда ва истеъмолнашаванда	1,61:1		1,49:1		1,47:1	

Тавре, ки аз нишондодҳо бар меояд дар мурғи марҷони зоти “Сафеди қафасаи синапахм” вазни нимтозашудаи бадан нисбат ба ирсиятҳои маҳаллии ноҳияи Ёвон 0,6% ва ноҳияи Данғара 0,8% бартарӣ дида мешавад. Вазни тозашудаи бадани мурғи марҷони ирсиятҳои маҳаллӣ дар қиёс ба “Сафеди қафасаи синапахм” 0,5-0,8% кам буд.

Маълумотҳо аз он далолат медиҳанд, ки вазни қафасаи сина дар мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ 0,8 ва 1,1% зиёд аст. Чун мушоҳида гардид вазни қисми тахтапушти мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ нисбат ба “Сафеди қафасаи синапахм” 0,5 ва 1,3% зиёд мебошад. Вазни рон дар мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” назар ба маҳаллӣ, мутаносибан 0,1% бартарӣ дорад. Дар байни гурӯҳҳои парандаҳои таҳқиқотӣ, аз ҷиҳати вазни соқи пойи онҳо фарқиати зиёд набуд. Нишондодҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки вазни қаноти мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ 0,8% ва 0,1% кам мебошад.

Расми 1. – Қисмҳои умумии истеъмолшаванда

Таҳлили маълумотҳо нишон дод, ки вазни пӯсти гардани мурғи марҷони “Сафеди қафаси синапахм” нисбат ба мурғони марҷони маҳаллӣ, мутаносибан 0,2 ва 0,3% зиёд аст. Аз таҳлили нишондодҳо маълум гардид, ки вазни умумии мушакҳо бо пӯст дар мурғони марҷони маҳаллӣ дар муқоиса ба “Сафеди қафаси синапахм” 1,1 – 1,7% кам мебошад.

Нишондодҳо собит намуданд, ки вазни узвҳои дарунии хурданибоби мурғи марҷони “Сафеди қафаси синапахм” нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ, мутаносибан 0,8 ва 0,5% зиёд буд. Бинобар сабаби зиёд будани маҳсулоти гӯшт дар мурғи марҷони “Сафеди қафаси синапахм” вазни устухонҳои бадани он нисбат ба популятсияҳои маҳаллӣ 0,6- 0,9% кам ба назар расид.

Қисмҳои умумии истеъмолшавандаи мурғи марҷони “Сафеди қафаси синапахм” дар қиёс ба маҳаллӣ зиёд мебошад 1,9-2,2%. Маълум гардид, ки дар мурғи марҷони “Сафеди қафаси синапахм” қисмҳои умумии истеъмолшавандаи бадан кам мебошад 38,3%, ки ин нишондод дар популятсияҳои маҳаллӣ 1,9-2,2% зиёд мушоҳида карда шуд.

Таносуби қисмҳои умумии истеъмолшаванда ва истеъмолнашаванда дар мурғи марҷони “Сафеди қафаси синапахм” 1,61:1 аст, ки ин нисбат ба мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ (н.Ёвон 1,49:1 ва н.Данғара 1,47:1) зиёд мебошад.

Аз натиҷаҳои таҷриба хулоса бар меояд, ки ҳамаи нишондодҳои мурғи марҷони “Сафеди қафаси синапахм” ҳангоми санҷиши назоратии қассобӣ дар муқоиса ба мурғи марҷони ирсиятҳои маҳаллӣ зиёд аст.

Арзёбии баҳодихии гӯшт ва шӯрбо дар ҷадвали 9-балла гузаронида шуд. Пас аз забҳ гӯштҳо дар яхдон дар муддати 24 соат дар 4 ° С нигоҳ дошта шуданд. Намунаҳои гӯшт дар зарфи ҳамон андоза гузошта шуда, бо оби хунук 1:3 рехта, намак 1% вазни гӯшт илова карда шуд ва дар гармии паст пухта шуд. Пас аз пухтан намунаҳои гӯшт дар як косаи алоҳида гузошта шуданд ва то 30-40 °С сард карда шуда сипас бурида шуданд.

Гӯшт аз ҷониби комиссияи иборат аз 5 нафар (ҷадв. 3), ки аз кормандони хоҷагӣ ва шуъбаи парандапарварӣ даъват шуда буданд, тибқи нишондиҳандаҳои зерин арзёбӣ карда шуд: намуди зоҳирӣ, бӯй, мазза, мутобиқат, ширанокӣ. Барои баҳогузори маззаи шӯрбо, бӯй ва ранг он ба зарфҳои алоҳидаи шишагин (стакан) рехта шуд. Намунаҳо рамзгузорӣ карда шуданд. Натиҷаҳои арзёбии баҳодихӣ дар нуқтаҳои пешакӣ омодашуда ба ҷадвалҳо ворид карда шуданд.

Ҷадвали 3. – Арзёбии баҳодихии шӯрбо ва гӯшт, ҳол

Нишондод	Ирсият		
	СҚС	Ёвон	Данғара
	Хол		
Шўрбо			
Намуди зоҳирӣ	8,4	8,2	8,4
Буй	8,7	8,4	8,5
Ранг	8,4	8,6	8,5
Мазза	8,2	8,4	8,6
Ғавсии шўрбо	8,3	8,5	8,4
Баҳодиҳии умумӣ	42,0	42,1	42,4

Гушт			
Намуди зоҳирӣ	8,7	8,4	8,5
Буй	8,6	8,5	8,4
Мазза	8,5	8,2	8,2
Мутобиқат(сахти, мулоими)	8,8	8,6	8,5
Ширанокӣ	8,8	8,6	8,6
Баҳои умумӣ	43,4	42,3	42,2

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳолҳои миёнаи намуди зоҳирии шӯрбои мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» нисбати популятсияҳои маҳаллии ноҳияҳои Ёвон 8,2 ва Данғара 8,4 мебошад, ки дар байни онҳо фарқияти зиёд дида намешуд. Дар буйи шӯрбои аз ғушти мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» омодашуда ҳоли миёна нисбат ба мурғи марҷони ирсиятҳои маҳаллӣ 3,5 ва 2,3% зиёд аст.

Аз ҷиҳати ранги шӯрбо, ҳолҳои миёна дар мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ нисбат ба мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» 2,3-1,8% зиёд буд. Ҳолҳои миёна оид ба маззаи шӯрбои мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» назар ба гурӯҳҳои маҳаллӣ 2,4 ва 4,7% кам мебошад. Ҳисоби миёнаи ҳолҳо аз ҷиҳати ғавсии шӯрбо дар байни гурӯҳҳои таҷрибаи мазкур фарқияти зиёд надоштаранд. Дар вақти баҳодиҳии умумии шӯрбои аз ғушти мурғи марҷони ирсиятҳои гуногун тайёршуда, ҳолҳои миёна дар гурӯҳҳои маҳаллӣ нисбат ба мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» 0,2-0,9% бартарӣ дошт.

Маълумотҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки ҳолҳои миёна аз рӯи намуди зоҳирии ғушт дар мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» нисбат ба гурӯҳҳои маҳаллӣ 3,5 ва 2,3% зиёд буд. Бӯи он бошад дар муқоиса ба парандаҳои маҳаллӣ 1,2-2,3% зиёд аст. Нишондодҳои маззаи ғушти мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ нисбат ба «Сафеди қафасаи синапахм» 3,5% кам мебошад. Ҳолҳои миёна оид ба сахтӣ ва мулоимии ғушти мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» дар қиёс ба парандаҳои маҳаллӣ 2,3 ва 3,4% зиёд мушоҳида гардид, ҳамзамон нишондоди ҳоли миёнаи ширанокӣ ғушт нисбат ба мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ 2,3% зиёд буд. Ҳангоми баҳодиҳии умумӣ дар таҷриба ғушти мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» соҳиби 43,4 ҳол гашт, ки ин нисбат ба маҳаллӣ 2,5 ва 2,8% бартарӣ дорад.

Аз натиҷаҳои дар боло овардашуда маълум гардид, ки ҳолҳои миёна доир ба шӯрбои мурғи марҷони ирсиятҳои гуногун онқадар фарқкунанда нест, аммо ин нишондод оид ба ғушт дар мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ зиёдтар дида шуд.

Адабиёт

1. Комилзода Д.Қ., Раҳимов Ш.Т., Мирзоаҳмадов Ш.Р. Парвариш ва нигоҳубини мурғи марҷон дар шароити хоҷагиҳои шахсӣ фермерӣ, (дастури таълимӣ) - Душанбе, 2009
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи Рушди соҳаи парандапарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007 - 2015» аз 3.10.2006, таҳти рақами 451

АННОТАЦИЯ

КОНТРОЛЬНЫЙ УБОЙ, АНАТОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ВНУТРЕННИХ ОРГАНОВ И ОЦЕНКА КАЧЕСТВА МЯСА ИНДЕЕК РАЗЛИЧНЫХ ГЕНЕТИЧЕСКИХ ФОРМ

Результаты проведенного контрольного убоя показали, что молодняк индеек белой широкогрудой породы превосходит своих сверстников местных популяций районов Яван и Дангара по анатомическому развитию внутренних органов, массе полу-потрошенной и потрошенной тушки, а также по качеству органолептической оценки мяса.

Ключевые слова: популяция, индейка, качество мяса, контрольный убой, съедобная часть.

ANNOTATION

SLAUGHTER CONTROL, ANATOMIC DEVELOPMENT OF INTERNAL BODIES AND ASSESSMENT OF QUALITY OF TURKEY MEAT VARIOUS GENETIC FORMS

The results of the control slaughter showed that young white-breasted turkeys are superior to their peers in the local populations of the Yavan and Dangara regions in the anatomical development of internal organs, the weight of half-gutted and gutted carcasses, as well as in the quality of organoleptic evaluation of meat.

Key words: population, turkey, meat quality, control slaughter, edible part.

БАҲИСОБИРИИ ИСТЕЪМОЛ ВА САРФИ ХҶҶОК БА ВАЗНАФЗУНКУНИИ МУРҶИ МАРҶОНИ ИРСИЯТҶОИ ГУНОГУН

Бобозода О.С., ходими илмӣ, **Эргашев Д.Д.**, д.и.к., **Комилзода Д.Қ.**, д.и.к., академики АИКТ, **Норбабаева С.Т.**,
н.и.к.-Институти чорводории АИКТ

Калимаҳои калидӣ: мурғи марҷон, вазни зинда, вазнафзункунӣ, истеъмоли хӯрок, сарфи хӯрок.

Парандапарварӣ як ҷузъи асосии соҳаи чорводорӣ буда, бо тезрасӣ ва самаранокии баланд имконият медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ истеҳсоли маҳсулоти барои аҳоли зарури сафедадору парҳезиро (тухм ва ғӯшт) зиёд намуда, дар таъмини яке аз ҳадафҳои асосии мамлакат, амнияти озуқаворӣ саҳм мегузорад.

Натиҷаи корҳои мамлакатҳои тараққикарда аз он шаҳодат медиҳанд, ки парандапарварӣ дар таъмини бозори истеъмоли бо маводҳои серғизо яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол менамояд.

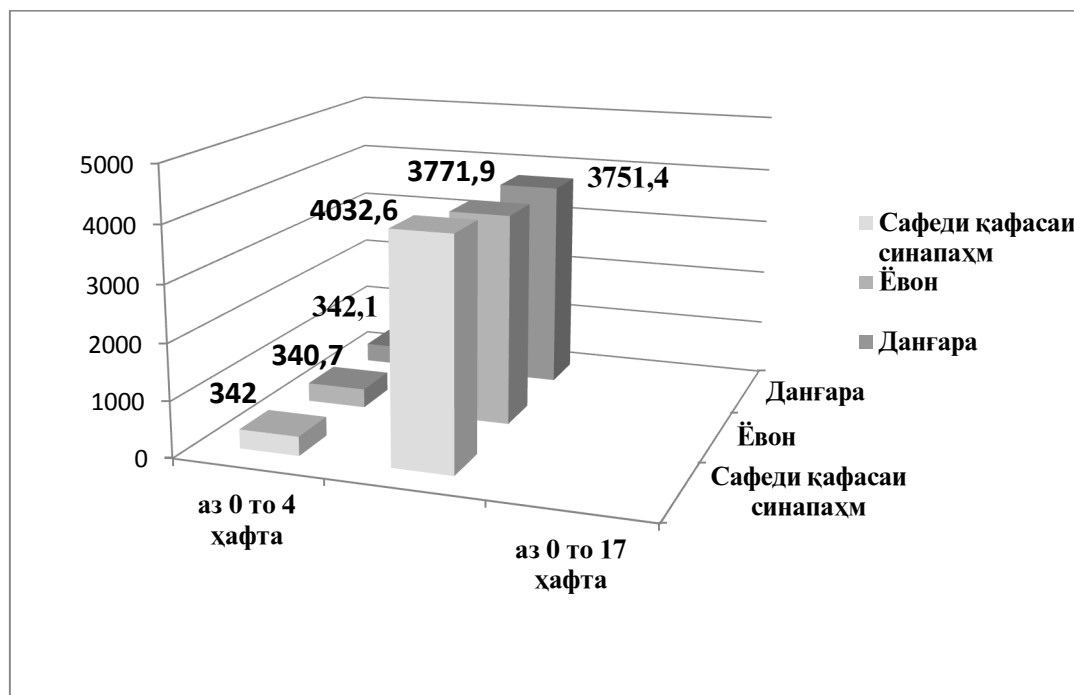
Яке аз омилҳои зиёд истеҳсол намудани ғӯшт ва маҳсулоти ғӯшти парҳезӣ ин рушди парвариши мурғи марҷон мебошад [1,2]. Барои барқарорсозӣ ва рушди мурғи марҷонпарварӣ дар ҷумҳурии бояд зоту кроссҳои сермаҳсули он муайян ва дар истеҳсолот парвариш карда шавад.

Омузиши хусусиятҳои маҳсулнокии ирсии зотҳои гуногуни мурғи марҷон барои баланд бардоштани маҳсулнокии ва самаранокии истеҳсоли ғӯшти он мусоидат менамояд [3]. Бо назардошти ин омузиши натиҷаҳои вазнафзункунӣ, истеъмоли ва сарфи хӯроки мурғи марҷони ирсиятҳои гуногун дар шароити хоҷагии мурғи марҷонпарварии ҶДММ «Тоҷгол»-и ноҳияи Ёвон (солҳои 2012-2017) гузаронида шуд.

Ба ин хоҷагӣ соли 2012 бо тавсияи олимони шуъбаи парандапарварии Институти чорводории АИКТ туҳмҳои инкубатсионии зоти сермаҳсули мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» аз хоҷагии зотпарварии стансияи минтақавии Кавкази Шимолӣ оид ба парандапарварии кишвари Ставрополи Федератсияи Россия ворид карда шуда, таҷриба бо истифодаи мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллии ноҳияҳои Ёвон ва Данғара гузаронида шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон дод, ки вазни зинда дар парандаҳои таҷрибавӣ гуногун буданд. Таҳқиқи суръати афзоиши мурғони марҷони озмоишӣ низ фарқияти назаррас нишон дод (расмҳои 1-2).

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар байни гурӯҳҳои мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» ва популятсияҳои маҳаллӣ аз рӯи вазни зинда дар давраи аз 1 то 4- ҳафтагӣ фарқияти зиёд набуд, ба ҳисоби миёна дар як шабонарӯз 10,25 г. Дар давраи аз 4 то 8- ҳафтагӣ вазни зинда дар гурӯҳи мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» (дар як шабонарӯз ба ҳисоби миёна 14,18г) нисбат ба гурӯҳҳои маҳаллӣ 11,7-15,9% зиёдтар мушоҳида гардид.

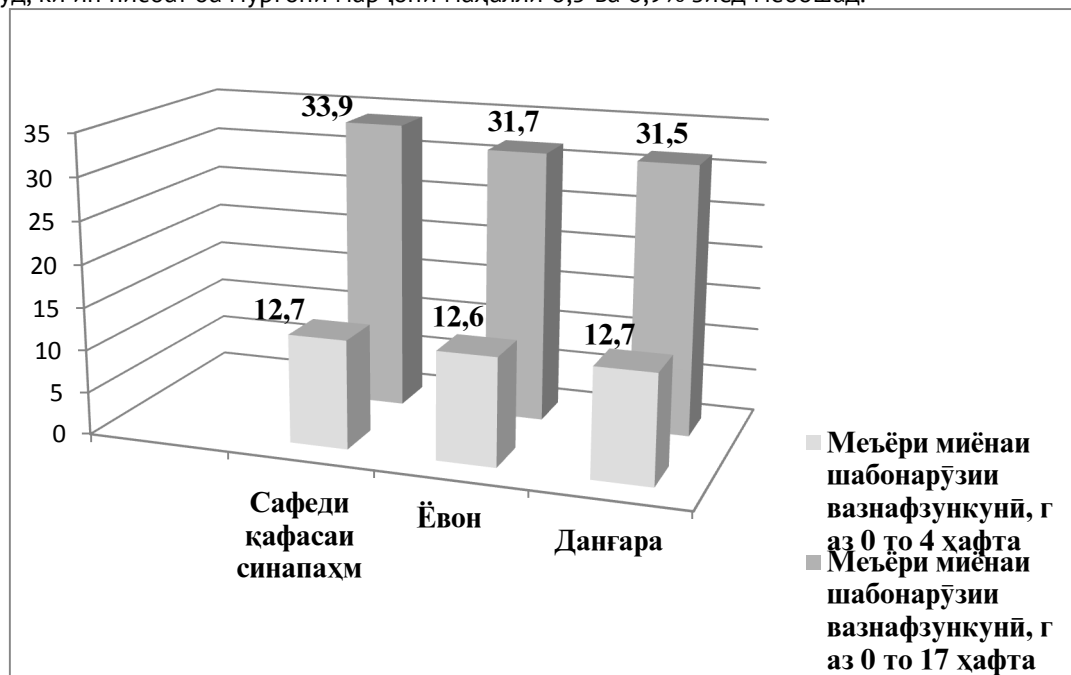

Расми 1. – Авзоиши миёнаи вазни зиндаи мурғи марҷон

Суръати афзоиши вазни зинда дар гурӯҳи мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» аз синни 8 то 12- ҳафтагӣ баланд шуда, дар ин давра ба 1137 г расид, ки ин дар муқоиса ба парандаҳои маҳаллӣ 22,7 ва 29,9% бартарӣ дорад. Бинобар сабаби хуб мутобиқ набудан ба шароити ҷумҳурий, суръати афзоиши мурғи

марҷони воридкардашуда (“Сафеди қафасаи синапахм”) дар давраи аз 12 то 17- ҳафтагӣ яъне охири давраи парвариш, ки ба рӯзҳои гарми фасли тобистон рост омад, нисбат ба мурғи марҷони популятсияҳои маҳаллӣ 5,4 ва 10,2% кам буд.

Дар давоми таҷриба (аз 1 то 17 ҳафта) вазни ҷавонаҳои мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” 4032,6г буд, ки ин нисбат ба мурғони марҷони маҳаллӣ 6,5 ва 6,9% зиёд мебошад.

Расми 2. – Меъёри миёнаи вазнафзункунии шабонарӯзӣ

Маълумоти дар боло овардашуда аз он далолат медиҳанд, ки афзоиши меъёри миёнаи шабонарӯзии мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” ҳангоми парвариш аз 8 то 12- ҳафтагӣ нисбат ба популятсияҳои маҳаллӣ 22,5-29,9% зиёд аст, ҳамзамон ин меъёр дар мурғи марҷони воридкардашуда аз 12 то 17- ҳафтагӣ бо сабабҳои дар боло зикргардида дар қиёс бо парандаҳои маҳаллӣ 5,4 ва 10,1% кам мебошад.

Дар давоми таҳқиқот афзоиши меъёри миёнаи шабонарӯзии вазни зиндаи мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ, мутаносибан 6,4 ва 7,0% зиёд буд.

Бояд қайд намуд, ки суръати баланди афзоиш дар ҳама гурӯҳҳои таҷрибавӣ дар 8 ҳафтаи баъд аз тухм баромадан мушоҳида шуд, ки дар ин давра нишондоди мазкур дар мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” нисбат ба популятсияҳои маҳаллӣ 5,0-5,2% зиёд буд.

Дар таҳқиқот меъёрҳои ҳӯронидан вобаста ба синну сол тибқи дастурамали ВНИТИП истифода бурда шуд. Дар фаслҳои баҳору тобистон ва аввали тирамоҳ алафҳои сабз (юнучқа, алафи табиӣ ва ғайра) дар шакли озод ба парандаҳои таҷрибавӣ ҳӯронидан шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқот аз он далолат медиҳанд, ки истеъмоли хӯрок ба 1 сари ҷавонаи мурғи марҷони зоти «Сафеди қафасаи синапахм» дар давраи парвариши то 17 ҳафта 16,6 кг-ро ташкил намуд, ки нисбати популятсияҳои маҳаллӣ 3,4 ва 4,5% зиёд мебошад.

Дар давраи парвариши ҷавонаҳо аз синни 14 то 17- ҳафтагӣ дар гурӯҳҳои таҷрибавӣ: 6635 (82,27 МҶ), 6385 (79,17 МҶ) ва 6360г (78,86 МҶ) – ро ташкил дод, ки ин нишондод дар мурғони марҷони маҳаллӣ нисбат ба «Сафеди қафасаи синапахм» 3,92 ва 4,33% кам аст.

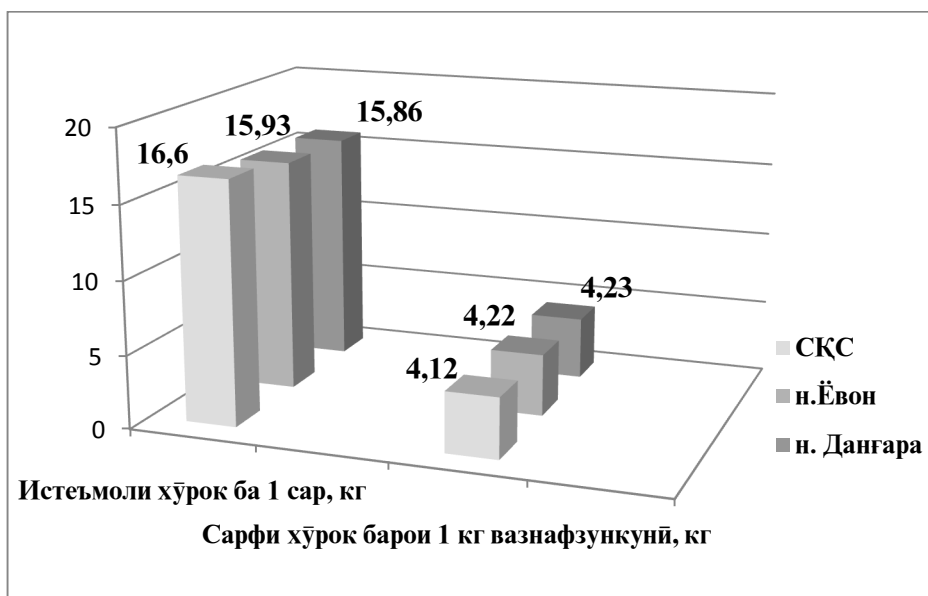
Ҳамин тариқ, истеъмоли хӯрок дар мурғи марҷони “Сафеди қафасаи синапахм” назар ба парандаҳои маҳаллӣ нисбатан зиёд аст, аммо бо сабаби бештар будани вазни онҳо дар охири давраи парвариш, сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ нисбат ба ҷавонаҳои мурғи марҷони маҳаллӣ кам буд (ҷадв. 1, расми 3).

Ҷадвали 1. - Сарфи хӯрок ба авзункунии вазни зиндаи мурғи марҷони ирсиятҳои гуногун (ба ҳисоби миёна модинаҳо ва наринаҳо)

Нишондод	Ирсият		
	СҚС	Ёвон	Данғара
Давраи парвариш аз 0 то 4 ҳафта			
Истеъмоли хӯрок ба 1 сар, г энергияи мубодилавӣ, МҶ	1045	1000	985
	12,33	11,80	11,62
Афзоиши миёна дар вазни зинда, г	342	340,7	342,1

Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ, кг энергияи мубодилавӣ, МҶ	3,06	2,94	2,88
	36,11	34,69	33,98
Давраи парвариш аз 5-8 ҳафта			
Истеъмол ба 1 сар, г энергияи мубодилавӣ, МҶ	3010	2905	2885
	36,42	35,15	34,91
Афзоиши миёна дар вазни зинда, г	849,6	750,2	714,3
Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ, кг энергияи мубодилавӣ, МҶ	3,54	3,87	4,04
	42,83	46,83	48,88
Давраи парвариш аз 8 – 12 ҳафта			
Истеъмол ба 1 сар, г. энергияи мубодилавӣ, МҶ	5910	5640	5635
	71,51	68,24	68,18
Афзоиши миёна дар вазни зинда, г	1137	879	797
Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ, кг энергияи мубодилавӣ, МҶ	5,20	6,42	7,07
	62,92	77,68	85,55
Давраи парвариш аз 12-17 ҳафта			
Истеъмол ба 1 сар, г. энергияи мубодилавӣ, МҶ	6635	6385	6360
	82,27	79,17	78,86
Афзоиши миёна дар вазни зинда, г	1704	1802	1898
Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ, кг энергияи мубодилавӣ, МҶ	3,90	3,54	3,35
	48,36	43,90	41,54
Давраи парвариш аз 0 то 17 ҳафта			
Истеъмол ба 1 сар, кг энергияи мубодилавӣ, МҶ	16,600	15,930	15,865
	202,53	194,36	193,57
Афзоиши миёна дар вазни зинда, г	4032,6	3771,9	3751,4
Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунӣ, кг энергияи мубодилавӣ, МҶ	4,12	4,22	4,23
	47,56	50,78	52,49

Дар давраи парвариши ҷавонаҳои мурғи марҷони ирсиятҳои гуногун то 4 ҳафта, сарфи хӯрок ба як сар дар гурӯҳи мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» 1045г, популятсияи маҳаллии ноҳияи Ёвон 1000г ва ноҳияи Данғара 985г- ро ташкил дод, ки дар байни онҳо фарқияти зиёд дида нашуд. Истифодаи энергияи мубодилавӣ дар ин давра дар мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» ва парандаҳои маҳаллӣ қариб якхела буд. Сарфи хӯрок барои як кг вазнафзункунӣ ҷавонаҳои мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» нисбат ба мурғони марҷони маҳаллӣ 3,8 ва 5,8% бартарӣ дорад, ҳамзамон сарфи энергияи мубодилавӣ (МҶ) ба як кг вазнафзункунӣ нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ дар мурғи марҷони «Сафеди қафаси синапахм» 3,9-5,9% зиёд аст.

Расми 3. – Истемол ва сарфи хӯрок

Маълумотҳои овардашуда аз он далолат менамоянд, ки дар давраи парвариш (0-17 ҳафта) истеъмоли хӯрок ба 1 сар дар мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» нисбат ба мурғи марҷони маҳаллӣ 4,0 ва 4,4% зиёд аст, инчунин энергияи мубодилавӣ (МЧ), мутаносибан 3,9 ва 4,4% зиёд буд. Афзоиши миёнаи вазни зиндаи мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» дар ин давра (0-17 ҳафта) нисбат ба гурӯҳҳои маҳаллӣ, мутаносибан 6,5 ва 7,0% бартарӣ дошт. Сарфи хӯрок ба 1 кг вазнафзункунии мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» нисбат ба мурғи марҷони маҳаллӣ, мутаносибан ба 2,4 ва 2,7%, ҳамзамон сарфи энергияи мубодилавӣ (МЧ) 6,8 ва 10,4% кам мебошад.

Аз маълумотҳо аён аст, ки ҳамаи нишондодҳои гурӯҳи мурғи марҷони «Сафеди қафасаи синапахм» нисбат ба парандаҳои маҳаллӣ беҳтар мебошад.

Адабиёт

1. Фаруга, А. Индюки как источник мяса / А. Фаруга // Нациндейка, 2008. -№1. –С. 12-19
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи Рушди соҳаи парандапарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2007 - 2015» аз 3.10.2006, таҳти рақами 451
3. Комилзода Д.Қ., Эргашев Д.Д., Бобозода О.С., Бозоров Ш.Э., Норбобоева С.Т., Мирзоахмедов Ш.Р., Мухамедов Н., [Бақоев О]. Тавсиянома оид ба парвариши мурғи марҷони кросси «Сафеди қафасаи синапахм» дар шароити Тоҷикистон- Душанбе: Донишварон, 2016.- 28 с.

АННОТАЦИЯ

УЧЕТ ПОТРЕБЛЕНИЯ И РАСХОД КОРМОВ НА ПОЛУЧЕНИЕ ПРИВЕСА РАЗЛИЧНЫХ ГЕНЕТИЧЕСКИХ ФОРМ ИНДЕЕК

В статье приводятся данные о потреблении и расходе кормов на получение 1кг привеса белой широкогрудой породой и местными популяциями индеек районов Яван и Дангара в возрасте 0–17 недель. Результаты исследования показали, что наибольшая живая масса была у завозной породы (4036,6г) и превышала этот показатель местных популяций на 6,5 и 6,9%, потребление кормов (16,6кг) превышает на 3,4 и 4,5%, и в тоже время снижает затраты корма на кг привеса (4,12кг) на 2,4 и 2,7% соответственно.

Ключевые слова: индейка, живая масса, привес, потребление корма, затрата корма.

ANNOTATION

ACCOUNTING OF CONSUMPTION AND CONSUMPTION OF FODDER FOR RECEIVING A VERSION OF VARIOUS GENETIC FORMS OF TURKEYS

The article presents data on the consumption and consumption of feed for 1 kg gain of white broad-breasted breed and local populations of turkeys of the Yavan and Dangara regions aged 0-17 weeks. The results of the study showed that the largest live weight was in the imported breed (4036.6 g) and exceeded the indices of local populations by 6.5 and 6.9%, feed consumption (16.6 kg) exceeded 3.4 and 4.5% and at the same time, it reduces feed costs per kg of weight gain (4.12 kg) by 2.4 and 2.7%, respectively.

Key words: turkey, live weight, weight gain, feed intake, feed consumption.

ВЕТЕРИНАРӢ / ВЕТЕРИНАРИЯ / VETERINARY

ТДУ 636.32/38

МУАЙЯН НАМУДАНИ ДАРОЗӢ ВА ВАСЕЪГИИ МУҲРАҲОИ СКЕЛЕТИ ТИРИИ ҶӢСФАНДОНИ ЗОТИ ТОЧИКӢ

Назаров Ш.Х., Абдуллоев У.А – дотсентони ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Калимаҳои калидӣ: муҳраҳо, тоҷикӣ, дарозӣ, қисм, васеъгӣ, хусусият, штангенсеркул, омӯзиш, зот, ҷӯсфанд.

Маълум аст, ки яке аз сабабҳои паст шудани маҳсулнокии чорво нодуруст ҷойгиршавии устухонҳо, муҳраҳо, скелети тирии ҳайвонот, вайроншавии мубодилаи моддаҳо, муқобилиятнокии организм ва нодуруст истифодабарии технологияи пешқадами истеҳсолот, ба шумор меравад, зеро аксари маризҳои ҳайвонот ба ин омилҳо вобастагӣ доранд. Барои муайян намудани дарозӣ ва васеъгии муҳраҳои скелети тирии ҷӯсфандони зоти тоҷикӣ аз асбоби штангенсеркул истифода намудем. Мо дарозии ҳар як қисми муҳраҳоро, ки асосан бо воситаи штангенсеркул аз қисми саршавӣ то охири ҳар як муҳра гузаронидем, ба сохти узвҳои тирӣ хеле хос буда, ҳар як муҳра талаботи махсус дошт ва вобаста ба он мо ба қисми санҷиши штангенсеркул сӯзан мустақкам намуда муайян намудем. Ченаки штангенсеркул ҳаҷман калон ва ба як хел пастӣ, сӯроҳӣ, баландиҳои хурд, қаноти муҳраҳои гардан ва васеъгии муҳраҳои 6 ва 7-уми гардан, думғоза ва ғайра истифодабарӣ имконпазир буд.

Мо ин тадқиқотҳоро дар 46 баррачаи аз 1 то 10 моҳа, 17 чанин ва 16 сар ҷӯсфандони аз 1 то 8 сола гузаронидем.

Бояд қайд намуд, ки васеъгии муҳраҳои сина ва миёно аз қисми миёнаи муҳра муайян намуда, дар думғоза бошад ба ғайр аз дарозӣ боз васеъгии қанот дар тарафи камарбанд ва васеъгии қисми охири ба инобат гирифта шудааст.

Дар муҳраҳои дуҷум асоси саршавӣ ва охири муҳра чен карда шуд. Устухони синаро аз нуқтаи канори асоси дастак то охири тағояки сипаршакл муайян намудем.

Дарозии нисбӣ (относительная длина) ва мутлақ, ки ба дарозии умумии сутунмуҳраҳо (аз устухони паси сар то саршавии асоси дум), ба дарозии умумии ҳар як қисми скелети тирӣ, яъне муҳраҳо муқоиса карда шудааст.

Ҷадвали 1. - Муайян намудани дарозӣ ва васеъгии муҳраҳо

№ т/р	Номгӯи нишондоҳо	Дарозии миён			% ба дарозии сутунмуҳра		% ба дарозии ҳар як қисм		
		То 90 рӯз	100-120 рӯза	120-140 рӯза	То 90 рӯз	100-140 рӯза	То 90 рӯз	110-120 рӯза	120-140 рӯза
1	Дарозии муҳраҳои гардан	48,4	81,9	127,1	26,42	26,02	-	-	-
2	Васеъгии атлант	12,4	26,8	31,4	7,89	8,38	26,69	28,38	30,18
3	Васеъгии муҳраҳои 6-уми гардан	6,8	14,4	14,8	3,38	3,79	14,79	15,39	14,84
4	Дарозии муҳраҳои сина	61,8	129	142,8	35,09	38,76	36,39	-	-
5	Дарозии устухони сина	24,8	61,4	75,6	14,69	19,39	38,78	48,98	50,38
6	Дарозии устухони сари сина	40,8	62,9	81,8	21,59	18,79	-	-	-
7	Дарозии муҳраҳои миён	5,4	11,9	12,8	5,29	6,18	11,36	19,79	16,14
8	Васеъгии қаноти устухони чорбанд	11,9	21,8	28,4	6,24	6,29	20,14	21,39	21,78
9	Дарозии муҳраҳои сина	3,9	4,8	5,8	1,84	1,98	27,29	34,68	28,99

Чӣ тавре, ки дар ҷадвали 1 омадааст, дарозии муҳраҳои гардан аз аввали санҷиш то давраи пеш аз зоиш - 2,26 маротиба дароз шуда, васеъгии қаноти атлант - 2,60 маротибаро ташкил медиҳад.

Васеъгии муҳраҳои 6-уми гардан қариб - 2,3; муҳраҳои сина бошад - 2,31, устухони сари сина - 2,02; устухони чорбанд (думғоза) - 2,4; васеъгии қаноташ - 2,54 маротиба, аммо муҳраҳои дуюм назар ба ҳамаи дигар муҳраҳо хеле кам зиёд (дароз) шудааст, ки - 1,66 маротибаро ташкил менамояд.

Бояд қайд намуд, ки дарозии нисбии баъзе муҳраҳо дар вақти эмбрион дароз буда, пеш аз таваллуд аз афзоиш боз меистанд ва пас аз зоиш боз тараққӣ меёбанд. Ин ҳолат дар таҷрибаи санҷиши насл (пас аз зоиш) дар васеъгии нисбии мӯҳраи 6-уми гардан ва дарозии қисми муҳраҳои гардан, қисми пеши сина ва кафаси сина, устухони миёну чорбанд дида мешавад.

Ҷадвали 2 - Андозаи дарозии муҳраҳои тирии скелет (см)

Синну сол	Саршумор	чинс		Дарозии сар	Васеъгии сар	Дарозии муҳраҳои гардан	Дарозии муҳраҳои кафаси сина	Дарозии муҳраҳои миёну	Дарозии устухон	Дарозии муҳраҳо
		нарина	моина							
1 моҳа	2	1	1	18,2	11,5	22,7	21,3	11,4	7,2	3,9
2 моҳа	4	2	2	22,3	12,4	22,9	22,1	11,7	7,4	4,1
3 моҳа	3	1	2	23,1	12,9	23,3	22,7	12,2	7,7	4,2
5 моҳа	9	4	5	23,4	13,2	24,6	23,0	12,6	7,9	4,3
8 моҳа	15	5	10	23,5	13,6	25,1	23,2	13,1	11,6	4,6

3 сола	3	4	2	22,6	17,6	39,4	29,2	15,4	11,3	9,2
4 сола	5	3	2	23,7	18,4	39,7	30,3	16,2	11,7	8,9
5 сола	4	2	2	23,8	18,6	39,7	30,2	16,1	11,8	8,9
6 сола	4	2	2	22,9	18,2	39,6	30,2	16,4	11,6	9,1
7 сола	4	2	2	22,7	18,3	39,7	30,1	16,3	11,6	9,1

Бояд қайд намуд, ки аз 166 баррача, ки мо санҷидем дар 15 донаш муҳраҳо 6 донегӣ бошад, дар 1 (як) сар аз 5 муҳра иборат буд. Инкишофи баъзе баррачаҳо аз якдигар фарқ доранд.

Барои бомуваффақият парвариш кардани баррачаҳо, онҳоро бо ҳӯроқаҳои серғизои ҳархела, оби тоза таъмин кардан лозим аст. Бинои баррачаҳо дар ҳолати хуби санитарӣ ва хушк бошад, дар ҷойҳои алоҳида сохта шавад ва бо маҳлули оҳақ сафед карда шавад. Баррачаҳо дар шароити хуб нигоҳубин ва ҳӯроқҳои серғизо зуд калон шуда ба воя мерасанд. Масалан зотҳои гушти дар 1 шабонарӯз то 75-88 гр, вазн мегиранд. Ҷойгиршавии онҳо дар фарши хона бо такандози хубу хушк таъмин карда шуда, тавсия дода мешавад.

Омухтани хусусиятҳои синну соли скелети тирии гӯсфандони зоти тоҷикӣ давом дода мешавад.

Хулоса

Бояд қайд намуд, ки дарозии нисбии баъзе муҳраҳо дар давраи эмбрион дароз буда, пеш аз таваллуд аз афзоиш боз мемонанд ва пас аз таваллуд боз тараққӣ меёбанд. Инкишофи баъзе баррачаҳо аз якдигар фарқ доранд.

Адабиёт

Soliman F.S. Hazaci A.B. Shamsel –Dine S.A Synthesis of substituted 7 hydroxy -5H- 1.2.3 thiaziazolo /3.2a/ pyrimidine 5- ones with antipicated antimicrobial activity // Pharmazie.1978 -Vol-33-N.11/P 713-715

1. Paul H.Sitte A.Wessel R./2.3 – 1.3.4 thiabiazalo /3.2 pyridine- 6 dus 2 acetodceful diminoidaro. /2.3/-b/ 1.3.4. thiabiazalon Arch. Parm 1981 – Vol 314-4 P 359-364

2. Pfzdrf 2132200 Великобритания МКИ, CO7d513/04, Заявл 16,12,183 - № 8333535. Casbodanido – dezivaties of 5 H- 1.34- thiadiazalo/3.2-a/ purinidies and process for their preparation/ Gianfederio D. Cario P,D ДЖ хим. 1985 –42 – 40164.

АННОТАСИЯ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ДЛИНЫ И ШИРИНЫ ПОЗВОНКИ ОСЕВОГО СКЛЕТА ТАДЖИКСКИЙ ПОРОДЫ ОВЕЦ

В своей статье авторы рассказывают об определении длины и ширины осевого скелета Таджикский породы овец, изменение позвонки при выращивании Таджикский породы овец.

ANNOTATION

DETERMINATION OF THE LENGTH AND WIDTH OF THE VERTEBRAE OF THE AXIAL SKELETON OF TAJIK BREED OF SHEEP

In this article, the author talks about determining the length and width of the axial skeleton of Tajik breed of sheep, changing the vertebra during the growing of tajik sheep breed.

Key words: axial, change, definition, determination, width, growing, sheep.

ТДУ 579+591.1 (575.3)

ТАЪСИРИ ШИРАИ КАМОЛИ ҚЌҚАНДӢ БА ФАЪОЛИЯТИ ШИРАЧУДОКУНИИ МЕЪДА

Хафизов Д. Ш., ассистент, Шамсудинов Ш. Н., н.и.б., дотсент – ДДОТ ба номи С.Айнӣ, Каримов А. И., д.и.б., профессор, декани факултети биологии ДМТ

Калидвожаҳо: туршоба, меъда, илтиҳоб, миқдор, ҳайвон, камол, шира, қўқандӣ, гурӯҳ, ҷарроҳӣ, обҷӯш, тархун, фермент, пепсин, дебит, соат.

Чи тавре, ки маълум аст, аз худ намудани ғизо дар организми одам аз фаъолияти пурсамари меъда вобастагӣ дорад. Меъда қисми васеътарини нойи ҳозима буда, тавассути фаъолияти тарашӯҳ ҳосилкунии худ дар раванди ҳозима нақши калидиро иҷро мекунад. Зиёда аз 70%-и сафедаҳои таркиби хӯрок дар зери таъсири ферментҳои шираи меъда ба таҷзия дучор мегардад. Фаъолнокии ферментҳои шираи меъда бошад, бевосита аз муҳит ва миқдори тезобаҳои хлор вобастагӣ дорад [5, 77-79 с. 8, 57-58 с]. Ҳангоми як қатор бемориҳо ба монанди илтиҳобӣ музмини меъда, илтиҳобӣ аутоимунӣ пайдо шудани омос фаъолияти ширачудокунӣ меъда суст гардида, муҳити шираи меъда ба тарафи нейтралӣ майл мекунад ва дар натиҷа ҳазми хӯрок дар меъда вайрон мегардад [1, 148 с. 2, 150 с].

Дар замони ҳозира барои табobati бемориҳои меъда, ки асоси онро фаъолияти тарашӯҳосилкунӣ ташкил медиҳад, истифодаи гиёҳҳои шифобахш бениҳоят калон мебошад [4, 432 с]. Гиёҳҳои шифобахш аз як тараф агар хусусияти зидди илтиҳобӣ дошта бошад, аз тарафи дигар рағванҳои эфирӣ, гликозитҳо, модаҳои талх ва алкалоидҳо хусусияти ба ангезиш овардани ғадудҳои пардаи луобии меъдаро доранд. Яке аз чунин растаниҳо камолӣ қўқандӣ мебошад, ки дар тибби халқии Ванҷу Дарвоз шираи ин растаниро барои табobati бемориҳои меъда васеъ истифода мебаранд. Бинобар ин мо дар пеши худ мақсад гузоштем, ки ин маводи доругиро зерин санҷиши худ қарор диҳем. Мақсади асосии ин таҷқиқот омӯзиши таъсири шираи камолӣ қўқандӣ ба фаъолияти ширачудокунӣ меъда дар каламушҳои сафед мебошад.

Мавод ва усулҳои таҳлил

Таъсири шираи камолӣ қўқандӣ ва обҷӯши тархунро ба фаъолияти ширачудокунӣ меъда дар 32 каламуши сафедаи таҷрибавӣ, ки вазнашон 200-250 грам тавассути гузоштани найча бо усули (Қамаров Ф.И. ва ҳаммуалиф, дар соли 1984) омехта шуда, дар давоми 24 соат то гузаронидани ҷарроҳӣ ва гузоштани найча ҳайвонҳоро гурусна нигоҳ доштем. Ба сифати наркоз барбамилро бо миқдори 50мг/кг истифода бурдем.

Баъди додани наркоз дар ҳатти мобайнии шикам бо андозаи 3-3,5см буриш гузаронида пардаҳоро ҷудо намуда меъдаро ба воситаи сӯроҳӣ берун бароварда дар қачигоҳи калони он гирдогирд гиреҳ гузошта, пардаи серозӣ ва мушакиро дӯхта дар байни гиреҳҳо девори меъдаро сӯроҳ намуда, бо ёрии он нӯги найчаро ба дарун дароварда тавассути гиреҳҳо онро мустаҳкам намудем, қабати шикампарда ва пӯстро бо навбат дӯхта дар қисми канори ҷарроҳӣ найчаро пайваست намудем [1, 144-148 с. 2, 148-150 с]. Баъди ба охир расидани ҷарроҳӣ дар давоми 1 ҳафта тамоми табobati баъди ҷарроҳиро дар ҳайвонҳои таҷрибавӣ гузаронидем. Ҳайвонҳоро баъди пурра сиҳат шудани ҷои ҷарроҳӣ дар рӯзҳои 8-9-ум барои гузаронидани таҷриба истифода намудем. Ҳамаи ҳайвонҳоро ба 4 ғӯруҳ ҷудо намудем. 1. Ғӯруҳи ҳайвонҳои таҷрибавӣ назорати, ки пеш аз саршавии таҷриба маҳлули физиологиро бо миқдори 2мл/кг вазн қабул намуданд. 2. Ғӯруҳи ҳайвонҳои таҷрибавӣ, ки шираи камолӣ қўқандиро бо миқдори 20мг/кг вазн қабул намуданд. 3. Ғӯруҳи ҳайвонҳои таҷрибавӣ, ки шираи камолӣ қўқандиро бо миқдори 50мг/кг вазн қабул намуданд. 4. Ғӯруҳи ҳайвонҳои таҷрибавии муқоисавӣ ки обҷӯши (1:10) тархунро бо миқдори 2мл/кг вазн қабул намуданд.

Дар давоми як шабонаруз пеш аз гирифтани шираи меъда ҳайвонҳоро гурусна нигоҳ дошта, обро бе маҳдудият истифода мебарданд. Як соат пеш аз чамъкунӣ шираи меъда найчаро бо 10мл оби муқатари ширгарм шуста, баъд аз он тавассути зонд ба меъдаи ҳайвонҳо маводҳои омехташавандаро дохил намуда, миқдори тезобаҳои шираи меъдаро бо усули Михелис муайян намудем. Муҳити шираи меъдаро тавассути рН -метр ва фаъолнокии ферменти пепсинро бо усули Туголуков В.Н (2013) муайян намудем [6, 432 с].

Чи читавре, ки аз натиҷаҳои дар (ҷадвали 1) дарҷгардида бармеояд, дар гурӯҳи ҳайвонҳои назорати баъди як соат $0,28 \pm 0,03$, соати дуюм $0,24 \pm 0,03$ баъди соати сеюм ва чорум бошад, $0,25 \pm 0,02$ мл/100гр вазн ва дар давоми 4 соат ҳамаги $1,0 \pm 0,10$ мл шираи меъда ҳосил гардидааст. Дар гурӯҳҳои ҳайвонҳои 2-юм, ки шираи камоли қўқандиро бо миқдори 20мг/кг вазн қабул намудаанд, баъди 1 соат миқдори шираи меъда $0,42 \pm 0,03$, соати дуюм $0,45 \pm 0,04$, соати сеюм $0,35 \pm 0,03$, соати чорум $0,30 \pm 0,03$ мл, ки мутаносибан нисбати ҳайвонҳои назорати 50%, 87,5%, 40%, 20% ва баъди 4 соат бошад, 52% зиёдтар шираи меъда ҳосил гардид. Дар гурӯҳи 3-юм, ки шираи камоли қўқандиро бо миқдори 50мг/кг қабул намуданд аз ҳама миқдори шираи максималии меъда баъди соати дуюм мушоҳида мегардид, ки нисбати ҳайвонҳои назорати 78,5% ва дар давоми 4 соат бошад, 83% зиёдтар шираи меъда ҳосил гардидааст.

Дар гурӯҳи ҳайвонҳои 4-ум, ки ҳамчун гурӯҳи муқоисавӣ хизмат менамуд, шираи меъдаи ҳосилшуда ба таври боварибахш ($P < 0,01$) нисбати ҳайвонҳои назорати шираи меъда ҳосил мегардад. Муқоисаи натиҷаи таҷрибавӣ нишон дод, ки обҷӯши (1:10) тархун бо миқдори 2мл/кг нисбати шираи камоли қўқандӣ бо миқдори 50мг/кг аз 10 то 12% таъсири суствар нисбатба шираҷудокунии меъда мерасонад. Яке аз нишондодҳои физикавии шираи меъда муҳит ё pH ба ҳисоб меравад.

Ҷадвали 1. Таъсири шираи камоли қўқанди ва обҷӯши тархун ба фаъолияти шираҷудокунии меъда дар каламушҳои сафед $\frac{M \pm m}{P <}$

Ҳайвонҳо ва миқдори шира бо мг/кг	Шумора	Ҳаҷми шираи меъда бо мг/100гр вазн дар давоми таҷриба				
		1-соат	2 соат	3 соат	4 соат	Ҳамаги
Назорати	8	$0,28 \pm 0,03$	$0,24 \pm 0,03$	$0,25 \pm 0,02$	$0,25 \pm 0,02$	$1,0 \pm 0,10$
20мг/кг	8	$0,42 \pm 0,03^*$	$0,45 \pm 0,04$	$0,35 \pm 0,03^*$	$0,30 \pm 0,03^*$	$1,52 \pm 0,11^*$
50мг/кг	8	$0,50 \pm 0,04^*$	$0,48 \pm 0,03^*$	$0,45 \pm 0,03^*$	$0,40 \pm 0,03^*$	$1,83 \pm 0,12^*$
Обҷӯши тархун 20мл/кг	8	$0,44 \pm 0,03^*$	$0,46 \pm 0,04^*$	$0,40 \pm 0,03^*$	$0,35 \pm 0,03^*$	$1,6 \pm 0,11^*$

Эзоҳ: Нишондоди $P < 0,01^*$ барои ҳайвонҳои таъбабат кардашуда нисбати ҳайвонҳои назоратӣ ҳисоб карда шудааст.

Муҳити шираи меъда аз миқдори ионҳои гидроген вобастагӣ дорад. Дар (ҷадвали 2) pH -и шираи меъдаи ҳайвонҳои таҷрибавӣ дарҷ гардидааст. Дар гурӯҳи ҳайвонҳои яқум, ки ҳамчун назорати хизмат менамуданд, pH -и шираи меъда $3,4 \pm 0,12$ эк-ро ташкил намуд.

Ҷадвал 2. Таъсири шираи камоли қўқанди ва обҷӯши тархун бо pH -и шираи меъда дар каламушҳои сафед

т/р	Гуруҳи ҳайвонҳои таҷрибавӣ ва миқдори шира бо мг/кг	pH -и шираи меъда
1.	Назорати 2мл/кг маҳлули физиологӣ	$3,4 \pm 0,12$
2.	20мг/кг	$1,19 \pm 0,11^*$
3.	50мг/кг	$1,5 \pm 0,10^*$
4.	Обҷӯши (1:10)-и тархун 2мл/кг	$1,7 \pm 0,11^*$

Эзоҳ: Нишондоди $P < 0,01^*$ барои ҳайвонҳои таъбабат кардашуда нисбати ҳайвонҳои назоратӣ ҳисоб карда шудааст.

Дар гурӯҳи ҳайвонҳои 2-юм ва 3-юм, ки шираи камоли қўқандиро қабул менамуданд, мутаносибан pH-и шираи меъда $1,9 \pm 0,11$ ва $1,5 \pm 0,10$ ташкил намуд. Дар гурӯҳи ҳайвонҳои 4-ум, ки обҷӯши тархунро бо миқдори 2мл/кг қабул намуданд, бузургии pH $1,7 \pm 0,10$ воҳидро ташкил намуд.

Ҷадвали 3. Таъсири шираи камоли қўқанди ва обҷӯши тархун ба фаъолиятҳои ферменти шираи меъда пепсин дар каламушҳои сафед

т/р	Гуруҳи ҳайвонҳо ва миқдори шира мг/кг	Шумора	Пепсин мг/кл
1.	Назорати 2мл маҳлули физиологӣ	8	$0,25 \pm 0,02$
2.	20мг/кг	8	$0,40 \pm 0,04^*$
3.	50мг/кг	8	$0,80 \pm 0,05^*$
4.	Обҷӯши тархун 2мл/кг	8	$0,50 \pm 0,04^*$

Эзоҳ: Нишондоди $P < 0,01^*$ барои ҳайвонҳои таъбабат кардашуда нисбати ҳайвонҳои назоратӣ ҳисоб карда шудааст.

Аз натиҷаҳои бадастомада бармеояд, ки дар зери таъсири маводҳои доругии омӯхташаванда муҳити шираи меъда ба тарафи кислотагӣ майл мекунад. Натиҷаҳои дар (ҷадвали 3) дарҷгардида онро нишон медиҳад, ки ба ғайр аз миқдори шираи меъда дар таркиби кимиёвии он ба таври бовари-бахш тағиротҳо ба амал меояд.

Миқдори умумии туршобаи HCl -и умумӣ дар шираи меъдаи гурӯҳи ҳайвонҳои назорати $60 \pm 5,0$ ммол/л HCl- озод $45,8 \pm 5,4$ ммол/л ва HCl -и пайваста бошад, $25,6 \pm 5,6$ ммол/л-ро ташкил медиҳад. Дар гурӯҳи дуюм, ки шираи камоли қўқандиро бо миқдори 20мг/кг вазн қабул намуданд, HCl - умумӣ $110 \pm 8,0$ ммол/л (83,3%) HCl -и озод $86 \pm 7,5$ ммол/л (8+7%) HCl -и пайваста $44,4 \pm 6,0$ ммол/л (73%) нисбат ба ҳайвонҳои назорати зиёдтар мебошад, миқдори максималии туршобаҳо дар зери таъсири шираи камоли қўқандӣ дар ҳайвонҳое, ки бо миқдори 50мг/кг қабул намуданд, ба мушоҳида мерасид.

Дар ин гурӯҳи ҳайвонҳо HCl -и умумӣ 150% HCl -и озод -110%, HCl -и пайваста бошад, 113% зиёдтар ҳосил гардидааст. Дар ҳайвонҳои гурӯҳи 4-ум, ки обҷӯши тархунро қабул намудаанд HCl -и умумӣ -116% HCl -и озод 98% HCl -и пайваста бошад 90,6% зиёдтар нисбат ба ҳайвонҳои назорати тезобаҳо зиёдтар ҳосил гардидааст.

Ҷадвали 4. Таъсири шираи камоли қўқандӣ ва обҷӯши тархун (1:10) ба кислотаҳои шираи меъда дар каламушҳои сафед $\frac{M \pm m}{P <}$

Ҳайвонҳои таҷрибавӣ ва миқдори вояи дору бо мг/кг	Шумора	Кислотаҳо бо ммол/л		
		pH -и умумӣ	pH -и пайваста	pH -и озод
Назорати 2мл маҳлули физиологӣ	8	$60 \pm 5,0$	$25,6 \pm 5,6$	$48,8 \pm 5,4$
20мг/кг	8	$110 \pm 8,0^*$	$44,4 \pm 6,0^*$	$86 \pm 7,5^*$
50мг/кг	8	$150 \pm 9,0^*$	$54,6 \pm 7,0^*$	$96,4 \pm 8,4^*$
Обҷӯши (1:10) тархун 20мл/кг	8	$130 \pm 9,0^*$	$48,6 \pm 7,5^*$	$90,7 \pm 8,0^*$

Эзоҳ: Нишондоди $P < 0,001^*$ барои ҳайвонҳои таъбибат кардашуда нисбати ҳайвонҳои назоратӣ ҳисоб карда шудааст.

Ҳангоми муқоисаи нишондоди тезобаҳои умумии гурӯҳи 4-ум бо сеюм маълум гардид, ки ҷушобаи тархун 24% таъсири паст нисбат ба HCl -и умумӣ мерасонад. Дар солҳои охир барои боз ҳам дақиқтар ба фаъолияти туршоба- ҳосилкунии ҳуҷайраҳои париеталии пардаи луобии меъда бузургии мутлақи маҳсули тезоби хлориди гидрогенро дар вақти муайян дебит-соат баҳо медиҳанд.

Дебит-соат HCl -и озод ин миқдори HCl -озод, ки дар давоми як соат ҳуҷайраҳои париеталии ҳосил мекунад, ки аз рӯи номаграмма ё формулаи махсус ҳисоб карда мешавад. Чи читавре, ки аз натиҷаҳои дар (ҷадвали 4) дарҷгардида бармеояд дар шираи меъдаи ҳайвонҳои назорати дебит-соат HCl -и умумӣ $0,60 \pm 0,05$ ммол/л HCl -и озод $0,46 \pm 0,04$ ммол/л HCl -и пайваста $0,26 \pm 0,04$ ммол/л-ро ташкил медиҳад (ҷавали 5). Дар гурӯҳи ҳайвонҳои дуюм, ки шираи камоли қўқандиро бо миқдори 20мг/кг қабул намуданд, дебит-соат HCl -и умумӣ $1,67 \pm 0,20$, HCl -и пайваста $0,67 \pm 0,05$ ва HCl -и озод $1,30 \pm 0,15$ ммол/л-ро ташкил медиҳад. Дар гурӯҳи каламушҳои сеюм, ки шираи камоли қўқандиро бо миқдори 50мг/кг қабул намуданд, ҳаҷми умумии маҳсули кислотагӣ дебит-соат бо таври максималӣ ва боварибахш ба мушоҳида расид. Дар ин гурӯҳи ҳайвонҳо дебит-соат HCl -и умумӣ 4,5 маротиба HCl -и пайваста 3,8 маротиба HCl -и озод 3,8 маротиба нисбат ба ҳайвонҳои назорати зиёдтар мебошад.

Ҷадвали 5. Таъсири шираи камоли қўқандӣ ва обҷӯши тархун бо маҳсули кислотагӣ дар шираи меъда дар каламушҳои сафед

Гурӯҳи ҳайвонҳо ва миқдори шира мг/кг	Шумора	Кислотаҳо бо ммол/л		
		HCl -и умумӣ	HCl -и пайваста	HCl -и озод
Назорати 2мл маҳлули физиологӣ	8	$60 \pm 5,0$	$25,6 \pm 5,6$	$48,8 \pm 5,4$
20мг/кг	8	$110 \pm 8,0^*$	$44,4 \pm 6,0^*$	$86 \pm 7,5^*$
50мг/кг	8	$150 \pm 9,0^*$	$54,6 \pm 7,0^*$	$96,4 \pm 8,0^*$
Обҷӯши (1:10) тархун 2мл/кг	8	$130 \pm 9,0^*$	$48,6 \pm 7,5^*$	$90,7 \pm 8,0^*$

Эзоҳ: Нишондоди $P < 0,001^*$ барои ҳайвонҳои таъбибат кардашуда нисбати ҳайвонҳои назоратӣ ҳисоб карда шудааст.

Ин гуна натиҷаҳо ро мо дар гурӯҳи ҳайвонҳои 4-ум мушоҳида намудем, ки ҳангоми муқоиса бузургии дебит соат туршобаҳои хлориди гидроген нисбат ба ҳайвонҳои гурӯҳи сеюм аз 23% то 15% пасттар мебошад. Яке аз ферментҳои муҳимтарини шираи меъда пепсиноген мебошад. Фаъолнокии он мутаносиби чаппа ба миқдори туршобаҳои HCl- дар таркиби шираи меъда мебошад. Чи тавре, ки аз натиҷаҳои бармеояд, фаъолнокии пепсин дар таркиби шираи меъдаи ҳайвонҳои назорати $0,25 \pm 0,02$ г/л-ро ташкил намуд. Дар гурӯҳи ҳайвонҳои дуюм, ки шираи камоли қўқандиро қабул намуданд, фаъолнокии пепсин $0,40 \pm 0,04$ дар гурӯҳи сеюм бошад, $0,86 \pm 0,05$ г/л ташкил намуд. Фаъолнокии ферменти пепсин дар шираи меъдаи ҳайвонҳои гурӯҳи дуюм 60% ва гурӯҳи сеюм бошад, 220% нисбат ба ҳайвонҳои назорати фаъолтар мебошад. Дар гурӯҳи ҳайвонҳои 4-ум, ки обҷӯши тархунро қабул намуданд, бахш фаъолнокии ферменти пепсин ба мушоҳида мерасад.

Ҳамин тариқ аз таҷрибаҳои гузаронидашуда ва натиҷаҳои бадастомада маълум гардид, ки шираи камоли қўқандӣ бо миқдори 20 ва 50 мг/кг хусусияти баланди шираи меъдаро ҳосил кардан дорад. Бар замми ин дар зерӣ таъсири шираи камоли қўқандӣ миқдори туршобаҳо бо таври максималӣ дар ҳуҷайраҳои париеталӣ ҳосил шуда, бо ҳамин восита ҳосилшавӣ ва фаъолгардидани ферменти пепсинро таъмин мегардонад.

АДАБИЁТ:

1. Аvezов С.А. Применение растительных препаратов при заболеваниях желудочно-кишечного тракта. /С.А. Аvezов, С.М. Азимзода, Г.К. Мироджов// Республиканская научно-практическая конференция «ожирение и заболевания органов гепатобилиарной системы» посвященная 28-летию Независимости Республики Таджикистан. - Душанбе 28 сентября 2019г-144-148
2. Азонов Д.А. Желчегонные свойства различных доз Ферусинола на интактных животных. /Д.А. Азонов, А.К. Холов, И.Д. Азонов// Республиканская научно-практическая конференция «ожирение и заболевания органов гепатобилиарной системы» посвященная 28-летию Независимости Республики Таджикистан. - Душанбе 28 сентября 2019г 148-150
3. Богатов Ю.Н. Применение фитосредств в комплексной терапии язвенной болезни. /Ю.Н. Богатов// Прак. Фитотер. – 2002. - №4. – с. 30-35.
4. Ғуломиова Ш.Ҳ. Усулҳои таҳқиқоти клиникӣ ва биохимиявии озмоишгоҳӣ. /Ш.Ҳ. Ғуломиова С.С Тошболтаев ва дигарон// - Душанбе: Истеъдод, 2016. -432с.
5. Зубайдова Т.М. Применение рода ферул в народной медицине таджиков для лечения онкологических больных./ Т.М. Зубайдова, Н.С. Борониев, Д.Ж. Содиков// «Актуальные вопросы современной онкологии» Мат. Науч.конф. посвящен. 26-летию Независ.РТ. г.Курган-түбе, 27.10.2017
6. Раҳимов С. Хусусиятҳои биологӣ ва морфологияи фитосенологияи камол Тоҷикистон //Душанбе: Дониш// С. Раҳимов 2018- С.152.
7. Рахмонов Х.С. Популяционная биология и ресурсный потенциал *Ferula tadshikorum* M.Pimen в южном Таджикистане. // С.Х. Рахмонов, М.Е. Олейникова, Х.А. Халимов/ Душанбе 2018.- С. 159
8. Шамсутдинов Ш.Н. Противоожоговое действие ферукаратегиновой мази. /Ш.Н. Шамсутдинов, Т.М. Зубайдова, Д.Ш. Хафизов, Ф.Т. Абдурахмонов // Мат. рес. науч. конф. «Состояние биологических ресурсов горных регионов в связи и изменениями климата».Хорог, 2016.

АННОТАЦИЯ

ВЛИЯНИЕ ФЕРУЛА КОКАНДСКОЙ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЖЕЛЧОВЫДЕЛЕНИЯ ЖЕЛУДКА

Смалы ферулы кокандской сильно влияют на слизистую оболочку желудка и способствуют увеличению деятельности желудочной. Под влиянием смалы ферулы кокандской количества выделенного желудочного сока в течение 4-х часов по сравнению с контрольных животных был значительный болни на 35 до 46%. При сравнении влияния смалы ферулы кокандской с настоем тархуна на деятельность сока, чевыделения желудка выявлено, что под воздействием смалы ферулы кокандской на 12% больше выделяется желудочного сока.

Наряду с увеличением желудочного сока под воздействием смалы ферулы кокандской резко возросло количество кислоты гидроген хлориди в общем, также в интенсивности и свободные кислоты возросли ($P \leq 0,01$) в значительной мере. Величина данного показателя у животных полуговия легения по сравнению с контрольной животных увеличилась с 2,7 по 4,5 раза. Под влиянием смалы ферулы кокандской и настой тархун количество основного фермента желудка пепсин увеличилось с 1,6 до 3,2 раза.

ANNOTATION

THE EFFECT OF FERULA COCANICA TO ACTIVITY OF STOMACH BILE SECRETION.

The juice of *Ferula Cocanica* strongly affects the mucous membrane of the stomach and contributes to the increase in the activity of iron excretion. Under the influence of the juice of *Ferula Cocanica* the amount of excreted jelly in the stomach for 4 hours compared to dumpling animals was rsize from 35 to 46%. When comparing the effect of *Ferula cocanica* with boiling tarragon on the activity of bile secretion of the stomach, it was revealed that under the influence of *Ferula Cocanica* juice, bile in the stomach is excreted by 12% more.

Along with the increase in gastric bile under the influence of *Ferula Cocanicas* juice, the amount of hydrogen sulfide chloride acid in qeneral increased dramatically, also in intensity and free acids increased () to a significant extent. The value of this indicator in animals under observation and in test animals increased from 2.7 to 4.5 times. Under the influence of *Ferula Cocanicas* guseand tarragon boiling water, the amount of the main enzyme of the abdominal cavity of the stomach pepsin increased from 1.6 to 3.2 times.

Keywords: *acid, stomach, inflammation, quantity, animal, adult, clot, enzyme, group, ravine, tarragon, hooves, tarragon, enzyme, pepsin, flow rate, clock.*

МЕХАНИКОНИИ КИШОВАРЗЇ ВА ГИДРОМЕЛИОРАТСИЯ МЕХАНИЗАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА И ГИДРОМЕЛИОРАЦИЯ MECHANIZATION OF AGRICULTURE AND HYDROMELIORATION

УДК 631.358: 631 812. 62.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КАЧЕСТВЕННЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАБОТЫ ПИТАТЕЛЯ ИЗМЕЛЬЧИТЕЛЯ КОРНЕКЛУБНЕПЛОДОВ

Ахмадов Б.Р., д.т.н., профессор; **Амиров Н.Р.**, к.т.н., доцент- ТАУ им.Ш.Шотемур

Ключевые слова: показатели, производительность, качество, питатель, транспортёр, корнеклубнеплоды, эффективность

Качественные показатели работы многофункционального питателя зависит от соответствующего качества работы его составляющих: приёмной воронки, конструкции, режима работы плавающих ручьёв, конфигурации и размеров секции, а также формы корнеплода и качества подготовки его к обработке.

Наиболее значимым условием всякого измельчителя, является фракционный состав готового продукта, показатель которого выражается качеством измельчения, и рекомендуется определять по выражению

$$K_{\phi} = \frac{S_G \sum_{i_1}^{i_2} G_1}{S_0 \sum G_m} \quad (1)$$

где S_G - допустимое отклонение среднего заданного размера; мм;

S_0 - среднеквадратическое отклонение среднего заданного размера;

$\sum_{i_1}^{i_2} G_1$ - суммарная масса фракций заданного размера; кг;

$\sum G_m$ - масса пробы продукта.

В тоже время известно, что качество производства измельчённых частиц зависит от процента ориентации корнеплодов, поступающих на измельчение [1, 2], поэтому, при разработке питателя-ориентатора, показателем качества технологического процесса будет выступать $K_{\text{ФОК}}$,

- критерий функции ориентации корнеплодов, подаваемых на обработку и, соответственно, он выразится уравнением

$$K_{\text{ФОК}} = \frac{S_G}{S_0} \frac{\sum_{i_1}^{i_2} G_i}{\sum G_{III}}, \quad (2)$$

где S_G - допустимое отклонение оси корнеплода от среднего заданного направления; мм;

S_0 - среднеквадратическое отклонение среднего заданного размера;

$\sum_{i_1}^{i_2} G_i$ - суммарная масса фракций заданного направления; кг; $\sum G_{III}$ - масса пробы продукта, кг.

С экономической и этической точки зрения, потеря исходной массы корма K_m , как показатель, считается одной из значимых и определяется, как соотношение вытекающих составляющих:

$$K_m = \left(\frac{G_1 - G_2}{G_1} \right) 100\%, \quad K_n = \left(\frac{G_1 g_1 - G_2 g_2}{G_1 g_1} \right) 100\% \quad (3)$$

где G_1 - масса пробы до подачи на измельчение, кг;

G_2 - масса пробы после измельчения, кг;

g_1, g_2 - содержание питательных (усвоенных) веществ в единице массы корнеплодов до и после обработки, корм. ед./ кг.

Качество подготовленного (готового) корма оценивается обобщённым критерием оценки качества готовности корма K_r

$$K_r = \frac{K_{\phi} K_0}{K_n} \longrightarrow \max. \quad (4)$$

На основании изложенного, для оценки работы питателя за критерий оптимизации процесса принят обобщённый показатель оценки качества работы машины η_m

$$\eta_m = \frac{g}{K_r} \quad (5)$$

где $g_{уд}$ - удельные затраты энергии, которые определяются по выражению

$$g = \frac{N}{Q_1}, \quad (6)$$

где N - мощность на привод питателя измельчителя, кВт;

$\approx 80\%$

Q_1 - производительность измельчителя по подготовленному корму, кг/с (т/ч).

В уравнение (5) подставляем соответствующие значения и получаем развернутый критерий обобщённых показателей оценки качества работы машины η_m

$$\eta_m = \frac{N S_0 G_i G_1 - G_2 G_3 - G_4}{Q_1 S_G \frac{l_2^2}{l_1^2} G_i G_1 G_2 G_3} \rightarrow \min \quad (7)$$

С учётом произведённого качества стружки, критерий η_m даёт оценку работы питателя. Введённым критерием η_m можно оценивать работу любой другой машины на соответствие запроса Потребителя на качество конечного продукта.

Уровень воздействия на качество конечного продукта зависит от конструкции машины, способной преобразовать сформированные природные свойства корней в комфортные по форме частички, для поедания данной половозрастной группы животными.

Исследование производительности многофункционального питателя проводили на экспериментальной установке (рисунок 1).

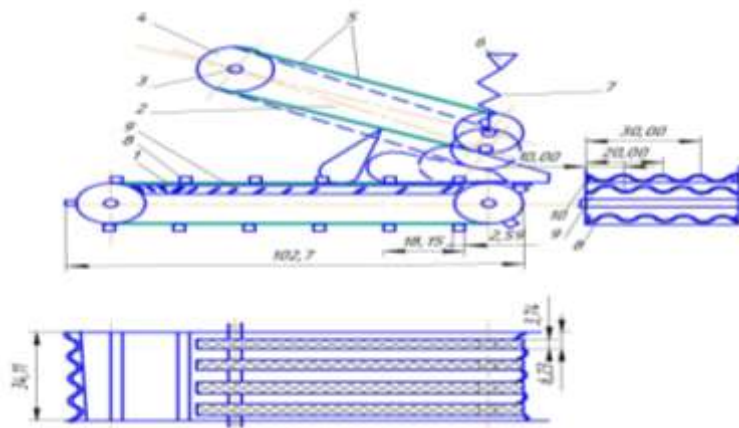

Рисунок 1. Общее устройство многофункционального питателя корнеплодов

1 – подающий цепочно-планчатый транспортёр, 2 – наклонный многоручьевой транспортёр, 3 – ведущий вал многоручьевого транспортёра, 4 – ведущая звёздочка многоручьевого транспортёра, 5 – ручки наклонного транспортёра, 6 – регулятор усилия прижатия ручьев к корнеплодам, 7 – прижимная пружина, 8 – волнообразная планка, 9 – дно транспортера с отверстиями, 10 – цепь транспортёра, 11 – противорежущая пластина, 12 – (корнеплод) свёкла, 13 – отверстия в дне транспортёра

Для контроля качества выданных корнеплодов (рисунок 1), загрузочная воронка и ленточный транспортёр не показаны.

Загрузочная воронка представляет ёмкость с выпускным отверстием, имеющее сечение 400x300 мм, перекрываемое заслонкой. Загрузка в которую осуществляется транспортером ТК-5Б.

Транспортёр для контроля качества выданных корнеплодов представляет ленточный конвейер ЛС-50, покрытый поролоном, исключающим перекатывание корнеплодов при выгрузке из питателя. Для удобства подсчёта выданных ориентированных корнеплодов продольной осью по направлению движения, на поверхности дорожки нанесена сетка с продольными и поперечными линиями.

Перед началом исследования питателя, определяли плотность корнеплодов (свёклы, моркови, картофеля) $\rho_c, \rho_m, \rho_k, \rho_{\kappa}$, средний диаметр корнеплодов $d_c, d_m, d_k, d_{\kappa}$. Загружали их транспортёром ТК-5Б через приёмную воронку, в которой задавали среднюю высоту загружаемого продукта регулировочной заслонкой, соответствующую теоретической производительности 2, 4, 6, 8, 10 и 12 т/ч. Проводилось техническое обслуживание, осматривался питатель на отсутствие посторонних предметов. Задавали скорость подающего транспортёра $v_{\Pi} = 0,1, 0,2, 0,3, 0,4, 0,5$ м/с и наклонного (ручьёвого) $v_{Hc} = v_{\Pi}$ (0,25, 0,50, 0,75, 1,0) через сменные шкивы и частоту вращения ведущего вала подающего транспортёра многоскоростным электродвигателем А02-82-8/6/4, мощностью 17 кВт, частотой вращения $n = 750/1000/1500$ мин⁻¹, КПД – 86 %, $\cos \varphi$ 0,83, 0,86, 0,90. Усилие прижатия ручьев наклонного транспортёра задавали натяжением пружин регулятором 6. Замер частоты вращения, усилие прижатия корнеплода плавающими ручьями, потребляемую мощность, скорость подающего и наклонного (многоручьевого) транспортёров и время технологической операции осуществляли многофункциональным электронным 12 канальным прибором. Массу отдельных корнеплодов замеряли электронными весами, а порцию корнеплодов, идущих на обработку и после – с помощью весов РЦ-600ц136. Линейные параметры замеряли многофункциональным прибором [18]. Включали питатель и синхронно с ним ленточный транспортёр, в работу. После установившегося режима работы питателя, подставляли под ленточный транспортёр, предварительно взвешенную, мерную ёмкость. Одновременно фиксировали время начала опыта. Через 5

минут работы мерную ёмкость закрывали крышкой, фиксировали время окончания опыта. Останавливали синхронно питатель и транспортёр, измеряли массу корнеплодов. Подсчитывали количество корнеплодов расположенных на ленте продольной осью к направлению движения $\pm 20^\circ$, определяли массу. После 5 кратной повторности, задавали следующую теоретическую производительность через высоту подаваемой массы и скорость подающего транспортёра. Полученные данные обрабатывали с использованием программы Mathcad, и после обработки представили в виде графиков (рисунок 2).

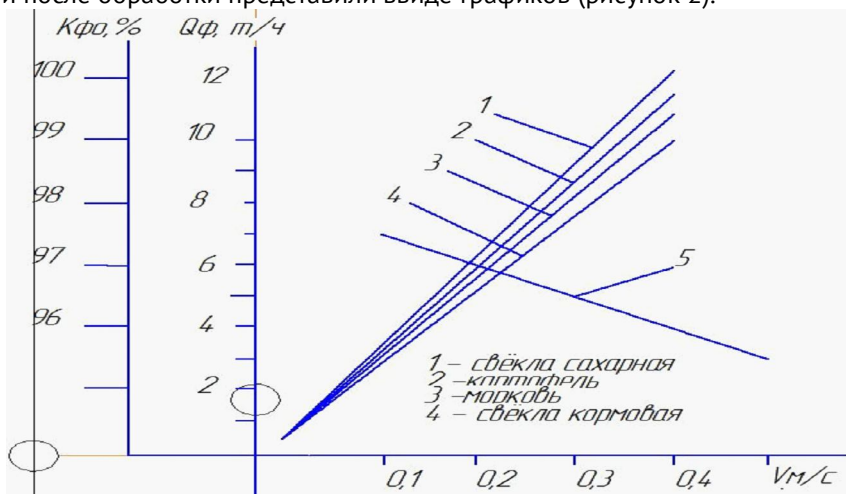

Рисунок 2. Графики зависимости производительности подающего транспортёра Q_{ϕ} от скорости v_{Π} , при подаче кормовых культур, и критерия фактора ориентации корнеплодов продольной осью теоретической зависимости.

Из анализа видно, что производительность Q_{ϕ} питателя-ориентатора, в зависимости от скорости подающего транспортёра v_{Π} , возрастает линейно. Наибольшая производительность (Рисунок 2) $Q_{\phi\text{СС}} 12,3$ т/ч достигается при обработке сахарной свёклы на скорости подающего транспортёра $v_{\Pi} = 0,4$ м/с и наклонного $v_{\Pi} = 0,25$ м/с. Для картофеля, при тех же режимах работы, — $Q_{\phi\text{К}} = 11,9$ т/ч, для моркови — $Q_{\phi\text{М}} = 11,0$ т/ч, и свёклы кормовой $Q_{\phi\text{СК}} = 10,1$ т/ч. При сравнении производительности экспериментального питателя с базовой моделью (Волгарь-5») его производительность, на паспортном режиме (0,33 м/с), меньше на 0,1 т/ч, но превосходит его по качеству подачи на 60 % и более.

Таким образом, принимая за оптимальный режим подачи $v_{\Pi} = 0,4$ м/с получаем большую производительность на 10-15%, по сравнению с аналоговой машиной. Увеличение процента ориентированных корнеплодов с ростом скорости продольного транспортёра, пропорционально возрастало, но при скорости $v_{\Pi} > 0,4$ м/с стало проявляться до (2 – 3) % повреждение отдельных выступающих частей поверхности корнеплодов.

Литература

1. Резник Н.Е. Теория резания лезвием и основы расчёта режущих аппаратов- М.: Машиностроение, 1975.- 311 с.
2. Овчинников А.А. Исследование корнеплодов и обоснование параметров питателя [Текст] /А.А. Овчинников, И.И. Свистунов, В.Ф. Спирин //«Повышение эффективности процессов». Механизация и электрификация АПК: сб. науч. тр. СГАУ им. Н.И. Вавилова - Саратов, 2001. - С. 148-153
3. Мельников С.В. и др. Планирование эксперимента в исследованиях сельскохозяйственных процессов- Л.: Колос, 1980.-168 с.
4. ГОСТ 249226-80. Исследовательские испытания. Планирование эксперимента. Термины и определения- М.: Издательство стандартов, 1980.-19 с.
5. ГОСТ Р ИСО 9001 – 96. Система качества. Модель для обеспечения качества при проектировании, разработке, производстве, монтаже и обслуживании – М.: Изд-во стандартов, 2001

АННОТАЦИЯ

МУАЙЯН НАМУДАНИ НИШОНДИХАНДАҲОИ СИФАТӢ ВА ИҚТИСОДИИ КОРИ ДАСТҶОҲИ РЕЗАКУНАНДА-ҒИЗОДИХАНДАИ БЕХМЕВАҶО

Дар мақолаи мазкур масъалаи муайян намудани нишондиҳандаҳои сифатӣ ва иқтисодии кори дастгоҳи резакунанда-ғизодиҳандаи беҳмеваҳо таҳқиқ карда шудааст. Муайян карда шудааст, ки дар вобастагӣ аз речаҳои кори муносиби ғизодиҳанда, маҳсулнокии дастгоҳи транспортёри ғизодиҳанда, хангоми майдакунии беҳмеваҳо ба таври хаттӣ меафзояд.

АННОТАЦИЯ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ КАЧЕСТВЕННЫХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАБОТЫ ПИТАТЕЛЯ ИЗМЕЛЬЧИТЕЛЯ КОРНЕКЛУБНЕПЛОДОВ

В статье изучены вопросы определения качественных и экономических показателей работы питателя измельчителя корнеклубнеплодов. Выявлено, что, в зависимости от оптимальных режимов работы питателя-ориентатора, производительность подающего транспортера, при обработке корнеклубнеплодов возрастает линейно.

ANNOTATION

DEFINITION OF QUALITATIVE AND ECONOMIC INDICATORS OF THE WORK OF THE FEEDER ROOT CROP CHOPPER

The article is devoted to the issue of determining the qualitative and economic indicators of the work of the root crop chopper feeder. It was revealed that, depending on the optimal operating modes of the feeder-orientator, the productivity of the feeding conveyor during the processing of root crops increases linearly.

Key words: root crop chopper feeder, conveyor, increases linearly, modes, indicators.

УДК 631. 3. 001. 4.

ПРИМЕНЕНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ ПРИ РЕШЕНИИ ИНЖЕНЕРНЫХ ЗАДАЧ ПРИ ИССЛЕДОВАНИИ РАБОЧИХ ПРОЦЕССОВ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ МАШИН

Ахунов Т.И. – профессор, Ходжиев Б.Б. – доцент,
Юнусова С.С., н.и.к- ТАУ им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: Математические методы, инженерные задачи, динамическая система,

Математические методы находят широкое применение при решении различных задач в области механизации процессов сельскохозяйственного производства.

Исторически первыми при исследовании процессов с.х. машин и орудий использовалась теоретическая механика (статика, кинематика и динамика), в дальнейшем начали применять теорию вероятностей, математическую статистику и аналитическую механику.

В настоящее время в прикладных областях науки получил широкое применение, разработанный в 60-70 годах, так называемый системный подход.

Основное достоинство системного подхода состоит в том, что используемые в нём методы являются универсальными, пригодными к применению при решении задач, имеющих существенное отличие по физической природе.

Схема использования основных математических методов при решении инженерных задач приведена на рис.1.

Следует отметить, что в настоящее время отсутствуют научные методы, способные генерировать идеи, т.е. способов, которые могут дать схему новой машины, предложить новый технологический процесс, или сделать открытие в какой – либо отрасли науки и практики.

Все существующие математические методы могут выполнять только анализ некоторых процессов имеющихся машин. При этом, используя результаты выполненного анализа исследователь получает возможность синтезировать новые машины, технологические процессы, сделать открытие в физике процесса.

Встречаемые в инженерной практике, задачи можно разделить на две следующие группы (рис. 1):

1.Исследование конкретных механизмов или машин и их систем, которые имеют между собой определённые энергетические и технологические связи.

2.Исследование взаимодействия системы машин, не имеющих между собой энергетических, информационных и др. связей, находящихся в определённой технологической цепочке.

Математический аппарат, используемый в этих случаях включает:

1.Исследование конкретных машин и систем энергетически связанных между собой.

Как показано в курсах аналитической механики, любая машина или система машин с энергетическими связями (динамическая система) имеет колебания двух видов: свободные и вынужденные, которые характеризуют процесс.

Свободные колебания машин (динамические системы) в основном зависят от внутренних свойств самих систем (масса, момент инерции, жесткость, пространственные размеры).

Вынужденные колебания системы, зависящие от внешних возмущений.

Согласно общего диалектического закона любая динамическая система стремится к состоянию, чтобы её потенциальная энергия была минимальной. Это связано уменьшением вынужденных колебаний.

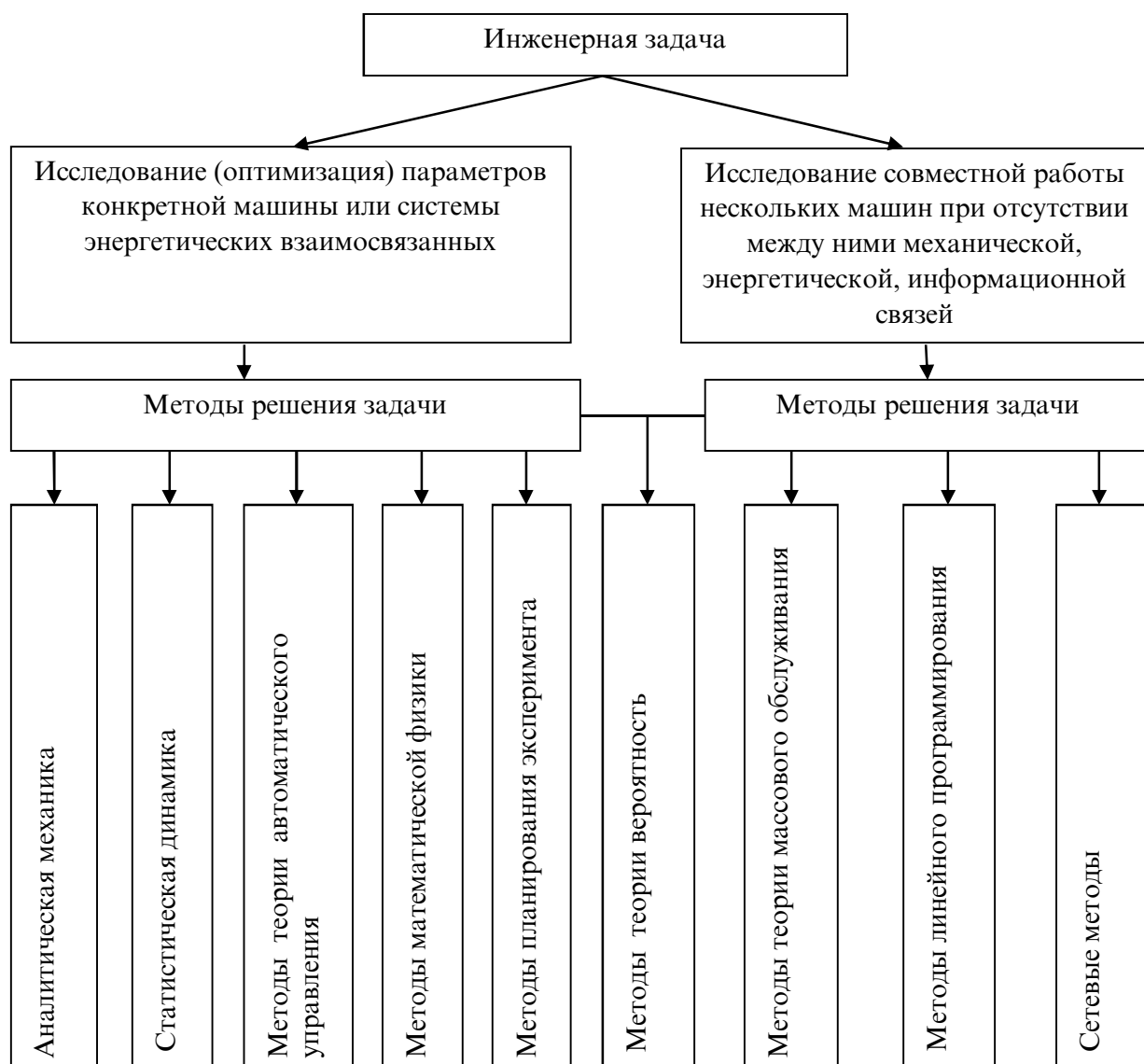

Рис.1. Схема использования математических методов при решении инженерных задач

Известно, что соотношение между энергиями системы (кинетической и потенциальной) по любой из координат определяется уравнением Лагранжа второго рода [1,3]:

$$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial T}{\partial \dot{g}} \right) - \frac{\partial T}{\partial g} + \frac{\partial \Pi}{\partial g} + \frac{\partial \Phi}{\partial g} = 0 \quad (1)$$

где: t – время;
 g – обобщенная координата;
 T – кинетическая энергия;
 Π – потенциальная энергия;
 Φ – функция, характеризующая погашение энергии системой.

Уравнение (1) описывает свободные колебания системы, т.е. системы на которую не действуют внешние возмущения.

Использование дифференциальных уравнений для получения динамических характеристик сельскохозяйственных агрегатов имеют определенные трудности.

Основная трудность анализа динамических характеристик сельскохозяйственных машин и орудий заключается в получении уравнений, описывающих процесс их работы в реальных условиях эксплуатации. Это объясняется тем, что определение динамических свойств с помощью составления дифференциальных

уравнений пока может быть выполнено только для сравнительно простых случаев. Особую трудность представляет составление уравнений движения объектов, работа которых связано с почвой, таких, как плуг, культиватор и др.

При этом неоднородность почвы и многие другие возмущающие факторы настолько сложны и многообразны, что чисто аналитические методы определения дифференциальных уравнений, описывающих поведение объектов не имеют широкого применения.

Существует приемлемый метод, позволяющий получать приближенные линейные дифференциальные уравнения объектов в реальных условиях по передаточной функции, которая может быть получена на основании экспериментальных данных.

2. Методы автоматического управления

В теории автоматического управления разработаны методы исследования устойчивости движения динамических систем путём использования различных стандартных возмущений. Анализ траекторий движения системы при подаче стандартного возмущения позволяет получить дифференциальное уравнение движения системы (идентификации систем). Это является ценным методом получения математической модели на основании экспериментальных данных [1,3]. При этом в качестве стандартных возмущений используется функция вида:

$$x = A \cdot \sin \omega t ;$$

$$x = \delta(t);$$

где: $\delta(t)$ - дельта функция;

3. Статистическая динамика

В общем виде соотношение между входным и выходным сигналами одномерной стационарной динамической системы описывается уравнением [1]:

$$y(t) = \int_{-\infty}^{\infty} \omega(t - \tau)x(\tau)d\tau, \quad (2)$$

где: $\omega(t)$ - импульсная функция системы, которая определяется как реакция системы на возмущение $\delta(t)$ (дельта функции);

$x(t)$ и $y(t)$ – случайные функции.

В статической динамике исследуются реакции систем на случайные возмущения. Если в выражении (2) $x(t)$ – имеет случайный характер, то случайным является и выходной сигнал $y(t)$.

Для стационарных случайных функции уравнение (2) записывается в виде [1,3]:

$$R_{yx} = \int_{-\infty}^{\infty} \omega(t - \tau)R_{xx}\tau(d\tau), \quad (3)$$

где: R_{yx} – взаимная корреляционная;

R_{xx} – автокорреляционная функция.

Уравнение (3) является основным в статической динамике и позволяет решать следующие основные задачи:

1. Для заданной динамической системы $\omega(t)$ и известном входном возмущении $x(t)$ определить основные статические характеристики выходного процесса $y(t)$.

2. Задачи оптимизации динамической системы по определенному критерию выходного процесса $y(t)$.

3. Задачи идентификации – определение при известных $x(t)$ и $y(t)$ характеристику динамической системы $\omega(t)$.

Известно, что условия функционирования сельскохозяйственных машин значительно сложнее и разнообразнее.

В связи с этим, для решения задач по их разработке и совершенствовании необходимы широкие исследования, базирующиеся на представлениях общей теории управления динамическими системами и статической динамики [1].

В инженерных задачах земледельческой механики нашли применение такие математические методы, как теория случайных функций, аналитической механики, принципы Лагранжа, Лапласа, Фурье и др. При этом особое внимание уделено вопросу механико – математических принципов оптимизации параметров изучаемых процессов [1,3].

Проблема анализа и оптимального синтеза параметров сельскохозяйственных агрегатов в настоящее время занимает центральное место в современной науке, технике и в решении инженерных задач [3].

Математизация рабочих процессов может быть обоснована построением математических моделей, основанных на алгоритмическом описании процесса, имитирующего данное явление, сохранением их логической структуры.

Из сказанного следует, исследование рабочих процессов сельскохозяйственных машин и орудий, оптимизация их параметров должна основываться на применение математических приемов, теории вероятностей, статистической динамики, статистических методов обработки результатов и теории планирования эксперимента с использованием современных электронная цифровая вычислительная машина (ЭЦВМ).

Литература

1. Лурье А.Б. Статистическая динамика сельскохозяйственные агрегатов. Л-д. «Колос» 1979.
2. Коган Б.Я. Методы моделирования в научных исследованиях. М. Автоматика 1980.
3. Валге А.М., Пашенко Ф.Ф. Математическое моделирование технологических процессов сельскохозяйственные производства по экспериментальным данным (динамические модели). Методические рекомендации НИПТИ МЭСХ НЗ РСФСР Л-д. Пушкин, 1980-85с.

АННАТАТСИЯ

АСОСНОККУНИИ ИСТИФОБАРИИ МЕТОДИКАИ МАТЕМАТИКӢ ҲАҶНОМИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҶОИ МУҲАНДИСӢ ДАР ТАҲҚИҚОТҶОИ РАВАНДИ КОРИ МОШИНҶОИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақола асосҳои истифодаи методҳои математикӣ дар ҳали масъалаҳои муҳандисӣ, ҳаҷноми таҳқиқотҳои раванди кори машин ва олотҳои кишоварзӣ оварда шудааст.

ANNONANION

BASES OF USE OF MATHEMATICAL METHODS IN SOLVING ENGINEERING PROBLEMS IN RESEARCHES OF WORKING PROCESSES OF AGRICULTURAL MACHINES

In the article given the main using of mathematical methods of deciding the engineering problems by researching work processes of agricultural machines and implements.

Key words: *mathematical methods, engineering problems, dynamical system, statistical dynamics.*

УДК: 631.332.73.8

ИССЛЕДОВАНИЕ РАБОТЫ МАЛОГАБАРИТНОЙ КАРТОФЕЛЕСАЖАЛКИ КШТ-1

Сафаров М., Миракилов Дж. Х., Одинаев Б.Д.

Научный центр механизации и инновационных технологий Таджикской АСХН

Ключевые слова: *малогабаритная картофелесажалка, мотоблок, мелкоконтурные земли, равномерное распределение клубней картофеля в борозде.*

Одно из основных направлений в отрасли АПК нашей республики занимает выращивание картофеля, который относится к числу важнейших сельскохозяйственных культур. Картофель в Таджикистане возделывается на площади 40615 га из них 2577 га в сельскохозяйственных предприятиях, 17645 га использует население, 20393 га в дехканских хозяйствах. Производство картофеля составляет 782,9 тыс. тонн, где 57,2 тыс. тонн принадлежит сельскохозяйственным предприятиям, 295,8 тыс. тонн – хозяйству населения и 429,9 тыс. тонн приходится на долю дехканских хозяйств.

Однако производство картофеля – самая энергоемкая сельскохозяйственная культура, которая характеризуется высокой трудоемкостью. Около 500 чел-ч затрачивается на возделывание 1 га картофеля, а с использованием ручного труда на личных подсобных участках населения 2650 чел-ч. При индустриальной технологии возделывания затраты труда на 1 га составляют - 115,04 чел-ч [5].

Для повышения производительности сельскохозяйственного производства и снижения трудозатрат необходимо механизировать ручной труд дехканских хозяйств. Главным направлением замены ручного труда при возделывании картофеля на малых участках дехканских хозяйств, является применение малогабаритной техники. Однако стоит отметить, что имеющиеся количества различных технических средств и агрегатов, не обеспечивают нужного эффекта при возделывании картофеля. Поэтому, на сегодняшний день необходимость разработки малой механизации является актуальной задачей для развития картофелеводства в Республики Таджикистан.

В результате изучения проблем и проведения научно исследовательских работ в Научном центре механизации сельского хозяйства и инновационной технологий ТАСХН, разработана конструкция и изготовлен опытный образец малогабаритной картофелесажалки, которая работает с мотоблоками мощностью 8-10 кВт.

Предлагаемая картофелесажалка работает следующим образом. При совершении поступательного

движения агрегата по полю, опорно-приводные колеса 5 установленные на одном валу 6 с ведущим роликом 7, приводят во вращательное движение ленту 9, с закрепленными на ней ложечками 10, которые из бункера 11 захватывают клубни картофеля. При дальнейшем перемещении, клубни поднимаясь попадают в трубу 12, располагаясь при этом на обратной стороне впереди идущей ложечки, после чего падают в борозду, подготовленную рабочим органом 4. Заделка почвой посадочного материала производится при помощи заделывающих дисков 13, которые образуют небольшой по высоте гребень.

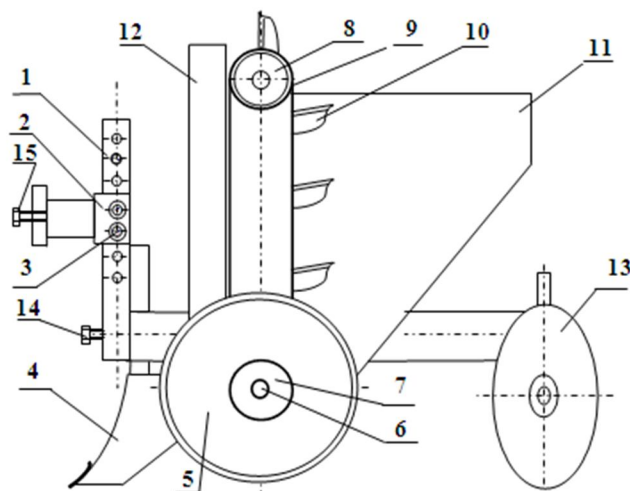

Рис. 1 Малогабаритная картофелесажалка КШТ-1

Изменения нормы посадки (расстояние между клубнями), можно менять расположение ложечек 10 на транспортной ленте 9 высаживающего аппарата.

С применением данной малогабаритной картофелесажалки в агрегате с мотоблоком (рис. 2) проводились полевые эксперименты с целью определения равномерного распределения клубней в борозде с оптимальной заделкой. В ходе экспериментальных исследований, также исследовались закономерности, условия и режимы работы, результатом чего стало определение оптимальных конструктивных и кинематических параметров данного устройства.

Рис. 2.- Картофелесажалка КШТ-1 в агрегате с мотоблоком

При проведении экспериментальных исследований, руководствовались методикой испытания машин для посадки картофеля, приведённой в ГОСТ 208306-89, требований безопасности для средств малой механизации в ГОСТ 28708-2001 и испытания сельскохозяйственной техники в СТО АИСТ 5.6-2010 [1, 2, 3].

Функциональные показатели определяли на участках, соответствующих требованиям инструкции по эксплуатации в конкретных условиях. Для функционального испытания выделяли на испытательном поле измерительные участки длиной 100 расстояний между клубнями в ряду.

Обработка полученных результатов проводилась с помощью компьютерной программы EXCEL.

Малогабаритная картофелесажалка была отрегулирована на расстояние посадки клубнями в 20 см, при этом плотности посадки составит примерно 50000 шт. клубней на гектаре. Для проведения эксперимента были выбраны три режима скорости от 1 до 3 км/ч, и для каждой скорости делали один проход. Максимальная скорость малогабаритной картофелесажалки согласно ГОСТ 28708-2001 не должна было превышать 4 км/ч [2].

Для измерения расстояния между клубнями на измерительном участке, были отсоединены заделывающие диски. Среднее фактическое расстояние между клубнями в ряду в метрах (сантиметрах) определяли как среднее арифметическое 100 расстояний между клубнями в ряду.

Для каждого рабочего режима измеряли всего не менее 800 расстояний между клубнями. Для

выражения фактического расстояния между клубнями в качестве дополнительного значения использовали коэффициент вариации.

Последовательным вычитанием устанавливали фактическое расстояние между картофелем. При этом подсчитывали среднее расстояние, среднеквадратическое отклонение, коэффициент вариации, количество случаев с определенным интервалом в процентах от общего количества измерений.

При обработке данных исследований подсчитывали количество одиночных картофелин, двойников и пропусков в процентах от общего числа измерений. По данным фактического расстояния между центрами картофеля определяли равномерность раскладки картофеля в рядке (среднее $\pm 0,2$ от среднего).

Равномерность распределения клубней (R) в процентах определяли по формуле

$$R = \frac{t}{n} 100, \quad (1)$$

где t - число высаженных клубней, фактическое расстояние между которыми составляет от 0,8 до 1,2 установочного расстояния между клубнями в ряду (среднее $\pm 0,2$ от среднего);

n - общее число клубней, высаженных на измерительном участке с установочным расстоянием между клубнями в ряду А.

Долю пропусков (M) в процентах определяли по формуле

$$M = \frac{j}{n} 100, \quad (2)$$

где j - число пропусков.

Долю двойников (D) в процентах определяли по формуле

$$D = \frac{k}{n} 100, \quad (3)$$

где k - число двойников.

Погрешность посадки (K) в процентах определяли по формуле

$$K = \frac{j+k}{n} 100, \quad (4)$$

Повреждение клубней в процентах определяли на 100 клубнях, высаженных в каждом ряду. Высаженные клубни классифицировали по мере повреждения на следующие группы:

-без повреждений;

-легкое повреждение (глубина повреждения до 1,7 мм);

-среднее повреждение (глубина повреждения от 1,7 до 5 мм);

-сильное повреждение (глубина повреждения более 5 мм).

Результатом является доля клубней по отдельным группам от общего числа высаженных клубней в процентах [1].

В результате исследований определено, что распределение клубней в рядках подчиняется нормальному закону распределения. Для определения допустимых числовых характеристик распределения клубней картофеля в рядке использовали вероятность P:

$$P = \int_{\bar{l}+\Delta}^{\bar{l}+\Delta} f(x)dx, \quad (5)$$

где $\bar{l}$ - математическое ожидание среднего значения интервалов между клубнями в рядке;

Δ - допустимое отклонение от среднего значения интервала;

$f(x)$ - плотность распределения случайной величины.

Анализируя полученные данные, можно сделать заключение, что в диапазоне движения малогабаритной картофелесажалки от 1 до 3 км/ч количество нормальных интервалов ($M \pm 0,2M$) уменьшается с 88 % до 81 %. При этом коэффициент вариации v изменяется от 9,9 до 18,8 %, среднее значение возрастает с 23,03 до 23,95 см, среднеквадратическое отклонение σ - с 2,2 до 4,7 см. Доля двойников уменьшается с 1 до 0 %, количество пропусков возрастает с 2 до 6 %. Количество легко поврежденных картофелин изменяется в пределах 1-3 %, сильные повреждения отсутствуют. Погрешность посадки K возрастает с 2 до 8 % в зависимости от скорости движения картофелесажалки.

Оптимальной скоростью движения малогабаритной картофелесажалки будет $V=2,7$ км/ч, при которой количество нормальных интервалов $M \pm 0,2M$ равно 88 %.

Проведенные исследования показали, что малогабаритная картофелесажалка в агрегате с мотоблоком работает с соблюдением агротехнических требований [4] на скорости до 3 км/ч, обеспечивает производительность до 0,25 га/ч чистого времени. Применение малогабаритной картофелесажалки в мало контурных хозяйствах позволит повысить производительность труда от 2 до 2,5 раз.

Литература

1. ГОСТ 28306-89. Машины для посадки картофеля. Методы испытаний - М.: ФГУП «Стандартинформ», 2006. - 10 с.
2. ГОСТ 28708-2001. Средства малой механизации сельскохозяйственных работ. Требования

безопасности - Минск: ИПК «Изд. стандартов», 2003. - 9с.

3. СТО АИСТ 5.6-2010 Испытания сельскохозяйственной техники. Машины посевные и посадочные. Показатели назначения. Общие требования - М.: ФГНУ «РосНИИ-Тим», 2010. - 22 с.

4. Орманджи К.С. Контроль качества полевых работ - М.: Росагропромиздат, 1991. - С. 111-115

5. Пшеченков К.А., Старовойтов В.И. и др. Индустриальная технология производства картофеля - М.: Россельхозиздат, 1985. - 339 с.

АННОТАЦИЯ

ТАҲҚИҚОТИ КОРИ КАРТОШКАШИНОНАКИ ХУРДҲАҶМИ КШТ-1

Дар мақолаи зерин нисбати сохт, ҷараёни кор ва натиҷаҳои таҳқиқоти саҳроӣ бо истифодаи картошкашинонаки хурдҳаҷми КШТ-1 дар агрегат бо мотоблок барои баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат дар заминҳои хурдандозаи хоҷагиҳои деҳқонӣ маълумот оварда шудааст.

ANNOTATION

RESEARCH WORKS OF SMALL-SIZED POTATO-PLANTER KShT-1

The article describes the design, process of work and the results of field studies using a small potato planter in an aggregate with a walk-behind tractor to increase labor productivity on the small lands of dehqan farms.

Key words: small potato planter, motoblock, small contours, uniform distribution of potato tubers in the furrow.

УДК 624.04

ИССЛЕДОВАНИЕ НАПРЯЖЕННО-ДЕФОРМИРОВАННОГО СОСТОЯНИЯ ПЛОТИНЫ ШУРАБСКОЙ ГЭС НА ОСНОВЕ НЕОДНОРОДНОЙ МОДЕЛИ С УЧЕТОМ ПОДАТЛИВОСТИ ОСНОВАНИЯ

Низомов Д.Н., д.т.н., профессор, член-корр. АН РТ, заведующий лабораторией института геологии, сейсмостойкого строительства и сейсмологии (ИГССС) АН РТ;

Ходжибоев А.А., д.т.н., ТТУ им. акад. М.С. Осими; Икромов И.И., к.т.н., ТАУ им. Ш. Шотемур;

Ходжибоев О.А., СНС ИГССС АН РТ

Ключевые слова: грунтовая плотина, напряжённо-деформированное состояние, сейсмическое воздействие, метод граничных уравнений, ядро, основание.

Введение

При оценке сейсмостойкости плотин возникает необходимость в построение математической модели системы «основание-сооружение» при сейсмическом воздействии. Земляная плотина по строению является неоднородной средой, которая состоит из нескольких блоков. Поэтому математическое моделирование и исследование напряженно-деформированного состояния сложных объектов [1], в том числе задача взаимодействия сооружений с основанием при неоднородности системы, является актуальной проблемой.

1. Плотина Шурабской ГЭС

Напряженно-деформированное состояние плотин, в частности земляных, в значительной степени определяются физико-механическими характеристиками их оснований. Скальные породы характеризуются модулем деформации на сжатие не менее 10%, от модуля упругости бетона [3] (Гришин, 1975). По значению модуля деформации скальные породы подразделяются: на слабые- 2-7 ГПа ($2 \cdot 10^3$ - $7 \cdot 10^3$ МПа); среднечерновые-7-30 ГПа и высокопрочные- более 30 ГПа. Динамический модуль упругости скального основания, в зависимости от значений волнового сопротивления и коэффициента вязкости, колеблется в пределах от 3 до 30 ГПа [4] (Синицын, 1969). Модуль деформации скальных пород (валунные, галечниковые, гравийные, песчаные и др.) изменяется в пределах от $0,003 \cdot 10^3$ до $0,1 \cdot 10^3$ МПа [7] (СНИП 2.02.02-85*). Основание плотины Шурабской ГЭС, состоящего из алевролита ($E = 1,5 \cdot 10^3$ МПа) и песчаника ($E = 2,5 \cdot 10^3$ МПа), относится к полускальным по квалификационной характеристике грунтов основания [7] (СНИП 2.02.02-85*). Плотность сухого грунта в массиве основания $\rho = 2,2 - 2,65$ т/м³. Неоднородное тело плотины состоит из ядра и упорных призм. Верховая и низовая призмы –каменно-набросные ($E = 0,1 \cdot 10^3$ МПа), грунтовое ядро из суглинка с модулем деформации $E = 0,062 \cdot 10^3$ МПа ($0,62 \cdot 10^4$ тс/м²).

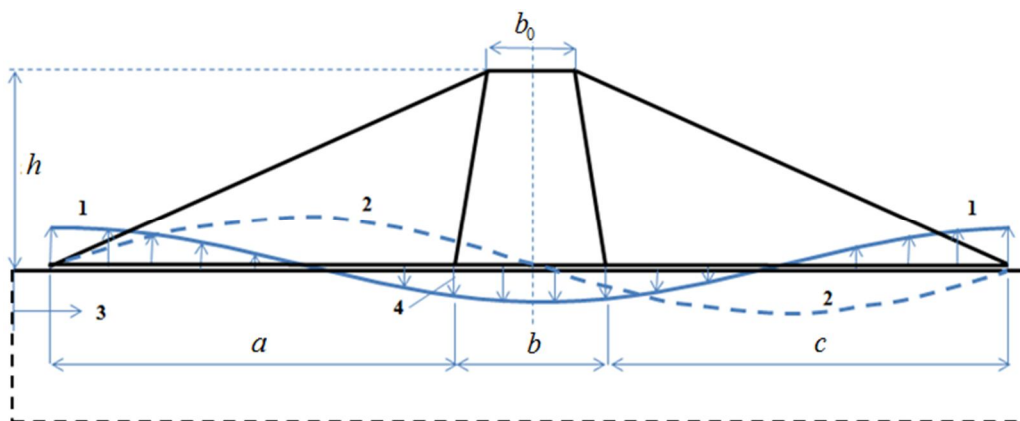

Рис.1. Схема воздействия бегущей волны (смещение грунта в вертикальной плоскости): 1, 2-бегущие волны; 3-направление движения волны; 4-направление ускорений.

2. Нагрузки, действующие на плотину (рис.2). На плотину действуют следующие нагрузки[6-9]: 1) собственный вес плотины (Q_1, Q_2, Q_3); 2) гидростатическое давление воды в верхнем (W_1) и нижнем бьефах; 3) фильтрационное противодавление на подошву плотины (W_2); 4) взвешивающее давление на подошву плотины; 5) давление волн; 6) давление отложившихся в верхнем бьефе наносов; 7) сейсмические воздействия на плотину, воду водохранилища и отложившиеся наносы (рис.2); 8) сейсмическое воздействие в виде бегущей волны на подошву плотины (рис.1).

3. Сейсмические воздействия

Поскольку ширина подошвы плотины соизмерима с длинами сейсмических волн, например, в полускальных породах $c = 1000 - 1500$ м/с [5] (Корчинский, 1978) и при периоде сейсмических волн $T = 0,2$ с, $\lambda = 200 - 300$ м, то принимая бегущую сейсмическую волну синусоидальной, движущейся с постоянной скоростью, можно выделить следующие предельные случаи движения плотины (рис.1). При вертикальных колебаниях основания в предельных случаях перемещения могут быть либо симметричными (кривая 1), либо кососимметричными (кривая 2). Здесь направление перемещений и ускорений колебаний грунта основания направлены перпендикулярно направлению движения сейсмической волны. Также, необходимо учитывать возможность воздействия ускорений, направленных вдоль движения волны в горизонтальной плоскости.

Таким образом, для оценки напряженно-деформированного состояния плотины рассматриваются действие двух стоячих волн, т.е. независимых от времени, имеющих очертания по длине подошвы плотины, одной – по закону косинуса, а другой – синуса и изменяющихся во времени с периодом $T = \lambda / c$. Интенсивность воздействия в виде ускорения основания представляется в виде $A \cos(2\pi x / \lambda)$ и $A \sin(2\pi x / \lambda)$, где A - амплитудное значение ускорений, λ - длина волны, равная ширине подошвы плотины. Окончательно, от действия бегущей волны на подошву плотины будет приложена нагрузка для двух случаев:

$$p_y = p_0 \cos(2\pi x / \lambda), \quad p_y = p_0 \sin(2\pi x / \lambda),$$

где p_0 - амплитудное значение нагрузки, которое можно принять, равным 30%, от максимального значения горизонтальной расчетной сейсмической нагрузки.

4. Напряженно-деформированное состояние плотины от собственного веса

Рассмотрим решение задачи по определению напряженно-деформированного состояния неоднородной плотины на основе модели «основание-сооружение» в условиях плоской деформации (рис.2). При этом предполагается, что упорные призмы 1 и 3 могут иметь разные физико-механические характеристики, которые отличаются от характеристики ядра 2, а деформируемое основание является однородным. Таким образом, неоднородная область с общей линией основания и соответствующими объемными силами и действующей нагрузкой моделирует статическое состояние плотины с центральным ядром.

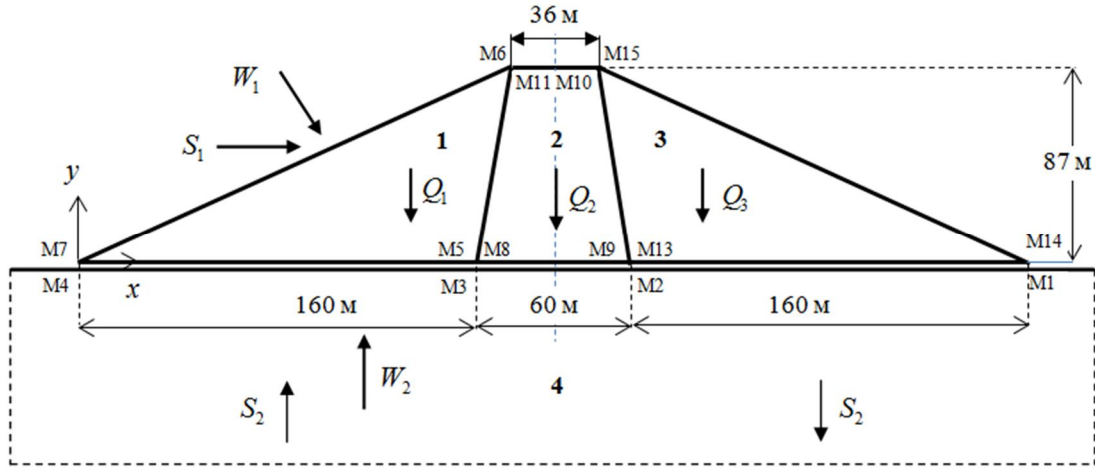

Рис. 2. Профиль плотины Шурабской ГЭС:

1, 3-упорные призмы из галечника; 2-ядро из суглинки; 4-деформируемое основание.

5. Алгоритм решения задачи методом граничных уравнений. Систему разрешающих уравнений можно представить в матричной форме[2]

$$\begin{bmatrix} A_{12} & -B_{12} & 0 & -B_{01} & 0 \\ A_{21} & B_{21} & A_{22} & 0 & -B_{02} \end{bmatrix} \begin{Bmatrix} U_{12} \\ P_{12} \\ U_{22} \\ P_{01} \\ P_{02} \end{Bmatrix} = B_{22} P_x^0. \quad (1)$$

Здесь U_{12} , P_{12} - векторы перемещений и напряжений на контактной границе; U_{22} - вектор перемещений на поверхности плотины S_{22} ; P_{01} , P_{02} - векторы напряжений на опорной границе ядра и упорных призм, соответственно. Блочные матрицы A_{12} и B_{12} , соответствующие контактной границе ядра имеют вид

$$A_{12} = \begin{bmatrix} A & B \\ C & D \end{bmatrix}, \quad B_{12} = \begin{bmatrix} E & F \\ G & H \end{bmatrix}, \quad (2)$$

где $A(a_{ij})$, $B(b_{ij})$, $C(c_{ij})$, $D(d_{ij})$, $E(e_{ij})$, $F(f_{ij})$, $G(g_{ij})$, $H(h_{ij})$ (2)- прямоугольные матрицы размера $(N_{12} + N_{01}) \times N_{12}$ с элементами:

$$\begin{aligned} a_{ij} &= -b \int_{\Delta S_j} (c + 2m_{1i}^2) \frac{\cos \gamma_{ij}}{r_{ij}} ds_j, & b_{ij} &= bc \int_{\Delta S_j} \frac{\sin \gamma_{ij}}{r_{ij}} ds_j - 2b \int_{\Delta S_j} m_{1i} m_{2i} \frac{\cos \gamma_{ij}}{r_{ij}} ds_j, \\ c_{ij} &= -bc \int_{\Delta S_j} \frac{\sin \gamma_{ij}}{r_{ij}} ds_j - 2b \int_{\Delta S_j} m_{1i} m_{2i} \frac{\cos \gamma_{ij}}{r_{ij}} ds_j, & d_{ij} &= -b \int_{\Delta S_j} (c + 2m_{1i}^2) \frac{\cos \gamma_{ij}}{r_{ij}} ds_j, \\ e_{ij} &= -a \int_{\Delta S_j} [(3 - 4\nu_1) \ln r_{ij} - m_{1i}^2] ds_j, & f_{ij} &= a \int_{\Delta S_j} m_{1i} m_{2i} ds_j, & g_{ij} &= f_{ij}, \\ h_{ij} &= -a \int_{\Delta S_j} [(3 - 4\nu_1) \ln r_{ij} - m_{2i}^2] ds_j, \end{aligned} \quad (3)$$

$$\begin{aligned} \cos \gamma_{ij} &= m_{1i} n_{1j} + m_{2i} n_{2j}, & \sin \gamma_{ij} &= m_{1i} n_{2j} - m_{2i} n_{1j}, \\ n_{1j} &= \cos \alpha_{1j}, & n_{2j} &= \sin \alpha_{1j}, & m_{1i} &= \cos \beta_{1j}, & m_{2j} &= \sin \beta_{1j}, \\ r_{ij} &= [(x_j - x_i)^2 + (y_j - y_i)^2]^{1/2}, & i &= 1, 2, \dots, N_{12} + N_{01}; & j &= 1, 2, \dots, N_{12}, \\ a &= 1/8\pi\mu_1(1 - \nu_1), & b &= 1/4\pi(1 - \nu_1), & c &= 1 - 2\nu_1, \end{aligned}$$

где μ_1 , ν_1 - модуль сдвига и коэффициент Пуассона материала ядра.

Блочная матрица B_{01} (2) с элементами $E(e_{ij})$, $F(f_{ij})$, $G(g_{ij})$, $H(h_{ij})$, где $i = 1, 2, \dots, N_{12} + N_{01}$, а j отсчитывает номера элементов на контуре S_{01} , является прямоугольной и имеет размер

$2(N_{12} + N_{01}) \times 2N_{01}$. Блочные матрицы $A_{12}, B_{21}, A_{22}, B_{02}$, соответствующие области Ω_2 , записываются аналогично (2). Для определения коэффициентов (3) используется численный метод Гаусса.

В результате решения системы алгебраических уравнений (1) определяются векторы перемещений и напряжений, соответствующие контурам ядра и упорных призм относительно глобальной системы координат. На втором этапе расчета вычисляются нормальные и тангенциальные перемещения относительно локальной системе координат, а затем определяются тангенциальные и нормальные напряжения.

На основе разработанных математической модели и алгоритма, решения методом граничных уравнений на языке ФОРТРАН, составлены программы расчёта неоднородной плотины на действия различных нагрузок. Эта программа зарегистрирована в национальном патентном центре Республики Таджикистан и получена авторское свидетельство за номером №1671200241 [10]. Дальнейшие приводимые расчёты по определению напряжённо-деформированного состояния неоднородной грунтовой плотины выполнены согласно компьютерной программы имеющейся в [10].

На рис. 3 представлены результаты напряженно-деформированного состояния при следующих данных модулях деформаций: 1- $E_0 = E_1 = E_2 = E_3 = 2,4 \cdot 10^4$ тс/м²; 2- $E_0 = E_2 = 1,2 \cdot 10^4, E_1 = E_3 = 2,4 \cdot 10^4$ тс/м², где E_0 -модуль деформации основания, E_1, E_3 -модули деформации упорных призм, E_2 -модуль деформации ядра.

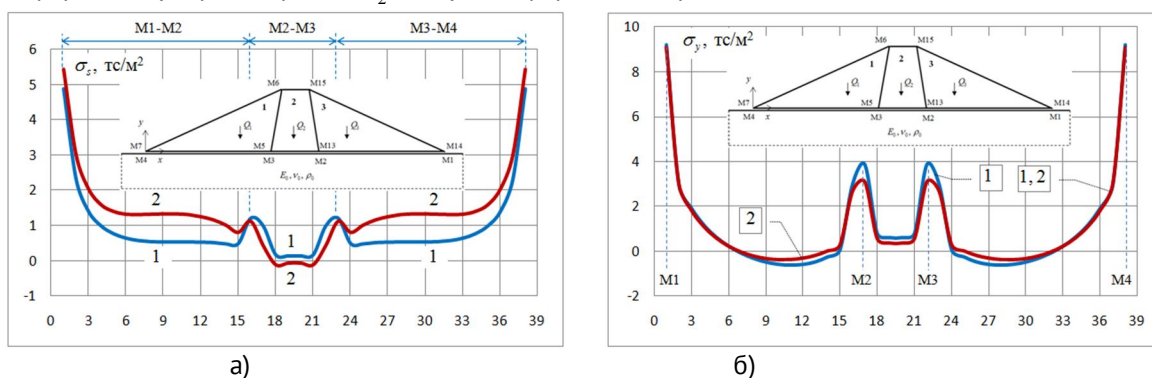

Рис. 3. Распределение напряжений на контуре полуплоскости а) тангенциальные б) нормальные

Из анализа графиков распределения тангенциальных и нормальных напряжений (рис.3 а и б) выходит, что от действия собственного веса плотины концентрация напряжений происходит по краям, что следовало ожидать.

6. Напряженно-деформированное состояние плотины от совместного действия собственного веса, гидростатического давления, фильтрационного противодействия и сейсмической нагрузки

На рис. 4 приведены графики изменения напряжений на контурах системы «основание-сооружение» при следующих данных: 1- $E_0 = 2,4 \cdot 10^4; E_1 = E_3 = 1,2 \cdot 10^4; E_2 = 0,6 \cdot 10^4$ тс/м²; 2- $E_0 = E_1 = E_2 = E_3 = 2,4 \cdot 10^4$ тс/м²; 3- $E_0 = 1,2 \cdot 10^4; E_1 = E_3 = 1,2 \cdot 10^4; E_2 = 2,4 \cdot 10^4$ тс/м².

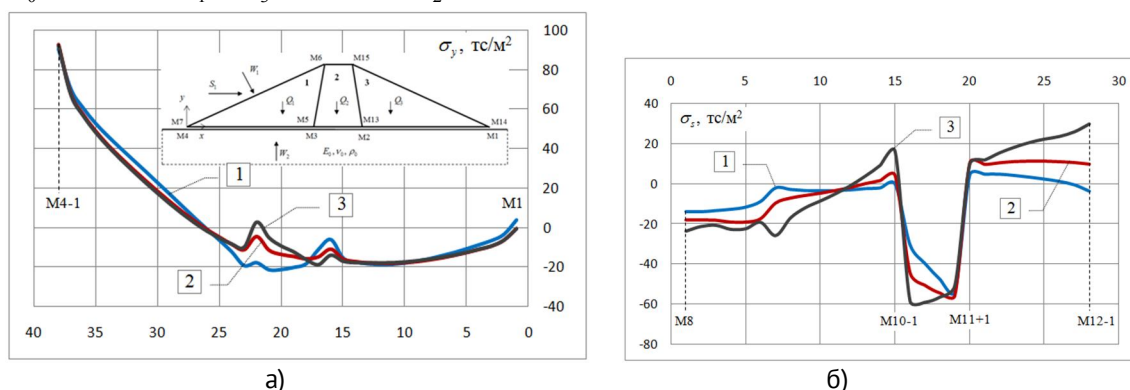

Рис. 4. Распределение напряжений а) нормальных, на поверхности основания б) тангенциальных, на контуре ядра плотины

Из рис. 4 видно, что концентрация напряжений происходит в угловых зонах, и поэтому на этот факт следует обратить внимание, при проектировании грунтовых плотин.

Таким образом, разработаны математическая модель, алгоритм расчёта и компьютерная программа для определения напряжённо-деформированного состояния неоднородной грунтовой плотины от различных воздействий, в том числе от сейсмических.

Выводы: на основе полученных результатов методом граничных уравнений по определению напряжённо-деформированного состояния неоднородной грунтовой плотины от различных воздействий следует, что концентрация нормальных и тангенциальных напряжений происходят в угловых зонах. Значения наибольших нормальных и тангенциальных напряжений также зависят от механических характеристик (модуль деформаций и коэффициента поперечной деформации) грунтов и горных пород, составляющих тело плотины и грунтов основания, залегающих под плотинной. Отсюда следует, что при проектировании грунтовых плотин особое внимание надо уделить усилению краёв и мест соприкосновения различных блоков тела плотины.

Литература

1. Самарский А.А., Михайлов А.П. Математическое моделирование- М.: Наука, 2002.-320 с.
2. Низомов Д.Н. Метод граничных уравнений в решении статических и динамических задач строительной механики -М.: Изд-во АСВ, 2000.-282 с.
3. Гришин М.М., Розанов Н.П., Белый Л.Д. и др. Бетонные плотины (на скальных основаниях)-М.: Стройиздат, 1975.-352 с.
4. Синицын А.П. Современное состояние и направление исследований методами волновой динамики сейсмического воздействия на гидротехнические сооружения.- Труды координационных совещаний по гидротехнике-Л.: Энергия.- вып. 47, 1969.- С.109-122
5. Корчинский И.Л., Гриль А.А. Расчет висячих покрытий на динамические воздействия-М.: Стройиздат, 1978.- 220 с.
6. Можевитинов А.Л. Формулы для деформаций основания арочных плотин при симметричной и антисимметричной нагрузке-«Труды Ленгидропроекта», №5, 1967
7. СНиП 2.02.02-85* Основания гидротехнических сооружений- М., 2004
8. СНиП 2.06.05-84* Плотины из грунтовых материалов- М., 1991
9. СНиП 22.07.2007 Сейсмостойкое строительство-Душанбе, 2008
10. Низомов Д.Н., Ходжибоев А.А., Ходжибоев О.А. Программа численного решения на ЭВМ статической задачи плотины на основе неоднородной модели с учётом податливости основания. Министерство экономического развития и торговли Республики Таджикистан. Государственное учреждение Национальный патентно-информационный центр. Свидетельство о государственной регистрации информационного ресурса. № государственной регистрации №1671200241

АННОТАЦИЯ

ТАДҶИКИ ҲОЛАТИ ШИДДАТНОҶИ-ШАКЛИВАЗКУНИИ САРБАНДИ НБО ШҶҶҶҶ ДАР АСОСИ АМСИЛАИ ГУНОГУНТАРКИБ БО БАҶИСОБИРИИ АСОСИ ЧАНДИР

Дар мақола сарбанди хоки аз якчанд блокҳо иборатбудаи дар ҳолати шиддатнокии ҳамвор қарордошта, ки дар зери таъсири қувваҳои гуногун мебошад, баррасӣ мешавад. Барои муайян намудани ҳолати шиддатноқ-шакливазкунии сарбанди хокӣ, ки бо асоси чандир ҳамкорӣ мекунад, методи муодилаҳои канорӣ истифода мешавад.

ANNOTATION

RESEARCH OF THE STRESSED-DEFORMED CONDITION OF THE DAM OF THE SHURAB HPP BASED ON AN INHOMOGENEOUS MODEL TAKING INTO ACCOUNT THE FLEXIBILITY OF THE FOUNDATION

The article considers a soil dam consisting of several blocks under the influence of various forces, under conditions of plane deformation. To determine the stress-strain state of a soil dam interacting with an elastic base, the method of boundary equations is used.

Key words: soil dam, stress-strain state, seismic impact, method of boundary equations, core, foundation.

ХУСУСИЯТҲОИ МИКРООБЁРИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Икромов И.И. -д.и.т., профессор, **Икромов И.И.** -н.и.т., дотсент, **Икрамова М. И.**, ассистент – ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

***Калимаҳои калидӣ:** боғдорӣ ва тоқпарварӣ, микрообёрӣ, обёрии чакрагӣ, системаи обёрии чакрагӣ; системаи универсалии пасттазйиқи микрообёрӣ (СУПМ).*

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои масоҳати маҳдуд буда, ҳамчун давлати аграрӣ-саноатӣ ҳисобида мешавад, барои бо маҳсулоти худии кишоварзӣ таъмин намудани сокинони мамлакат, рушд бахшидан ба соҳаи кишоварзӣ, бо мақсади истеҳсоли ҳарчӣ бештар маҳсулоти барои ҳаёт муҳим яке аз омилҳои асосии соҳибистиклолии мамлакат ба ҳисоб меравад. Чунки, дар ҳолати ҳозира бештар аз 70% аҳолии кишвар дар деҳот умр ба сар бурда, асосан ба кишоварзӣ машғуланд ва баланд бардоштани сатҳу сифати зиндагии онҳо маҳз ба рушди ҳамин соҳа вобаста аст.

Маълум аст, ки соҳаи кишоварзӣ самтҳои гуногун дошта, яке аз муҳимтарини онҳо, ки бо роҳи тараққӣ додани он, дар қиёс бо дигар самтҳо, барои шароити ҷумҳурии мо, роҳ ёфтани ба бозори минтақа ва ҷаҳон, нисбатан қулайтар ва мувофиқтар аст, ин самти боғдорӣ ва тоқпарварӣ мебошад. Чунки шароити табиӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан шароитҳои иқлим, ҳок, релеф ва ғ. барои тараққӣ додани ҳамин самт бисёр мусоид аст.

Рушд бахшидан ба соҳаи кишоварзӣ, аз он ҷумла ба боғдорӣ ва тоқпарварӣ, аз як тараф барои дар амал татбиқ намудани Барномаи давлатии таъмин намудани амнияти озуқаворӣ, ки яке аз ҳадафҳои стратегияи мамлакат ҳисобида мешавад, саҳми зиёд гузорад, аз тарафи дигар содир намудани меваҷоти болаззату аз ҷиҳати экологӣ беҳавф ва манфиатноки дар шароити мусоиди иқлим ва обу ҳок парваридаи боғу тоқпарварон барои ғанӣ гардонидани иқтисодиёти мамлакат таъсири зиёди мусбат мерасонад.

Дар першафти боғдорӣ ва тоқпарварӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 27.08.2009, № 683 дар бораи бунёди 46901 га боғу тоқзорӣ нав тақони ҷиддӣ бахшид. Мувофиқи Фармони мазкур дар давоми солҳои 2010-2014 зиёда аз 54 ҳазор гектар боғу тоқзорӣ нав бунёд карда шуд [1]. Ба ғайр аз ин бо мақсади боз ҳам тараққӣ додани самти боғу тоқпарварӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Барномаи давлатии “Рушди боғдорӣ ва тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020”-ро қабул намуд, ки мувофиқи он бунёди 20153 га боғ ба нақша гирифта шудааст, ки аз он 502 га боғи интенсивӣ мебошад [1, 2]. Барои дар амал татбиқ намудани Барномаи мазкур хоҷагидорон ҳамасола масоҳати боғот ва тоқзорро, махсусан боғу тоқзорӣ ба содирот нигаронидашударо зиёд намуда истодаанд. Зиёд намудани майдонҳои боғот ва тоқзор ба пайдо гардидани ҷойҳои нави корӣ, кам шудани сафи муҳоҷирони меҳнатӣ, баланд шудани сатҳу сифати зисту зиндагонии сокинони кишвар, алалхусус мардуми деҳот ва коҳиш додани сатҳи камбизоатии онҳо ва бо ҳамин дар амал татбиқ намудани Барномаи коҳиш додани сатҳи камбизоатии мардуми ҷумҳурӣ мусоидат менамояд [3].

Мувофиқи маълумоти омӯрӣ ба ҳолати соли 2018 дар ҷумҳурӣ масоҳати боғот ба 197046 га баробар буда, аз он тоқзор 38106 гектарро ташкил меод [1].

Муайян карда шудааст, ки аз боғҳои интенсивӣ, бинобар зич ҷойгир карда шудани ниҳолҳои қадпасту серҳосил, ки дар як гектар миқдоран аз 2,0 то 3,5 ҳазор ададро ташкил медиҳад, нисбат ба боғҳои маъмулӣ парвариши экстенсивӣ то 8-10 маротиба зиёдтар ҳосили меваҷот рӯёнида мешавад [1]. Ба ғайр ин чунин шароити парвариш имконият медиҳад, ки дараҷаи механикони технологияи коркарди ин навъ боғҳо баланд бардошта шуда, маҳсулнокии кории ҳам мошини механизмҳои кишоварзӣ ва ҳам боғу тоқпарварон баланд гардад.

Дар шароити иқлимаш гарму хушки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва умуман минтақаи Осиёи Марказӣ обёрӣ шартӣ асосии зироаткорӣ ҳисобида мешавад. Аз ин лиҳоз, дар кишвари мо зиёда аз 90% маҳсулоти растанипарварӣ маҳз аз заминҳои обёришаванда ба даст оварда мешавад. Ба ғайр аз ин обёрӣ яке аз технологияи асосӣ ва муҳим дар парвариши тамоми зироатҳои кишоварзӣ, аз ҷумла боғоту тоқзор ба ҳисоб меравад.

Маълум аст, ки барои обёрии зироатҳои кишоварзӣ тарзҳо ва технологияҳои гуногун истифода бурда мешавад. Дар асоси таҳқиқотҳои дар манотиқи гуногун дунё, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидашуда, муайян карда шудааст, ки тарзи обёрии аз ҳама самараноктар, обсарфакунонда, заминҳифзкунонда ва аз нуқтаи назари экологӣ манфиатноктар ва ҳозиразамон ин тарзҳои гуногун микрообёрӣ мебошад [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10 ва диг.]. Аз тарзҳои обсарфакунондаи обёрӣ аҷдодони мо ҳанӯз аз давраҳои қадим истифода мебарданд. Масалан, онҳо дар минтақаҳои камоб бо роҳи дар атрофи ниҳол (дарахт ё бутта) ба қабати решаҳои растанӣ дар ҳок гӯр кардани кӯзаҳои гилини аз об пур кардашуда (ва ҳар гоҳ дар мавриди зарурӣ об кардашаванда), ки об аз он ба воситаи капиллярҳои девори кӯза ба ҳок дохил мешавад, боғҳо бунёд мекарданд...

Микрообёрӣ – мафҳумест, ки муайянкунандаи технология ва воситаҳои нави техникаи обёрӣ зироатҳои кишоварзӣ мебошад, ки онҳо зерӣ фишори нисбатан паст ва бо шиддатнокии кам диҳиши доимӣ ё фосилавии обро ё маҳлули ғизоии ғилзатнокиаш (концентратсияш) пастро ба минтақаи решаҳои растани, ба сатҳи замин ё дохили он таъмин менамояд. Нишонаҳои муайян кардашудаи микрообёрӣ ба воситаи системаҳои обёрӣ зерин дар амал татбиқ карда мешавад: чакрагӣ, барангезандагӣ (импульс)-чакрагӣ, дохилихокӣ, обпошии фосилавии маъмул, обпошии синхронӣ-импульс ва обпошии резаборонӣ (аэрозоль) [4, 12].

Дар шароити имрӯза, аз технологияҳо ва воситаҳои нави техникаи обёрӣ зироатҳои кишоварзӣ, ки дар дунё аз ҳама бештар васеъ паҳн гардидааст, обёрӣ чакрагӣ мебошад. Мувофиқи маълумоти мавҷуд буда дар ҳаҷон дар бист соли охир масоҳати обёрӣ чакрагӣ 6,5 маротиба зиёд гардида, дар ҳолати ҳозира қариб ба 10,3 млн. га баробар шудааст ва дар назар аст, ки бо чунин суръати рушдӣ то соли 2020 масоҳати заминҳои бо тарзи обёрӣ чакрагӣ обёришаванда қариб ба 28 млн. га мерасад [11].

Принсипи асосии чунин тарзи намунии сунъӣ аз он иборат аст, ки қабати решаҳои растани доим ба миқдори зарурии об ва дар мавриди зарурӣ бо ғизо ба воситаи таҷҳизоти махсус – чакрарезҳо таъмин карда мешавад. Дар баробари дар қабати решаҳои растани таъмин намудани речаи беҳтарини обӣ системаҳои обёрӣ чакрагӣ дорои чунин имконияти техникае мебошад, ки дар рафти ҷараёни обмонӣ ҷараёнҳои аэробӣ, ки дар рафти он ҷараёнҳои биохимиявии бо микроорганизмҳо баамаловаранда бо иштироки ҳаво мегузаранд, қатъ намегардад ва аз сабаби он, ки ниҳолҳои боғу тоқзор мавқеи нам карда мешаванд ва байни қатори онҳо хушк менамояд, сабзиҳои растаниҳои бегона пешгирӣ карда мешавад ва талафи об аз сатҳи кушоди байни растаниҳо ба амал намеояд, ба ғайр аз ин дар сатҳи хок сафоларҳо пайдо намешаванд ва сохти агрегатиҳои хок вайрон намегардад. Об ва ғизо бе талафӣ ба растаниҳо, дар майдони обёрӣ, баробар тақсим карда мешавад ва бинобар ин инкишофи растани ва ҳосилнокии онҳо низ баробар буда, шустаҳои ирригационӣ ҳок пурра пешгирӣ карда мешавад.

Азбаски дар рафти обмонӣ чакрагӣ об ба хок ба воситаи капиллярҳо ҳаракат мекунад, об ҳаворо тела дода, аз хок берун намекунад. Ковокиҳои азратионӣ ҳок асосан дорои миқдори зарурии ҳаво мебошанд ва чунин шароит имконият медиҳад, ки нафаскашии решаи растаниҳо хуб таъмин карда шавад. Ҳангоми чунин тарзи обёрӣ ҳарорати хок, нисбат ба тарзи обмонӣ бо ҷӯякҳо баландтар аст ва ин ҳолат ба он мусоидат мекунад, ки ҳосили зироат пештар пухта расад.

Азбаски дар қабати хоки решаҳои растани, ҳангоми обмонӣ чакрагӣ, тамоми шароитҳои беҳтарини нашъунамо (намӣ, ҳаво, ғизо ва ҳарорат) таъмин карда мешавад, ҳосили зироатҳо, аз ҷумла боғу тоқзор то 2,0-3,0 маротиба ва дар боғҳои интенсӣ то 8-10 маротиба меафзояд.

Ба ғайр аз афзалиятҳои боло номбар кардашуда, инчунин гуфтан зарур аст, ки тарзи обёрӣ чакрагӣ имконият медиҳад, ки раванди обмонӣ пурра худкоронида шавад. Дар ҳолати ҳозира, дар давлатҳои тараққикардаи дунё чунин системаҳо бисёр истеҳсол карда ва истифода бурда мешаванд. Вале, гуфтан зарур аст, ки таҷҳизоти онҳо нисбатан нозук ва гаронарзиш буда, барои истифодабарӣ тайёрии хуби касбии мутахассисро талаб мекунад. Арзиши як адад чунин системаҳои обёрӣ чакрагӣ, ки барои обёрӣ қитъаи модулии 5-10 га пешбинӣ карда мешавад, то 15 ҳазор доллари ИМА ва аз ин ҳам бештар меистад. Инчунин ҳастанд системаҳое, ки ба тайёрии касбии истифодабарандагонӣ ин тарзи обёрӣ мувофиқ карда шудааст, масалан, идоракунии таҷҳизоти ин гуна система қисман ё пурра аз тарафи истифодабаранда дастӣ анҷом дода мешавад. Чунин системаи обёрӣ чакрагии истеҳсоли давлати Испания барои обёрӣ 10га боғи ҷавони себи интенсӣ корхонаи Ситабр-Агро, ки дар ноҳияи Ҳисор воқеъ гардидааст, панҷ сол пештар сохта шуда, ҳозир хоҷагидорон онро бомуваффақият истифода бурда истодаанд (расми 1). Дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқот муайян карда шудааст, ки яке аз афзалиятҳои асосии ин система, ки баробар тақсимкунии масрафи чакрарезҳо дар майдони обёрӣ буда, инкишоф ва ҳосилнокии баробари растаниҳо аз он вобаста аст, қаноатбахш мебошад. Бузургии масрафи чакрарезҳо дар тамоми майдони обёрӣ ба 2,36 л/соат бо тағйирот аз +2,9% то -3,2% ва фарқиати максималии сарф аз қимати миёна аз +20,8% то -10,6% баробар аст [13].

а)

б)

в)

г)

д)

Расми 1. Системаи обёрии чакрагии боғи себи интенсивии корхонаи Ситабр-Агро дар ноҳияи Ҳисор (а) ҳавзи обтаҳшинкунанда (б) ва баъзе таҷҳизоти идоракунии системаи обёрӣ ва омехтакунии маҳлули ғизой (в, г ва д).

Барои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар майдонҳои васеъ истифодабарии обёрии чакрагии зироатҳои кишоварзӣ, аз ҷумла боғоту тоқзор, бо истифода аз чунин технология ва техникаи инноватсионӣ, ки тамоми ҷузъиёти ин гуна системаҳо дар саноат истеҳсол карда мешаванд, айна ҳол баъзе сабабҳо монанд мешаванд, ба монанди арзиши гарон доштани системаҳои обёрии чакрагӣ, талабот ба оби соф кардашуда ва фишори кори баланд дар шабака (дар ҳудуди аз 2 то 10 АТМ), набудани мутахассисони истифодабарандаи системаи обёрӣ ва ғайра.

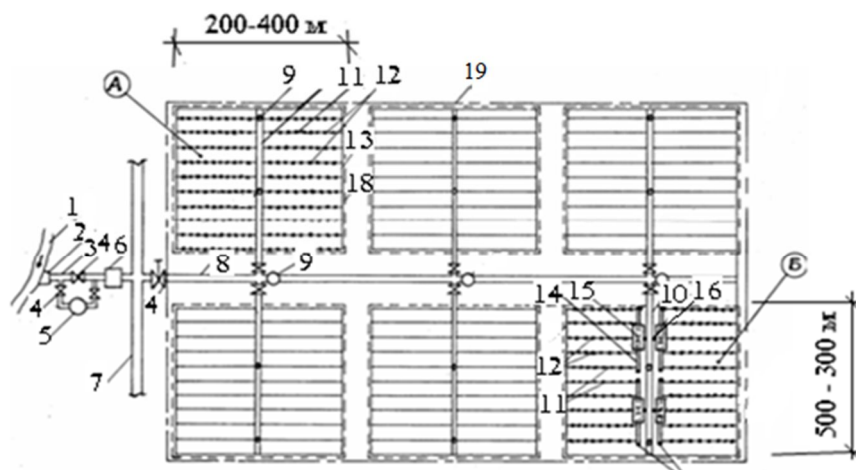
Дар ҳақиқат, дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, бинобар сабабҳои дар боло номбаршуда, на ҳамаи хоҷагиҳои деҳқонӣ имконият доранд, ки аз тарзҳо ва технологияҳои ҳозиразамони обёрии зироатҳои кишоварзӣ истифода баранд. Бинобар ин, бо мақсади нисбатан содатар ва арзонтар намудани иншооти системаи микрообёрӣ, аз ҷумла обёрии чакрагӣ, аз тарафи олимони кафедраи мелиоратсия, таҷдидсозӣ ва ҳифзи заминҳои Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур системаи универсалии пасттаъйиқи микрообёрӣ (СУПМ) ва технологияи нави чакрагӣ-ҷўякӣ пешниҳод карда шудааст (расми 2) [4, 12].

Системаи мазкур аз ҷузъиёти сода иборат буда, истифодабарияш осон ва қулай аст. Калонии сӯроҳии оббарои чакрарезҳо- микрооббароҳо вобаста ба технологияи қабул кардашудаи обёрӣ (чакрагӣ ё чакрагӣ-ҷўякӣ) то 3,5-4,0 мм зиёд карда шудааст. Бинобар ин ҳангоми обёрӣ бо технологияҳои чакрагӣ ва чакрагӣ-ҷўякӣ истифодабарии оби дараҷаи лойолудияш мувофиқан то 0,5 г/л (калонии заррачаҳои саҳт то 0,1-0,2 мм) ва то 2,0 г/л, (калонии заррачаҳои саҳт то 0,5 мм) имконпазир аст. Таъйиқ дар система на бештар аз 2-3 м ва дар аввали лўлаи обмонӣ на бештар аз 0,5 м баробар аст. Масрафи чакрарез-микрооббаро вобаста ба технологияи обмонӣ аз 4-6 л/с (ҳангоми обёрии чакрагӣ) то 28-30 л/с (ҳангоми обёрии чакрагӣ-ҷўякӣ) тағйир меёбад.

Системаи мазкурро барои обёрии зироатҳои гуногуни техникаӣ, сабзавоту полезӣ ва обёрии боғоту тоқзор ва зиротаҳои ситрусӣ ҳам дар ҳавои кушод ва ҳам дар гармхонаҳо истифода бурдан мумкин аст. Солҳои 2006 – 2010 бо хоҳиш ва ташаббуси хоҷагиҳои деҳқонӣ СУПМ ё баъзе аз ҷузъиёти он дар манотиқи гуногуни ҷумҳурӣ, аз ҷумла дар ноҳияҳои Ш.Шоҳин барои обёрии 2,0 га боғи навбунёди себ ва обёрии картошкаӣ дар байни қаторҳои боғ кишт карда шуда, дар ноҳияҳои Восеъ ва Мўминобод дар майдонҳои мувофиқан 1,5 га ва 1,0 га боғҳои себ, дар гармхонаҳои ноҳияҳои Ҷайхун ва Н.Хисрав барои обёрии помидору бодиринг ва ғ. сохта ва истифода шуда истодааст (расми 2).

Таҷрибаҳои дар шароити истеҳсолот гузаронидашуда исбот намуданд, ки ҳангоми тарзи микрообёрии чакрагӣ-ҷўякӣ, бо истифода аз СУПМ, минтақаи намшавии қабати хоки решаҳои растанӣ барои боғоту тоқзор то 38-40 % ва барои зироатҳои дар ҷўякҳо киштшаванда то 50 % ва аз он ҳам зиёдтар масоҳати замин ба онҳо ҷудо кардашударо ташкил медиҳад. Дар асоси таҳқиқотҳо муайян карда шудааст, ки ҳангоми микрообёрии зироатҳои кишоварзӣ чунин миқдор намкунии қабати хок барои хуб инкишофёбии растанӣ ва баланд шудани ҳосилнокии зироатҳо дар шароити гарму хушкӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, кифоя аст [4].

Истифодабарии чунин тарзи микрообёрӣ ва СУПМ имконият медиҳад, ки маҳсулнокии кори оператор-обронҳо то 3-4 маротиба, ҳосилнокии зироатҳои кишоварзӣ: себзор, навӣ Стар-Кримсон ва Голдспур то 1,5-2 маротиба ва пахтаи миёнаҳал – то 1,55-1,62 маротиба, дар қиёс бо обёрии сатҳизаминӣ ба воситаи ҷўякҳои муқарарӣ, зиёд гардад [4] (ниг. ба расми 3).

Расми 2. Нақшаи системаи универсалии дастазӣи микрообёрӣ (СУПМ):

1 – сарчашма; 2 – иншооти обгир; 3 – обронлӯлаи магистралӣ; 4 – галақа; 5 – гиреҳи омехтакунии маҳлули ғизоӣ; 6 – гиреҳи обтайёркунанда; 7 ва 8 – обронлӯлаҳои тақсимкунандаи дараҷаҳои якум ва дуюм; 9 – мили худтанзимкунандаи обгир; 10 ва 11 – обронлӯлаҳои қитъагӣ ва обёрикунанда; 12 – микрооббароҳо; 13 – канали обпарто; 14 – обтақсимкунанда; 15 – танзимкунандаи дарозӣ; 16 – оббарори обронлӯлаи қитъагӣ ва тақсимкунанда; 17 – сарпӯшҳои охир; 18 – сарҳади қитъаи модуль, 19 – марзи системаи обёрӣ. А ва Б – қитъаҳои модули СУПМ

Расми 3. Нашъунамо ва ҳосилнокии пахтаи миёнаҳои навъҳои гуногун ҳангоми обмонии чакрагӣ-ҷўякӣ ба воситаи СУПМ дар қитъаи таҷрибавии назди ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Ҳамин тариқ, дар шароити торафт сол ба сол шиддатёбии норасоии захираҳои обӣ дар кураи Замин, аз он ҷумла дар минтақаи Осиёи Мақдунӣ, гузаштан ба тарзҳои технологияҳои обсарфакунанда, заминҳифзкунанда ва аз ҷиҳати экологӣ устувори микрообёрии (бештар обёрии чакрагӣ) зироатҳои кишоварзӣ, аз ҷумла боғоту тоқзор, ки беҳуда исрофшавии обро пешгирӣ мекунад ва дар минтақаи решаҳои растани, барои таъмин намудани фаровонҳосилии он, шароити беҳтарини намӣ, ҳаво, ғизо ва ҳароратро пайдо мекунонад ва ғ., шарт ва зарур ҳисобида мешавад. Барои ин аз тарафи олимони вобаста ба шароитҳои табиӣ маҳал (иқлим, геологӣ ва гидрогеологӣ, ҳокӣ-мелиоративӣ, топографӣ ва ғ.) ва имкониятҳои иқтисодии ҳамагӣ, технология ва системаҳои гуногуни микрообёрӣ кор карда баромада шудааст.

Хулоса

Маълумоти дар боло овардашударо ҷамъбаст намуда, ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст:

- ривож додани соҳаи кишоварзӣ ва алалхусус самти боғу тоқпарварӣ, барои пайдо намудани ҷойҳои нави корӣ, кам шудани сафи муҳочирони меҳнатӣ ва баланд гардидани сатҳи сифати зиндагонии мардуми кишвар, зиёд намудани истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва бо ҳамин дар амал татбиқ намудани Барномаҳои давлатии амнияти озуқаворӣ ва коҳиш додани сатҳи камбизоатии сокинони ҷумҳурӣ саҳми бисёр зиёд мегузорад;
- дар шароити гарму хушкӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон обёрӣ шартӣ асосии кишоварзӣ буда, яке аз ҷараёнҳои асосӣ дар технологияи парвариши зироатҳои кишоварзӣ, аз ҷумла боғоту тоқзор ба ҳисоб меравад. Микрообёрии зироатҳои кишоварзӣ, ки ҳамчун технологияи инноватсионӣ эътироф гардидааст, имконият

медихад, ки миқдори зиёди об (то 50 % ва аз ин ҳам зиёдтар) сарфа карда шуда, ба растаниҳо дар майдони обёрӣ, бе талафёбӣ баробар тақсим карда шавад; ғизои дар об ҳалшаванда ба намуди маҳлули концентратсияш муайян бе талафёбӣ бевосита ба минтақаи решаҳои растаниҳо дода шавад; шусташавии ирригатсионии хок пурра пешгирӣ карда шуда, дар қабати решаҳои растаниҳо шароити беҳтарини намӣ, ҳаво, ғизо ва ҳарорат таъмин карда шавад, ки дар натиҷа ҳосилнокии зироат то 2-3 маротиба ва аз ин ҳам зиёдтар афзун гардад. Ба ғайр аз ин чунин тарзи инноватсионии обёрӣ худкоронии раванди обмониро таъмин намуда, технологияи коркарди агротехникии зироат ва боғоту тоқзорро сода менамояд ва зарби (коэффитсиенти) амали муфиди шабакаи обёрӣ ва маҳсулнокии кори оператор-обмонхоро баланд мебардорад;

- дар ҳолати мавҷуд будани имкониятҳои иқтисодии хоҷагӣ барои истифодабарии тарзҳои микрообёрӣ, аз ҷумла обёрии чакрагии зироатҳои кишоварзӣ ба воситаи системаҳои обёрии чакрагии истеҳсоли саноатӣ дошта, тавсия дода мешавад, ки бо мақсади самаранок истифодабарии об, ҳифз намудани замин аз шусташавии ирригатсионӣ, баробар тақсим намудани об ва баробар намшавии минтақаи решаҳои растаниҳо дар майдони обёрӣ ва баланд бардоштани ҳосилнокии зироат ва ғ. ҳарчӣ бештар ва зудтар аз он истифода бурда шавад. Хоҷагӣҳое, ки чунин шароитро надоранд, ба онҳо тавсия дода мешавад, ки аз системаи сода кардашудаи универсалии пасттазйиқи микрообёрӣ (СУПМ), ки аз ҷузъиёти сода иборат буда, барои шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёр мувофиқ аст ва самаранокии зиёд дошта, нархаш низ дастрас мебошад, истифода намоянд.

Адабиёт

1. Гулов С.М. Проблемаҳо, зарурият ва роҳҳои рушди боғпарварӣ дар Тоҷикистон / Кишоварз, 2019.- № 2 (82). -С.44-47
2. Программа развития садоводства и виноградарства в Республике Таджикистан за 2016-2020 годы. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистанот 30 декабря 2015 года, № 793
3. Стратегия сокращения бедности республики Таджикистан на период 2010-2012гг.- Душанбе, 2009.- 155 с.
4. Икромов И.И. Техника и технология микроорошения сельскохозяйственных культур в Таджикистане- Душанбе:Ирфон, 2005. -157с.
5. Нурматов Н. К. Технология орошения сельскохозяйственных культур на склоновых землях- Душанбе: Ирфон, 1991. -372с.
6. Нурматов Н.К., Сайфулоев Т. Система капельного орошения для горных склонов “Таджикистан -1” // Гидротехника и мелиорация, 1985. -№3. - С. 34 - 38
7. Раҳматиллоев Р. Технология программированного урожая хлопчатника при различных способах орошения в Таджикистане -Душанбе:Статус, 2004. - 94с.
8. Ромащенко М.И. Совершенствование технологии и технических средств микроорошения сельскохозяйственных культур: Автореф. дис. ...д-ра. техн. наук -М., 1995. - 60 с.
9. Сайфуллоев Т. Низконапорная система капельного орошения виноградников на склоновых землях: Автореф. дис. ...канд. техн. наук - Фрунзе, 1990. - 25с.
10. Семаш Д.П., Орел И. П. Капельное орошение в саду Крымской области // Садоводство, 1984. -№ 7. -С. 14 - 15
11. Воеводина Л.А. Тенденции развития и перспективы применения капельного орошения (Обзорная). Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.6mil.ru/articles/tendentsii-razvitiya-i-perspektivy-primeneniya-kapelnogo-orosheniya-obzornaya.html>
12. Икромов И.И. Мелиоратсияи гидротехникии кишоварзӣ. Китоби дарсӣ- Душанбе:Ирфон, 2012. - 286 с.
13. Раҳматиллоев Р., Гулов А., Джамилов А.О. Результаты исследования равномерности расхода при капельном орошении интенсивного сада в условиях Гиссарской долины / Кишоварз, 2019. - № 3-А (84). – С.204-207

АННОТАЦИЯ

ОСОБЕННОСТИ МИКРООРОШЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье обосновано, что развитие сельского хозяйства, в том числе садоводства и виноградарства способствует реализации государственных Программ продовольственной безопасности страны и снижению уровня бедности населения республики. Оно, в условиях жаркого и сухого климата Таджикистана, обеспечивается только путем орошения сельскохозяйственных культур, ибо орошение является основным условием обеспечения растений водой. Также, обосновывается необходимость перехода на инновационные – водосберегающие, почвозащитные и экологически устойчивые технологии микроорошения, в том числе капельное орошение. Приводятся факты, основанные на производственных исследованиях, эффективности применения капельного орошения и их систем. Рекомендуются, в зависимости от разных условий,

перечисленные в статье, разные системы микроорошения, применения которых, способствуют получению значительного технико-экономического эффекта.

ANNOTATION

FEATURES OF MICRO IRRIGATION OF AGRICULTURAL CROPS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article proves that the development of agriculture, including horticulture and viticulture contributes to the implementation of state programs of food security and poverty reduction of the population of the Republic. It, in the conditions of hot and dry climate of Tajikistan, is provided only by irrigation of agricultural crops, because irrigation is the main condition for providing plants with water. The necessity of transition to innovative-water-saving, soil protection and environmentally sustainable technologies of micro-irrigation, including drip irrigation, is also substantiated. The facts based on industrial researches, efficiency of application of drip irrigation and their systems are given. It is recommended, depending on the different conditions listed in the article, different systems of micro-irrigation, the use of which contribute to obtaining a significant technical and economic effect.

Keywords: horticulture and viticulture, micro irrigation, drip irrigation, drip irrigation system, universal low-pressure micro irrigation system.

Удк 632.125:631.6.02

ПУТИ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ДЕГРАДАЦИИ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ В ГОРНЫХ МЕСТНОСТЯХ

Умаров Х.У. – д.и.и., профессор, Имомназарова Т.А. – ст. преподаватель, ТНУ

Ключевые слова: земельные ресурсы, деградация почв, вырубка зеленых насаждений, пластиковые трубы, технологии орошения, эрозия почв, естественное плодородие, экономическое плодородие.

В Таджикистане более 76,0% населения живет в сельских местностях. Главным источником жизнеобеспечения сельского населения, и в определенной степени, городского населения являются земельные ресурсы. В их структуре особо выделяются почвы, которые стали объектом интенсивного использования со стороны сельских общин на протяжении нескольких тысячелетий.

Великий ученый-математик, академик АН СССР Н.Н. Моисеев, в одном из своих последних книг писал об огромном значении различных способов эффективного использования почв не только для человеческого общества, но и для биосферы Земли: «Почвы, почвенный покров занимает ключевое место в биоте суши. Не будет преувеличением сказать, что почва – это основа биосферы. В ней сосредоточена значительная часть биомассы планеты. Воздействие на почву – это наиболее прямой и эффективный путь подъема жизнедеятельности полей, лугов, лесов. Плодородие почвы – это основа благополучия человечества».¹

В условиях Таджикистана, приведенные выше слова академика Н.Н. Моисеева, звучат по особому, поскольку почвы этой страны отличаются высоким уровнем волатильности и нуждаются в специальном режиме поддержки. Это связано с тем, что Таджикистан является небольшой, и к тому же горной страной. Площадь занимаемая горными территориями составляет около 93%, от общей площади страны. На городские территории и сельские межгорные долины приходится лишь 7,0% территории названного государства.

Земли в горных регионах являются весьма уязвимыми. Это, прежде всего, относится к их наиболее ценной составляющей, к почвам. Сказанное находит свое объяснение в том, что, во-первых, основная часть почв в горных районах расположены на склонах и имеют опасность быстро смываться. Уже сейчас значительная часть горных склонов оголены, т.е. остались без плодородной почвы. Во-вторых, горные почвы в плане устойчивости являются весьма уязвимыми. Их плодородный слой очень тонкий и расширение хозяйственной деятельности в горных местностях приводит к ускорению процесса его деградации и уничтожения. С переходом от низкогорья к среднегорью, а затем к высокогорью, толщина плодородного слоя почвы постепенно снижается и опасность, связанная с его деградацией, будет расти. Не подлежит забвению, что в горных территориях, и в особенности, в их наиболее высотных частях процессы почвообразования занимают миллионы лет, а деградация горных почв, их смыв могут нести с собой необратимые результаты в течении очень короткого времени (менее чем за 10 лет).

В долинных районах почвы подвергаются угрозам под воздействием двух очень серьезно действующих факторов. Первый из них является растущая эрозия почвы. В основных долинах Таджикистана более 93,0% земли подвержены водной, ветряной, химической и механической эрозии. В результате, из года в год снижается естественное плодородие почвы. В достаточной степени не осуществляются меры по

¹ Моисеев Н.Н. Экология человечества глазами математика. М. Молодая гвардия, 1988, стр. 104

восстановлению эродированных почв, и это ухудшает ситуацию. К тому же надо иметь ввиду, что 22,0% земельных ресурсов Таджикистана состоят из песчаных и каменистых почв, а 16,0% является засоленными. Особую опасность в долинных районах представляет водная эрозия. Растут масштабы смыва почв, которые носят необратимый характер, т.е. почвенный слой смывается орошаемой водой полностью.

В результате в долинных районах страны расширяются процессы оврагообразования и некогда ровные, с хорошей планировкой земли превращаются в глубокие овраги, которые нельзя даже использовать для выращивания лесных насаждений. По данным Х.Умарова и Х.Мухаббатова овраги «прирастают» за год в среднем на 7,8 м, а максимально – на 82,4 м. Весьма катастрофична ситуация в Яванской долине. До начала хозяйственного освоения этой долины на её территории были 24 оврага общей длиной 11,7 км, а после освоения их число возросло до 600, а длина – до 85 км.² К настоящему времени последняя цифра утроилась. Это явление имеет место по причине безответственности мирабов, которые не уделяют внимание вопросам эффективности орошения.

После развала Советского Союза миробы потеряли всякие стимулы для высокоэффективного использования орошаемых вод и поддержания хорошего состояния орошаемых им почв. В советское время они были самыми высокооплачиваемыми среди работников сельского хозяйства и их труд получал высокую оценку. Уровень заработной платы мирабов был самым высоким среди всех работников сельского хозяйства. Они пользовались и другими привилегиями. Сейчас, все это стало достоянием прошлого, а поведение мирабов уже приводит к ускорению процессов эрозии почвы. Нужно отметить, что точно такая ситуация имеет место в предгорных и горных районах Таджикистана. Там масштабы разрушения земель вызывают очень большую тревогу. Горные склоны подвергаются разрушениям по целому ряду причин. Среди них наиболее серьезным представляется вырубка горных лесов. Данное явление приобретает все более массовый характер. Оно чревато обширным опустыниванием горных склонов. «Процессы опустынивания в горах несут с собой тяжелые экологические, социальные и экономические последствия и чреваты нарастанием рисков для сельскохозяйственного производства и жизнедеятельности человека в целом. Из-за нарастающих процессов опустынивания в горных районах Таджикистана сельские общины все более вынуждены организовать развитие сельскохозяйственного производства и социально-культурного строительства на конусах выноса саев, горных речушек, которые представляют большую угрозу для жизни людей, животных, для садовых насаждений и посевных площадей».³

Процессы опустынивания горных склонов получили ускорение под воздействием целого ряда обстоятельств, связанных с глобальным потеплением.

Основная причина данного явления заключается в том, что после распада Советского Союза уровень бедности в Таджикистане вырос существенным образом. В 1998 г. он составил более 85,0%. В настоящее время согласно данным официальных властей он спустился до 33,0%. Бедное население в сельских местностях не имеет возможности купить энергоресурсы на рынках. Поэтому оно почти все время обращается к поиску древесного топлива, которое растет в горных склонах. Деревья и кустарники рубят и, либо используют в своем домашнем хозяйстве, либо продают на рынке. Массовая рубка ведет к оголению горных склонов, к выходу твердых пород и постепенному их разрушению под влиянием солнца, снега и дождя. Такие процессы постепенно расширяют масштабы природных катастроф, способствуют разрушению сел, производственных помещений, посевных площадей, инфраструктурных объектов, приводят к многочисленным человеческим жертвам.

50-70 лет назад в горных районах Таджикистана почти все населенные пункты находились в окружении лесных массивов, которые состояли из можжевельника, арчевых насаждений, алтайской сосны, среднеазиатской березы и т.д. Расстояние между селами и лесными массивами составляло от 0,4 до 1 км. В настоящее время вокруг подавляющего большинства сел леса и кустарниковые рощи полностью вырублены (даже корневые системы последних выкорчеваны).

По мнению экспертов не представляется возможным проведение лесовосстановительных работ вокруг сел, расположенных на высотных территориях, поскольку после уничтожения лесных массивов вся почва на склонах лишалась опоры и была смыта естественными осадками.

До настоящего времени для сёл, которые расположены в отдаленных и периферийных местностях основным источником бытового топлива является древесина, которая добывается уже на расстоянии 10 – 20 км. от таких сёл. Это означает, что через несколько лет боковые ущелья горных хребтов Таджикистана будут лишены лесными угодьями из-за нехватки электроэнергии и угля. Местное население не отличается

² Умаров Х.У., Мухаббатов Х.М. Стихийные бедствия в Центральной Азии и их последствия: //Проблемы освоения пустынь. 2012, №1-2, стр. 6.

³ Азизов Ф., Умаров Х. Аграрный сектор экономики: пути перехода к устойчивому развитию. Берлин. Ламберт, 2019, стр. 105.

достаточным уровнем платежеспособности, чтобы позволить себе покупку солнечных батарей, ветровых энергоустановок, аппараты по производству биологической энергии и т.д.

Воздействие бедности на окружающую среду в Таджикистане еще выражается в том, что она способствует уничтожению наиболее ценной части местных угодий, приводит к вырубке реликтовых насаждений. В южном Таджикистане, в последние 25-лет, было уничтожено более 60% всей площади фисташковых лесов. Лесное фисташковое дерево растет очень медленно и восстановление потерянных насаждений не может произойти при жизни одного поколения. К тому же это дерево является источником весьма ценного плода – лесной фисташки, которая пользуются огромным спросом в кондитерской промышленности и в личном потреблении населения. Лесная фисташка является одной из самых важных статей экспорта среди орехоплодных.

К сожалению, все чаще в горных районах местное население вырубает плодовые деревья, находящиеся в личном подсобном хозяйстве в целях использования в качестве бытового топлива. Это, в частности, встречается в Рушанском, Дарвазском, Айнинском, Ганчинском, Нурабадском районах. Речь идет о тутовнике, абрикосе, алыче, грецком орехе, вишни. Что касается неплодовых насаждений, то больше всего вырубке подвергаются арчовые леса. Некогда покрытые такими лесами южная сторона Туркестанского хребта, из-за вырубки арчи в бытовых целях, а также для строительного материала, ныне превратилась в сплошную горную пустыню. Все вышеотмеченное наводит на мысль о том, что дальнейшее бездействие может привести к социальным и экологическим катастрофам, которые могут угрожать жизни миллионов людей не только в сельских, но и в городских местностях.

Однако, опыт борьбы с деградацией земельных ресурсов показывает, что проведение разрозненных мероприятий не в состоянии привести к достижению ожидаемых результатов. Но, самое главное, заключается в необходимости массового проявления местными формальными и неформальными институтами инициатив по предотвращению деградации земельных ресурсов. «Опыт осуществления инициатив по сокращению бедности, охране окружающей среды и комплексному управлению водными ресурсами показывает, что региональные инициативы могут послужить основой для совершенствования программ на национальном уровне, благодаря сокращению операционных издержек и более эффективному распространению результатов».⁴ Эти слова людей из миссии ООН являются свидетельством того, что к вопросам, касающимся деградации природных, включая земельных ресурсов необходимо предпринимать комплексный подход.

Все это требует увеличения затрат на воспроизводство почвы, восстановление ее естественного и экономического плодородия, в особенности, в горных районах.⁵ Это требует значительных инвестиций, которыми, на нынешнем этапе развития, бюджет страны не располагает. Однако сельскохозяйственной наукой разработаны целый ряд методов восстановления почвенного покрова, которые являются относительно затратосберегающими. К последним, в частности, относится заполнение эродированных полей растениями, которые можно использовать в качестве зеленых удобрений. Несколько посевов таких растений позволит существенно уменьшить уровень эродированности почв. Введение научно-обоснованных севооборотов, также является немаловажным фактором устранения эрозии почв. Введение научно-обоснованных севооборотов позволяет в течении определенного промежутка времени восстановить естественное плодородие почвы. Особенно важным представляется включение в структуру таких севооборотов так называемых азотфиксирующих растений, которые могут быть использованы в качестве высокобелковых кормов для сельскохозяйственных животных.

В условиях равнинных и горных районов сильно деградированные земли можно спасти при помощи мероприятий по насаждению плодовых и лесных деревьев, в особенности тех их разновидностей, которые пускают глубокие корни. К такого рода насаждениям относится и виноград, который имеет глубокие разветвленные корни. Виноград, выращенный на склонах гор, нередко дает очень высокие урожаи. Он может быть выращен в местах, где произошло разрушение горных склонов. Опыт выращивания винограда на склонах показывает, что это культура является самым надежным фактором предотвращения сходов горных участков, особенно тех, которые расположены вдоль автомобильных трасс. Необходимо, в этой связи, обязать тех, которые несут ответственность за состояние дорог, обратить особое внимание на создание виноградных плантаций не только в целях предотвращения естественных катастроф.

Такие местности, которые подвергались сходу и разрушению отдельных участков встречаются вдоль шоссе дорог Душанбе-Джиргатали и Душанбе-Куляб-Дарваз. Облесения этих участков, в соответствии с

⁴ Реагирование на риски в Центральной Азии./ Вклад сегодня в Безопасное завтра. Июль – сентябрь/2009, №1, стр. 15.

⁵ См более подробно: Ашуров И.С. Государственная поддержка: объективная необходимость развития сельского хозяйства/ Известия АН РТ. Серия: Экономика, 2008, №1-2, стр. 79.

рекомендациями научно-исследовательских учреждений, несомненно, не только предотвратить дальнейшее распространение явлений деградации горных склонов, но и станет надежным фактором обеспечения безопасности дорожного движения и облагораживания самых магистральных шоссе.

В условиях гор огромное значение имеет применение не только новейших технологий переброски орошаемых вод с одного места в другое, но и использование традиционных технологий, которые широкое распространение получали в течение столетий. Важно, перейти к широкому использованию пластиковых труб для переброски воды с одного места в другое. Кроме того, пластиковые трубы могут быть применены для переброски воды по принципу «сообщающихся сосудов» в противоположные крупноконтурные участки, расположенные на скалах. Однако, и они не в состоянии окончательно избавить склоны от разрушения, если распределение воды происходит на базе давно используемых принципов. Последние, если их использовать в широких масштабах, становятся причиной того, что через некоторый промежуток времени от ровных, наиболее удобных для выращивания сельскохозяйственных культур, участков ничего не останется. Постепенно вода уносит их в водоёмы. Для этого, принципиально важным представляется постепенный отказ от бороздкового метода орошения.

Поэтому, в горах необходимо применять такие технологии орошения, которые полностью исключали бы смыв почвы. Такие технологии имеются и применяются во многих странах Европы, которые примыкают к Альпам - в Австрии, Италии, Швейцарии. Особенно полезным представляется импульсно – дождевое орошение, а также методы подпочвенного и капельного орошения. Они требуют относительно больших капиталовложений, однако инвестиции носят одновременный характер, т.е. обновляются раз в течение многих лет. Конечно, нельзя снизить роль человеческого фактора, даже при использовании высоких технологий. Контроль со стороны человека над процессами орошения в уязвимых участках земли всегда необходим. Для этого, необходимо повышение чувства ответственности причастных к процессам орошения и другим агротехнологическим мероприятиям, людей. Поэтому представляется важным, во-первых, повысить экономические стимулы у отмеченного выше контингента работников. Без достаточных стимулов, способных поддерживать нормальную жизнедеятельность домохозяйств, вряд ли можно обеспечить постоянную ориентированность ответственных лиц с целью достижения устойчивого оросительного процесса. Во-вторых, все работники, имеющие дело с орошением и с использованием земельных ресурсов, нуждаются в новых знаниях, особенно в области инновационных идей и технологий. Все институты, имеющие дело с использованием земельных ресурсов призваны довести до каждого ответственного лица новые знания о методах предотвращения деградации земельных ресурсов, помочь всем хозяйственным единицам приобрести новые технологии, способствующие росту эффективности земле, и водопользования, и предотвращающие деградацию земельных ресурсов.

Литература

1. Азизов Ф., Умаров Х. Аграрный сектор экономики: пути перехода к устойчивому развитию Берлин, Ламберт, 2019
2. Азизов Ф., Умаров Х. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики М. «Экономическое образование», 2018
3. Ашуров И.С. Государственная поддержка: объективная необходимость развития сельского хозяйства/ Известия АН РТ. Серия: Экономика, 2008. - №1-2
4. Мадаминов А.А. Устойчивое развития аграрного сектора Таджикистана (состояние и перспективы) – Душанбе, 2006
5. Реагирование на риски в Центральной Азии/ Вклад сегодня в безопасное завтра. Июль – сентябрь, 2009. - №1
6. Умаров Х.У., Мухаббатов Х.М. Стихийные бедствия в Центральной Азии их последствия. Проблемы освоения пустынь, 2012. - №1-2
7. Юрченко И.Ф. Системы эксплуатации орошаемых агроландшафтов/ Аграрная наука, 1998. - №2

АННОТАЦИЯ

Дар мақола масъалаҳои деградацияи захираҳои замин мавриди муҳокима қарор гирифтаанд. Дикқати махсус ба роҳҳои паст кардани он хатарҳои дода мешавад, ки ба қитъаҳои нишебӣ таҳдид мекунад. Технологияҳои нисбатан каммасрафе нишон дода шудаанд, ки метавонанд сатҳи баланди истифодаи самараноки захираҳои заминро дар миқёси давлат таъмин намоянд. Дар баробари ин мавқеи омилҳои инсонӣ дар ҷараёни нобудкунии хокҳои нишебӣҳои кӯҳӣ ва деградацияи захираҳои замин равшан карда шудааст. Муаллифон бар он ақидаанд, ки васеъгардонии дониши махсус ва мафкураи ашхосе, ки ҳамарӯза бо муҳити кӯҳӣ ва захираҳои табиӣ муносибатдоранд ба пастшавии сатҳ ва миқёси ҳодисаҳои табиӣ зимни истифодаи интенсивии нишебӣҳои кӯҳӣ оварда мерасонад. Дар мақола хулосаҳои илмӣ муосир ва пешниҳодҳои амалӣ оид ба паст кардани сатҳи фишори антропогенӣ дар заминҳои кӯҳӣ ва ба мақсадҳои хоҷагидорӣ оқилона истифода намудани қитъаҳои кӯҳӣ пешниҳод гардидаанд. Хулосаҳо ва пешниҳодҳои

дорои зикр гардида натиҷаи таҳлили ҳаматарафаи таҷрибаи муосири инсоният ва илм доир ба мустаҳкам гардонидани инкишофи устувори минтақаҳои кӯҳӣ ва мутавозунии байни заминҳои кӯҳӣ ва водӣҳо мебошанд.

ANNOTATION

The article discusses the prevention of land degradation in Tajikistan. Particular attention is paid to ways of reduction the dangers that threaten the mountain slopes. The most cost-saving technologies that can provide high levels of land use efficiency in the country are shown. The importance of the human factor in the gradual curtailment of the destruction of mountain slopes and the degradation of land resources located on the slopes of the mountains is demonstrate. The authors are deeply convinced that the expansion of special knowledge and horizons of a person who has a daily relationship with the mountain environment and natural resources scattered in high-altitude territories will lead to a gradual decrease in the levels and extent of natural disasters in the intensively used slopes of mountain ranges. The article presents modern scientific findings and practical proposals to reduce the level of anthropogenic pressure on mountain soils and mountain territories used for economic purposes. The noted conclusions and suggestions are the result of a generalization of the historical and modern experience of man and science in strengthening the sustainable development of mountain territories and achieving an interdependent and harmonious balance between mountain and plain lands.

Key words: *land resources, soil degradation, deforestation, plastic pipes, irrigation technologies, soil erosion, natural fertility, economic fertility.*

УДК. 626.823.6

ПРИМЕНЕНИЕ ПЕРЕНОСНОГО ВОДОМЕРА С ФРОНТАЛЬНЫМ ВОДОПРИЁМНИКОМ ДЛЯ МОНИТОРИНГА ПОЛИВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КУЛЬТУР

Рахимов А.А., ст. препод., Мадгазиев У., препод., Мирзоев А.Х., ассистент- ТАУ им. Ш.Шотемур

Ключевые слова: *водомер, расход воды, полив, градус, уклон, сельскохозяйственные культуры.*

Управление и распределение нужного количества воды, при поливе на посевах сельскохозяйственных культур, является важнейшим фактором для получения высокого урожая и играет важную роль на каждой стадии роста культуры.

Различные модификации способа полива по бороздам в республике наиболее изучены. Установлено, что этот способ может успешно применяться для полива хлопчатника и других видов сельскохозяйственных культур.

Особенно после расформирования колхозов и совхозов в дехканские и фермерские хозяйства, в том числе долгое использование оросительных систем без особенного ремонта водомерных устройств, а также из-за дороговизны установки водомерных устройств, постоянное проведение измерения расходов воды для дехканов стало недоступным, или затруднительно. А также, учитывая сложившиеся условия в последние годы, значительный дефицит научной, научно-методической и практической литературы по мелиоративной (иригационной) гидрометрии значительно усложнило работу наших специалистов во всех звеньях иригационных сетей.

В условиях возрастающего дефицита водных ресурсов, и перехода на новые формы хозяйствования, введения платы за поставку воды, проблемы водоучета становятся определяющим фактором в гидромелиорации, и будут способствовать повышению КПД водопроводящей сети, снижению величины непроизводительных сбросов, обеспечению оптимальных сроков полива, поливных норм, улучшению мелиоративного состояния земель и др. Решение этих вопросов невозможно без значительного обновления имеющихся и строительства дополнительных водомерных устройств [2].

Возникает необходимость применения водомеров, не только на крупных вододелительных узлах, но и в низовых звеньях внутрихозяйственной сети, поливных систем, что позволит нормировать водораспределение и контролировать эффективность использования оросительной воды, и самое главное, позволит в условиях платного водопользования вести учет подаваемой потребителям воды, для точного и справедливого взаимоотношения водоподающих и водопотребляющих сторон. В связи с этим, проблема совершенствования учета расходования воды на гидросооружениях мелиоративных систем становится наиболее актуальной.

При учете воды имеются следующие пути совершенствования:

- создание более совершенных водомерных устройств и снабжение ими мелиоративных систем и их элементов;

- повышение водомерных свойств, путём внедрения новых технологий в существующие водопропускные сооружения мелиоративных систем.

При равной точности измерения расходов воды на поливных системах предпочтение следует отдавать второму пути. Водомерные устройства внутрихозяйственной оросительной сети и поливные системы должны быть достаточно совершенными по конструкции, и так размещены на каждой точке водовыдела, чтобы минимальное их количество обеспечивало выполнение планового распределения и экономное использование воды при проведении поливов.

Решение этой задачи возложено на организации и ведомства, занимающихся водным хозяйством. Каждый год, с председателями дехканских хозяйств АВП разных районов, на основе проектной деятельности, проводятся семинары курсы и другие обучающие мероприятия по измерению расходов воды, что важно для орошаемых земель, в целях предотвращения заболачивания и ухудшения состояние мелиоративных земель, снижения урожайности и отрицательное влияние на экологию окружающей среды.

В сложившейся ситуации, распределение мелиоративных земель 100 гектаров земли приходится на 120-200 фермерских хозяйств, и каждое из них должно иметь водомерные устройства. Учитывая текущие условия рынка, большинство из них не имеют доступа к водомерным устройствам, которые являются важной частью водопользования и водораспределения.

Для обеспечения нормальной деятельности дехканских хозяйств, необходимо вести учёт подаваемой потребителям воды, а также расходов воды в отдельных мелиоративных элементах, особенно в вводных бороздах. В условиях сельскохозяйственного водообеспечения целесообразно применять скоростные водомеры. Водомеры, применяемые в настоящее время для измерения расходов воды, можно подразделить на три основные группы: механические, к которым относятся объемные, скоростные и отчасти порционные водомеры; водомеры с сужающими устройствами, к которым относятся водомеры с диафрагмами, соплами и трубками Вентури, и, водомеры, основанные на новых принципах измерения - индукционные (электромагнитные), ультразвуковые и т. п.[1].

При эксплуатации поливных систем часто возникает необходимость кратковременных замеров расходов воды на действующих вводных бороздах, где водомеров не имеется. Установка, для этой цели, скоростных водомеров, или водомеров с сужающими устройствами неизбежно связана с прекращением на некоторое время подачи воды по водосливам, что по условиям эксплуатации бывает затруднительно, а иногда и невозможно. Кроме того, это требует значительных денежных затрат, в том числе при их помощи осуществляется учет воды, который должен удовлетворять следующие требования:

- Достаточная пропускная способность (расчетная) при минимально-возможных размерах устройства, без нарушения нормального режима работы;
- Возможность одновременного регулирования и учета при водораспределении. Точность учета $\pm 4\%$;
- Возможность стандартизации сооружений, путем применения сборных конструкций;
- Простота конструкций, долговечность и удобство в эксплуатации.

Устройство водомера с фронтальным водоприемником на орошаемых полях распределяется по схеме, рисунок 1.

Из схемы точки распределения водомера на орошаемых полях (Рис 1) видно, что устройство не только можно установить на вводных бороздах и, в случае проведения испытаний, а также его можно использовать при определении расходов воды выводных борозд (перед попаданием воды в сбросной канал).

Для указанных целей, целесообразно использовать так называемые переносные водомеры с фронтальными водоприемниками. Эти водомеры также можно использовать для скоростного измерения расходов нисходящих родников без прекращения подачи воды в транспортирующие водоводы.

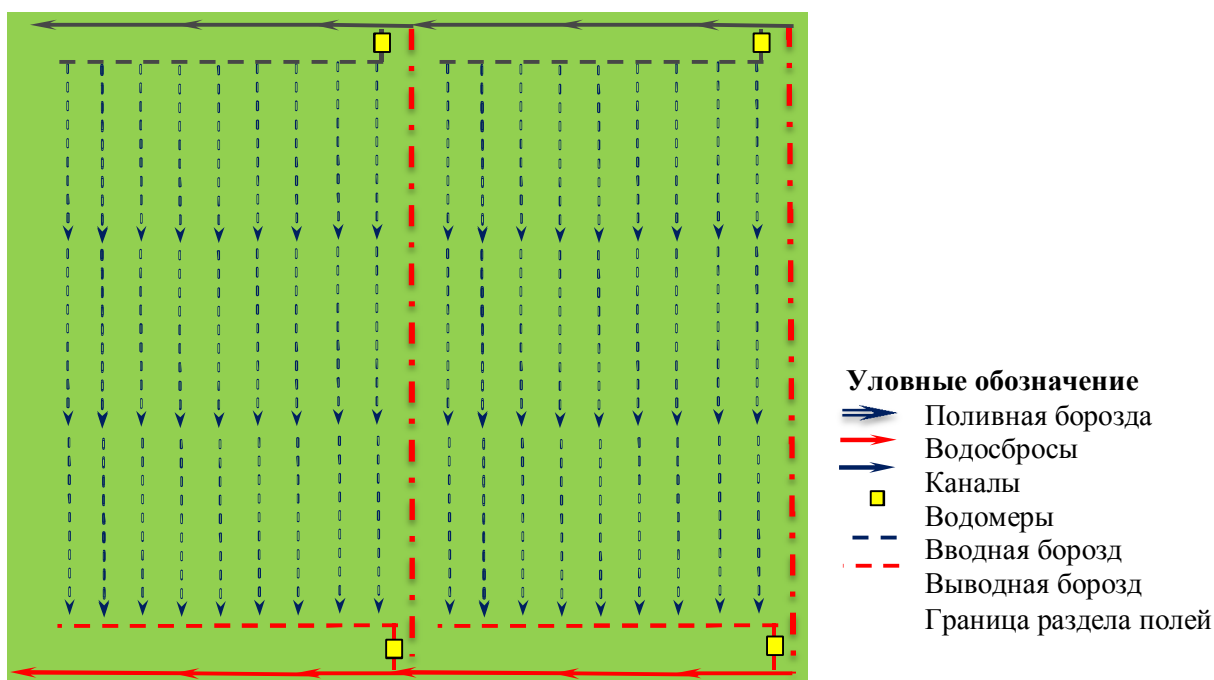

Рис 1. Схема распределения водомера

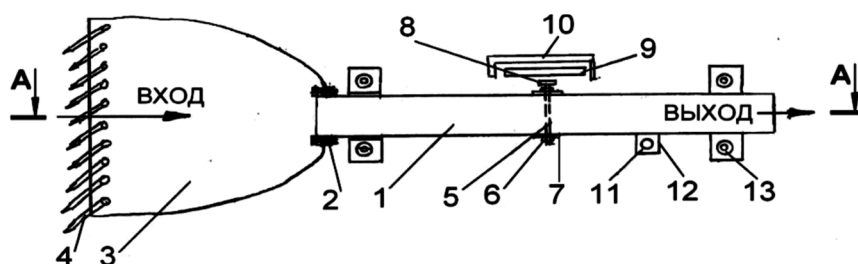
Нами изобретен водомер с фронтальным водоприемником (№ТЈ590 по заявке №1200736, 11 июля 2012 года). Независимо от площади поля и параметров вводных борозд, он работает и его можно использовать в следующих целях:

- измерять расход воды в вводных и выводных бороздах поливных полей;
- измерять расход воды горных ручьев и родников;
- измерять расход воды, в качестве инструмента, в лабораторных условиях, при обучении студентов специальности гидромелиорации;
- измерять температуру воды при определении расхода воды.

Изобретенный водомер с фронтальным раскрываем, искусственным водосборником имеет форму совка, состоит из водонепроницаемого материала и прикрепляется посредством гвоздей к руслу (рис 2).

Водомер состоит из трубчатого корпуса 1 квадратного сечения. К нему посредством хомута 2 присоединен водоприемник 3 в виде полусферического совка, обтянутого водонепроницаемым материалом, в другой части которого жестко прикреплены гвоздевые шпоры 4, под наклоном. В средней части корпуса 1, при помощи гайки 6 и шайбы 7, шарнирно вмонтирована прямоугольная заслонка 5 с осью. К корпусу 1 прикреплен прибор для измерения расхода жидкости, который содержит: стрелку 8, прикрепленную к оси заслонки 5; шкалу измерения 9 и кожух 10. К корпусу 1 вертикально вмонтирован термометр 11, установленный в Г-образной трубке 12. Стояк 13, в виде прямолинейного стержня с резьбовой частью, прикреплен к другому концу корпуса 1, противоположному водоприемнику 3 (Рис 2).

В водосборнике вода собирается и при достижении определённого уровня поступает в рабочую камеру водомера. Рабочая камера состоит из следующих частей: корпуса, заслонки (прямоугольной двигающейся плоскости), регулировочной ножки, указательной стрелки со шкалой. Измерение расхода этим водомером упрощается тем, что он имеет прямоугольное сечение со сторонами равными 10см. и длиной 100см. Вода протекая касается заслонки, заслонка приходит в движение и отклоняется на некоторый угол, который фиксируется на шкале указательной стрелкой. Таким образом, для различных уклонов расположения корпуса водомера, определяется скорость движения воды.

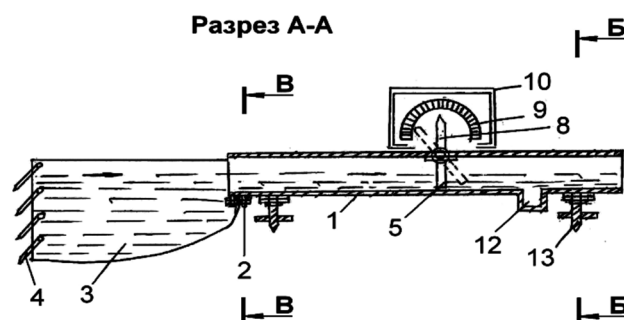

Рис 2. Переносной водомер с фронтальным водоприемником

1-корпус водомера; 2- хомут; 3- фланговый водоприемник; 4- гвозди; 5- прямоугольная заслонка; 6- гайки; 7- шайбы; 8- указательная стрелка; 9- шкала измерения; 10- кожух; 11- термометр; 12- Г образная трубка; 13- стояк.

Определив скорость течения воды, при известных размерах и уклоне корпуса водомера, можно вычислить и расход воды. В приборе установлен также термометр, предназначенный для измерения температуры воды. Точность определения расхода воды в данном устройстве было установлено по гидравлическим расчетам, в лабораторных условиях тарировано, а также в полевых условиях проводилось испытание.

Согласно гидравлических расчетов были установлены следующие значимости параметров устройства (см. рис 2). В зависимости изменения уклона, дно русла устройства при 1° , изменяется в процентном отношении 1,7, в таком случае уклон равняется 0,0176, при 2° наблюдается изменение до 3,49%, а уклон составляет 0,0350, при 3° изменение составляет 5,24%, а уклон равняется 0,0525, и при 4° процент изменение составляет 6,99%, а уклон равен 0,0700. Так, в зависимости от изменения уклона и уровня воды, расход воды рассчитывается следующим образом (см. рис 3.).

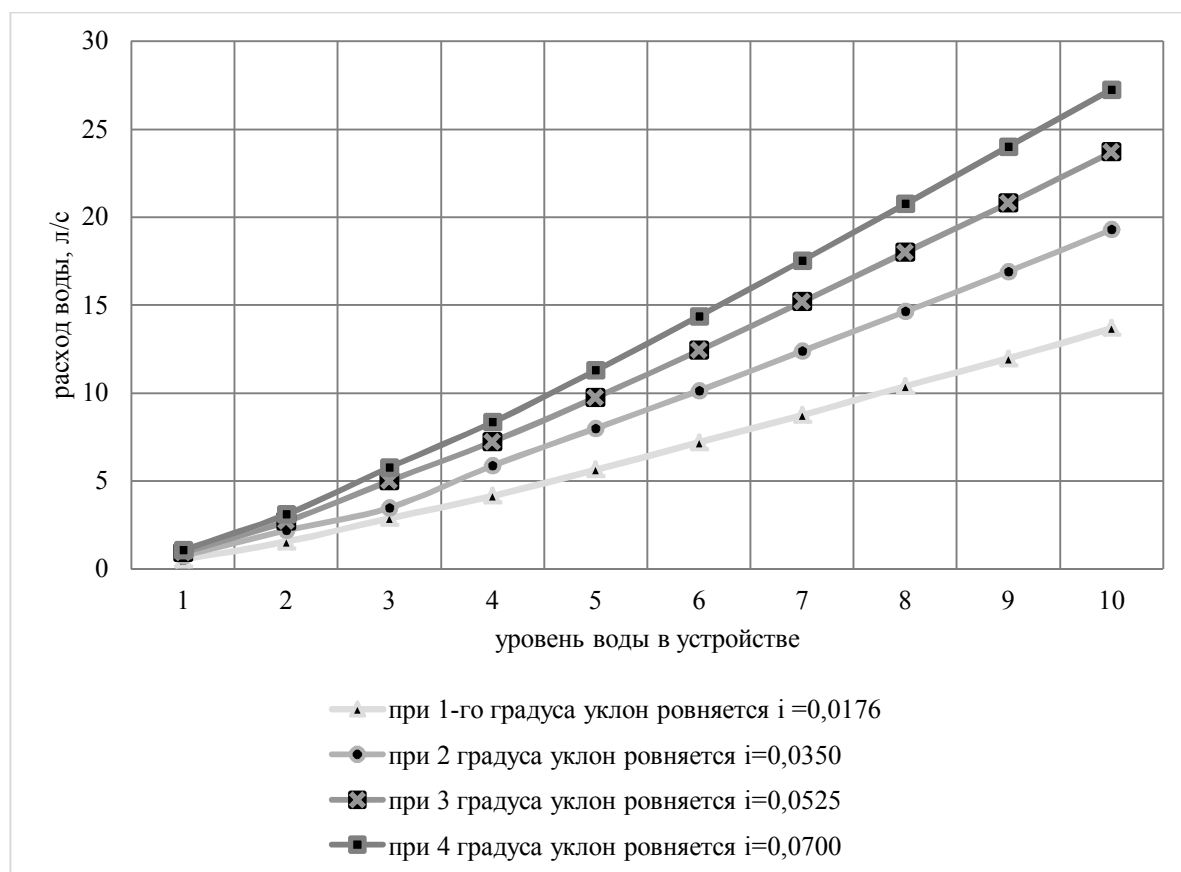

Рис 3. Зависимости расхода воды от уклона и уровня в устройстве

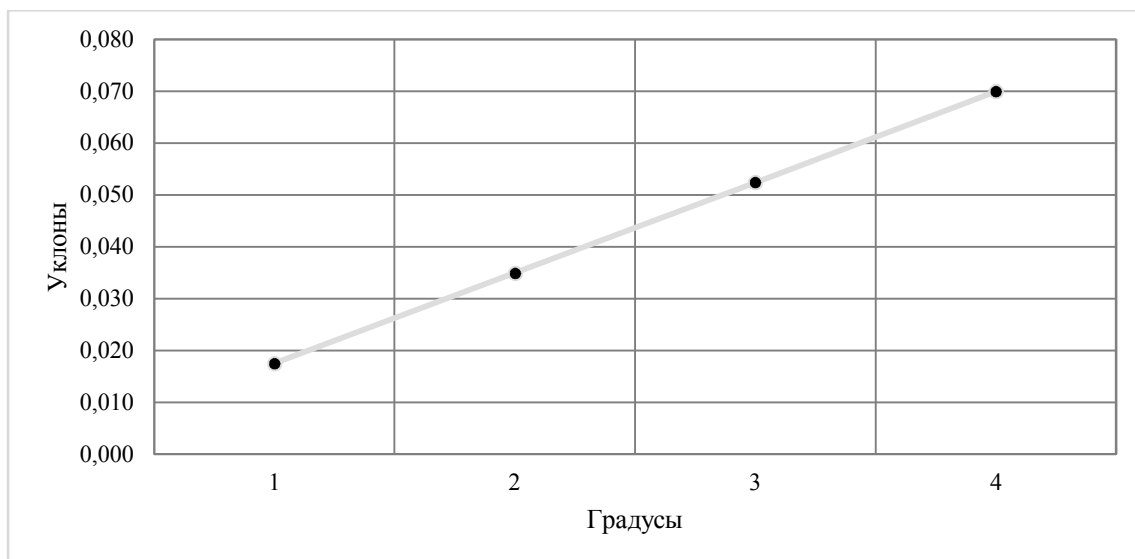

Рис 4. Зависимости уклона от градуса уложения в русло водомера

Из рисунках 3 и 4 видно, что в зависимости от уровня воды и уклона, в водомерном устройстве, например, при 6 см высоты уровня при $i=1^0=0,0176$ расход равняется 7,20л/с; при $i=2^0=0,0350$ расход равняется 10,14л/с; $i=3^0=0,0525$ расход равен 12,42л/с и $i=4^0=0,0700$ расход равен 14,37л/с. Расчет для других уровней воды в водомерном устройстве, более подробно можно наблюдать в следующей таблице (Рис 5).

Таблица 1.

Расход нисходящего родника, при известных размерах корпуса водомера и заданных значениях наполнения и уклона его, вычисляется по известным формулам гидравлики

и умноженное, вычисляется по известным формулам гидравлики													
h см	b см	ω=bx a см²	χ = $\frac{b}{a}$ + 2h см	см	C= $\frac{1}{n}R^{\frac{1}{6}}$ см ^{0.5} / с	i=1 ⁰ =0,0176		i=2 ⁰ =0,0350		i=3 ⁰ =0,0525		i=4 ⁰ =0,0700	
						С см/с	л/с	С см/с	л/с	С см/с	л/с	С см/с	л/с
1	10	10.00	12.00	0.8 3	44.9 2	54.0	0.54	76.0	0.76	94.0	0.94	108. 0	1.08
2	10	20.00	14.00	1.4 3	49.2 0	78.0	1.56	110.0	2.20	135. 0	2.70	155. 0	3.11
3	10	30.00	16.00	1.9 7	51.9 0	96.0	2.88	116.0	3.48	167. 0	5.01	193. 0	5.78
4	10	40.00	18.00	2.2 2	52.9 5	104.0	4.16	147.0	5.88	181. 0	7.24	209. 0	8.34
5	10	50.00	20.00	2.5 0	54.0 1	113.0	5.65	160.0	8.00	195. 0	9.75	226. 0	11.30
6	10	60.00	22.00	2.7 3	54.8 1	120.0	7.20	169.0	10.14	207. 0	12.42	239. 0	14.37
7	10	70.00	24.00	2.9 2	55.4 3	125.0	8.75	177.0	12.39	217. 0	15.19	250. 0	17.53
8	10	80.00	26.00	3.0 8	55.9 2	130.0	10.40	183.0	14.64	225. 0	18.00	259. 0	20.76
9	10	90.00	28.00	3.2 1	56.3 1	133.0	11.97	188.0	16.92	231. 0	20.79	268. 0	24.01
10	10	100.0 0	30.00	3.3 3	56.6 6	137.0	13.70	193.0	19.30	237. 0	23.70	273. 0	27.25

Выводы:

Учитывая требования стандартов и нормативов, изобретенный водомер полностью соответствует им. Лёгкость конструкции водомера позволит свободно перемещать его от одной к другой точке измерения. Также, в экономическом отношении, устройство для всех пользователей доступно.

Параметры конструкции водомера, в зависимости от требуемого расхода воды и условий измерения, можно изменять и сделать их подходящими к требованиям.

После тарирования и проведённых испытаний в лабораторных и полевых условиях, со стороны авторов, данное водомерное устройство, с новым видом конструкции, совершенствуется.

Литература

1. Особенности орошения сельскохозяйственных культур: полив по бороздам, контурное орошение и полив дождеванием- ФАО, Бишкек-2018. - С-37
2. Пулатов Я.Э., Нурматов Н.К., Аминджанов М.А. Руководство по водоучету на гидромелиоративных системах и для гидрометров ассоциаций водопользователей.»НПО «ТаджикНИИГиМ- Душанбе,2005. - С- 56

АННОТАЦИЯ

ИСТИФОДАИ ОБЧЕНКУНАКИ САЙЁР БО ОБҚАБУЛКУНАК ҲАНГОМИ ОБМОНИИ ЗИРОАТҲОИ КИШОВАРЗӢ

Мақсади ин мақола ин мувофиқакунии обченкунаки навихтироъшуда бо обқабулкунак ҳангоми обмонии ҷӯякии зироатҳои кишоварзӣ мебошад. Асбоби мазкурро метавон барои муайян кардани масрафи оби рӯдҳо ва чашмаҳои масрафашон то 23 л/с истифода бурд.

ANNOTATION

APPLICATION OF A PORTABLE WATER METER WITH A FRONT WATER RECEIVER IN AGRIVING OF AGRICULTURAL CROPS

The purpose of this article is to adapt the invented new water meter with a frontal water intake using the methodology of furrow irrigation of crops. In addition, you can use when measuring the flow of water mountain streams and springs with a flow rate of less than 23 l/s.

Key words: *water meter, water consumption, watering, degree, slope, crops.*

ИҚТИСОДИЁТ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ

ЭКОНОМИКА АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА

ECONOMICS IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

ТДУ 330.354

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ШАКЛҲОИ ОН ДАР КАС

Шарипов З. Р.– профессори ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Толибов Р.Ш.– ассистенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Вожаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, содирот, иқтидори истеҳсолии рақобати озод, демография, ҳавасмандгардонӣ, рақобатпазирӣ, рушди минтақавӣ, тазими иқтисодӣ.

Таснифоти сармоягузорӣ дар асоси меъёрҳои анҷом дода мешавад, ки имкон медиҳад сармоягузорию аз рӯи аломати таснифоти гурӯҳ ба таври яхела муттаҳид намояд. Таҳлили равишҳои мавҷудаи таснифоти сармоягузорӣ, ба андешаи мо, ҳам аз ҷиҳати назария, ҳам аз нуқтаи назари субъекти аниқӣ хоҷагидорӣ, яъне, амалияи ғоидоовар мебошад.

Таҳқиқоти дар доираи қори диссертатсионӣ гузарондаи мо нишон медиҳад, ки тибқи таҳлили адабиёти илмӣ иқтисодии ватанӣ, Россия ва дигар мамлакатҳои хориҷӣ таснифоти нисбатан маҷмӯии сармоягузорӣ дар қорҳои донишмандон И.А. Бланка [1], ҳамчунин таснифоти ба ин монанд дар қори М.И. Книш ва дигарон [4] ба назар мерасад. Муаллифони зикршуда таснифоти сармоягузорию дар асоси аломатҳои зерин гузарондаанд: аз рӯи объектҳои маблағгузорӣ; аз рӯи хусусияти иштирок дар сармоягузорӣ; аз рӯи шаклҳои молиягии захираҳои сармоягузорӣ; аз рӯи аломати минтақавӣ.

Сармоягузориҳои воқеӣ дар қорҳои В.В. Шеремет [5] ва М.И. Книш ва дигарон тасниф карда шудаанд [4]. Ин муаллифон вобаста ба мақсадҳои сармоягузорию воқеӣ онҳоро чунин ҷудо намудаанд:

- сармоягузорию, ки барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти худӣ муайян карда шудааст. Ба ин гурӯҳ сармоягузорӣ оид ба иваз кардани таҷҳизот, навунонии фондҳои асосӣ, омӯзиши ҳаёати қорию худ дохил мешаванд;

- сармоягузорӣ барои васеъ намудани истеҳсолоти худӣ. Вазифаи чунин намуди сармоягузорӣ аз васеъ намудани имкониятҳои истеҳсоли маҳсулот барои бозорҳои пеш ташаккулёфта дар доираи истеҳсолоти аллакай мавҷуда иборат аст;

- сармоягузорӣ барои ташкили истеҳсолоти нави худӣ ё истифодаи технологияҳои нав дар истеҳсолоти худӣ. Ин гурӯҳ сармоягузорӣ дар ташкили қорхонаҳои нав, азнавсозии қорхонаҳои пешина бо мақсади дар онҳо ба роҳ мондани маҳсулоти нав, ё ба вуҷуд овардани бозорҳои нави фурӯшро дар бар мегирад;

- сармоягузорӣ бо мақсади таъмини талаботи мақомоти давлатии идора. Чунин намуди сармоягузорӣ ҳамон вақт зарур мешавад, ки қорхона дар рӯ ба рӯи таъмин намудани талаботи ҳукумат дар бобати ё иҷрои стандартҳои иқтисодӣ ё бехатарӣ мемонад.

Профессор Игонин Л.Л. дар китоби худ таснифоти нисбатан муфассали сармоягузорию аз рӯи аломатҳои гуногун овардааст [3] (ҷадв. 1).

Ҷадвали 1.

Таснифоти шаклҳои сармоягузорӣ

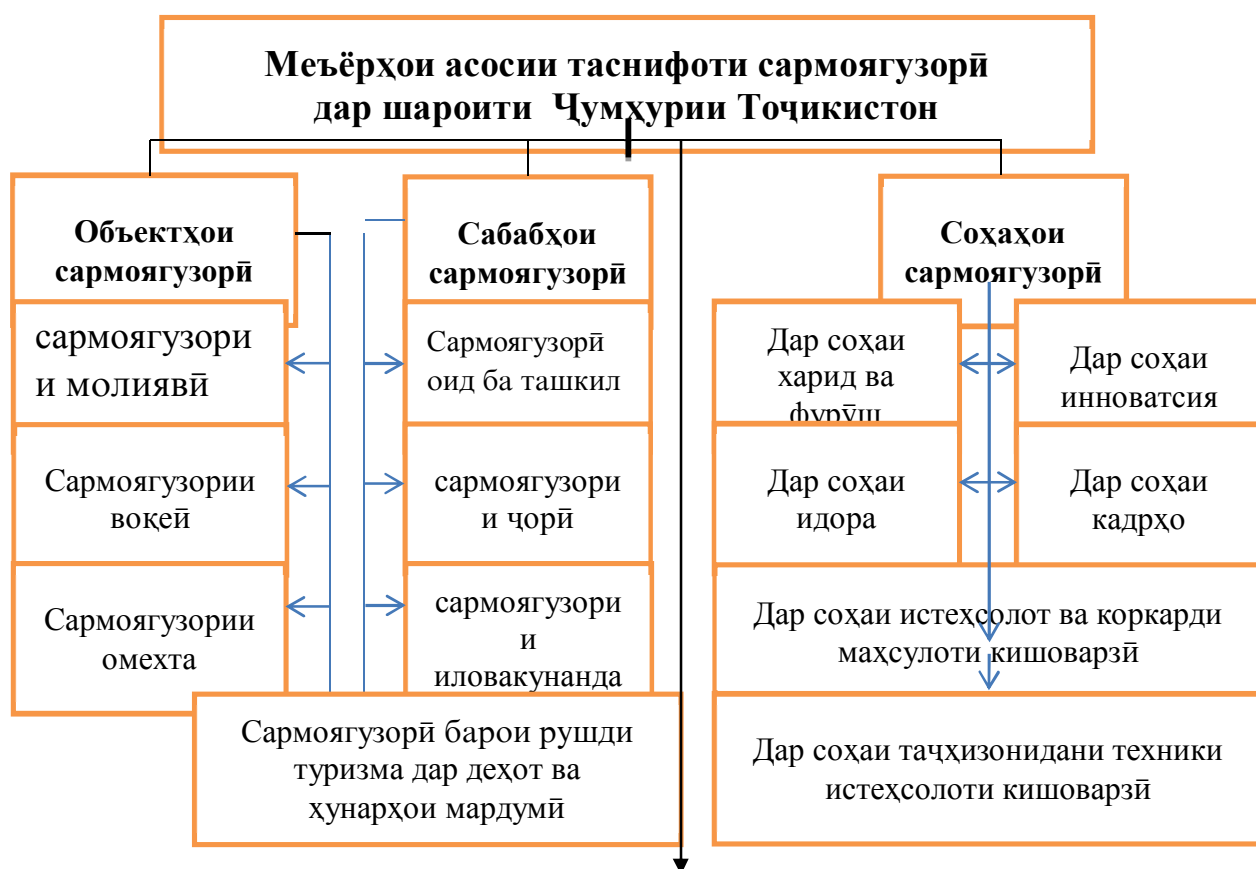
Аломатҳои таснифотӣ	Шаклҳои сармоягузорӣ
Аз рӯи объектҳои маблағгузорӣ	Сармоягузориҳои воқеӣ Сармоягузориҳои молиявӣ
Аз рӯи муҳлати маблағгузорӣ	Сармоягузориҳои кӯтоҳмуддат Сармоягузориҳои миёнамуҳлат Сармоягузориҳои дарозмуҳлат
Аз рӯи мақсадҳои сармоягузорӣ	Сармоягузориҳои бевосита Сармоягузориҳои портфелӣ
Аз рӯи соҳаи маблағгузорӣ	Сармоягузориҳои истеҳсоли Сармоягузориҳои ғайриистеҳсоли

Аз рӯйи шаклҳои моликият барои захираҳои сармоягузорӣ	Сармоягузориҳои хусусӣ Сармоягузориҳои давлатӣ Сармоягузориҳои хориҷӣ Сармоягузориҳои омехта
Аз рӯйи минтақаҳо	Сармоягузориҳо дар дохили мамлакат Сармоягузориҳо дар хориҷа
Аз рӯйи хатарҳо	Сармоягузориҳои агрессивӣ Сармоягузориҳои бозътидол Сармоягузориҳои консервативӣ

Ҳамин тавр, донишмандони рус шаклҳои сармоягузорию аз рӯйи 7 аломат тасниф кардаанд. Он шаклҳои сармоягузорию аз рӯйи хатарҳо ҳамчун агрессивӣ, бозътидол ва консервативӣ дар бар мегирад.

Дар таснифоти сармоягузорӣ дар адабиёти илмӣ хориҷӣ равиши андак дигар ба чашм мерасад. Чунин равиш бо шумораи зиёди аломатҳои таснифот фарқ мекунад.

Таснифоти сармоягузорӣ дар асоси меёрҳои дувумдараҷа дар қорҳои Блех Ю. ва Гетсе У. вомерхӯранд [2]. Баъди омӯзиш ва баррасии таснифоти анҷомдодаи донишмандони мазкур схемаи зерини меёрҳои асосии таснифоти сармоягузорию дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод мекунем (расми 1).

Расми. 1. Меёрҳои асосии таснифоти сармоягузорӣ

Аз расм дида мешавад, ки сармоягузорӣ аз рӯйи чанд аломат тасниф карда шудааст. Баъди омӯзиши ин аломатҳо мо ба схемаи меёрҳо самтҳои нави гузаштани сармояро дохил намудем. Ба он сармоягузорӣ барои рушди туризм дар маҳалҳои деҳотӣ ва хунароҳои мардумӣ дохил мешавад. Ҳоло сиёсати ҳукумати мамлакатаи мо ба рушди самтҳои зикршуда равона шудааст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар баромадҳои худ борҳо қайд кардаанд, ки дар ҷумҳурии мо барои рушди туризм тамоми шароитҳо муҳайё карда шудаанд. Баробари ин, ногуфта намонад, ки ҳадафи асосӣ ва ниҳонии давлати мо рушди маҳалҳои деҳот, ба шаҳр наздик қардани сатҳи зиндагии мардуми деҳот мебошад.

Чӣ тавре ки маълум аст, дар шароити бозор сармоягузорӣ яке аз омилҳои асосии таъмини рушди иқтисодии хоҷагии деҳоти мамлакат, баландбардории сифати зиндагии мардуми деҳот, азнавсозии пойгоҳи техникий ва технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад.

Ҳамчунин, ҷаззобияти сармоягузорӣ омили муҳимми фаъолгардии кори сармоягузорӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Ҳангоми арзёбии ҷаззобияти сармоягузорию сектори аграрӣ дар навбати аввал махсусияти истеҳсолоти кишоварзӣ, ҳолати иқтисодии соҳа, инчунин, сатҳ ва самаранокии дастгирии давлатӣ ба ҳисоб гирифта мешавад.

Усулҳои асосии ҳавасмандгардонии фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза инҳо мебошанд:

- рушди низоми кафолати давлатӣ ба сармоягузoron (барои мисол тавассути ташкили фондҳои кафолатнок ва гаравӣ);

- рушди низоми суғуртаи сармоягузорӣ;

- ба сармоягузoron пешниҳод намудани имтиёзҳои бештари андозӣ;

- ташкили минтақаҳои озои иқтисодӣ дар минтақаҳои гуногуни сарҳадии мамлакат.

Агар ду усули аввала аз бисёр ҷиҳат бо танзими сармоягузорӣ дар сатҳи давлатӣ алоқаманд бошанд ва муҳлати зиёд дар ҷумҳурий дар марҳалаи аввалияи рушд қарор доштанд, истифодаи сиёсати ҳавасмандгардонии андозӣ бошад, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар амал мавриди истифода аст ва натиҷаҳои мусбат ба бор овардааст. Вазъи андозӣ яке аз омилҳои асосии таъсиррасонанда ба фаъолмандии сармоягузорӣ ҳам дар байни сарҳадомони ватанӣ ва ҳам хориҷа ба ҳисоб меравад.

Субъектҳои хоҷагидорӣ ҷаззобияти сармоягузорию бо иҷрои як- вақтаи се шарт алоқаманд медонанд:

- таъйир наёфтани қонунгузориҳо;

- дастрасии иттилоот дар бораи сиёсати минтақавии иқтисодӣ;

- пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ.

Асоси қараёни устувори сармоягузорию хориҷаро ба иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон тезонидани равандҳои сармоягузорӣ дар соҳаҳои маҷмӯи агросаноатӣ ташкил дод. Он аз тақмили пойгоҳи қонунгузорӣ, ташаккул ва гузарондани сиёсати фаъолонаи сармоягузорӣ, ба вуҷуд овардани фазои мусоиди андозӣ иборат аст.

Самти муҳимтарини сиёсати давлатии иқтисодӣ **рушди сармоягузорӣ** ба ҳисоб меравад. Мазмуни он аз фаъолгардонии амалкарди сармоягузорию агентҳои иқтисодӣ дар сатҳҳои миллӣ ва минтақавӣ иборат мебошад. Бояд гуфт, ки дар марҳалаи имрӯзаи рушди иқтисоди ҷаҳонӣ пастравии фаъолнокии сармоягузорӣ дар иқтисод барои бисёр мамлакатҳо хос аст. Тибқи ҳисоботи омодакардаи ЮНКТАД раванди эҳёи иқтисоди ҷаҳонӣ аз он ки таҳлилгарон интизор буданд, сусттар идома дорад. Аз ин рӯ, дар шароити имрӯза барои ҷумҳурии мо ҳам вазифаи асосӣ тақмили минбаъдаи чораҳо оид ба рушди сармоягузорӣ ба ҳисоб меравад.

Истифодаи имкониятҳои мусоид барои ҷалби сармоягузорию ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумлаи сиёсати муҳимми сармоягузорию Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад. Ҷумҳурии мо дар соҳаи ислоҳоти иҷтимоию иқтисодии хоҷагидорӣ қомеъҳои назаррас ба даст овардааст. Рушди сармоягузорию мамлакат бо тамоюлҳои гуногунсамти худ фарқ мекунад. Аммо арзёбии раванди сармоягузорӣ, ки дар назари аввал мусбат менамояд, ҳангоми таҳлили нисбатан амиқ бисёр ноҳамвории ва мураккабиҳои ошкор менамояд, ки барои иқтисоди мамлакат нисбатан хатарнок ба ҳисоб мераванд.

Дар байни омилҳои, ки фаъолияти сармоягузорию дар истеҳсоли маҳсулоти истеъмоли халқ ҳавасманд месозад, аҳамияти бештарро ҳиссаи бозор ва мавҷудияти талаботи пардохтпазир ташкил медиҳад. Зеро натиҷаҳои иҷрои сармоягузорӣ ин шаклҳои нав ва афзоиши ҳаҷми маҳсулот ва хизматрасонӣ, баланд шудани сифати онҳо мебошанд. Аз ин рӯ, яке аз шартҳои ҷуброни сармоягузорӣ устуворию талабот ба маҳсулоти мазкур ба ҳисоб меравад.

Хусусияти дигари муҳимми рушди сармоягузорию мамлакат сарчашмаҳои маблағгузорию сармоягузорӣ мебошад. Яке аз аломатҳои самаранокии сиёсати сармоягузорию давлат фаъолиятмандии баланди субъектҳои сектори хусусии иқтисодӣ буда метавонад.

Ҳамин тавр, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсат дар бобати рушди сармоягузорӣ хеле фаъолона ба роҳ монда шудааст. Аммо аз нуқтаи назари натиҷанокӣ ва сифати раванди мазкур мушкилоти ҳалталаб ба назар мерасанд:

Якум, фаъолнокии нисбатан пасти сармоягузорӣ дар байни корхона ва ташкилотҳои шакли хусусии хоҷагидорӣ, ҳиссаи бештари сармоягузорию буҷетӣ дар маблағгузорию гузоришҳои капиталӣ, вобастагии қараёни афзоиши сармоягузорӣ дар иқтисод аз ҳаҷми сармоягузорию буҷетӣ мебошанд.

Дувум, ин аз ҳаҷми ками сармоягузорӣ ба объектҳои моликияти зеҳнӣ ва хароҷот барои корҳои илмӣ таҳқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ иборат аст.

Сеюм, сохтори сармоягузорӣ аз рӯйи самтҳои маблағгузорӣ асосан дорои хусусияти дастгирикунанда дорад, яъне пеш аз ҳама ба дастгирии иқтисдорҳои мавҷуда равона шудааст, ба рушди он бошад, камтар таваҷҷуҳ шудааст.

Чорум, камшавии таъсири омилҳои ҳавасмандкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ дар истеҳсоли маҳсулоти истеъмоли халқ (гардиши савдои чакана, даромади аҳоли).

Панҷум, ҷалби нокифояи сармояи бонкӣ ба раванди сармоягузорӣ.

Шашум, ғасурдашавии баланди фондҳои асосӣ дар бисёр соҳаҳои иқтисод, коэффитсиенти пасти таҷаддуди фондҳо.

Ҳафтум, адами инфрасохтори имрӯзаи ғайрифаъолияти сармоягузорӣ, ки эътибор (бренд)-и соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакатро баланд мебардорад ва барои иҷрои ғайрифаъолияти сармоягузорӣ мусоид мебошад.

Бо назардошти тамоюлҳои имрӯзаи тараққиёт саъю кӯшиши ҳукумати ҷумҳурӣ дар соҳаи рушди сармоягузорӣ барои ҳалли мушкилоти зикршуда баҳри ташкили сохтори самараноки идораи ғайрифаъолияти сармоягузорӣ бояд равона шавад. Он лоиҳа ва барномаҳои ояндадори сармоягузорӣ, механизмҳои ҳавасмандсозии сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ, аз тарафи давлат ғайрифаъолияти дастгирӣ шудани сармоягузорӣ, беҳтаргардонии фазаи сармоягузорӣ ва ба таври ҳозиразамон бо иттилоот таъмин намудани сармоягузориҳо дар бар мегирад.

Адабиёт

1. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент – Киев: МП «ИТЕМ», ЛТД, 1995. – 315 с.
2. Блех Ю., Гетце У. Инвестиционные расчеты. Модели и методы оценки инвестиционных проектов – Калининград: Янтарный сказ, 1997. – 437 с.
3. Игонина Л.Л. Инвестиции. Учебное пособие. Под.ред. д-ра экон. наук, проф. В.А. Слепова – М.: Юрист, 2002. – 480 с.
4. Кныш М.И., Перекатов Б.А., Тютиков Ю.П. Стратегическое планирование инвестиционной деятельности - СПб.: Бизнес-пресса, 1998. – 315 с.
5. Управление инвестициями. Под ред. В.В. Шеремета / М.:Высшая школа, 1998 Т 1, 2. – 416; 512 с.

АННОТАЦИЯ

МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ШАКЛҲОИ ОН ДАР КАС

Дар мақолаи илмӣ мафҳум ва мазмуни иқтисодии сармоя, сармоягузорӣ, шарҳи илмӣ сармоягузорӣ дар адабиёти илмӣ муаллифони хориҷа, таҳлили ақидаи олимони оид ба мафҳум ва моҳияти иқтисодии сармоя ва сармоягузорӣ, нақши сармоя дар рушди иқтисодиёти корхонаҳо, субъектҳои сармоягузорӣ, хусусияти ғайрифаъолияти сармоягузорӣ дар сектори аграрӣ, раванди сармоягузориҳои КАС, вазиғаҳои назарявӣ усули ғайрифаъолияти сармоягузорӣ дар КАС мавриди омӯзиши назарявӣ қарор гирифтааст.

АННОТАЦИЯ

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ИНВЕСТИЦИИ И ИХ ФОРМЫ В АПК

В научной статье расширена экономическая сущность и содержание понятия «инвестиция», «инвестирование», научное обоснование инвестиции в научных трудах отечественных и зарубежных ученых, анализ точки зрения ученых, относительно понятия и экономической сущности «капитал», и капиталовложение, особенности инвестирования в сельском хозяйстве, процесс инвестирования в АПК, научно-методологические методы деятельности инвесторов в АПК.

Ключевые слова : *инвестиции, экспорт, потенциал для свободной конкуренции, демография, стимулы, конкурентоспособность, региональное развитие, экономический рост*

ANNOTATION

THE ECONOMIC VIABILITY INVESTMENT AND THE DEVELOPMENT SYSTEMS OF INVESTMENT IN AGRO-INDUSTRIAL-COMPLEX.

In this scientific article extended about the economic essence and concept of “invest”, “investment”, scientific depreciation investment in scientific works of domestic and foreign scientists, analyses the point in advance scientists on the concept and economic essence of capital expense, investing in AIC, and the scientific and methodological analysis of investors in AIC.

Keywords: *investment, export, potential for free competition, demographics, incentives, competitiveness, regional development, economic growth*

ТДУ 331.101

ТАШКИЛИ ОҚИЛОНА ИСТИФОДАБАРИИ ЗАХИРАҲОИ МЕҲНАТӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАР
Носиров Р., д. и. и ., профессор, Юсуфзода И.У., докторанти (PHD) -ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: *самаранокӣ, истифодабарӣ, захираҳои меҳнатӣ, маҳсулнокии меҳнат, шакли ташкили меҳнат, музди меҳнат, ғайрифаъолияти*

Таъмини рушди босуботи истеҳсолоти кишоварзӣ ва самаранокии он аз бисёр ҷиҳат ба масъалаи ташкили дурусти низоми меҳнат, истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ алоқаманд аст.

Рушди доимӣ ва дар ҷодаи такрористеҳсол ва истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар ҷомеа падидаи мураккаб аст. Далели асосии он, пеш аз ҳама, дар раванди такрористеҳсоли меҳнат, омилҳои иқтисодӣ ва табиӣ, ки бо ҳам алоқаманданд исбот мешаванд (такрористеҳсоли аҳолии заминаи табиӣ ташаккули захираҳои меҳнатӣ мебошад); дуюм, инсон дар ин ҷо на танҳо ҳамчун интиқолгари меҳнат -объекти танзим, балки ҳамчун субъекти танзим, интиқолкунандаи муносибатҳои муайяни иҷтимоӣ ва манфиатҳои муайяни ҷамъияти амал мекунад.

Барои мукаммал гардонидани шахсияти инсон меҳнат роли асосиро мебозад. Шахсони бузург дар ҷодаи илм, маърифат, санъат, адабиёт қуллаҳои баландро дар натиҷаи меҳнати доимӣ ва пурсамар фатҳ намуда сохиб шуданд.

Бояд ёдовар шуд, ки механизми нави иқтисодии фаъолияти хоҷагӣ (худмаблағгузорӣ, худкифӣ, муомилоти бозоргонӣ) демократия дар идоракунии ҳамаҷониба тараққӣ додани омили инсонӣ, шароити мусоидро барои тезонидани тараққиёти иҷтимоӣ- иқтисодии давлат, ҷорӣ намудани шаклҳои пешқадами ташкили меҳнат ва музди онро фароҳам меоранд.

Ташкили оқилонаи низоми меҳнат-ин вазифаи на танҳо корхонаҳо, муассисаҳо, хоҷагӣҳои алоҳида аст, ки бо техникаи ҳозиразамон таҷҳизонида шудаанд, технологияи мусоидро (пешқадамро) истифода мебаранд. Бисёрии ҷорабиниҳои мукаммал гардондашудаи ташкили меҳнат, ки барои хоҷагӣҳои пешқадам маъмуланд, барои дигар хоҷагӣҳое, ки дараҷаи ташкили-техникашон начандон баланд ва мукаммал, пешқадам, прогрессивӣ ҳисобида мешаванд.

Захираҳои меҳнатӣ ҳамчун категорияи нақшавию ҳисобӣ буда, як қисми аҳолии қобилияти меҳнатӣ доштара дар шароити такрористеҳсолӣ қувваи кори мефаҳмонанд. Истифодаи мазмунӣ ин категорияро барои таҳлил муҳокимаи равандҳои демографӣ, шӯғли аҳолии барои натиҷабардорӣ истифода бурдан мумкин аст.

Дар рафти амалигардонии ташкили оқилонаи истифодаи захираҳои меҳнатӣ, ки баландшавии натиҷаҳои ба даст овардашударо таъмин менамояд ва шароити лозима фароҳам меоранд аз инҳо иборат мебошанд, дар ин раванд принципҳои зерин бояд ҳатман риоя карда шаванд:

-Асоснокии илмӣ

-Ҳампайваастагӣ, дар яқоягӣ, маҷмӯӣ

-Оптималӣ

-Самаранокии иқтисодӣ

-Башардӯстӣ

1.Принципи асоснокии илмӣ- Барои ба даст овардани нишондодҳои объективӣ оид ба ташкили меҳнат, таҳлили равандҳои истеҳсолӣ гузаронида мешавад, ки он барои омӯختани дастовардҳои пешқадами коллективҳо равона карда шудааст. Барои амиқтар омӯختани амалиётҳои ҷудогонаи равандҳои истеҳсолӣ усулҳои таҳқиқотӣ ба монанди хронографиякунонии рӯзи корӣ, хронометраж ва ғайраҳо истифода бурда мешаванд, ки меъёри ҳароҷоти меҳнатро илман асоснок менамоянд.

2. Принципи ҳампайвастӣ, дар яқоягӣ ва комплексӣ – ин фаъолияти як вақта, муайяни технологӣ иҷро намудани равандҳои истеҳсолӣ, дар асоси тақсмот ва кооператсияи меҳнат; мукаммал гардондани ташкили равандҳои меҳнатӣ, ҷойҳои корӣ, интиҳоби усулҳои пешқадами истифодаи меҳнат; беҳтар гардондани шароити меҳнат; баланд бардоштани сатҳи таҳассусӣ ва тақмили касбии коргаронро дар бар мегирад.

Ҳар яке аз омилҳои овардашуда талаботи ташкилӣ, технологӣ, техникӣ ва ғайраро бояд дар мадди назар гиранд, онро истифода баранд, тақмил диҳад, то ки принципи гузошташуда амалӣ гардад.

3. Принципи оптималӣ баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат аз ҷорӣ кардани варианти беҳтарини интиҳобшудаи ташкили равандҳои меҳнатӣ ва таъмини оқилонаи истифодаи меҳнат, ки ба дастовардҳои илм ва таҷрибаи пешқадам, тавсияҳо мувофиқат намояд ки дар натиҷа миқдор ва ҳудуди муайяни самаранокиро таъмин карда тавонад.

4. Самаранокии иқтисодӣ принсипе мебошад, ки барои ба натиҷаи беҳтарини ниҳой расидан ва амалӣ намудан ташкили меҳнат мусоидат менамояд.

Кор карда баромадани ҳар як ҷорабиниҳои ташкилӣ илмӣ меҳнатро бо рақамҳои аниқӣ иқтисодӣ ва самаранокии онро то ҷорӣ намудани он дар объекти истеҳсолӣ ва баъди он бояд асоснок карда шаванд. Ба ғайри он таъсири ба натиҷае, ки барои беҳтар шудани ҳолати иҷтимоии коргар, ба мисоли беҳтар ва хубтар шудани шароити меҳнат, вазъи дохилии коллективи меҳнатиро дар бар мегирад, иборат мебошад.

5. Башардӯстӣ принсипи дигаре, ки ба самаранокии натиҷаи ниҳойи меҳнат, баланд бардоштани маҳсулнокии он таъсир мерасонад ин амали намудани ҳолати башардӯстӣ дар коллективи меҳнатӣ, истеҳсолот, хоҷагӣ мебошад.

Башардӯстӣ ин принсипи беҳтарине мебошад, ки инсонро маърифатнок ва ғамхор тарбия менамояд ва нигоҳ доштани талаботи бехатарии ҳаёт, баланд бардоштани мазмунӣ меҳнат, дараҷаи зехнии коргар, паст

намудани сатҳи меҳнати вазнини ҷисмонии онро таъмин менамояд. Ва ба маънои том инсонро бо якдигар ҳамчун дӯсту бародар амалӣ менамояд, ривоч ва равнақ медиҳад, то ки ҷомеа меҳрубон, ҳалим, хоксор ва дар қуллаи баланди табиат ҷой дошта, дараҷаи беҳтарини иқтисодӣ-иҷтимоиро ғатҳ намояд.

Принсипҳои пешниҳодшуда оид ба ташкили оқилонаи меҳнат, дар якҷоягӣ як системаи мукамалро нишон медиҳад, вале ҳар яки онро бе якдигар, яъне дар алоҳидагӣ дуруст дарк намудан, фаҳмидан ва самаранок истифода бурда ба натиҷаи дилхоҳ ноил шудан имконнопазир аст. Аз ин лиҳоз онҳоро дар якҷоягӣ, пайваста ва доимо амалӣ намудан лозим аст, зеро ҳар яки онҳо хусусиятҳои хос дошта бе назар дошти якдигар пурра ба натиҷаи дилхоҳ расидан ташкили оқилонаи меҳнат- балаед бардоштани ҳосилнокии меҳнат ғайриимкон аст.

Чуноне, ки маълум аст ташкили истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар кишоварзӣ хусусиятҳои ба худ хос доранд. Дар соҳаҳои мухталифи кишоварзӣ барои ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ аз истеҳсолот, ки он аз равандҳои алоҳидаи гуногун, аз ҷиҳати биологӣ, техникӣ ва ташкилӣ- иқтисодӣ иборат мебошанд, бояд ҳатман ба назар гирифта шаванд.

Равандҳои истеҳсолӣ дар маҷмӯъ аз се унсури асосӣ иборат буда, якҷоя намудан ва истифодаи онҳо санъати баланди ташкили меҳнатро талаб менамояд, ки дар натиҷа он маҳсулоте ба даст меояд, ки арзиши хосеро дорост. Барои онро амалӣ намудан ҳатман масъалаи омӯзиши коргарро барои доро шудан ба касб, ихтисос ва дониши муайян ҳатман ба миён меояд, чунки бе онҳо самаранокии натиҷаи ниҳии меҳнат, маҳсулнокии он расидан душвор аст.

Унсурҳои зеринро олимони чунин муаррифӣ намуданд: инсон, предмети меҳнат, олооти меҳнат, оқилона якҷоя намудани онҳо ин мақсади ҳар як инсон ва дар маҷмӯъ ҷомеа мебошад, ки самаранокиро таъмин менамояд. Бе воситаҳои меҳнат раванди истеҳсолот мазмун надорад, чуноне ки бе меҳнати инсон низ чизе ба даст намеояд. Танҳо меҳнат воситаҳои истеҳсолотро ба кор дароварда, ба амалӣ гаштани мақсади инсон мусоидат мекунад. Бинробар ин меҳнат на танҳо сарчашмаи боигарӣ, инчунин шартҳои зарурии ҳаёти инсонӣ буда, мавқеи ҷамъиятӣ доштани онро исбот менамояд.

Мавҷудияти зиёди захираҳои меҳнатӣ дар деҳот ва шаҳракҳои хурд водор месозад, ки дигар соҳаҳои мутаносибан бузургии хоҷагии халқро ба монанди саноат инкишоф дода, ба ғайри он инфрасохтори иҷтимоиро чун ташкилотҳо, шабакаҳо, муассисаҳои маданият маиширо бунёд ва васеъ намоем, то ки захираҳои меҳнатӣ ҷойҳои кори нав ва доираи фаъолияти меҳнатӣ ҷалб намоем.

Барои амалӣ намудани ҳолати аҳолие, ки машғул мебошанд ва дар сохтори хоҷагии халқи вилояти Суғд фаъолият доранд онро дар ҷадвали 1 таҳлил менамоем.

Ҷадвали 1.

Шумораи миёнаи солони кормандон аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар вилояти Суғд (ҳаз. нафар)

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Дар ҳамаи намудҳои фаъолият	393,9	401,5	402,0	401,9	402,7	408,2
2	Бахши воқеӣ аз он ҷумла:	258,1	261,7	256,5	254,5	255,4	258,8
2,1	Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	215,5	220,3	216,2	215,7	217,0	219,6
2,2	Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ	7,5	5,5	7,6	6,9	7,6	8,8
2,3	Саноати коркард	25,3	26,7	23,3	23,1	22,1	21,6
2,4	Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	5,2	4,9	4,8	4,6	4,3	4,2
2,5	Сохтмон	4,6	4,3	4,5	4,1	4,4	4,5
3	Бахши хизматрасонӣ	135,8	139,8	145,5	147,4	147,3	149,4
3,1	Маориф	64,3	65,2	68,0	70,2	70,0	71,3
3,2	Тандурусти ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ	30,6	31,0	32,3	33,5	34,5	35,0

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали 1 бармеояд, 70% дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ, 30% дар соҳаҳои хизматрасонии ғайриистеҳсолӣ (маориф, илм, маданият, санъат, тандурустӣ, хоҷагии коммуналӣ ва ғайра) банд мебошанд. Агар дар соли 2013 65,5 % аҳоли дар соҳаи истеҳсолоти моддӣ машғул бошанд, пас дар соли 2018 ин нишондиҳанда ба 63,4% расидааст. Дар соҳаҳои ғайриистеҳсолии бахши хизматрасонӣ, иштироки онҳо баръакс аз 34,5% то 36,6% боло рафтааст.

Афзоиши кормандони соҳаи хизматрасони асосан дар маориф аз 16,3% соли 2013 то 17,5%, дар соли 2018 тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ мутаносибан аз 7,8% то 8,6% амалӣ гаштаанд. Агар ҳолати бахши воқеиро назар намоем, онҳо нишон медиҳанд, ки шумораи коргарони дар бахши истеҳсолӣ, дар ҳамаи намудҳои фаъолият агар 63,4% ва соҳаи кишоварзӣ 54,7% онро ишғол менамояд. Бахше, ки асосан истеҳсолот мебошад дар он қисми соҳаи кишоварзӣ, агар дар соли 2013 83,5% ташкил диҳад пас соли 2018 он ба 84,8% расидааст, яъне он 1,3% афзоиш ёфтааст. Ба фикри мо афзоиши миқдори коргарони ин соҳа шаҳодаи он аст, ки бахши мазкур сол аз сол мавқеи ҳудро пурқувват намуда, барои бештар ҷалби захираҳои меҳнатӣ, кӯшиш намуда истодааст, чунки ин соҳа дар тамоми давлатҳои ҷаҳон мавқеи хосеро ишғол намуда, аҳолиро бо озуқа ва саноатро бо ашиёи хом таъмин менамояд. Ва ҷумҳурии мо низ барои рушди он кӯшиш ва ғайратро сол аз сол зиёд намуда истодааст.

Аз ин бармеояд, ки асоси қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъиятро захираҳои меҳнатӣ ташкил мекунад. Барои ҳамин ҳам он ҷамъияте, ки барои самаранок истифода бурдан ва таъмини такрористеҳсолкунии васеъро амалӣ ва мукамал гардонидани сатҳи дониши касбӣ, маърифати техникаи захираҳои меҳнатӣ диққати аввалиндараҷа медиҳад, бештар тарраққӣ мекунад. Яъне аз омилиҳои таъсиркунанда, ки ба шугли аҳоли таъсир мерасонанд ва онро ифода менамояд, ба фикри мо ин ҳавасмандии модӣ мебошад.

Ҷадвали 2.

Музди миёнаи ҳармоҳаи номиналии моҳонаи пардохтшудаи кори кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо аз рӯи соҳаҳои иқтисодӣ сомонӣ

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1	Ҳамаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ	552,82	645,72	696,80	774,23	1012,87	1072,28
2	Бахши воқеӣ	452,85	516,47	612,28	746,86	1342,07	1468,30
3	Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	225,40	244,59	242,17	274,94	531,85	544,43
4	Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ	1536,94	1628,34	1879,41	2169,78	2477,12	2649,46
5	Саноати коркард	624,56	890,60	1127,82	1381,39	1527,85	1640,86
6	Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	931,17	981,41	1034,19	1041,93	1204,64	1282,76
7	Сохтмон	1387,85	1859,00	1899,03	1766,79	1442,22	1570,34
8	Бахши хизматрасонӣ	633,01	745,52	752,58	790,35	906,19	943,97
9	Маориф	528,33	622,35	618,55	677,49	796,24	830,76
10	Тандурусти ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ	589,97	674,78	666,34	731,98	813,17	837,10

Агар ба рақамҳои ҷадвали 2 назар кунем маълум мегардад, ки музди меҳнати моҳонаи миёнаи ҳамаи коргарони соҳаҳои хоҷагии халқӣ вилояти суғд дар солҳои таҳлили аз 552,82 сомонӣ то 1072,28 сомонӣ расидааст, ки афзоиш қариб 2 баробар аст.

Таҳлилии музди меҳнати миёна дар бахшҳои намуди фаъолият нишон медиҳанд, ки дар бахшӣ воқеи ин нишондиҳанда аз 452,85 то 1468,30 сомонӣ расидааст афзоиш ёфтааст, аз он ҷумла соҳаи кишоварзӣ 2,4 маротиба (аз 225,40 то 544,43 сомони) ва бахши хизматрасонӣ 149,12% афзоиш ёфтааст.

Рақамҳо шаҳодат медиҳанд, ки аз ҳама маоши камтаринро коргарони соҳаи кишоварзӣ гирифта бошанд (соли 2018- 544,43 сомонӣ) ва аз ҳама баланд (2649,46 сомонӣ) коргарони соҳаи коркарди саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди онҳо соҳибанд. Дар бахши хизматрасонӣ маоши коргарони молия 2666,01 ва нақлиёти хоҷагии анбор 1216,56 сомонино ташкил додааст. Яъне маоши моҳонаи коргарони бахши хизматрасонӣ аз соҳаи кишоварзӣ зиёдтар аст. Асоси ин фарқият дар он аст, ки арзиши дар мол таҷасум шудаи соҳаи кишоварзӣ аз арзиши маҳсулоти саноатӣ куллан фарқ мекунад. Дигар он, ки дар кишоварзӣ асосан меҳнати дастӣ, ки он маданияти баланди касбӣ ва техникаро талаб намекунад сарф мешавад. Омили дигари, ин даромади деҳқон аз хоҷагии назди ҳавлигии худ мебошад, ҳоло он ки коргарони бахшҳои хизматрасонӣ ва дигар қариб ин сарчашмаро надоранд.

Самаранокӣ истифодабарии захираҳои меҳнатиро дар алоқамандии зичии ҳаҷми афзоиши маҳсулнокии меҳнат ва музди меҳнат дида баромадан зарур аст. Афзоиши маҳсулнокии меҳнат яке аз омилҳои асосии мусоидаткунанда оид ба баландшавии музди меҳнат мебошад, вале таносуби афзоиши байни онҳо ҳатман, бояд нигоҳ дошта шавад ва роҳ набояд дод, ки суръати афзоиши музди меҳнат аз

суръати маҳсулнокии он зиёд гардад. Фақат дар ин ҳолат имконияти баланд бардоштани суръати такрористехсолкунии васеъ пайдо мешавад. Самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ маҳсулокии он аст, ки аризиши асли маҳсулотро коҳиш медиҳад.

Нишондиҳандаҳои сифатии асосӣ самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ, ин маҷмӯи ғоидаи гирифташуда ба як коргари хоҷагӣ (истехсолӣ) ё воҳиди вақти сарфшуда – одам соат мебошад.

Барои баҳои амиқ додани ғайриқиммати захираҳои меҳнатӣ ва ҳолати кунунии он дар соҳаи кишоварзӣ ва сатҳи истифодаашонро дар мисоли хоҷаги деҳқонӣ Манучеҳр - А- и ноҳияи Мастҷоҳ дида мебароем(ҷадв.3).

Ҷадвали 3.

Самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатӣ дар хоҷагии деҳқонии “Манучеҳр А”-и н. Мастҷоҳ

№	Нишондиҳандаҳо	Солҳо			Соли 2018 бо % нисбати соли 2016
		2016	2017	2018	
1.	Маҳсулоти умумӣ ҳамагӣ, сомонӣ	575771	570963	834513	144,93
2.	Миқдори коргарон, нафар	48	50	50	104,16
3.	Хароҷоти меҳнат, одам соат	74000	62370	65890	89,04
4.	Ҳамаги фонди музди меҳнат, сомонӣ	114300,0	125210,0	119252,8	104,33
4.1.	Ба 1 коргар	2381,2	2504,2	2385,0	100,15
4.2.	Ба 1 одам.соат	1,54	2,00	1,80	116,88
5.	Маҳсулоти умумии, сомонӣ аз он ҷумла:				
5.1.	Ба 1 коргар	11995,2	11419,2	16870,2	140,64
5.2.	Ба 1 одам.соат	7,78	9,15	12,66	162,72
6.	Ҳамаги ғоида, сомонӣ аз он ҷумла:	123166	67081	174581	141,74
6.1.	Ба 1 коргар	2565,9	1341,6	3491,6	136,07
6.2.	Ба 1 одам.соат	1,66	1,07	2,64	159,03

Рақамҳои ҷадвали 3 шаҳодат медиҳанд, ки хоҷагии мазкур сол то сол ҳаҷми истеҳсолотро зиёд карда истодааст, чунки тақозии замони онро талаб менамояд, ки дар натиҷа зиёдшавӣ ва беҳтар шудани ҳолати иқтисодӣ- иҷтимоии коргарон амалӣ мегардад. Аз ҷиҳати иқтисодӣ доро будани талаботи истеъмолкунандагон ташаккул меёбад ва мукамал мегардад, дар натиҷа маҳсулоти дар бозор пешкаш шуда зуд ба фурӯш рафта, даромад ва самаранокӣ хоҷагӣ ё соҳа истеҳсолотро таъмин менамояд. Ва қонунии иқтисодии- пул- мол -пул амалӣ шуда, ғоидаи изофа аз меҳнати изофа таъмин мегардад. Дигар омиле, ки ба зиёд шудани маҳсулоти умумӣ маҳсулнокии меҳнат таъсир мерасонад, ин баланд шудани нархи маҳсулот буда, нишондиҳандаи ниҳонии хоҷагӣ – ғоидаро афзоиш медиҳад, вале ин роҳ муваққати мебошад чунки дар муҳлати кутоҳ он низ ба мол истеҳсолкунандагон таъсири ҳудро мерасонад.

Захираҳои меҳнатӣ - яке аз ҷузъҳои муҳимтарини базаи моддӣ –техникӣ ба ҳисоб мераванд, ки истифодаи тамоми воситаҳои таъмин менамояд, ки дар натиҷа қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои истеҳсолиро пайваст мегардад.

Таҳлилҳои нишон медиҳанд, ки миқдори маҳсулоти умумӣ соли 2018 нисбат ба 2016 – 44,93 % афзоиш ёфта бошад, пас зиёдшавии ғоида дар ин фосила 41,74% ташкил додааст.

Аз рақамҳои хоҷаги аён шуданд, ки ба он асосан болоравии нархи воситаҳои гардон, он воситаҳои, ки аз хориҷи кишвар ворид менамоянд ва аризиши гарон дороянд, таъсири бевоситаи ҳудро расонидаанд.

Тараққиёти ҷамъият, мақсади асосии он ин баланд бардоштани некуаҳволии халқ, аз он ҷумла коргар аст, ки ба он натиҷаҳои ниҳонии истеҳсолот таъсир мерасонанд. Ҷи қадаре, ки сатҳи маҳсулнокии меҳнат баланд бошад, ҳамон қадар дараҷаи некуаҳволии истеҳсолкунандагон баланд мегардад. Барои онро таъмин намудан омилҳои зиёде ба монанди маданият, дониш ва маҳорати касбии коргар таъсир мерасонанд, ки дар натиҷа нишондиҳандаҳои иқтисодӣ-истехсолӣ афзоиш меёбанд. Яъне коргари касбӣ метавонад техникаи пешқадам, технологияи муосир, илм ва таҷрибаро бештар истифода барад.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал маълум мегардад, ки маҳсулнокии меҳнат ба як коргар, агар дар соли 2016 - 11995,2 сомонӣ бошад, соли 2018 - 16870,2 сомони ро ташкил додааст.

Агар зиёдшавии маҳсулнокии меҳнат дар муҳлати таҳлил шуда, барои як коргар дар як сол 40,64 %-ро ташкил дода бошад пас маҳсулнокии меҳнат ба як одам соат - 62,72% ташкил додааст. Фарқияти байни

маҳсулнокии меҳнат дар давоми сол ва давоми як соат асосан аз натиҷаи самаранок истифода бурдани вақти корӣ амалӣ гаштааст.

Натиҷаи маҳсулнокии меҳнат дар як соат нишондиҳандаи оқилона ташкил намудани истифодаи меҳнат дар дохили вақти смена мебошад. Вақти смена (ё рузи корӣ) аз ду қисмати асосӣ иборат аст. Вақти корӣ ва вақти танаффус ва дамгирӣ.

$T_{см} = t_k + t_{тд}$

Дар ин ҷо:

$T_{см}$ - тақсимои вақти смена.

t_k - вақти корӣ

$t_{тд}$ - вақти танаффус, дамгирӣ

Ҳавасмандии меҳнат яке аз омилҳои баланд шудани маҳсулнокии он мегардад, чуноне, ки дар боло қайд намудем, нигоҳ доштани таносуби зиёдшавии музди меҳнат ва ҳосилнокии меҳнат, қонуни музди меҳнат ва пиринсипҳои он ҳатман бояд нигоҳ дошта шавад, Дар мисоли хоҷагии мазкур мебинем, ки музди меҳнат ба як одам соат 1,54 то 1,80 сомонӣ (афзоиш 16,88%) бошад, истеҳсоли маҳсулоти умумӣ аз 7,78 то 12,66 сомониرو (62,72%) ташкил медиҳад. Яъне мутаносуби зиёдшавии музди меҳнат ва маҳсулнокии он нигоҳ дошта шудааст.

Нишондиҳандаҳои натиҷавии сифатии маҳсулнокии меҳнат, ин ба даст овардани фоида ба 1 одам соат аст, ки он дар соли 2018 нисбат ба соли 2016 - 59,03% афзудааст

Чуноне, ки мебинем агар ба 1 одам соат 12,66 сомонӣ маҳсулоти умумӣ истеҳсол шуда аст, вазни қиёсии музди меҳнат дар дохили он 37,8 % ҳиссaro дорост. Чи қадаре, ки ҳосилнокии зиёд ва вазни қиёсии музди меҳнат мутаносибан дар он кам бошад, ҳамон қадар дараҷаи даромаднокии хоҷагӣ зиёд шуда, тақриристеҳсолии васеъ таъмин карда мешавад.

Хоҷагии мазкур аз миқдори муайяни фоидаи ба даст овардааш барои таъмини таҳассусии кадрҳо ва ҳавасмандии коргарон 20 %- и онро сарф намудааст, ки он дар ояндаҳои наздик барои ноил гаштан ба самарайи дилхоҳ мусоидат менамояд.

Ба нуқтаи назари мо барои боз ҳам баланд бардоштани ҳавасмандии моддӣ, ки ба самаранокии ниҳони хоҷагӣ таъсири мусбӣ мерасонад фоизи иловапулии мукофотирро боз каме ҳам бошад зиёдтар намудан тавсия медиҳем.

Адабиёт

1.Иванова В.Н., Безденежных Т.И. Управление занятости населения на местном уровне: Учебное пособие- М.: Финансы и статистика, 2002

2.Ҳисоботи солони хоҷагии деҳқони “Манучеҳр А”-и н. Мастҷох, 2019

3. Шарофов У.М. Китоби дарсӣ аз фанни иқтисодиёти кишоварзӣ-Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2007.- С. 84

4. Шарофов У. Географияи иқтисодии Тоҷикистон бо асосҳои демография /У.Шарофов, З. Азамова – Душанбе:Ирфон, 2017.- С. 61-78

5. Элмуродов З. Таҳлили фаъолияти истеҳсолӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ /З. Элмуродов – Душанбе, 2013.- С. 104-113

6. Носиров Р. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ / Р. Носиров, И.Ҳ.Самандаров, И.Ш.Шукуров, Т.М. Мирзоев, И.М. Анваров- Душанбе: Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2018

АННОТАЦИЯ

РАЦИОНАЛЬНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

В статье отражено понятие труда, его формы, виды и принципы организации и рационального использования трудовых ресурсов. Указаны факторы, влияющие на состав трудовых ресурсов их эффективное использование на производстве, а также пропорциональное увеличение соотношения к заработной плате. Дана рекомендация увеличения премиальных надбавок от суммы прибыли хозяйства.

ANNOTATION

RATIONAL ORGANIZATION OF LABOR RESOURCES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

This article reflects the concept of labor, its forms, types and principles of organization and rational use of labor resources. The factors affecting the composition of labor resources, their effective use in production, as well as a proportional increase in the ratio to wages are indicated. A recommendation is given to increase bonus premiums on the amount of farm profit.

Key words: efficiency, utilization, labor resources, labor productivity, form of labor organization, wages, profit, a common product is the rational organization of the worker.

Бобоҷонов Д.Д., Назирӣ Г., Шодиёв К.Қ.-кормандони ДДМИТ

Калимаҳои асосӣ: андоз, имтиёзҳои андозӣ, соҳибкории истеҳсолӣ, соҳибкорони инфиродӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ, соҳибкории хурд.

Таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ аз ҷаҳояти босамари соҳибкорони ватанӣ вобаста аст. Махсусан рушди соҳибкории истеҳсолӣ яке аз омилҳои фаровонии бозорҳои кишвар бо маҳсулоти баландсифати ватанӣ ба шумор меравад. Бо дастгирҳои ҳамаҷонибаи давлат фазои соҳибкории истеҳсолӣ тайи солҳои охир дар мамлакат шумораи корхонаҳои хурду миёнаву бузургӣ саноатӣ афзуда ба зиёд гардидани маҳсулоти ватанӣ мусоидат намуда истодааст.

Айни замон бо мақсади рушди соҳибкории хурду миёна ва таъмини дастгирии соҳибкорӣ аз тарафи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ аз он ҷумла; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши ҷаҳояти субъектҳои хоҷагидорӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷаҳояти соҳибкорӣ», барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ барои солҳои 2012-2020, ва Стратегияи рушди соҳибкорӣ барои солҳои 2015-2020 қабул карда шуда, мавриди амал қарор гирифтааст.

Инчунин бояд қайд намуд, ки тақмили низоми андозбандии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои рушди иқтисодӣ аз он ҷумла соҳибкорон таъсири калон мерасонад. Аз ин хотир Пешвои миллат супориш доданд, ки қонунгузориҳои андоз бояд сода ва мукамал гардонидида шаванд. Бо ташаббуси дастгирҳои ҳамаҷонибаи давлат дар муддати 26 соли истиқлолияти давлатӣ, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон 3 маротиба қабул шуд. То қабули Кодекси андози яқум, дар ҷумҳури зиёда аз 40 намуни андозҳо, пардохтҳо ва бочҳо муқаррар шуда буданд. Зиёд будани шумораи онҳо табиист, ки ба пешравии ҷаҳояти соҳибкории хурд ва миёна мусоидат намекард.

Қабули Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 январи соли 1999 мавриди истифода қарор гирифтани он, шумораи андозҳоро аз 45 то ба 17 оварда расонид ва тадриҷан меъёрҳои андоз низ паст карда шуданд, ба мисоли чунин андозҳо: андози арзиши иловашуда аз 28 то 20 фоиз; андоз аз Ҷоид аз 40 то 30 фоиз, андози иҷтимоӣ аз 37 то 25 фоиз ва ғайра. Қабули кодекси андоз (1.01.2005с) боз ҳам вазифаи ҳавасмандии андозро дучанд сохт. Мисол: меъёри андоз аз Ҷоид аз 30 ба 25 фоиз паст карда шуд. Инчунин имтиёзҳои нав ворид карда шуданд, аз он ҷумла; ҳамаи корхонаҳои истеҳсолӣ, дар соли ташкилбаиашон аз андоз аз Ҷоид, корхонаҳо вобаста аз ҳаҷми сармоягузориҳои солона ба муддати аз 2 то 5 сол, аз андоз аз Ҷоид озод мебошанд.

Мутобиқ ба ин санадҳои меъёриву ҳуқуқии амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои субъектҳои соҳибкорӣ ва сармоягузориҳои қароратҳо ва имтиёзҳои зиёдро муқаррар намудааст, аз ҷумла дар доираи Кодекси андоз барои пешрафти соҳибкории хурду миёна беш аз 240 номгӯи имтиёзу сабукиҳо пешбини гардидаанд.

Инчунин дар мамлакат бо мақсади дастгирии давлатии соҳибкории истеҳсолӣ ва воридоти таҷҳизоти нави истеҳсоливу технологӣ, инчунин, афзоиш додани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ воридоти як қатор таҷҳизоти истеҳсоливу технологӣ аз андози арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ озод карда шудааст, ки ин ҳам барои рушди соҳибкорони истеҳсоли ватанӣ мусоидаткунанда мебошад.

Дар солҳои 2013-2017 ҳаҷми умумии манбаъҳои андозбандие, ки нисбат ба онҳо имтиёзҳои андозӣ татбиқ шудаанд, қариб 60 миллиард сомонӣ ва маблағи имтиёзҳои воқеан истифодашуда 9 миллиард сомони ташкил намуд, ки ин нишондиҳанда қариб 30 фоизи маблағи андозҳои дохилии дар ин давра ба буҷет воридгардида ташкил медиҳад.

Мутобиқи маълумоти омори тайи солҳои 2011 ва нӯҳ моҳи аввали соли 2016 аз ҷониби субъектҳои ҷаҳояти иқтисоди хориҷӣ тавассути қаламрави гумрукии кишвар ба маблағи 312 миллион доллари амрикоӣ таҷҳизоти истеҳсоливу технологӣ ва техникаи кишоварзӣ ворид гардида, аз супоридани пардохтҳои гумрукӣ дар ҳаҷми 360 миллион сомонӣ озод карда шудаанд. [1, 4-6]

Инчунин Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо таҳрири нав аз 1 январи соли 2013 мавриди амал қарор менамояд, нисбати Кодекси андози солҳои 2005-2012, шумораи андозҳо камтар шуд, яъне дар Кодекси андози амалкунанда 10 намуни андоз муқаррар карда шудааст, ки 8 тои ин андозҳо ҷумҳуриявӣ 2-то андозҳои маҳаллиро дарбар мегиранд. Бо пешниҳоди Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 2 меъёри андоз, яъне андоз аз арзиши иловашуда аз 20 ба 18 фоиз ва андоз аз Ҷоиди шахсонӣ ҳуқуқӣ аз 25 ба 15 фоиз паст карда шуд. [2, 37-39]

Бинобар ҳамин дар асоси чунин тағйиротҳо шумораи ҷаҳояти соҳибкории инфиродӣ, коллективӣ ва маҷмаи шахсӣ ҳуқуқӣ дошта сол аз сол афзуда истодааст, ки дар ин диаграмма мушоҳида кардан мумкин аст.

Дар самти содаву осон намудани чараёни воридоту содирот ва транзити молу хизматрасонӣ низ ислоҳоти муҳим гузаронида шуда, низомҳои «Равзанаи ягона» ва «Истгоҳи ягона», инчунин барои дастгирии бештари соҳибкорон ба захираҳои молиявӣ, бюроҳои иттилоотӣ қарзии «Тоҷикистон» ва «Сомониён» таъсис дода шудаанд.

Дастгириҳои доимии давлат имкон доданд, ки имрӯз ҳиссаи бахши хусусӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар то 70 фоиз зиёд гардида, 80 фоизи аҳолии аз лиҳози иқтисодӣ фаъолро фаро гирифтааст. (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Шумораи корхонаҳои саноати бахши хусусӣ (ба ҳолати 1.01.2017с)

Шумораи корхонаҳои саноати бахши хусусӣ, адад	Ба ҳолати		Тафовут нисбати 31 декабри соли 2015 (зиёдшавӣ ва камшавӣ)		Нақша дар соли 2017
	2015	2016	Микдор, адад	Фоиз	
Шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ, аз ҷумла:	2061	2116	55	2,7	348
Корхонаҳои давлатӣ саноатӣ	189	221	32	16,9	16,9
Корхонаҳои хусусии саноатӣ	1872	1895	23	1,2	1,2
Корхонаҳои фаъолияткунанда бо ҷалби сармояи хориҷӣ	120	128	8	6,7	6,7
Корхонаҳои нартаъсиси саноатӣ бо ҷалби сармояи хориҷӣ дар асоси созишномаҳои сармоягузори давлатӣ	1	7	6	600	9
Шумораи ҷойҳои кории таъсисдодашуда аз ҷониби корхонаҳои нартаъсиси саноатӣ	300	4452	4152	1384	11300

Сарчашма: омери солони 25 соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе 2017.

Дар мулоқотҳои солҳои 2014, 2015, 2016, 2017, бо соҳибкорон Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон доир ба масъалаҳои вобаста ба рушди соҳибкорӣ, пеш аз ҳама, соҳибкориҳои истеҳсолӣ, татбиқи босамари чорабиниҳо доир ба дастгирии соҳибкорӣ ва ислоҳоти низоми идоракунӣ баррасӣ гардида буданд, ки дар натиҷа аз соли 2015 то ба имрӯз дар кишвар 820 корхонаи истеҳсолӣ дар соҳаҳои гуногуни саноат бо 20 ҳазор ҷойҳои нави кории доимӣ ташкил карда шуд, ки аз онҳо 80 корхонаи муштарак бо фонди оинномавии беш аз 800 миллион сомонӣ таъмин мебошанд. Дар ин давра истеҳсоли беш аз 35 намуди маҳсулоти саноати нава ба роҳ монда шудааст. Инчунин Пешвои миллат дар барномаи худ оид ба стратегияи миллии Рушд низ ибрози ақида намуданд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон инкишофи бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун

воситаи асосии таъмин намудани ҳадафҳои милли муайян кардааст. Аз соли 2018 марҳилаи сеюми татбиқи Барномаи дастгирии давлатии соҳибкорӣ оғоз мегардад, ки дар самти дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ яке аз санадҳои асосӣ ба ҳисоб меравад.[3, 6-9]

Шумораи субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияткунанда дар миқёси ҷумҳурии ба ҳолати 1 октябри соли 2017

Сарчашма: Сомонаи расмӣи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии ҶТ соли 2017.

Минтақаҳо	Патент	Шаҳодатнома	шахси ҳуқуқӣ	Хоҷагиҳои деҳқонӣ	Ҳамагӣ
ВМКБ	1 896	912	1 155	83	4046
Суғд	29 811	10 043	8 338	53 863	102 055
Хатлон	23 851	6 216	9 467	50 854	90 388
НТҚ	14 238	5 245	5 072	27 010	51565
ш.Душанбе	21 426	9 528	7 611	7	38572
Ҳамагӣ	91 222	31 944	31 643	131 817	286 627

Мутобиқи маълумоти омили расмӣ ба ҳолати 1 октябри соли 2017 дар мамлакат шумораи умумии ҳамаи намудҳои соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда аз он ҷумла, тибқи патент 91222 (32 фоиз) адад, тибқи шаҳодатнома 319446 (11 фоиз) адад, шахсони ҳуқуқӣ 31643 (11 фоиз) адад, хоҷагиҳои деҳқонӣ 131817 (46 фоиз) ададро ташкил кардааст. [4, 67-69]

Умуман ҷамъи умумии субъектҳои соҳибкорӣ дар ҷумҳури ба ҳолати 1 июни соли 2017 314 984 ададро ташкил мекунад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 31 765 адад ё 11,7 маротиба зиёд мебошад.

Дар давоми солҳои 2013-2014 аз ҷониби бахши хусусӣ ва соҳибкории хурду миёна 120 ҳазор ҷойи нави кор, аз ҷумла аз ҳисоби зиёд гардидани теъдоди соҳибкорони инфиродӣ 16 ҳазор ва дигар шаклҳои хоҷагидорӣ 97 ҳазор ҷойи кор, ташкил карда шудааст.

Диаграмаи 1

Мавриди қайд аст, ки рақобатпазири набудани молҳои истеҳсоли ватанӣ имрӯз дар бозори дохилии кишварамон молҳои истеҳсоли хориҷӣ бартарият доранд. Номгӯи маҳсулоти дар корхонаҳои саноатии кишвар истеҳсолгардида маҳдуд ва асосан истеъмоли буда, аз молҳои саноати хӯрокворӣ, саноати сабук, маводи сохтмон ва дигар молҳои оддии рӯзгор иборат аст.

Инчунин шумораи корхонаҳои муштараки фаъолияткунанда дар ҷумҳури низ дар ҳоли рушд мебошанд. Аз рӯи нишондиҳандаҳои оморӣ бар меояд, ки дар соли 2017 миқдори он ба 221 корхона расидааст ва нисбат ба соли 2010-ум 1,5 маротиба зиёд аст.[5,15-22]

Дар охир ҳаминаро қайд менамоем, ки татбиқи пешниҳодҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар самти ҷори намудани имтиёзҳои андозии иловагӣ бечунучаро дар таъмини рушди босуботи иқтисодӣ, пеш аз ҳама рушди фаъолияти соҳибкорӣ ва тадриҷан баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли, фароҳам овардани фазои мусоид барои соҳибкорон, ҷалби сармоя ва воридоти пешрафта ва дар ин замина ташкил кардани ҷойҳои нави корӣ, мусоидат менамояд.

Ба ақидаи мо самтҳои асосии рушди соҳибкорӣ бояд дар амали кардани чорабиниҳои мазкур асос ёбад:

- Дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳури марказҳои омӯзиши соҳибкорӣ ё машваратӣ барои соҳибкорон таъсис ёбад, то соҳибкорон аз бахшҳои андозу бонкдорӣ ва оғози ташкили фаъолияти худ маълумоти кофӣ дошта бошанд;

- Ҷалби бештари сармоягузориҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти кишвар, яъне фароҳам овардани фазои боз ҳам мусоид барои сармоягузориҳои хориҷӣ боиси ташкили корхонаҳои нави истеҳсолӣ ва зиёд гардидани ҷойҳои нави корӣ мегардад. Бо ин мақсад бояд, монеаҳои сунъӣ дар самти ҳуҷҷатгузорӣ кам карда шаванд;

- Ташкил ва таъсис додани «Фонди дастгирии давлатии соҳибкор» аз тарафи буҷети давлатӣ дар минтақаҳои дурдасти мамлакат бо меъёрҳои Ҷоизҳои даст додани қарзҳои имтиёзнокӣ дарозмудат;
 - Баланд бардоштани маданияти соҳибкорӣ, муоширати корӣ, фарҳанги инноватсионӣ ва маърифати ҳуқуқии соҳибкорон;
 - Шароити хуби ҳуқуқиву иқтисодӣ аз ҷониби давлат фароҳам оварда шавад. (кам кардани баъзе санҷишҳои нодаркори мақомотҳои давлатӣ, боз ҳам содда кардани низомии иҷозатномадиҳӣ, назорат аз болои баъзе шахсиятҳои, ки истифода аз мансаб карда таҳдид ва талабҳо аз соҳибкорон менамоянд ва ғ);
 - Таъсис ва ташкили бизнес-инкубаторҳо дар минтақаҳои гуногуни мамлакат, барои маслиҳатҳои муфид ба соҳибкорон ва омодагӣ ба соҳибкории ҷавон ба фаъолияти соҳибкорӣ;
- Амалигардонии чорабиниҳои дар боло зикршуда имконият медиҳанд, ки дар оянда соҳибкории хурду миёна ба самти рушди устувор қадам гузорад.

АДАБИЁТ

1. Мулоқоти Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо соҳибкоруни сармоягузoron- Душанбе, 14 октябри соли 2017.- С. 4-6
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ». Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, № 1194, 18.03.2015с.- Душанбе, 2016.- С. 6-9
3. Ҷумабоев Х.Қ. Маҷалаи “Молия ва ҳисобдорӣ” мақола дар мавзӯи “Сиёсати андозӣ ҶТ дар даврони истиқлолият”- Душанбе, августи 2017.- С. 37-39
4. Муқимов Қ. “Ҷазои соҳибкориву сармоягузорӣ дар кишвар” Рузномаи молия ва иқтисод № 04 (95) 31.10.2017- Душанбе, 2017.- С. 3
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2015- Душанбе, 2016
6. Базаров Ш.Ш. Основы предпринимательства. Учебник / Ш.Ш. Базаров – Душанбе: ЭР-граф, 2017. – 271 с.
7. Булатов А.С. Экономика: Учебник. / А.С. Булатов - М.: изд. БЕК, 1997. –775 с.
8. Колесникова Л.А. Предпринимательство и малый бизнес в современном государстве. Учебное пособие / Л.А. Колесникова – М: Новый логос, 2000. – 290 с.
9. Кондраков Н.П. Основы малого и среднего предпринимательства: Практическое пособие - М.: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - 446 с.
10. Шамсиев К.Б. Развитие предпринимательства в Таджикистане. Учебное пособие / К.Б. Шамсиев – Душанбе: Ирфон, 2003.- 81 с.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается роль производственного предпринимательства в обеспечение устойчивого развития национальной экономики, исследуется необходимость и факторы, влияющие на улучшение предпринимательской среды в республике. В ней особое внимание уделено совершенствованию налогообложения субъектов производственного предпринимательства.

ANNOTATION

The article reveals the role of industrial entrepreneurship in ensuring the sustainable development of the national economy, examines the need and factors influencing the improvement of the business environment in the country. In it a special attention is paid to the improvement of taxation of the subjects of industrial entrepreneurship.

Key words: *taxes, tax incentives, industrial enterprise, individual entrepreneurs, business entities, small business.*

ТДУ 338.33(326.2)

СОҲАИ ШУҒЛНОКИИ АЛТЕРНАТИВӢ ВА ЗАРУРАТИ ИНЪИКОСИ ОН ДАР ҲАЁТ

Мирсаидов А.Б., д.и.и., профессор, сарҳодими илмии ИИД АИ ҶТ,

Абдуллозода Х. - унвонҷӯи ДДД

Вожаҳои калидӣ: *иқтисодиёти деҳот, иқтисодиёти кишоварзӣ, шуғлноки, шуғлонокии алтернативӣ, захираҳои меҳнатӣ, қувваи корӣ.*

Дар Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд шудааст, ки «зарурати афзоиши ҳамзамони миқдории шуғли устувори пурмаҳсул ва маҳсулнокии меҳнат, таъмини ҳифзи иҷтимоии самарабахш барои Тоҷикистон ҳадафи асосии рушд дар соҳаи меҳнат дар давраи дарозмуҳлат хоҳад шуд»⁶. Шуғли пурмаҳсул ин фаъолиятест, ки ба даст овардани сатҳи даромади меҳнати баланд ва ё фоидааро аз соҳибкорӣ мусоидат менамояд. Татбиқи ин ҳадаф бештар дар иқтисодиёти деҳот нафъ меорад. Зеро, яке аз проблемаҳои асосии рушди кишоварзӣ ва деҳот дар ҷумҳурии масъалаи қувваи кории барзиёди соҳаи истеҳсолоти аграрӣ, ки пайваста бо дучанд афзуншавии маҳсулнокии ин бахш, тезу тунд мешавад, мебошад.

Дар давраи солҳои 2012-2017 ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ аз 18925,4 то 24576 миллион сомонӣ зиёд шудааст, ки ин зиёдшавӣ 129,9%-ро ташкил дода буд. Маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ ба як коргар сомонӣ 134,8 % зиёд шудааст. Баробари зиёдгариҳои ҳосилнокии меҳнат ҳисоби миёнаи музди меҳнати моҳонаи коргарони кишоварзӣ бештар аз 2,8 баробар афзун гардидааст. Аммо, дар давраи мавриди таҳлил шумораи коргарони кишоварзӣ 3,6 % кам шудааст (ба ҷадвали 1. нигаред). Ин раванд бештар хоҳад шуд, чунки дар соҳаи кишоварзӣ шуғли маҳсулнок, ки ба музди меҳнати нисбатан кам инъикос мегардад, вуҷуд надорад. Ҳамин тавр аҳолии қобили меҳнати зиёдтании соҳаҳои кишоварзӣ ба бахши шуғлнокии алтернативӣ ва хоҷагӣҳои ёрирасони шахсӣ мегузаранд. Миқдори ночизи даромад аз сарчашмаи асосӣ – соҳаи бевоситаи истеҳсолоти аграрӣ боиси он мегардад, ки пардохтҳои иҷтимоӣ дар даромадҳои маҷмӯии аҳолии деҳот таносуби баландро доро гарданд.

Ҷадвали 1.

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии рушди кишоварзӣ

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Афзоиш бо %
Шумораи коргарони кишоварзӣ, ҳазор нафар	1520,3	1526,2	1524,2	1545,2	1538,6	1466,1	96,4
Маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ, миллион сомонӣ	18925,4	20358,5	21197,3	21862,8	23008,3	24576,0	129,9
Маҷмӯи маҳсулоти кишоварзӣ, ба як нафар коргар, сомонӣ	12448,4	13339,4	13907,2	14150,5	14954,1	16762,8	134,8
Музди меҳнати моҳонаи коргарони кишоварзӣ ба ҳисоби миёна, сомонӣ	158,85	213,26	251,33	278,18	303,04	451,46	284,2

Аз рӯи Солномаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018, саҳифаҳои 70, 132, 234 ҳисоб карда шудааст.

Ҳанӯз шуғлнокии алтернативии воқеӣ дар деҳот ниҳоят кам аст, он асосан дар ҷамъовариҳои алафҳои хурдӣ, машғулият дар қорҳои сохтмонӣ, хизматрасониҳои ғайрирасмӣ дар бозори дохили деҳот ва сайёҳии ибтидоии деҳотӣ таҷассум меёбад⁷. Ин шуғлҳо ҳосияти ғайрирасмӣ ва номуназзамро (ғайридоими) доранд. Он асосан аҳолии дар қанормондаи деҳотро ҷалб мекунад, ки аз намуҳои асосии шуғлнокии берун карда шудаанд.

Дар ин ҳолат ва дар ин шароит сиёсати давлат метавонад дар асоси ду стратегия, яъне пурра ва дирижизм поягузори гардад. Ҳангоми муносибати яқум метавон тахмин кард, ки худ бозори меҳнат дар сатҳи нисбатан пастӣ шуғлнокии ва даромадҳо дар деҳот ба баробарвазнь меояд. Теъдоди зиёди аҳолии деҳот дар як қатор минтақаҳо метавонанд ба шуғлнокии алтернативӣ гузашта пурра марганизатсия шаванд. Як қисми ин аҳоли метавонанд сафи бекорони шаҳрро пурра намоянд, ки дар натиҷа коҳишёбии минбаъдаи зичии аҳолии деҳот ба амал меояд. Дар ин ҳолат даҳлати давлатӣ низ метавонад аз рӯи ду самт инкишоф ёбад. Давлат метавонад аз ҳисоби дастгирии умумӣ ва ҷамъшудаи кишоварзии ватанӣ барои дастгирии шуғлнокии деҳот кӯшиш намояд. Чунин протекционизми аграрӣ зиёдтӣ барои коҳишёбии рақобатпазирии бахши аграрӣ мамлакат ва рушди ғайриқилолаи хароҷоти сиёсати аграрӣ хатарнок мебошад.

⁶ Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.- С. 85

⁷ Мирсаидов А.Б. Сабуров М. Шуғли ғайрирасмӣ дар иқтисодиёти кишоварзӣ ва роҳҳои тақмили он – монография- Душанбе:Эр-граф, 2019.- 175 с.

Сиёсати муосири рушди деҳот маҳз бо ҳамин роҳ рафта истодааст, яъне он аз як тараф барои дастгирии истеҳсолкунандаи кишоварзии ватанӣ ҷиҳати пешниҳоди ҷойи корӣ ба аҳолии деҳот ва аз тарафи дигар барои дастгирии хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ бар зарари истеҳсолоти калони молӣ равона шудааст. Аксари лоиҳаҳои миллий барои рушди таъҷилии чорводорӣ, боғдорӣ ва ангурпарварӣ, ҳавасмандгардони шаклҳои хурди хоҷагидорӣ дар КАС ва ғайраҳо равона шудаанд. Барномаи рушди чорводорӣ барои ворид намудани чорвои хушзот аз хориҷа ва дастгирии қарзҳои инвестиционӣ барои навсозии фермаҳои чорводорӣ бузург маблағҳои ниҳоят калонро пешбинӣ мекунад.

Бинобар ин, барои даҳлати давлатӣ дар ин ҳолат роҳи дуюм, яъне сиёсати рушди деҳот, рушди иқтисодиёти деҳот, ки як механизми ибтидоии дастгирии шуғлнокии алтернативиро дар деҳот дар бар мегирад, вучуд дорад. Ин набояд барои дастгирии маснӯии ҷойҳои кори ғайриаграрӣ дар деҳот равона гардад. Он бояд имконияти хориҷ сохтани қувваи кори зиёдтаро аз деҳот дар бар гирифта, барои зиёдшавии самаранокии истеҳсолоти кишоварзӣ ва баландгардии дахлдори музди меҳнат дар бахш мусоидат намояд. Дар баробари зиёд шудани даромади аҳолии деҳот афзуншавии талабот ба хизматрасониҳо дар деҳот ва раванди табиӣ ташаккули бозори меҳнати муътадил дар он ҷойҳо ба амал меояд.

Имрӯзҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сиёсати қавии рушди деҳот ҳамчун қисми ҷудонашавандаи сиёсати аграрии мамлакат бағоят ниёз дорад. Таъхир дар ҳаллу фасли масоили номбаршуда барои ташаккули кишрҳои аҳолии нодор дар деҳот ва ҳатто умуман барои минтақаҳои дар канормондаи деҳот хатарнок мебошад. Ҳамон тавр, ки аз сохтори шуғлнокии то соли 2017 дида мешавад, миқдори коргарони дар деҳот ба шуғли алтернативӣ дар кишоварзӣ машғулбуда зиёд гардидааст ва ҳиссаи онҳо дар шуғлнокии умумӣ бештар аз 64%-ро ташкил медиҳад(ҷадв. 2.).

Ҷадвали 2.

Динамикаи ҳисоби миёнаи солони миқдори бо кироя коркунандаҳо ва шуғлнокии алтернативӣ дар кишоварзӣ

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Афзоиш бо %
Ҳамагӣ машғулин дар кишоварзӣ, ҳазор нафар	1520,3	1526,2	1524,2	1545,2	1538,6	1466,1	96,4
Ҳисоби миёнаи солони миқдори бо кироя коркунандаҳо	499,9	496,4	494,4	490,8	483,8	520,8	104,2
Шуғлнокии алтернативӣ	1020	1029,8	1029,8	1054,4	1054,8	945,3	92,6

Аз рӯйи Солномаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018, саҳифаи 70 ва минтақаҳои мамлакат соли 2018, саҳифаи 73 ҳисоб дода шудааст.

Солҳои 2019-2021-ро эълон намудани «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» дар ташаккули сиёсати рушди деҳот пешравӣ ҳисоб меёбад ва мутаносибан боиси қабули барномаҳои мақсадноки рушди иҷтимоиёт мегардад. Дар қисми зиёди минтақаҳои мамлакат барномаҳои махсуси ҳудуди рушди деҳот таҳия карда мешаванд, чунки барномаи миллий инчунин барои маблағгузори барномаҳои минтақӣ роҳандозӣ шудааст. Ҳамаи инҳо падидаи интенсияи мусбат буда, вале мутаассифона на бештар аз он мебошанд.

Қисми зиёди барномаҳои миллий дар худ маҷмӯи барномаҳои соҳавии дахлдори рушди унсурҳои ҷудогонаи инфрасохтори муҳандисӣ ва иҷтимоиро дар деҳот таҷассум мекунанд. Муддати тӯлонист, ки мутлақо дар аксари минтақаҳо кӯшиш мекунанд, ки масъалаи сатҳи пасти даромади аҳолии деҳотро тавассути дастгирии хоҷагиҳои ёрирасони шахсии аҳоли ҳаллу фасл намоянд. Бешубҳа, хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ барои бекорони деҳот ва барои машғулини соҳаи кишоварзӣ, ки музди меҳнати ночиз мегиранд шуғли муайян мебошанд. Аммо, барои сиёсати миллий чунин муносибат боз як вазъияти ноилоҷиро ба вучуд меорад. Коргари соҳаи кишоварзӣ барои он музди меҳнати ночиз дорад ё ҳатто бекор ҳисобида мешавад, ки дар деҳот пешниҳоди меҳнати кишоварзӣ аз талабот ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд мебошад. Масъалаи барзиёдӣ меҳнатро дар кишоварзӣ аксар вақт бо роҳи саноатигумкунӣ ва экстенсификатсия бахш ҳаллу фасл мекунанд.

Имрӯзҳо сиёсати рушди деҳот дар ҷумҳурӣ бояд сиёсати минтақавӣ ҳангоми дастгирии молиявӣ ва институтсионалии давлат бошад. Ҳангоми гуногуншаклии зиёди масъалаҳо ва имкониятҳо дар тамоми қаламрави мамлакат бо дастурамали ягона аз марказ ҳаллу фасл намудани онҳо номумкин аст. Дар яке аз

минтақаҳо ин масъала тавассути захираҳо, дар дувумӣ тариқи сайёҳӣ, дар дигараш бо роҳи истифодаи имкониятҳои ҳудудӣ ва ғайраҳо ҳаллу фасли ҳудро меёбад.

Ба андешаи мо, вазъияти беилоҷи камбизоатии дар деҳот ташаккулёбандаро аз рӯи се самти асосӣ ифшо кардан зарур аст.

Аввалан, ин таъсиси шуғлнокии алтернативӣ мебошад. Шуғлноки метавонад ҳамчун алтернативӣ мавриди баррасӣ қарор гирад, агар ба он дар қаламрави додашуда истеҳсолкунандагони асосии кишоварзӣ машғул набоянд, вале он метавонад пурра кишоварзӣ бошад. Ба ибораи дигар, ташаккули сарчашмаҳои алтернативии даромадҳо метавонанд дар натиҷаи диверсификатсияи истеҳсолоти аграрӣ дар минтақа пайдо шаванд. Аз ин ҷо ду усули дастгирӣ намудор мешаванд.

Баъдан, таъсис додани низоми қарздиҳии хурд дар деҳот барои дастгирии молиявии ташаббусҳои ҳуди сокинон мебошад. Ин метавонад кооперативҳои қарздиҳӣ ё фондҳои махсуси маҳаллӣ бошанд. Бидуни дастгирии молиявӣ ва институтсионалии давлатӣ ин гуна ниҳодҳои худфаъолияткунанда пайдо шуда наметавонанд ва сармояи аввалияро низ ҷамъ карда наметавонанд. Ҳамчунин дар деҳот шакли сабуккардашудаи бақайдгирии бизнеси хурд зарур аст, зеро онро ба назар гирифтани лозим аст, ки талафоти эҳтимолии аз андоз ҷойдоштаи чунин бизнес бо талафоти ҳамгуфти давлат аз пайдо нашудани чунин бизнес муқоисанашаванда мебошад. Боз дастгирии давлатӣ (минтақавӣ) бизнеси венчурии барои диверсификатсияи истеҳсолоти аграрӣ лозим аст. Масалан, дар минтақаи дорои истеҳсоли анъанавии шир метавон ба фарбеҳкунии сермахсули чорвои калони шохдор шурӯъ кард. Агар аз саноати коркард инвестори ба минтақаи ашёи хом маблағҷудокунанда пайдо шавад, он гоҳ метавон аз пахта ё дигар растаниҳои меҳнатталаб оғоз намуд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки санадҳои барномавӣ, ки дар давоми чандин солҳои охир аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ оид ба рушди соҳаи иҷтимоӣ-меҳнатӣ дар кишоварзӣ қабул карда шудаанд, асосан ба зарурати ҳамкориҳои илмӣ ва коркарди муносибатҳои методологӣ умумии амалисозии сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии давлат оид ба таъмини рушди устувори деҳот бо мақсади баланд бардоштани сифати некуаҳволии аҳолии деҳот, гузариши бахши кишоварзии иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба роҳи рушди инноватсионӣ равона гардидаанд.

Таҳлили шуғлноки дар деҳоти ҷумҳурӣ нишон дод, ки дар давраи аз соли 1990 то соли 2017 шумораи ҳисоби миёнаи солони коргарони истеҳсолоти кишоварзӣ аз 881 ҳазор нафар то 1466,1 ҳазор нафар зиёд гардида, таносуби он дар шумораи умумии машғулбудагон мутаносибан аз 44,7 то 61% коҳиш ёфтааст. Аз ин рӯ, шумораи дар истеҳсолоти кишоварзӣ бевосита машғулбудагон 166,4% зиёд гардида, таносуби он ба 16,3 банди ғоизӣ афзун шудааст. Табиист, ки чунин тамоюл дар соҳаи шуғлнокии ғайрикишоварзӣ низ мушоҳида мегардад. Азбаски ҳисоби миёнаи музди меҳнати кормандони кишоварзӣ дар як моҳ ба миқдори 300 сомонӣ наметавонад эҳтиёҷоти оиларо қонеъ наояд, онҳо ба соҳаи шуғлнокии алтернативӣ майл мекунанд. Ин ҳолат бешубҳа аз ғайрисамаранок будани сиёсати шуғлнокии амалишаванда дар муассисаҳои соҳаи кишоварзӣ шаҳодат медиҳад, ки ба афзоиши бекорӣ дар деҳот монеъ намегардад ва ба ташаккули диверсификатсияшудаи бозори меҳнат дар соҳаи аграрӣ мусоидат намекунад.

Дар ҳоҷагиҳои аҳолии деҳоти мамлакат, ки асосан дар шакли ҳоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ зухур мекунанд, ғайр аз машғулине, ки ба истеҳсоли маҳсулот барои фурӯш банд ҳастанд, боз миқдори зиёди аҳоли ба фаъолияти аграрӣ ҷалб шудаанд, ки барои эҳтиёҷоти худ маҳсулот истеҳсол менамоянд. Бешубҳа маълум аст, ки ҷойивазкунии аҳолии аз ҷиҳати иқтисодӣ фаъл дар соҳаи ҳоҷагии хонагии табиӣ боиси хароҷоти калони алтернативӣ мегардад. Илова бар ин, он қисми зиёди худшӯғлҳоро дар ҳоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ бо вазъи хуби моддӣ таъмин намекунад ва ҳосияти умумии қувваи истеҳсолкунандаро коҳиш медиҳад.

Намудҳои алтернативии шуғлнокии хоси деҳотро баррасӣ карда, бояд дарк намоем, ки таъсиси модели бозори меҳнати ба иҷтимоиёт равонашуда дар деҳот ин низоми комплекси принципҳои умумиятдошта, муносибатҳо ва методҳои илмӣ, самтҳои мушаххаси сиёсати давлатӣ дар бозори меҳнати соҳаи аграрӣ мебошад, ки ҳангоми он шуғлнокии аҳолии деҳот ҳамчун яке аз мақсадҳои асосии сиёсати макроиқтисодии аграрӣ баррасӣ мегардад.

Дар деҳот шахсоне, ки ҷойи кори ҳудро аз даст додаанд, чун қоида, имконият надоранд, ки бо назардошти набудани шакли алтернативии шуғлнокии таъминкунандаи бозори меҳнати аграрӣ бо ҷойҳои кори нави даромади калондошта дар соҳаи хизматрасонӣ ва инчунин дар соҳаҳои дигари ғайрикишоварзӣ бо кор таъмин гарданд.

Солҳои охир динамика ва сохтори шуғлнокии аҳоли дар ҳоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ ба тағйирот дучор шуда, шумораи дар ҳоҷагиҳои ёрирасони шахсии молӣ машғулбудаҳо ниҳоят кам гардидааст, ки ин намуди фаъолият сарчашмаи асосии даромади онҳо мебошад. Вақтҳои охир даромад аз ҳоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ дар маҷмӯи даромадҳои оила коҳиш ёфта, ҳиссаи он дар давраи солҳои 2012-2017 ба 14,3 банди ғоизӣ кам шудааст (ҷадв. 3.).

Даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ дар ҷамъи даромади ҳар нафар аҳоли ба ҳисоби миёна

Нишондиҳандаҳо	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Афзоиш бо %
Ҷамъи даромади ҳар нафар аҳоли	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ, бо %	19,6	18,6	11,01	5,3	12,49	5,3	- 14,3

Аз рӯйи Солномаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018, саҳифаҳои 111 ва 112 ҳисоб карда шудааст.

Бешубҳа, ин раванд аз ниҳоят мураккаб будани тағйирёбии пешравиҳо дар шуғлнокии байни хонаводаҳои молистеҳсолкунанда ва истеъмолкунанда шаҳодат медиҳад. Эҳтимоли қавӣ меравад, ки дар ин давра аксари дар хонаводаҳои ба намуди молӣ машғулбудаҳо ба намуди хонаводаҳои истеъмолий майл карданд. Бешубҳа, ба ин раванд дастгирии нокифояи хонаводаҳо аз тарафи давлат таъсир расонд.

Барои пайдо кардани кори расмӣи музди меҳнаташ наҷандон баланд назар ба шахриҳо сокинони деҳот вақти зиёдеро сарф мекунамд (аз рӯйи баъзе маълумотҳо қариб нисфи бекорони деҳотӣ бештар аз як сол дар ҷустуҷӯи кор мебошанд). Боз он далел аҷиб аст, ки дар байни сокинони деҳот, ки соҳиби кор набуда, дар қайди марказҳои шуғли аҳоли нестанд, яъне шахсоне, ки ба категорияи аҳолии ғайрифаволи иқтисодӣ дохил мешаванд дар муқоиса бо шаҳр ҳиссаи касоне, ки кор кардан меҷаҳанд зиёд мебошанд.

Хусусияти бекорӣи деҳот дар он ифода меёбад, ки барои қисми қувваи корӣи аз кор озодшаванда хоҷагии ёрирасони шахсӣ сарчашмаи ягонаи гирифтани даромад мебошад.

Дар ҳоли ҳозир дар деҳот шахрвандони аз 40-сола боло, ки қобилияти корӣ доранд, кор пайдо карда наметавонанд. Дар ин ҳолат машғулият дар хоҷагии ёрирасони шахсӣ сарчашмаи ягонаи гирифтани даромад ҳисоб меёбад. Вале, мақоми соҳибони хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ номуайян аст. Барои қисми зиёди сокинони деҳот машғулиятро чун кори асосӣ дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ ба қайд гирифтани (тавассути тартиби бақайдгирии хоҷагии деҳқонӣ-фермерӣ) мушкilotи бисёре пеш меорад.

Мутаассифона, Қонуни қабулгардидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хоҷагии ёрирасони шахсӣ» (аз 8 декабри соли 2003, таҳти №47) мушкilotи мақоми соҳибони хоҷагиҳои ёрирасони шахсиро ҳаллу фасл накард. Қонуни мазкур ин навбат ҳам деҳотиёни дар хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ фаъолияткунандаро аз андозҳо ҷимоя кард, аммо дастрасии онҳоро ба роҳҳои расмӣ ҷимоя ҷангоми пиронсолӣ ва беморӣ таъмин накард. Дар айни замон дар ҷумҳурӣ ба ҳисоби миёна бештар аз 50%-и ҷамаи машғулини деҳот дар баҳши ғайрирасмӣ банд мебошанд, ки ин умуман аз нишондиҳандаи шаҳр ду маротиба зиёд аст. Таҳқиқи соҳаи шуғлноқӣ дар деҳот имкон дод, ки тамоюлотӣ зерин муайян карда шаванд:

- коҳишёбии минбаъдаи шуғлноқӣ дар ташкилотҳои кишоварзӣ на танҳо аз сабаби қатъшавии фаъолияти як қисми онҳо, балки аз ҳисоби дар истеҳсолоти кишоварзӣ истифода кардани технологияи муосири захирасарфакунанда мебошад;

- устувориҳои шуғлноқӣ дар хоҷагиҳои фермерӣ ва хоҷагиҳои ёрирасони шахсии молистеҳсолкунанда бо дар муҳити онҳо пухта расидани сохторҳои бозорӣи бештар ё камтар қобилияти ҳаётидошта;

- афзуншавии машғулини хоҷагиҳои ёрирасони шахсии истеъмолкунанда дар шакли оммавии шуғлнокии кишоварзӣ.

Ба ақидаи мо, дар деҳот асоси заминавии методологияи рушди шуғлнокии алтернативӣ орқарди самтҳои стратегӣи рушди соҳаҳои шуғлнокии алтернативӣ дар қаламрави деҳот мебошад, зеро стратегӣи алтернативии шуғлнокии аҳолии деҳот ин модели якҷоякардашудаи амалиёт барои рушди сифатӣи маҳал дар доираи таъмини тамоюлотӣи мусбати ҷиҳати сифат ва сатҳи зиндагӣ равонашуда мебошад.

Аз ин рӯ, стратегӣи шуғлнокии алтернативии аҳолии деҳот бояд на танҳо мақсаднок, балки комплексӣ низ бошад, он бояд ҷамаи хусусиятҳои деҳот, дар навбати аввал таҷдиди сифатӣи захираҳои меҳнатиро устувор гардонад ва дастгирӣ намояд. Ин барои тағйирёбии асосноки шуғлнокии аҳолии деҳот заминаи воқеӣ таъсис медиҳад ва на танҳо ҷойҳои корӣи навро инкишоф дода ҷойҳои корӣи мавҷударо дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисодӣи деҳот нигоҳ медорад, балки дар соҳаҳои ғайрикишоварзӣ ҷойҳои корӣи нави даромади калондоштаро ташкил мекунад.

Ҳамин тавр, мақсади стратегӣи шуғлнокии алтернативии аҳолии деҳот ин коркард ва асосноккунии самтҳои тағйирёфтаи рушди нуқтаи ташаккулёбии афзоиш мебошад, ки талабот ба қувваи кориро ҳавасманд мегардонад ва барои баландшавии музди меҳнат ва даромади аҳолии деҳот дар доираи тақозои қатъии молиявӣ, институтсионалӣ ва иҷтимоӣи мавҷуда ёрӣ мерасонад.

Коркарди қоидаҳои асосӣи стратегӣи шуғлнокии алтернативӣ ба дараҷаи муҳим муносибати минтақавиро тақозо мекунад, чунки иҷрои лоиҳаҳо ва барномаҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ дар деҳот

амалисозии маҷмӯи тадбирҳоро дар воҳиди сохтори мушаххаси ҳудудӣ, ки на танҳо бо иқтидори захиравӣ, балки бо мушкилоти ҳоси рушд, аз ҷумла хусусиятҳои фаъолияти меҳнатӣ фарқ мекунанд, пешбинӣ менамояд.

Бо дарназардошти ҳосияти таъсири эҳтимолии иқтидори захиравии ҳудудӣ ба модели шуғлнокии алтернативӣ зарур аст, ки ҳангоми коркарди стратегия қонунҳои динамикаи шароити табиӣ-иқлимӣ, сифати неруи инсонӣ мавриди омӯзиш ва истифода қарор гиранд ва инчунин лозим аст, ки тамоюли рушди муносибатҳои иҷтимоӣ-сиёсӣ, аз ҷумла ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ-меҳнатӣ ба назар гирифта шаванд, то ки онҳо дар қоидаҳои стратегӣ дуруст инъикос ёбанд.

Баррасии қонунҳои амалкарди иқтидори захиравии ҳудуди деҳот, ки асоси рушди ҳамаи соҳаҳои таъминкунандаи шуғли алтернативӣ, таъсиси заминаҳои ташаккули нуқтаҳои афзуншавӣ бо назардошти ҳамаи ҷанбаҳои таъмини зиндагӣ (рушди соҳаи иҷтимоӣ ва инфрасохтори муҳандисӣ, диверсификатсияи бизнес дар деҳот, тавсеаи бозори меҳнат, инкишофи равандҳои худидоракунии маҳаллӣ) мебошанд ҳатмӣ аст.

Бо назардошти мавҷудияти тағйироти муҳимми қувваи кории хоҷагӣ аз рӯи иқтидори иҷтимоӣ-меҳнатӣ ва инчунин муассисаҳо оид ба имкониятҳои таъсиси ҷойҳои кории самарабахш зарур аст, ки варианти консепсияи шуғлнокии самаранок таҳия карда шавад. Ин низомӣ чораҳо ва механизмҳо сафарбаркунии нисбатан пурраи захираҳоро бо мақсади рушди шуғлнокии ҳаматарафа дар асоси диверсификатсияи шаклҳои бизнеси даромадноки кишоварзӣ ва ғайрикишоварзӣ дар деҳот таъмин мекунанд.

Бо дарназардошти он, ки хоҷагӣҳои ҳонагӣ деҳотҷойҳо аксаран имконияти маҳдуди ҷалби маблағҳои қарзиро доранд, онҳо ҳангоми интихоби стратегияи иқтисодии таъмини зиндагӣ бисёр вақт ба шакли камхароҷоти бизнес тавачҷуҳ мекунанд.

Аз ин рӯ, дар байни омилҳои, ки барои аҳолии деҳот сарчашмаи муҳимми таъмини зиндагӣ мебошанд, метавон шуғлнокии фаъолияти ғайрикишоварзиро дар заминаи захираҳои табиӣ маҳаллӣ ҷудо намуд, яъне тақвияти диверсификатсияи истеҳсолоти кишоварзӣ ва рушди соҳаи шуғлнокии алтернативӣ дар деҳот мебошад, ки таъсиси иқтисодиёти самарабахши дар тағйири намудҳои фаъолият асосёфтаре дар назар дорад. Иқтидорҳои табиӣ-ҳудудӣ ва иҷтимоии аҳоли бояд асоси рушди фаъолияти ғайрикишоварзӣ гарданд.

Дар ҷумҳурӣ ба нақши бешубҳа муайянкунандаи кишоварзӣ дар ташаккули рушди устувори бозори меҳнати аграрӣ нигоҳ накарда, ҳангоми таъмини шуғлнокии коргарон дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва умуман дар деҳот амалан принципи нақшавӣ намоён намешавад. Ба ҳайси роҳи баромад аз вазъияти барзиёдӣ меҳнат дар бозори меҳнати ҳудуди деҳот, ки мушкилоти ташаккули таъмини устувори зисти аҳолиро пурзӯр мекунад, рушди бозори меҳнати дар асоси инкишофи намудҳои бизнеси ғайрикишоварзӣ ва кишоварзии ғайрианъанавӣ диверсификатсияшуда зарур аст.

Аз ин рӯ, иқтидорҳои табиӣ-ҳудудӣ ва иҷтимоии сокинон бояд асоси рушди фаъолияти ғайрикишоварзӣ гарданд.

Баробари рушди муносибатҳои бозорӣ дар фаъолияти иқтисодиёти деҳот нақши соҳибкорӣ дар соҳаҳои хизматрасонӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои сохтмонӣ, манзилӣ-коммуналӣ, нақлиётӣ, савдо ва муассисаҳои ҳуроки умумӣ расонида мешаванд, баланд хоҳад шуд.

Муносибатҳои алтернативӣ оид ба таъмини шуғлноқӣ дар деҳот бояд барои баланд бардоштани сатҳи шуғлноқӣ ва даромади аҳолии деҳот тавассути рушди фаъолияти ғайрикишоварзӣ асос ёбанд.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 26 декабри соли 2018
2. Стратегияи рушди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон бари давраи то соли 2030.- С. 85
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мусоидат ба шуғли аҳоли» /Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018.- №12, қ. 2, моддаи 1006
4. Мирсаидов А.Б., Сабуров М. Шуғли ғайрирасмӣ дар иқтисодиёти кишоварзӣ ва роҳҳои тақмили он – монография- Душанбе:Эр-граф, 2019.- 175 с.
5. Шодиев Ҷ.Р. Комплекси туристии Тоҷикистон: Мушкилот ва дурнамои рушд дар асри XXI//маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ, Донишгоҳи молия ва иқтисоди Тоҷикистон - Душанбе, 2017. – С. 120- 131
6. Солномаи омории Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2018.-С. 70, 132, 234

АННОТАТСИЯ

СОҲАИ ШУҒЛНОКИИ АЛТЕРНАТИВӢ ВА ЗАРУРАТИ ИНЪИКОСИ ОН ДАР ҲАЁТ

Дар мақола сабабҳои мавҷудияти шуғли альтернативӣ дар деҳотҷойҳо ва нақши он дар диверсификасияи манбаҳои даромадҳои кормандони соҳаҳои кишоварзӣ ва умуман таъмин намудани шуғлноки дар иқтисодиёти деҳот мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Пайваста бо рушди иқтисодиёти деҳот теъдоди зиёди аҳолии деҳот ва қувваҳои меҳнатии барзиёдтӣ дар як қатор минтақаҳо метавонанд ба шуғлнокии альтернативӣ гузаранд.

АННОТАЦИЯ

АЛЬТЕРНАТИВНАЯ ЗАНЯТОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО ОТРАЖЕНИЯ В ЖИЗНИ

В статье рассматриваются причины существования альтернативной занятости в сельской местности и ее роль в диверсификации источников дохода работников сельского хозяйства и занятости в сельском хозяйстве в целом. С развитием сельской экономики большое количество сельского населения и избыток рабочей силы в ряде регионов могут перейти на альтернативную занятость.

Ключевые слова: сельское хозяйство, экономика сельского хозяйства, занятость, альтернативная занятость, трудовые ресурсы, рабочая сила.

ANNOTATION

ALTERNATIVE EMPLOYMENT AND THE NECESSITY OF ITS REFLECTION IN LIFE

The article examines the reasons for the existence of alternative employment in rural areas and its role in diversifying the sources of income for agricultural workers and employment in the rural economy in general. With the development of the rural economy, a large number of the rural population and the surplus labor force in a number of regions may switch to alternative employment.

Keywords: rural economy, agricultural economics, employment, alternative employment, labor resources, labor force.

УДК 330. 354 (575.3)

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
(МЕТОДОЛОГИЯ И ПРАКТИКА)

Хикматов У.С., д.э.н., профессор, Кошонова М.Р., д.э.н., профессор, Хакимов С.Н., ассистент- ТГФЭУ

Ключевые слова: идоракунии молиявӣ, муносибатҳои молиявӣ, асосҳои ҳуқуқӣ.

Достижение устойчивого развития - это проблема общечеловеческого масштаба, но уровень и степень ее решения зависит от усилий каждого государства. От приверженности каждой страны принципу взаимозависимости и неразрывности экономики и экологии складывается в устойчивое общемировое развитие. Устойчивое развитие все более осознается как форма выхода цивилизации на новую перспективную модель прогресса. Национальный аспект устойчивого развития для Республики Таджикистан определяется, прежде всего, становлением ее как суверенного государства, необходимостью быстрее выхода из социально-экономических трудностей и повышением уровня жизни населения, вхождением в мировое сообщество, сохранением добрососедских отношений с другими странами мира и взаимовыгодным сотрудничеством.

Таджикистан вступает на новый этап своего развития и исходя из этого, в целях создания основы для устойчивого развития страны, в тесном сотрудничестве с другими заинтересованными сторонами разработал Концепцию устойчивого развития Республики Таджикистан до 2030 г, что определяет видение, цели и задач, принципов и основных механизмов достижения устойчивого развития путем интеграции экономических, экологических и социальных проблем, направленный на повышения уровня жизни населения Таджикистана.

Общая приверженность мирового сообщества идее устойчивого развития подтверждена в «Повестке дня на XXI век» и других документах ООН, которые обязывают все страны взять на себя «коллективную ответственность за усиление и упрочение взаимосвязанных и поддерживающих друг друга основ устойчивого развития.

Устойчивое развитие страны – это развитие, удовлетворяющее потребности настоящего поколения и не ставящее под угрозу возможности будущих поколений удовлетворять свои потребности. Устойчивое развитие исходит из трех принципиальных взаимосвязанных между собой измерений, характеризующих экономический рост, социальную справедливость и защиту окружающей среды. Благополучие общества

должно максимально вырасти, а бедность сокращена через оптимальное и эффективное использование природных ресурсов.

Важным механизмом на пути к достижению устойчивого развития является разработка и реализации Национальной Концепции Устойчивого Развития. - это долгосрочная программа поэтапного перехода к устойчивому развитию, определяющее конкретное направление преобразований и виды деятельности по достижению стратегических целей, необходимые для этого ресурсы и механизмы, системы управления и координации на локальном, региональном, национальном и международном уровнях.

Министерство финансов Республики Таджикистан и его отделения в органах местного самоуправления являются наиболее важными структурами финансового управления в Республике Таджикистан.

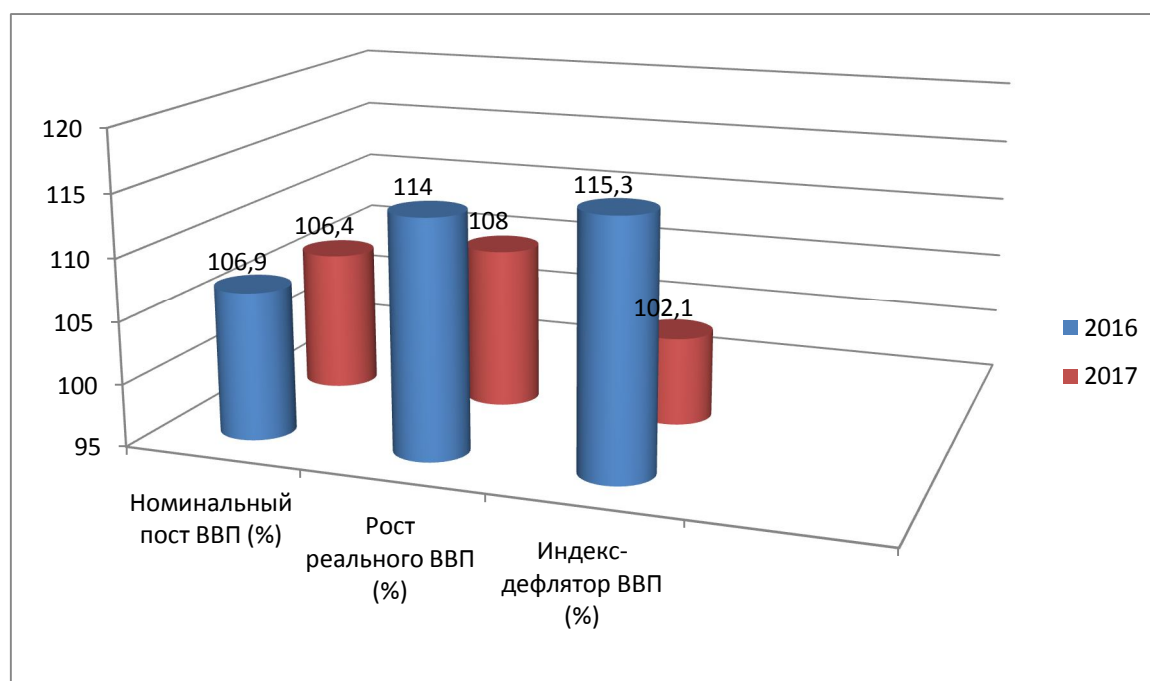
На основании Закона Республики Таджикистан «О государственных финансах Республики Таджикистан» финансовые органы несут ответственность перед органами власти.

Финансово-бюджетные отношения, правовая основа, бюджетная система и ее сегментация, организационные принципы управления государственными финансами, формирование, распределение и использование централизованных фондов определяются и регулируются настоящим Законом. Закон регулирует роль государственных органов и органов местного самоуправления, других бюджетных участников в разработке, рассмотрении проекта бюджета, ратификации и контроле за его исполнением, а также устанавливает ответственность за нарушение Закона Республики Таджикистан «О государственных финансовых учреждениях». Этот закон был принят Президентом Республики Таджикистан от 2 декабря 2002 года №7, который был принят Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 17 апреля 2003 года № 648.

Несмотря на продолжающийся экономический и финансовый кризис в Европе и России, снижение цен на продукты питания, предварительный анализ макроэкономических показателей в 2017 году показывает реальный рост экономики. Выпуск промышленной продукции в 2017 году составил 58,910 млрд. сомони, что в сопоставимых ценах за январь-декабрь 2016 года составляет 109,4%. (или 7 миллиардов долларов) при реальном росте в 9,4%, что к 2015 году на -10,5 миллиарда. сомони больше или на 8,4%.

Диаграмма 1.

Рост показателей роста ВВП за 2015-2017 годы

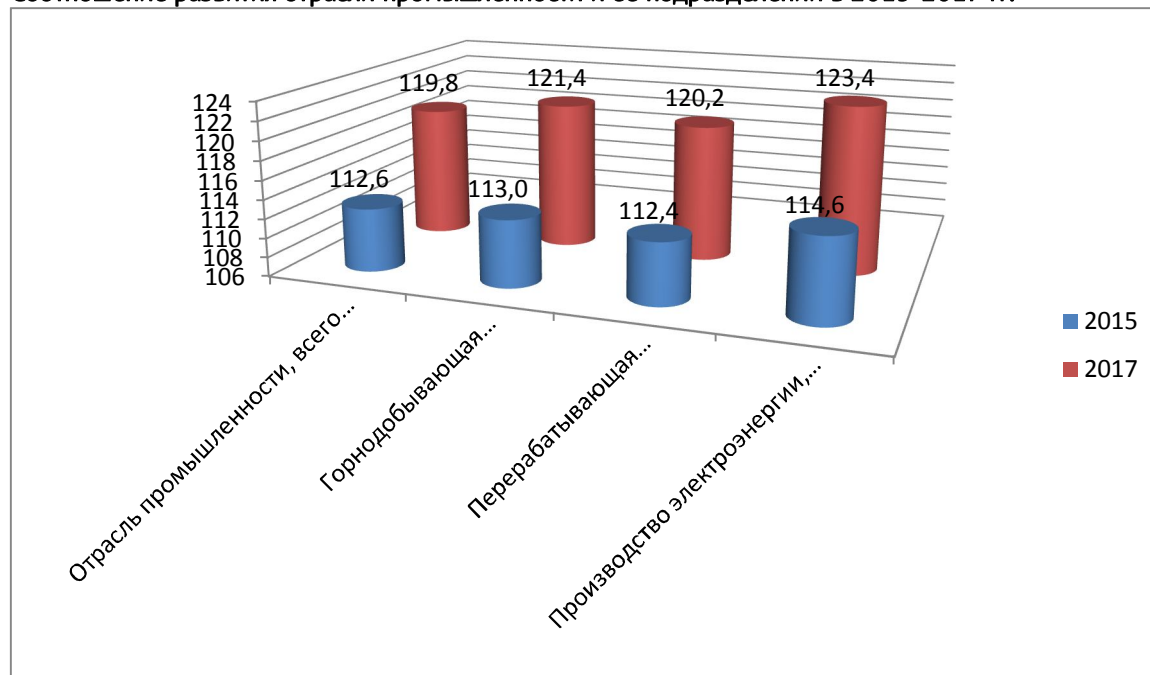
Экономическое развитие в промышленном секторе увеличилось на 4,9%, общий объем сельскохозяйственного производства на 11,6%, платных услуг во всех секторах услуг на 14,7%, а розничный товарооборот на 24,3%. Несмотря на продолжающийся экономический и финансовый кризис в Европе и России, снижение цен на продукты питания, предварительный анализ макроэкономических показателей в 2017 году показывает реальный рост экономики. В Республике Таджикистан отрасль промышленности

является одним из приоритетных секторов для поддержания макроэкономических показателей на стандартизированной основе и играет важную роль в развитии экономики;

По республике в 2017 году объем промышленного производства составил 19173,4 млн. сомони, что увеличился на 16,2% по сравнению с 2015 года, его доля в ВВП в 2017 году достиг 28,3%. На диаграмме 2 показано, что промышленный сектор считается приоритетной областью страны и значительно вырос за последние годы.

Диаграмма 2.

Соотношение развития отрасли промышленности и ее подразделений в 2015-2017 гг.

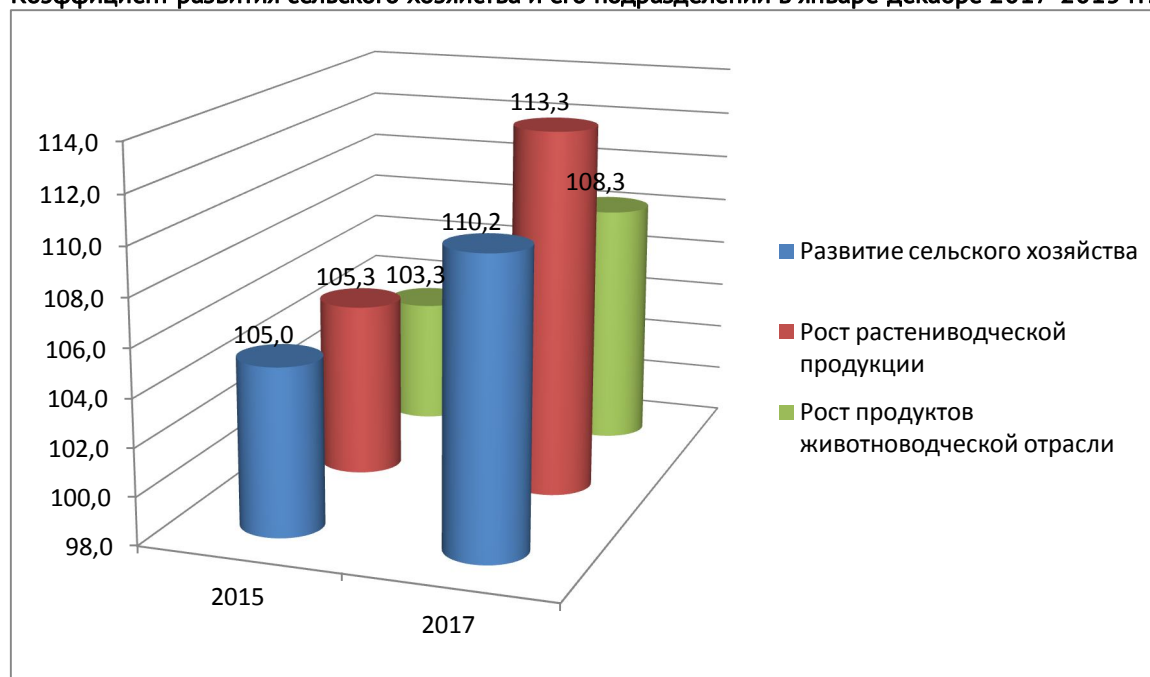
В 2017 году во всех секторах экономики было произведено продукции на 31577,8 млн. сомони (в текущих ценах), что на 6,2% больше, чем в 2015 году. Доля сельхозпродукции в ВВП в 2017 году – 58,9%, в том числе сектор растениеводства составляет 6,6%, и 52,3% приходится сектору животноводства. За этот период увеличился производства продукции растениеводства на 34623,8 млн. сомони или 5,4%, а животноводства на 8954,1 млн. сомони или на 9,2% больше, чем в 2015 году [5. с.5-12].

В 2017 году инвестиционные вложения основного капитала составили 22 млн. сомони, что на 51,2% больше, чем за аналогичный период прошлого года. Энергетический сектор в республике считается приоритетным и в 2017 году 98% от внутреннего объема инвестиций приходится им. При строительстве электростанций инвестиции основного капитала составили 38 млрд. сомони, что на 9,8% больше чем в 2015 году. Между тем, в течение этого периода тенденция к снижению мировых цен на товары и сырье, которые поступали в страну, способствовала относительному инфляционному давлению. Однако, с другой стороны, результат уровня инфляции в прошлом году составил 7,3%, показывая период инфляции в прогнозах.

Уменьшение поступлений денежных переводов и увеличение курса доллара США привели к снижению курса национальной валюты и ростом давления на инфляцию. Как следствие, негативные факторы способствовали росту цен на импортируемые товары, в том числе на основные товары спроса (такие как мука, масло, моющие средства и лекарства). Например, около 65% товаров потребительской корзины составляют импортные товары. Согласно оценке, в шести месяц этого года рост импортных цен составил 2,8%, процентную ставку по инфляции.

Диаграмма 3.

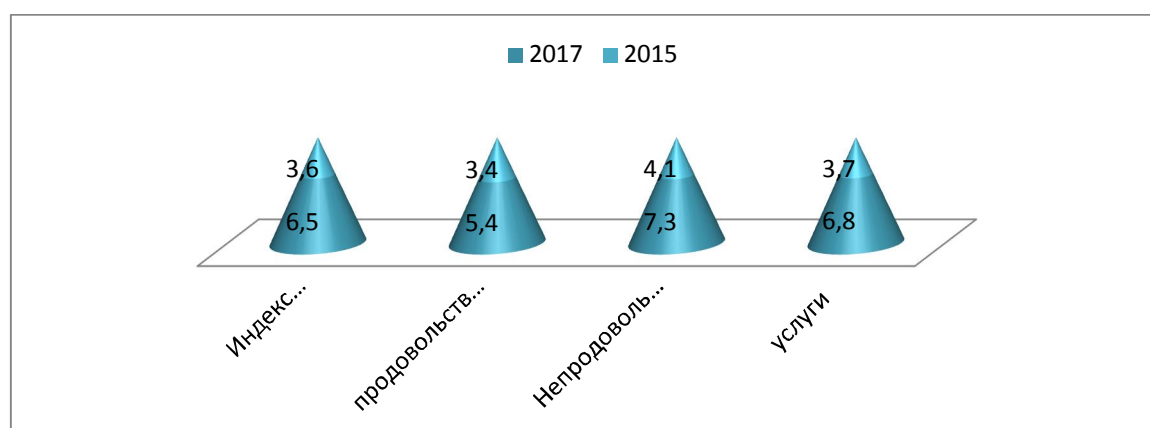
Коэффициент развития сельского хозяйства и его подразделений в январе-декабре 2017-2015 гг.

Несмотря на то, что в первом полугодии уровень инфляции составил 3,6% (за отчетный период: 4,5% по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года), что в основном было рассчитано из цен на продукты питания на 2,7%. На непродовольственные товары 7,3% приходится по процентной ставке 3,4%. Годовой норма инфляции также имел процесс снижения, в конце периода (июнь), который достиг 5,5%, по сравнению с аналогичным периодом прошлого года меньше на 1,1%. Следует отметить, что в соответствии со Стратегии кредитно-денежной политики РТ на 2018 год Национальный банк Таджикистана определяет уровень инфляции в размере до 7,5%. Согласно анализу и оценкам, ожидается, что уровень годовой инфляции останется к концу года в пределах прогноза. В 2017 году доля экспорта и импорта в ВВП составили 13,6% и 58,5% соответственно. В макроэкономический раздел доходов государственного бюджета, общий объем государственного бюджета Республики Таджикистан по предварительным данным представлен на 1 января 2017 года - 100,04% и составляет более 11,5 млрд. сомони, что на 5 млн. сомони больше запланированного и на 1955,3 млн. сомони больше чем за соответствующий период предыдущего года и равно к 28,4% ВВП. Для реализации совместных инвестиционных проектов привлекались-1775,4 млн. сомони. В частности, из специальных фондов 676,2 млн. сомони, гранты 740,7 млн. сомони, кредиты 358,5 млн. сомони. Нынешние доходы государственного бюджета составили 100,0% и достигли 9,5 миллиарда сомони, что на 4,9 млн. сомони больше запланированного и на 1551,6 млн. сомони увеличился по сравнению с соответствующим периодом прошлого года. В 2016 году текущие доходы государственного бюджета составили 37,5% ВВП [3. с.3-7].

Диаграмма 4

Уровень инфляции, индексы цен и тарифы в сентябре 2017 года по сравнению с декабрем 2015 года (%)

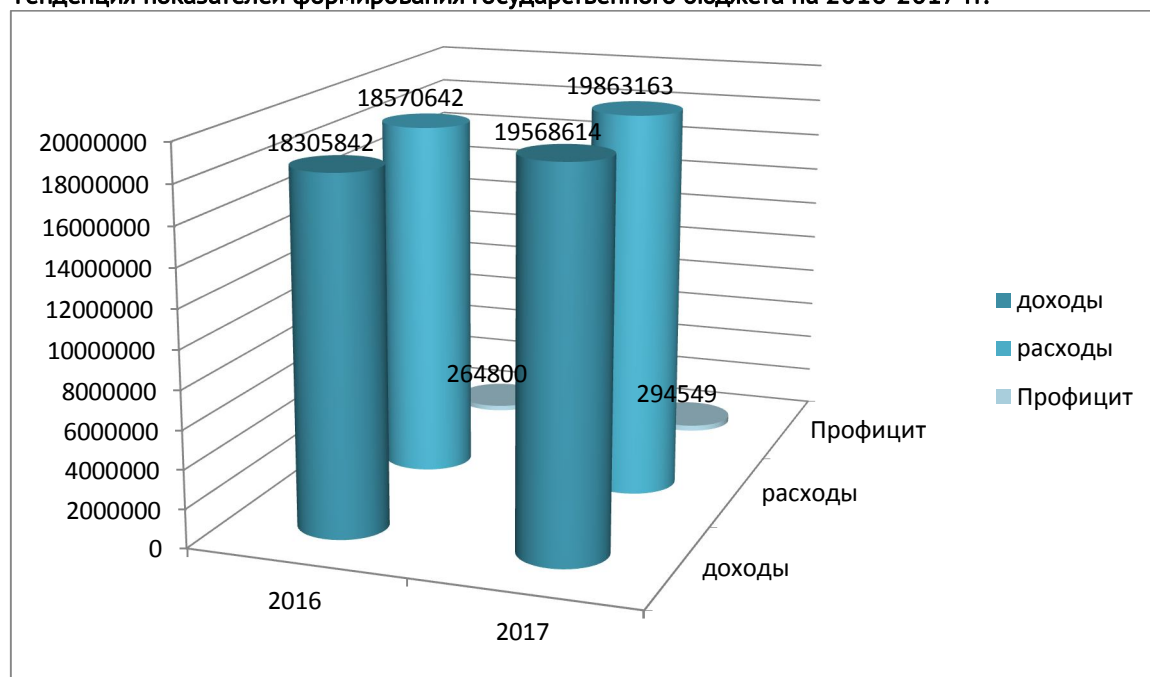

В текущем году за счёт внешнеэкономической деятельности в бюджет поступил (Таможенная служба) 3215,1 млн. сомони, что составляет 100,5% запланированной суммы, по сравнению с аналогичным периодом прошлого года на 496,0 млн. сомони больше. Внутренние налоговые поступления в бюджет составили 5809,2 млн. сомони, что составляют 100,2% плана и по сравнению с планом больше на 12,6 млн. сомони и по сравнению с аналогичным периодом прошлого года больше на 915,0 млн. сомони.

Финансирование из государственного бюджета на текущий год осуществляется в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О государственном бюджете Республики Таджикистан на 2017 год», а в рамках дефицита бюджета часть государственного бюджета Республики Таджикистан обеспечивается в размере 101%, а экономика страны - более 19 860. млн. сомони. Ожидается, что по сравнению с 2016 годом вырастет на 1%, 555 сомони или на 10,8%, а его доля в ВВП составит 37,5%.

Диаграмма 5.

Тенденция показателей формирования государственного бюджета на 2016-2017 гг.

В частности, финансирование секторов государственной власти и государственного сектора оценивалось в 97,6% (913,4 млн. сомони), обороны - 98,8% (403,9), правоохранительных органов - 99,9% (6515 тыс. Сомони). образование - 99,0% (554685 тыс. сомони), здравоохранение - 98,6% (215197 тыс.), социальная защита - 96,8% (35339 тыс. сомони), жилищно-коммунальное хозяйство - 96,4% (Сектор культуры и туризма - 98,7% (288683 тыс. Сомони), энергосберегающий комплекс - 91,7% (1131,2 млн. Сомони), сельское хозяйство 98,7% (124995 тыс. Сомони). сомони), транспорт и связь 97,6% (128417 млн. сомони).

В 2017 году уровень инфляции составил 6,5%, что на 9,4% больше, чем за аналогичный период прошлого года. В 2017 году совокупный валовой внутренний продукт увеличился за счёт реального прироста на 9,4% на сумму 3990,0 млрд. сомони, индекс дефляции на - 8,0%, норма и курс среднегодовой национальной валюты на 1 доллар США предусмотрено в размере 8,88 сомони. В 2016 году общий объем валовой внутренней продукции составил 53828 млн. сомони с реальной ставкой роста 6,5% до 508,0 млн. сомони и в 2017 году с реальным увеличением на 9,4%, предусмотрено в размере 53828 млн. сомони. В течение этого периода индекса дефектов учитывался в том факте, что рост реального ВВП оценивался в 2017 - 9,4%, а в 2016 году - в 6,5% [6. с.15-23].

Можно сделать вывод о том, что в будущем при планировании макроэкономических показателей для формирования более устойчивого развития экономики:

- при отсутствии мобильного капитала и привязанном валютном курсе счет текущих операций должен быть объектом пристального наблюдения и прогнозирования цен и объемов внешнеторгового оборота;
- для эффективного управления внешним долгом необходимо спрогнозировать временной график выполнения обязательств по обслуживанию долга;

- иметь достоверный прогноз экспортных поступлений, внутренних доходов и будущего доступа к финансовым ресурсам;
- следует обратить особое внимание на необходимость совершенствования аграрной политики. Сельское хозяйство играет важную социальную роль в экономике Таджикистана, в особенности для малообеспеченных слоев населения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Управление государственных финансов за 2014-2015 годы Мирбобоев Р.М., Иброхимов И.Р., Гадоев Ф. И., Гуломносиоров Н.
2. Фасихов И.С. Формирование стратегии экономической безопасности в условиях трансформации национальной экономики (на примере продовольственной безопасности РТ). Монография / И.С. Фасихов. - Душанбе: Ирфон, 2016. - 130 с.
3. Солиев А.А., Фасихов И.С. // Кластерный принцип организации мониторинга и прогнозирования продовольственного рынка страны и ее регионов // Вестник Таджикского национального университета, в серии экономических наук - Душанбе, 2014. (149). - №2/8. - С. 3-7
4. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности – М.: МАКС Пресс, 2005
5. Дыйканбаева Т.С., И.С. Фасихов // Альтернативные стратегии развития системы продовольственной безопасности Журнала «Economics», № 8 (17), Россия-Москва, 2016. - С.5-12
6. Солехозода А.А., И.С. Фасихов Факторы, влияющие на уровень продовольственной безопасности / «Научные исследования: Ключевые проблемы III тысячелетия», Россия-Москва 8 (9), 2016. - С.15-23, 1 п.л. <http://elibrary.ru/contents.asp?issueid=1607780>

АННОТАЦИЯ

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола самтҳои асосии рушди устувори иқтисодиёти милли таҳлил ва омӯзиш шудаанд. Аз он ҷумла, дар мақола усулҳои ташаққули иқтисодиёти устувор, қазияҳои он ва пешниҳодҳои он ба амалигардонии маҳаққо (индикаторҳо), ки дар стратегияи миллии рушд ба нақша гирифта шудаанд. Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои рушди макроиқтисодӣ барои амалигардонии мақсадҳои стратегияи миллии рушд то давраи 2030 пешниҳодҳои шудаанд.

ANNOTATION

DIRECTIONS OF THE NATIONAL ECONOMY ARE ANALYZED AND STUDIED

In the article the main directions of the national economy are analyzed and studied. In particular, the article aims to formulate sustainable economic policies, proposals and proposals for implementation of the Indicators in the National Development Strategy. Based on the analysis of the macroeconomic development indicators, it is proposed to implement the Millennium Development Goals prior to the 2030s.

Key Words: financial management, financial relations, legal basis, budget system and its segmentation, principles of organization of public finance management, organization, distribution and use of centralized funds.

ТДУ 636.5

БАЪЗЕ МУАММОҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ СОҲАИ ЧОРВОДОРӢ

Садриддин Н.Т., профессор, Садриддин У.Н., унвонҷӯ-ДДБ ба номи Н. Хусрав

Калимаҳои калидӣ: чарогоҳ, рушди чорводорӣ, самаранокии масҳсулот, эрозияи хок, беҳатарии озӯқаворӣ

Соҳаи чорводорӣ яке аз соҳаҳои асосии кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, дар таъмини аҳоли бо маҳсулоти озӯқаворӣ мавқеи муҳим дошта, аҳолиро бо маҳсулоти ғизоӣ аз ҷумла гушту шир ва соҳаи саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд.

Мавриди зикр аст, ки дар солҳои охир ин соҳа мавриди таваҷҷӯҳи роҳбарияти Олии Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурӣ қарор дошта, як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ дар соҳаи чорводорӣ қабул карда шудааст. Аз ҷумла:

1. Барномаи рушди соҳаи зотпарварӣ ва хушзоткунии чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020
2. Барномаи рушди чарогоҳҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020
3. Барномаи рушди биотехнологияи чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2017

Таҳлили вазъи соҳа дар соли охир нишон медиҳад, ки саршумори чорво ва истеҳсоли маҳсулоти соҳа зиёд гардид. Аз рӯи маълумотҳои омӯри ба 01.11.2017 дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ 2276,1 ҳазор сар чорвои калон, аз ҷумла 1172,2 ҳазор сар модагов, 5579,1 ҳазор сар гусфанду буз ва 80605 сар асп мавҷуд аст. Нисбати ҳамин давраи соли гузашта саршумори чорвои калон 54406 сар (2,4%), аз он модагов 32913 сар (2,9%), гусфанду буз 139153 сар (2,6%) ва асп 610 сар (0,8%) зиёд шудааст. Дар ин давра 158203 тонна гушт, 683842 тонна шир ва 6622 тонна пашм истеҳсол гардидааст.

Қобили зикр аст, ки саршумори чорво нисбати ба солҳои пешин зиёд гардидааст, вале дар масъалаи истеҳсоли маҳсулот ва маҳсулнокии чорво ҳоло ҳам камбудиро дида мешаванд. Масалан: маҳсулнокии чорво, хусусан ширҷӯшӣ аз як сар модагов ба ҳисоби миёна 1600-1700кг-ро ташкил медиҳад, ки нисбати нишондиҳандаи байналмилалӣ паст мебошад. Айни замон кам гардидани манбаи хӯрокаи чорво барои пурра қонеъ гардонидани талаботи ин соҳа монеагиро ба миён овардааст.

Тибқи маълумоти Созмони ҷаҳонии озӯқаворӣ, ҳоло дар ҷаҳон 1,3 миллиард сар гов, аз ҷумла наздики 250 миллион гови ширдеҳ, мавҷуд аст. Солони ба ҳисоби миёна ба сари ҳар одам истеъмоли 38-40 кг гӯшт, аз ҷумла, 11 кг гӯшти гов рост меояд, ки назар ба меъёри тавсияи илмӣ (82 кг гӯшт ва 405 кг маҳсулоти ширӣ) хеле кам аст. Таҷрибаи кишварҳои рушднамуда собит месозад, ки барои таъмини амнияти ғизоӣ на шумора, балки сифат, яъне зоти сермаҳсул нақши муҳим дорад.

Таъмини амнияти ғизоӣ барномаи муҳимтарини стратегияи давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон аст ва дар он зиёд намудани саршумор, маҳсулнокии чорво, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва таъсиси корхонаҳои коркарди маҳсулоти чорво низ ҷойгоҳи аҳамияти хоса доранд.

Барои татбиқи барномаи ҳукумати хушзотгардонӣ хоҷагиҳои алоҳида аз Эрон, Олмон, Швейтсария, Русия ва кишварҳои дигар зотҳои беҳтарини говро харидорӣ намуда, ба парвариш ва зиёдкунии он сар карданд.

Тавре олимону мутахассисони соҳаи чорводорӣ Файзулло Амиршоев, Начмиддин Раҷабов, Фазлиддин Икромов ва дигарон иброз доранд, дар шароити кунунӣ бо роҳи парвариши зотҳои беҳтарини гов, роҳандозии бордоркунии сунӣ бо истифодаи нутфаҳои зотӣ, роҳи надодан ба вайроншавии зотҳо ва баланд бардоштани ҳосилнокии заминҳои хӯроки чорво маҳсулоти чорводорӣ, бавижа, гӯшту ширро ду-се маротиба зиёд кардан имконпазир аст. Хайриддин Чалолов, доктори илмҳои кишоварзӣ, итминон дорад, ки ба мардум фаҳмондани афзалияти бордоркунии сунӣ (зеро 95%-и гӯшт ва 98%-и шир аз ҳисоби говҳои шахсии аҳолии истеҳсол мешавад) маҳсулнокии чорворо бамаротиб боло мебарад. Дар ҳолати нигоҳ доштани говҳои зоти омехтаи каммаҳсули маҳаллӣ арзиши аслии маҳсулот хеле боло рафта, ҳавасмандиро ба чорводорӣ коҳиш медиҳад.

Айни замон барои беҳтар намудани зоти чорвои калон дар миқёси ҷумҳурӣ 292 адад нуқтаҳои бордоркунии сунӣ, аз он 77 адад дар хоҷагиҳои ҷамъиятӣ ва 215 адад дар бахши аҳолии мавҷуд аст (аз ин шумора 7 адад дар ВМКБ, 97 адад дар в. Суғд, 120 адад в. Хатлон ва 68 адад дар НТЧ).

Ҳамасола тавассути ин нуқтаҳо 32-33 ҳазор сар модагов хоба таври сунӣ бордор карда шуда, аз бордоркунии сунӣ 25-25 ҳазорсар гусолаи хушзот гирифта мешавад.

Барои бо роҳи табиӣ беҳтар намудани зоти чорво дар бахши аҳолии соли ҷорӣ бо дастгирии молиявии лоиҳаҳои сармоягузори ба шахру ноҳияҳои Данғара, Фархор, Ҳамадонӣ, Восеъ, Кулоб 37 сар ва шахру ноҳияҳои минтақаи Бохтари вилояти Хатлон 12 сарбуққаҳои хушзот дастрас гардонидани шуд.

Дар асоси шартномаи ин буққаҳои зоти дар давоми 2-3 сол барои бордоркунии табиӣ мавриди истифода қарор дода мешаванд.

Таҳлилҳои пешин собит менамоянд, ки бо роҳи табиӣ беҳтар намудани зоти чорво натиҷаи назаррас дода метавонад.

- номукаммалии пойгоҳи меёрӣ-ҳуқуқӣ дар соҳаи илму таълим;
- сатҳи нокифояи маблағгузориҳои илми кишоварзӣ ва тайёр намудани кадрҳои баландхатисос аз буҷаи ҷумҳуриявӣ;
- пойгоҳи нокифояи моддӣ-техникии муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ;
- дараҷаи пасти фаъолияти инноватсионии муассисаҳои илмӣ- таълимӣ ва механизмҳои татбиқи фаврӣ ва самараноки дастовардҳои илм дар истеҳсолот;
- системаи тараққинокардаи иттилоӣ-сервиси хизматрасониҳои илмӣ-машваратӣ дар соҳаи аграрӣ;
- нокифояи дастрас будани мақомотҳои давлатӣ ба адабиёти муосири илмӣ-техникии кишоварзӣ;
- вучуд надоштани мониторинги ҳаматарафаи таъминот ва талабот ба мутахассисони соҳаи кишоварзӣ;
- набудани механизми ҳавасмандкунии мутахассисони ҷавон дар истеҳсолот;
- пойгоҳи сусти моддӣ-техникии синфхонаҳои таълимӣ, озмоишгоҳҳои таълимӣ-илмӣ ва хоҷагиҳои таълимӣ-таҷрибавӣ;
- дараҷаи пасти ба кор таъминшавии мутахассисон ва кӯтоҳмуддат фаъолият намудани онҳо дар истеҳсолот;

- бозомӯзии нокифояи мутахассисони соҳаи кишоварзӣ дар дохил ва хориҷи кишвар;
- набудани мутахассисони дорои имконияти васеъ: агроном-иктисодчӣ, инженер-иктисодчӣ, духтури тибби ветеринарӣ-технолог, чорводор-селексионер ва ғайра;
- баҳамгирии сусти таълим, илм ва истеҳсолот;
- норасоии техникаю олотмошинҳо ва дар ин замина сатҳи пасти татбиқи технологияҳои каммасрафи обу энергиязахиракунанда;
- сатҳи пасти маҳсулнокии чорво, кам будани таносуби чорвои хушзот ва сермахсул (1-2%);
- нокифоя будани заминаи ҳӯроки чорво, ҳоло таносуби масоҳати кишти зироатҳои ҳӯроки чорво дар сохтори умуми кишт ҳамагӣ 10-11%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар солҳои 90-уми асри гузашта ба 28-30% мерасид;
- дар дохили ҷумҳурӣ истеҳсол намудани ҳӯрокиҳои омехтаи серғизо барои намудҳои чорво, паранда, моҳӣ ва ғайра;
- пурра коркард нашудани маҳсулоти чорводорӣ дар дохили ҷумҳурӣ;
- коҳиш ёфтани ҳосилнокии чарогоҳҳо, сол то сол фарсоишҳои онҳо, вобаста ба идоракунӣ ва истифодабарии бенизоми онҳо;
- таъминоти ғайриқаноатбахши моддию техникаи соҳа (нарасидани техникаи кишоварзӣ барои кишт, истеҳсолу захираи ҳӯроки чорво, воситаҳои ҳамлу нақл, технологияи муосири соҳавӣ оид ба коркарди шир, гӯшт, пасту пашм ва ғ.);
- мавҷуд набудани бозори хариди баъзе маҳсулоти чорводорӣ (пӯст, пашм), дар ҳудуди кишвар фаъолият накардани корхонаҳои коркарди ин намуди маҳсулот;
- ҷудо нагардидани қарзҳои имтиёзноки дарозмӯҳлат;
- таъсири манфии тағйирёбии иқлим ва набудани барномаи мутобикгардонии соҳа ба тағйирёбии иқлим.

Аз ғуфтаҳои боло чунин натиҷагирӣ кардан мумкин аст, ки чорводорӣ яке аз соҳаҳои муҳими хоҷагидорӣ буда, дар таъмини амнияти озуқаворӣ ҷумҳурӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Афзоиши ҳаҷми истеҳсоли гӯшту маҳсулоти ширӣ ва тавлиди пӯсту пашм ҳамчун ашёи хом барои корхонаҳои истеҳсоли либосу пойафзол аз рушди соҳа вобаста мебошад. Пешбурди ин соҳа бинобар зиёд шудани талаботи аҳоли ба маҳсулоти чорво таваҷҷуҳи бештар меҷӯяд. Оё рушди чорводорӣ дар кишвар қонеъкунанда аст? Чорводорон тавонистанд, бо истифода аз роҳҳои пурсамар саршумори чорворо бештар ва сифати маҳсулоти онро беҳтар созанд;

Бинобар маълумоти Вазорати кишоварзӣ, айни ҳол дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ зиёда аз 2 миллион сар чорвои калон ва бештар аз 5 миллион чорвои майда мавҷуд аст.

Ҳарчанд солҳои охир ба соҳаи чорводорӣ таваҷҷуҳи бештар дода мешавад, ҳамоно рушди соҳа қонеъкунанда нест. Зеро имрӯзҳо нархи гӯшт дар бозорҳои пойтахт 50-55 сомониро ташкил медиҳад ва ҳеҷ не, ки поён равад.

Фурӯшандагон иддао доранд, ки арзиши ҳӯроки чорво, хусусан кунҷора, баланд аст ва онҳо имкони поён фаровардани нархи гӯштро надоранд. Нархи кунҷора ҳоло ба 4,5-5 сомонӣ расидааст, ки барои фарбеҳкунии чорво гарон меафтад. Мақсаднок истифода бурдани чарогоҳҳо, хушзоткунии чорво ва захираи ҳӯроки чорво метавонад боиси рушди соҳа ва поёнравии нархи гӯшт гардад.

Наҷмиддин Раҷабов, муовини директори Институти чорводорӣ Академияи илмҳои кишоварзӣ ҷумҳурӣ, доир ба ин мавзӯ чунин ибрози андеша кард:

Ҳоло дар ҷумҳурӣ наздики 4 миллион гектар чарогоҳ мавҷуд буда, ба васеъ кардани он ҳоҷат нест, зеро ин барои чорвои Тоҷикистон кифоя аст. Барои самаранок истифода кардани чарогоҳҳо бояд тарзи дуруст чаронидани чорво ба роҳ монда шавад. Як чарогоҳро ба таври ҳамешагӣ истифода бурдан боиси ба биёбон табдил ёфтани он мегардад. Беҳтар аст, ки чарогоҳҳо ба қисматҳо ҷудо карда, бо навбат чаронда шаванд. Дар ин ҳолат дар қисмати аввали чарогоҳ дубора алаф мерӯяд.

Барои беҳтар кардани соҳаи чорводорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи рушди чарогоҳҳо барои солҳои 2016-2020» таҳия гардида, барои татбиқи он аз буҷети давлат зиёда аз 1 миллион сомонӣ пешбинӣ шудааст. Ҳамчунин, ҳоло дар якҷанд навоҳии ҷумҳурӣ дар назди ҷамоатҳои ассотсиатсияҳои истифодабарандагони чарогоҳҳо фаъолият мекунанд.

Ҳоло дар миқёси ҷумҳурӣ-3847522 гектар чарогоҳҳо мавҷуд буда, аз он ҷумла дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон-757613 гектар, вилояти Суғд-785636 гектар, Хатлон-1224670 гектар ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ-1079603 гектар воқеъ мебошанд. Аз миқдори умумии чарогоҳҳо 701931 гектар чарогоҳҳои зимистона, 2116043 гектар чарогоҳҳои тобистона, 641543 гектар-чарогоҳҳои баҳорию тирамоҳӣ ва 388005 гектарро чарогоҳҳои тамоми сол истифодашаванда ташкил медиҳанд.

Дар шароити ҳозира ҳосилнокии алафи чарогоҳҳои баҳорию тирамоҳӣ ва зимистона кам гардида, танҳо 1,5-2,0 сентнериро ташкил медиҳад. Бо сабаби норасоии алафи чарогоҳҳо, чорвои майда дар давраи зимистон аз 10 то 25 фоизи вазни зиндаи худро талаф медиҳад.

Ҳамзамон тибқи маълумотҳои омӯри саршумори чорвои калони шохдор-53 Ҷоиз, асп-49 Ҷоиз ва моли майда-50 Ҷоиз нисбати соли 1991 зиёд гардида, тамоюли зиёдшавии саршумор ба назар мерасад.

Дар аксарияти чарогоҳҳои ҷумҳури иншоотҳои бо обтаъминкуни корношоям гардидаанд. Вобаста ба мавҷуд набудани роҳи кӯрӯкҳои чорвогузар, обхӯра ва мавзееҳои дамгирӣ қариб як миллион гектар чарогоҳҳо қисман истифода шуда, мавзееҳои алоҳида бошанд, умуман аз истифода берун мондаанд. Дар натиҷаи боронҳои сел, жола, сӯхтор ва дигар омилҳои табиӣ антропогенӣ зиёда аз ҳазорҳо гектар чарогоҳҳо ҳамасола ба таназзулшавӣ ва фасоишбӣ (деградатсия) дучор мегарданд.

Бо усулҳои коркарди кулӣ ва сатҳи беҳтар намудани ҳосилнокии чарогоҳҳои омилҳои мебошанд, ки дар натиҷаи онҳо ҳосилнокии алафзор то 20-30 Ҷоиз, ҳаҷми ғунҷоиши миқдори чорвои шартӣ ба ҳар як гектар зиёд шуда, инчунин масоҳати чарогоҳҳои таназзулфта коҳиш меёбад.

Бо усули коркарди сатҳи- кишт намудани алафҳои серҳосили чарогоҳӣ:-саксаули сиёҳ, ҷогон, кейреук, явшон, сафлори беҳор, эспарсети сурх дар моҳҳои ноябр-феврал мутаносибан дар як гектар ба миқдори- 6,0; 6,0; 6,0; 3,0; 15,0 ва 30,0 кг дар минтақаҳои гуногуни ҷумҳури ҳолати чарогоҳҳои тирамоҳию зимистона ва бо усули коркарди кулӣ ҳолати чарогоҳҳои баҳории ҳамворро беҳтар намудан мумкин аст. Усули коркарди сатҳи беҳтаркунии чарогоҳҳо мувофиқи дастурнамал дар моҳҳои март-апрел гузаронида мешавад. Ин тадбирҳо имкон медиҳанд, ки аз ҳар гектар ба ҳисоби миёна 12-20 сентнер ҳосили иловагии чарогоҳҳо ва мутобиқан 5,0 -9,0 сентнер воҳиди ҳӯроки гирифта шавад.

Аз ҳисоби маблағҳои Барнома беҳтар намудани ҳосилнокии чарогоҳҳои Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бо таври коркарди сатҳи-250 гектар, вилояти Суғд бо усули коркарди кулӣ -70 гектар, усули коркарди сатҳи -250 гектар, вилояти Хатлон бо усули коркарди кулӣ-65 гектар, усули коркарди сатҳи-540 гектар ва хоҷагҳои деҳқонии ноҳияҳои тобеи ҷумҳури бо усули коркарди кулӣ-45 гектар ва коркарди сатҳи-200 гектар бо мақсади баланд бардоштани ҳосилнокӣ амалӣ карда мешавад.

Бояд гуфт, ки чарогоҳи бойгари миллии давлат буда, манбаи асосии ҳӯки чорво ба ҳисоб меравад ва 80 Ҷоизи ҳаҷми истеҳсоли солони ҳӯроки чорво аз ин заминҳо таъмин мешавад. Вале бояд гуфт ки ҳоло коэффитсенти истифодабарии захираи чарогоҳҳо дар иқтисодиёти мамлакат паст буда, дар ин соҳаи муҳим нақшаи мушаххаси тарҳрезӣшуда вуҷуд надорад ва он боиси самаранок истифода нашудани ин захираи муҳим мегардад.

Тибқи тадқиқот ва ҳулоаи идораҳои дахлдор қариб 70 Ҷоизи замиҳои чарогоҳҳои ҷумҳури имрӯз дар ҳолати таназзул (деградатсия) қарор доранд, ки сабаби асосии он пеш аз ҳама омилҳои антропогенӣ, истифодаи бенизоми заминҳои чарогоҳ, паҳншавии ҳашароти зараррасон ва ҳояндаҳо, обёрӣ нашудан, аз байн бурдани инфрасохтори чарогоҳ ва ғайраҳо мебошанд. Имрӯз дар 1 гектар чарогоҳ ба ҷойи 2 сар чорвои майда 10-12 сар ва дар 2 гектар ба ҷойи 1 сар чорвои калон асп 8-10 сар чорво рост меояд, ки ин 4-6 маротиба аз меёр зиёд мебошад. Низоми номуайяни истифодабарии замини чарогоҳ боиси он гардидааст, ки ҳосилнокии алафҳои чарогоҳ 1,5-2,3 воҳиди ҳӯрокар ташкил дода, нисбат ба солҳои пешин 3 маротиба кам шудааст, ки таъсири он ба зиёдшавии саршумори чорво ва истеҳсоли ғушӯи шири аз ҷиҳати экологӣ тоза расида истодааст. Аз оғози татбиқи лоиҳа ҷамъиятҳои чарогоҳ истифодабарандагони зерҳадафи лоиҳа дар давоми фаъолияти истеҳсолиашон як қатор корҳои ба иҷро расондаанд. Аз ҷумла дар мавзеи чарогоҳи тобистона 23 кашари нигоҳдории чорво бунёд намудаанд, ки дар натиҷа муриши чорво 10 Ҷоиз кам шуда, муҳлати истифодаи самаранокӣ чарогоҳҳо то 30 рӯз дароз гардид. Ба таври дастҷамъӣ 3 адад ҳавзи чорвошӯӣ, 1 клиникаи бойторӣ ва 1 дорухонаи бойторӣ сохта ба истифода дода шуд, ки ин имкон медиҳад ба 524 хоҷагӣ хизмати бойторӣ расонда шавад. Инчунин 3 барномаи хушзоткунии чорво амалӣ гардида, шароит фароҳам омад, ки дар ду соли наздик миқдори чорвои хушзот дар се деҳаи ҷамоати деҳоти Ваҳиди ноҳияи Сангвор афзоиш ёбад.

Дар раванди татбиқи лоиҳаи 14 адад роҳи чарогоҳ дар масофаи 112 км таъмир ва азнавсозӣ карда, инчунин 7 пули чорвогузар, 9 нуқтаи обнӯи чорво дар масофаи 21,85 км сохта ба истифода дода шуда чорводорон имконият пайдо кардан, ки ба майдони 304 га чарогоҳи нав дастрасӣ пайдо намуда, саршумори 9676 чорвои шартӣ 805 хоҷагии муқими ҷамоатҳои зерҳадафи лоиҳа бо обӣ нушӯки таъмин гардад. Бо мақсади обёрии заминҳои чарогоҳӣ 1 канал таъмир ва майдони 120 га кишт карда шуд. Инчунин дар 158 га зироати ҳӯроки чорво кишта, дар майдони 1,78 га 11 адад минтақаи намошӣ бунёд гардид. Ва ин тадбирҳо ба чорводорон имконият фароҳам оварданд, ки дар қиёс ба солҳои пешин 699 тонна алафӣ иловагӣ истеҳсол ва барои зимистонгузаронии чорво захира намоянд.

Тибқи лоиҳа 3 барномаи коркарди шир, 8 барномаи парвариши занбӯри асал ва 7 барномаи парвариши мурғи тухмдеҳ татбиқ ёфта, барои пеш 150 нафар занон лавозимоти коркарди шир, 1020 сар мурғ ва таҷҳизоти истеҳсол ва коркарди асал дастрас гардонид шуданд. Дар оянда зарур аст, ки имконияту воситаҳо барои беҳтаркунонии сифати чорво тавассути амалисозии корҳои зотпарварӣ, афзунгардонии истеҳсоли ҳӯроки чарогоҳӣ ва истифодабарии самаранокӣ манбаҳои табиӣ истеҳсоли ҳӯрока равона карда шаванд.

Дар мақолаи мазкур рушди соҳаи чорводориро таҳлил намуда, ба чунин хулоса омадаанд, ки соҳаи чорводорӣ яке аз соҳаҳои муҳими кишоварзӣ ба ҳисоб рафта, дар таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат мавқеи муҳим дорад. Зеро аҳолиро бо маҳсулоти ғизоӣ аз ҷумла гушту шир ва соҳаи саноатро бо ашёи хом таъмин менамояд.

Дар баробари ин соҳаи чорводорӣ қисми аҳолиро бо шугл таъмин месозад, зеро дар айни ҳол зиёда аз 74%-и аҳолии ҷумҳурӣ дар деҳот зиндагӣ мекунанд ва дар маҷмӯъ дар соҳаи кишоварзӣ 65,8%-и аҳолии машғули кории ҷумҳурӣ ба кор фаро гирифта шудаанд.

Адабиёт

1. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмӯаи оморӣ. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018
2. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018
3. Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020- Душанбе, сентябри соли 2012
4. Садриддинов Н.Т. ва дигарон Рушди самтҳои асосии афзалиятноки соҳаи кишоварзӣ- омили муҳими таъмини амнияти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе: Эр-Граф, 2017

АННОТАЦИЯ

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ СЕКТОРА ЖИВОТНОВОДСТВА

В данной статье авторы рассматривали некоторые теоретические вопросы развития животноводства и эффективного использования пастбищ.

ANNOTATION

THEORETICAL PROBLEMS OF LIVESTOCK SECTOR DEVELOPMENT

In this article, the authors consider some theoretical issues of development of livestock and the effective use of pastures.

Key words: *pasture, Livestock development, efficiency, productivity, soil erosion, food security.*

ТДУ: 330.1+332+338

ПУРКУНИИ БОЗОРИ ИСТЕЪМОЛӢ БО МОЛҲОИ ОЗУҚАВОРӢ

Рауфӣ А. – д.и.и., профессор, Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон,

Шарифов З.Р. - д.и.и., профессор, ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Вожаҳои калидӣ: *пуркунӣ, бозор, бозори истеъмоли, молҳои озуқаворӣ, нақлиёт, дастраскунӣ, фарҳанги харидкунӣ.*

Дар марҳилаи ҳозираи пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистон таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафи стратегияи рушди кишвар мебошад. Бо назардошти ин дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2017 таъкид мешавад: "...мо вазиҷадорем, ки боз ҳам бештар заҳмат кашада, ба иҷрои ҳадафҳои стратегияи миллиамон - ... ҳифзи амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳолии мамлакат ба ғизои хушсифат ноил гардем..." [1]. Ҳалли ин ҳадафи стратегӣ дар баробари дигар чорабиниҳо ҳалли масъалаи муҳими озуқаворӣ даркориро дар вақти даркорӣ ба ҷои даркорӣ ба истеъмолкунандаи даркорӣ бо ҳароҷоти камтарин дастрас карданро талаб менамояд. Ин масъала дар шароити кӯҳсори Тоҷикистон нақши калонро мебошад, чунки бисёр шахру ноҳияҳо бинобар сабаби дар муҳити кӯҳсор буданашон имконияти бо молҳои озуқаворӣ пуркунии бозори истеъмолиро надоранд ва дорои роҳҳои мебошанд, ки шароити душворгузар қарор доранд.

Дар вақти ҳозира истеъмоли шахсӣ ва истеъмоли истеҳсолии мамлакат аз маҳсулоти воридотӣ қаноатбахш аст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар бозори истеъмоли ва ҳам дар бозори корхонаҳо таъмини молҳо асосан аз ҳисоби молҳои воридотӣ пур карда мешаванд. Дар сохтори гардиши молҳо дар бозори дохилии мамлакат қариб 71 фоизро молҳои воридотӣ ташкил мекунанд. Фақат дар сохтори молҳои кишоварзӣ ҳиссаи картошка 97,9%, сабзавот – 99,4%, мевагӣ – 96,7%, гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ – 72,0%, шир ва маҳсулоти ширӣ – 99,1%, тухм – 63,7%, маҳсулоти нонӣ – 45,2%, рағани растанӣ – 11,7% аз ҳисоби истеҳсоли ватанин худӣ таъмин карда мешаванд [2]. Дар чунин ҳолат бозори истеъмоли ва бозори корхонаҳои мамлакат аз молҳои воридотӣ вобаста мешаванд. Бинобар ин дар ҳолати ҷойи надостани иқтисодиёти воридотивазкунанда мустақилият ва соҳибхотирӣ иқтисодии мамлакат ноустувор менамояд.

Сарзамини Тоҷикистон дорои шароити гуногуни табиӣ-географӣ мебошад, ки қисми зиёдро кӯҳсор (93%) [3] ва начандонеро (7%) ҳамворӣ ташкил медиҳанд. Дар ҳамин ҷойи ҳамвории мамлакат бештари аҳоли ҷойгиранд ва ҳиссаи зиёди неъматҳои моддӣ истеҳсол карда мешаванд.

Кӯҳҳои Тоҷикистон аз маъданҳои зеризаминӣ бой аст. Бинобар ин, тараққиёт ва ҷойгиршавии корхонаҳои саноатии мамлакат асосан ба боигарии табиӣ ва коркадри маҳсулоти кишоварзии худӣ алоқаманданд.

Шароити табиӣ ва иқлимӣ Тоҷикистон имконият медиҳад, ки дар кишоварзӣ на танҳо пахтакорӣ, балки дигар соҳаҳои растанипарварӣ, аз қабилӣ сабзавоткорӣ, мевапарварӣ ва бисёр дигар соҳаҳо низ тараққӣ ёбанд. Инчунин чорводорӣ ҳам, махсусан бузу ғусфандпарварӣ, мурғпарварӣ, чорвои калони шохдор, кирмакпарварӣ инкишоф ёфтаанд.

Дар Тоҷикистон шароити табиӣ ва географӣ ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда ҳар хел мебошанд. Қисмҳои гуногуни вай хусусиятҳои хоси худро доранд, ки пеш аз ҳама аз рӯи дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ тақсим шудаанд. Дигар хел карда ғуҷ, дар истеҳсолот ва истеъмоли ҷамъияти онҳо нобаробар иштирок менамоянд. Бинобар ин бо назардошти ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунанда ва дараҷаи тараққиёти онҳо сарзамини Тоҷикистонро ба 7 минтақаи (зонаи) иқтисодӣ ҷудо кардан мумкин аст: Шимол, Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Қўлоб, Рашт ва Бадахшон [4].

Таҳлили тараққиёт ва ҷойгиршавии қувваҳои истеҳсолкунандаи Тоҷикистон нишон медиҳад, ки сарзамини мамлакат ба шахро ноҳияҳо ва дар ғуҷ ба минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда, миёнатараққикарда ва суғур тараққикарда ҷудо мешаванд. Ба минтақаҳои тараққикарда - минтақаҳои Шимол ва Ҳисор, миёнатараққикарда - минтақаи Вахш ва суғур тараққикарда - минтақаҳои Зарафшон, Қўлоб, Рашт ва Бадахшон дохил мешаванд. Чунин ҳолати қувваҳои истеҳсолкунанда тавсифи муносибатҳои истеҳсолиро дар таъмини пуркунии бозори истеъмолӣ бо молҳои озуқаворӣ муайян менамояд.

Дар таъмини пуркунии бозори истеъмолӣ бо молҳои озуқаворӣ на танҳо тараққиёти истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ худӣ, балки оварда тавонистани онҳо аз дигар истеҳсолкунандагонӣ берун аз нақшаи калон мебошад. Минтақаҳои Шимол, Ҳисор, Вахш ва Қўлоб имкониятҳои хуби даркориро барои алоқаи дохилию берунӣ доранд. Онҳо бо роҳи оҳани васеъбар бевосита пайвастанд ва роҳҳои дурусти автомобилгард доранд. Минтақаҳои дигар бошанд бо роҳи оҳани васеъбар пайваст нестанд ва ҳатто роҳҳои автомобилгарди қаноатбахшкунандаро надоранд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соҳаҳои истеҳсолкунандаи неъматҳои моддӣ, асосан соҳаҳои саноатӣ ва кишоварзии истеҳсолкунандаи молҳои озуқаворӣ дар минтақаҳои Шимол, Ҳисор ва Вахш тараққӣ кардаанд. Бинобар ин, дар овардан ва баровардани молҳои озуқаворӣ баланси нақлиётӣ-иқтисодии мусбӣ доранд ва дигар минтақаҳо бештар молҳои озуқаворӣ даркорӣ худро аз онҳо мегиранд.

Минтақаи Шимол аз истеҳсолоти ҳудуд қисми муайяни талаботи бозори истеъмолиро бо молҳои озуқаворӣ худӣ қонеъ гардониди метавонад ва нисбат ба дигар минтақаҳо хеле камтар аз берун, пеш аз ҳама, аз минтақаҳои Ҳисор, Вахш ва баъзе шахро ноҳияҳои Ўзбекистон молҳои озуқаворӣ мегирад. Дар баробари ин ба бозори истеъмоли ин минтақа молҳои озуқаворӣ ба воситаи роҳи оҳани васеъбар аз бисёр кишварҳои берун бевосита оварда мешаванд.

Дар минтақаи Ҳисор дар баробари тараққӣ кардани соҳаҳои истеҳсолкунандаи молҳои озуқаворӣ саноатӣ ва кишоварзӣ истироҳҳои асосии молфурӯи озуқаворӣ роҳи оҳани васеъбарӣ мамлакат ҷойгиранд. Ба онҳо қариб ҳамаи молҳои озуқаворӣ барои бозори истеъмоли ноҳияҳои дигари Тоҷикистон пешбинишуда, ки аз кишварҳои берунӣ ҷумҳурий меоянд, фароварда мешаванд. Бинобар ин минтақаи Ҳисор асосан аз ҳисоби истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва кишоварзии ҳудуд ва молҳои овардашуда барои ҳамаи минтақаҳои дигари мамлакат молҳои озуқаворӣ мефиристад.

Ҳангоми доду гирифтӣ молҳои озуқаворӣ дар байни минтақаҳо нисбати минтақаҳои Шимол ва Ҳисор минтақаҳои дигари мамлакат молгирандаи молҳои озуқаворӣ ҳисоб мешаванд. Масалан, ҳангоми доду гирифтӣ молҳои озуқаворӣ воситаҳои нақлиётӣ (асосан автомобилҳо) аз минтақаи Ҳисор молҳои озуқаворӣ баранда бештар аз се ду ҳиссаашон аз набудани бор аз дигар минтақаҳо ҳолӣ бармегарданд, ки хароҷоти умумии нодаркорӣ хоҷагӣҳои миллии мамлакатро зиёд менамоянд.

Ҳангоми баҳо додани ҳолати иқтисоди миллии Тоҷикистон ва ҳолати иҷтимоӣ ба фарҳанги истеъмоли одамон таъсиррасонанда шароити таърихӣ ба вай хос бударо низ ба ҳисоб гирифтани зарур аст. Мардуми Тоҷикистон то имрӯз ба ғайр аз муносибатҳои фармондиҳӣ амрихӣ ва иҷроӣ онҳо ба дигар муносибатҳо амалан дар ҳаёт кам кор гирифтаанд. Ба сохти Ҳукумати Шӯравӣ онҳо асосан бо мероси ҷамъаи қабилавӣ истеҳсолоти натуралӣ, муносибатҳои истеҳсоли начандон тараққикардаи ғуломдорӣ феодалӣ ва фақат дар баъзе ҷойҳо (қисми шимоли мамлакат) бо аввалин унсурҳои муносибатҳои капиталистӣ гузаштаанд. Ҳатто ҳозир ҳам дар баъзе ноҳияҳо рушди бозори молҳои озуқаворӣ кишоварзӣ ва умуман муносибатҳои бозаргонӣ сустанд.

Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ дар натиҷаи тақсими умумииттифоқии меҳнат дар Тоҷикистон асосан муносибатҳои аграрӣ тараққӣ карданд (ба ғайр аз ду шахри саноатӣ - Душанбе ва Хуҷанд ва якҷанд корхонаҳои начандон калони саноатӣ аҳамияти маҳаллӣ дошта дар баъзе шахро шахракҳои ҷумҳурий). Аз ин ҷост, ки зиёда аз се ду ҳиссаи аҳолии ҷумҳурий дар соҳаҳои кишоварзӣ фаъолият доштанд. Онҳо тафаккури деҳқонӣ доранд ва бештар аз 90 фоизи корхоро дастӣ иҷро мекарданд [5].

Таҷриба нишон дод, ки муносибатҳои дар заминаи истеҳсоли саноатӣ (махсусан саноати коркардабарорӣ) дар байни одамон ба вучуд меомада нисбат ба муносибатҳои аграрӣ пешқадам аст ва тафаккури ҷаҳонбинии одамон низ баланданд. Беҳуда нест, ки дар шароити тафаккури деҳқонӣ коркунон одати ба ҳамдигар амр кардан ва итоат карданро мепарастанд. Ба ҳисоби миёна қариб 60% -и аҳолии деҳот дар ҳолати камбизоатӣ қарор доштанд [6].

Аммо ҳозир дар ибтидои асри 21 мебошем ва табaddулотӣ илмӣ-техникӣ, тараққиёти воситаҳои ахбор ва ғайраҳо ба ҷаҳонбинии одамон таъсири худро мерасонанд. Бинобар ин, дар одамон муносибатҳо на танҳо оиди истеҳсолот, балки оиди тақсимот, мубодила ва истеъмоли неъматҳои моддӣ қуллан тағйир ёфтаанд. Онҳо акнун меҳоянд на танҳо воситаҳои хуби зиндагиро дошта бошанд, балки воситаҳои аз ҳама баланди зиндагиро, аз ҷумла молҳои озуқаворӣ сифатан баландтаринро истеъмол намоянд.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар вақти ҳозира ва дар шароити ҳозираи ягон минтақа бо пуррагӣ мувофиқи талаботи муосир амнияти озуқаворӣ худро таъмин карда наметавонад. Барои пуркунии бозори истеъмолӣ бо молҳои озуқаворӣ ватанин ҳудуди Тоҷикистон дар навбати аввал аз нав кардани сармояи асосии соҳаҳои истеҳсоли хизматрасонии кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ лозим мебошад. Вале Тоҷикистон ба соҳибхӯшӣ мустақилият бо воситаҳои истеҳсоли алақай қуҳна фарсуда шуда аз замони Иттифоқи Шӯравӣ монда гузашт. Бинобар ин вай бисёр хароб гаштааст ва имкониятҳои иқтисодӣ молиявӣ бениҳоят маҳдуданд. Ба ғайр аз як ё ду моли ашёӣ, ба мисоли пахта, алюминий, меваи хушк, семент, энергияи электрикӣ Тоҷикистон алҳол дигар моли бозоргир бароварда наметавонад. Дар чунин ҳолат зарур аст, ки имкониятҳо ва захираҳои дохилии ҳудуди Тоҷикистонро дар навбати аввал мувофиқи мақсад истифода барем. Барои ин ногузир аст, ки тарзи хоҷагидориро дар мамлакат дигар намоем. Дигар ҳел карда ғуём, муносибатҳои истеҳсолӣ ва дар асоси онҳо дигар муносибатҳои ҷамъиятиро низ, аз ҷумла, муносибатҳои истеъмолиро бояд мувофиқи талаботи пешрафтаи иқтисодиёти бозорӣ дар шароити ҳозира тағйир диҳем.

Барои васеъ кардани имкониятҳои доду гирифтӣ ҳар минтақа, шаҳру ноҳияҳои мамлакат бо мақсади пуркунии бозори истеъмоли онҳо бо молҳои озуқаворӣ ташкили таъмини нақлиётӣ яке аз вазифаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Бо ёрии вай на танҳо молҳои озуқаворӣ даркорӣ дар вақти даркорӣ ба ҷойи даркорӣ ба истеъмолкунанда бо хароҷоти камтарин расонда мешавад, балки барои рушди кишоварзӣ ва саноати хӯрокворӣ истеҳсолкунандагон молҳои озуқаворӣ шароити даркорӣ ташкил карда мешавад. Вале дар шароити кӯҳсори баланд ва иқлими гуногун мушкили Тоҷикистон сохтмони нақлиёт дар минтақаҳои вай бо душворӣ ба амал омаданд. Дар натиҷаи таъсири инҳо ва баъзеи дигар омилҳои табиӣ-иқлимӣ ҳолати муносибатҳои иқтисодӣ-нақлиётӣ дар Тоҷикистон то солҳои 2000-м чунин вазъиятро доштанд:

- роҳҳои нақлиётӣ дар сарзамини Тоҷикистон нобаробар ҷойгир мебошанд, ки дар натиҷа баъзе минтақаҳо соҳиби роҳҳои қаноаткунанда гардидаанд (минтақаҳои Шимол ва Ҷисор), баъзеи дигар дар ҳолати миёнаанд (минтақаҳои Вахш ва Кӯлоб) ва дигар минтақаҳо роҳҳои душворгузар доранд (минтақаҳои Зарафшон, Рашт ва Бадахшон);

- бо сабаби номунтазамии (мавсимии) кори нақлиёт дар самтҳои ҷудогонии кишвар (маҳкам шудани баъзе ағбаҳо дар муддати 6-8 моҳ) дастрас кардани молҳои озуқаворӣ ба баъзе минтақаҳо (минтақаҳои Зарафшон, Рашт, Бадахшон ва баъзе ноҳияҳои кӯҳии минтақаи Кӯлоб) пеш аз муҳлат амалӣ карда мешуд;

- душвории ҳаракати нақлиёт барои минтақаҳои зиёди Тоҷикистон қорҳои дастрас кардани молҳои озуқавориро мушкил мегардонад, ба монанди мураккабии гузаронидани борҳоро аз як намуди нақлиёт ба дигараш ва бисёр вақт чандин карата зиёд мекунад;

- ҳолати ғайриқаноатбахши роҳҳои ҷудогон на танҳо дастрас кардани молҳои озуқавориро мушкил мекунад, инчунин талаф ёфтани ва қорношоям гардидани онҳоро зиёд мекунад, ки дар натиҷа, албатта, пуркунии бозори истеъмолӣ бо молҳои озуқаворӣ душвор мегардад;

- Тоҷикистон дар ҳолати бумбасти нақлиётӣ қарор дошт, ки дар натиҷа на танҳо барои ба беруни Тоҷикистон баромадан ва ба Тоҷикистон ворид шудан танҳо аз як ҷо (ба воситаи сарзамини Ўзбекистон) бо роҳи оҳан ва роҳи автомобилӣ мегузашт, балки ҳатто дар дохили Тоҷикистон байни шаҳру ноҳияҳо алоқаҳои нақлиётӣ-иқтисодӣ хусусияти мавсимӣ доштанд.

Дар солҳои соҳибхӯшӣ Тоҷикистон чорабиниҳо оид ба таҷдид, васеъкунӣ ва беҳдошти кори нақлиётӣ асосан дар натиҷаи сохтани роҳҳои наваҷӯӣ дар вақти зарурӣ ба ҷойи зарурӣ бо хароҷоти камтарин дастрас кардан, то дараҷае роҳҳои ҳалли худро ёбанд. Дар баробари ин бисёр минтақаҳо ва ноҳияҳои дар шароити душвори кӯҳӣ қарор дошта имконият пайдо мекунанд, ки дар рушд додани кишоварзӣ барои истеҳсол кардани молҳои озуқаворӣ сари вақт маводи истеҳсолиро дастрас намоянд ва молҳои озуқаворӣ истеҳсол кардаашонро дар вақти зарурӣ ба ҷойи зарурӣ бо хароҷоти камтарин ба истеъмолкунандагон расонда тавонанд.

Дар солҳои 90-уми асри 20-ум роҳи автомобилгарди Кӯлоб – Қалъаихум ва роҳи оҳани Қӯрғонтеппа – Кӯлоб (охири соли 1999) сохта ба истифода дода шуданд. Дар натиҷаи ба истифода додани ин роҳҳо

хусусияти номунтазамии (мавсимии) кори нақлиёт дар байни **ВМБК** ва дигар минтақаҳои Тоҷикистон оиди кашондани молҳои озуқаворӣ аз байн рафт.

Дар шароити дохил шудани Тоҷикистони соҳибистиклол ба бозор ва иқтисодиёти ҷаҳонӣ талабот ба молҳои озуқаворӣ меафзояд. Бинобар ин таъмин намудани алоқаҳои доимии нақлиётӣ дар байни ҷамаи минтақаҳои мамлакат ва шохроҳҳои байналмилалӣ аҳамияти калон дорад. Бо назардошти ин дар вақти ҳозира таҷдиди интенсивонии роҳҳои куҳнаи оҳан ва автомобилии мамлакат ва сохтмони нави онҳо рафта истодаанд. Нақбҳои Истиклол (Анзоб), Озодӣ (Шар-Шар), Шахристон, Хатлон (Чормағзак) сохта ва ба истифода дода шуданд.

Роҳи автомобилгарди Душанбе – Хучанд – Чанак роҳи муҳимтарин барои таъмини алоқаҳои ноҳияҳои минтақаи шимолии Тоҷикистон бо ноҳияҳои минтақаҳои марказӣ, ҷанубӣ ва шарқии мамлакат мебошад. Инчунин вай ҳамчун роҳрави транзитӣ барои баромадан ба беруни мамлакат ба воситаи сарзамини Ўзбекистон нақши муҳим мебозад. Барои ҳамин аз ҳисоби ҷалби инвеститсияҳои хориҷӣ ин роҳи автомобилгард аз нав карда шуд, ки бо истифодаи ин роҳ имконияти аз минтақаҳои дигари мамлакат ва берун аз мамлакат ба бозори истеъмолии шаҳру ноҳияҳои минтақаҳои Шимолу Зарафшон ворид кардани молҳои озуқаворӣ, инчунин ба воситаи ин роҳ транзити молҳои озуқаворӣ ба бозори истеъмолии дигар минтақаҳо васеъ мегарданд.

Ба истифода додани шохроҳи автомобилгарди байналмилалии Душанбе – Нуробод – Рашт - Ҷирғатол - Сариташ – Ош ҳамчун роҳрави транзитии байналмилалӣ алоқаҳои нақлиётӣ-иқтисодии минтақаҳои Тоҷикистонро барои таъмини пуркунии бозори истеъмолий бо молҳои озуқаворӣ ба воситаи сарзамини Қирғизистон бо дигар мамлакатҳои ҷаҳон, аз ҷумла бо мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ва Федератсияи Россия васеъ мекунад.

Истифодаи шохроҳи автомобилии байналмилалии Душанбе – Кӯлоб – Хоруғ – Кулма – Қарақорум ҳамчун роҳрави нақлиётӣ транзитии байналмилалӣ шароит ба вуҷуд меорад, ки ҷамаи минтақаҳои Тоҷикистон ва дигар мамлакатҳои манфиатдори ҷаҳон ба мамлакатҳои хориҷа бароянд, аз ҷумла, ба Хитой, Покистон, Ҳиндустон ва дигар мамлакатҳои минтақаи ҷанубу шарқи ҷаҳон. Чунин вазъияти нақлиётӣ ин роҳ пуркунии бозори истеъмолиро бо молҳои озуқаворӣ дар бисёр шаҳру ноҳияҳои мамлакат таъмин карда метавонад.

Дар таъмини пуркунии бозори истеъмолий бо молҳои озуқаворӣ баромадан ба мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна, мамлакатҳои араб ва дигарон, ба бандарҳои азими баҳрӣ ва бо ҳамин роҳ имкои ёфтан барои баромадан ба дигар минтақаҳои кураи замин аҳамияти махсус дорад. Ба ҳамин муносибат корҳои лоиҳавӣ-сохтмонӣ оиди сохтани пулҳо байни Тоҷикистон ва Афғонистон дар дарёи Панҷ ба охир расиданд. Ба воситаи ин роҳҳо барои минтақаҳои Тоҷикистон роҳравҳои нақлиётӣ автомобилии транзитии байналмилалӣ сохта шуданд ва баромади онҳо ба воситаи сарзамини Афғонистон ба бозорҳои нав ва бандарҳои баҳрии ҷаҳон таъмин карда шуданд.

Сохтан ва ба истифода додани роҳи оҳани Ваҳдат – Ёвон, роҳҳои оҳани Турсунзода – Душанбе - Ваҳдат, Шаҳритус – Қўрғонтеппа - Ёвон ва Қўрғонтеппа – Кӯлобро бо ҳам мепайванданд. Инчунин ба истифода додани роҳҳои автомобилгарди Душанбе - Турсунзода, Айни – Панҷакент, Восеъ - Ховалинг ва як қатори дигар лоиҳаҳо имконият доданд, ки дар солҳои соҳибхитобии Тоҷикистон сарзамини ба се қисмат ҷудо будаи вай байни ҳам пайваست шаванд. Ин роҳҳои ба истифодадода имкониятҳои пуркунии бозори истеъмолии минтақаҳои кишварро бо молҳои озуқаворӣ хеле васеъ мегардонанд.

Албатта, дар пуркунии бозори истеъмолии мамлакат бо молҳои озуқаворӣ ҳиссаи истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ кишоварзии худӣ, маҳсулоти озуқаворӣ овардашуда аз дигар ҷойҳо ва инчунин нархи фурӯши молҳои озуқаворӣ дар бозор хеле калон мебошанд. Ҳангоми фурӯш дар бозори истеъмолий молҳои озуқаворӣ ба истеъмолкунандаи ниҳой расонда мешаванд. Бинобар ин, дар бозори истеъмолии молҳои озуқаворӣ одатан фурӯшандагон-истеҳсолкунандагон ва харидорон-истеъмолкунандагон ба рақобати нархӣ ва ғайринархӣ дучор мегарданд. Агар дар бозори рақобати ғайринархӣ молҳои озуқаворӣ бо афзалияти хусусиятҳои истеъмолиашон бозори истеъмолиро пур кунанд, дар бозори рақобати нархӣ бошад пуркунии бозори истеъмолиро молҳои озуқаворӣ бо пасту баланд шудани нархи хариди истеъмолкунандагон зиёд ва ё кам мекунад.

Бояд қайд кард, ки дар бозор нархи молҳои озуқавориро на фурӯшанда-истеҳсолкунанда, балки харидор-истеъмолкунанда пасту баланд мекунад. Фурӯшанда ба бозор моли озуқавориро бо умеде мебарорад, ки бо нархи дилхоҳи баланд фурӯхта ғойдаи баланд – қаймоқи бозорро соҳиб шавад. Бинобар ин, агар дар бозор харидор-истеъмолкунанда бо нархи пешниҳодкардаи фурӯшанда харид кунад, пас чаро фурӯшанда намефурӯхтааст, чунки дар бозор истеъмолкунанда шахси аз ҷама муътабар аст, фикри ӯ, талаботи ӯ қонун аст. Дарҳақиқати истеъмолкунанда илтифоти вай барои истеҳсолкунанда аст, ки дар ин асос истеҳсолкунанда моли даркорӣ истеъмолкунандаро ба бозор барои фурӯш мебарорад, яъне истеҳсолкунанда аз истеъмолкунанда вобаста аст, на баръакс. Масалан, моҳи шарифи Рамазон – моҳи хайру саховат, моҳи парҳезкорӣ аст. Дар ин моҳ одатан дар мамлакатҳои исломӣ арзонӣ, парҳезкорӣ,

камхӯроқӣ мешавад. Вале дар Тоҷикистон баръакс – нархҳо бо қарат баланд мешаванд ва то рамазони дигар қариб аксари молҳои озуқаворӣ бо ҳамон нархҳои баландшуда мемонанд ва дар соли дигар боз баланд мешаванд. Мувофиқи мушоҳидаи соли 2014 дар яке аз бозорҳои калони шаҳри Душанбе – бозори «Шоҳмансур» ҳар рӯз дар вақти муқаррарӣ ба ҳисоби миёна 4-4,5 ҳазор кг гӯшт ба фурӯш мерафт. Бо саршавии моҳи шарифи Рамазон фурӯши гӯшт ҳар рӯз ба 8-11 ҳазор кг расид, дар 3 рӯзи пеш аз иди саиди Фитр фурӯши гӯшт ба 19-21 ҳазор кг расид. Мувофиқан фурӯши равшан ва дигар маҳсулоти озуқаворӣ ва нархи фурӯши онҳо низ зиёд шуданд.

Ҳамин тариқ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар пуркунии бозори истеъмоли бо молҳои озуқаворӣ фарҳанги истеъмолии харидорони молҳои озуқаворӣ таъсири калон расонида метавонад. Бинобар ин дар баробари зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ кишоварзии ватанӣ, овардани молҳои озуқаворӣ аз дигар ҷойҳо пуркунии бозори истеъмоли бо молҳои озуқаворӣ бо пасту баландшавии нархи фурӯши онҳо дар бозор низ зич алоқаманд мебошад.

Адабиёт

1. Раҳмон Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22 декабри соли 2017 // “Ҷумҳурият”, 2017, 22 декабр
2. Ҳисоби мо аз рӯйи: Маълумотҳои Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
3. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018 - Душанбе: АО назди Президенти ҶТ, 2018. - С. 7
4. Рауфӣ А. Бо ваҳдат ба бозор / Зери таҳрири умумии доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор И.А. Асроров - Душанбе: Дониш, 2006. - С. 11
5. Рауфӣ А. Бо ваҳдат ба бозор / Зери таҳрири умумии доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор И.А. Асроров - Душанбе: Дониш, 2006. - С. 23
6. Шарифов З. Основы рыночной экономики и формирование хозяйственного механизма АПК - Душанбе: Ирфон, 2008. - С. 30

АННОТАЦИЯ

НАСЫЩЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ ТОВАРАМИ

В работе исследуются пути насыщения потребительского рынка продовольственными товарами: – производство продуктов, завоз продовольственных товаров и повышение покупательской культуры потребителей продовольственных товаров. Предложены механизмы насыщения потребительского рынка продовольственными товарами в современных условиях рыночных отношений. Особо рассматривается роль транспорта в насыщении потребительского рынка продовольственными товарами.

ANNOTATION

SATURATION CONSUMER MARKET FOODSTUFF

In work are researched way of the saturation consumer market by foodstuffs: - a product production, завоз foodstuffs and increasing of the buyer's culture of the consumers of the foodstuffs. The Offered mechanisms of the saturation consumer market by foodstuffs in modern condition of the market relations. Specifically role of the transport is considered in saturation consumer market by foodstuffs.

Keywords: saturation, the market, consumer market, foodstuffs, transport, delivery, culture of the buying.

ТДУ 631.31

РОҲҲОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ СОҲАҲОИ БОҒУ ТОКПАРВАРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Буходуров Ш.Б. - д.и.т., х.к.и. - филиали Институти боғпарварӣ ва сабзвоткории АИКТ дар вилояти Суғд,
Кенҷаев Ш., ассистенти ДКМТ, унвонҷӯ

Калимаҳои калидӣ: маҳсулотҳои мевагӣ, содиротӣ, ҳосилнокӣ, боғу тоқзор, талаботи иқтисодӣ, ҳосилхезии хок, агротехникӣ.

Дар паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон омадааст, ки яке аз ҳадафҳои асосии ҷумҳурӣ ин иҷрои барномаҳои амнияти озуқаворӣ дар тамоми соҳаҳои кишоварзӣ мебошад. Дар ҳалли ин масъалаи стратеги нақши соҳаи боғу тоқпарварӣ назаррас аст, аммо то ҳол ин соҳа талаботи имрӯзаи аҳолиро қоне карда наметавонад. Масалан: истеҳсоли маҳсулотҳои мевагӣ ҳале паст шудааст, ки ҳосилнокии он дар ҷумҳури мувофиқи маълумотномаи Агентии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон 43,3 с/га – ро ташкил медиҳад. Яъне истеҳсоли маҳсулоти мевагӣ 447934 тоннаро ташкил медиҳад, ки мувофиқи талаботи меъёри истеъмоли барои як нафар сокини кишвар то 40-50 кг ташкил мекунад. Барои содироти мева ба давлатҳои хориҷӣ тақрибан 167934 тонна боқӣ мемонад.

Аз ин лиҳоз бо мақсади баланд бардоштани ҳосилнокии меваю ангур, бехтар намудани сифати онҳо баъзе роҳҳои баланд бардоштани масъалаҳои дар боло зикр шуда истода мегузарем.

Якум, масъалаи асосие, ки ба рушди соҳаҳои боғу тоқпарвари интиҳоб мекунад истехсоли зиёди онро таъмин менамояд, ин интиҳоби навъҳои нави мевагию ангур мебошад.

Аз ин лиҳоз ба хоҷаҳои боғу ангурпарварӣ тавсия дода мешавад, ки бояд ҳоку иқлими ҳар як мавзеёро ба инobat гирифта навъҳои онҳоро интиҳоб намоянд.

Мувофиқи таҷрибаҳои ба дастовардашуда дар шароити ҷумҳурии аз навъҳои нави зардолуи «Аҳмадӣ», «Серҳосил», «Шифо», «Мирсанҷалӣ» ва дигарҳо истифода кардан ба мақсад мувофиқ доништа мешавад. Дар шароити вилояти Суғди мавзеи «Ҳочабақирғон» ва дигар ноҳияҳои ҷумҳурии навъи «Нишонӣ»-и Филиали Институти боғпарварӣ ва сазавоткории АИКТ дар вилояти Суғдро истифода баранд. Дар ҳақиқат таҷрибаҳо нишон дод, ки ин навъ ҳислати худбордоршавӣ доштааст ва ҳар сол ҳосили хуб ба даст оварда мешавад, ки нисбат ба дигар навъҳо ҳосилнокиаш хеле зиёд мебошад.

Барои ангурпарварӣ бештар навъҳои маҳаллии «Ҳусайнӣ», «Кишмиши сиёҳ», «Тойфии гулобӣ», «Тағобӣ» - ро истифода баранд, ки хеле серҳосил мебошад. Дигар масъала ин пурра будани ниҳолу буттаҳои тоқ мебошанд, ки шумораи онҳо ба нақшаи шинониш ниҳолҳо бояд мувофиқ оянд. Аз рӯи натиҷаҳои аз назаргузаронии майдони боғу тоқзор маълум гардид, ки бисёрии онҳо аз 10 то 30 фоиз ниҳолҳо намерасанд. Яъне дар вақташ таъмири онҳо гузаронида нашудаанд ё ин ки, ба онҳо аҳамияти махсус дода нашудаанд. Бинобар ин чунин ҳолат ба ҳосилнокии боғу тоқзор таъсири манфии мерасонад.

Барои ислоҳ намудани чунин ҳолат бояд ҳар сол дар боғу тоқзорҳои ҷавон таъмири онҳо гузаронида шавад. Агар дар майдони боғу тоқзор зиёда аз 30 фоиз шумораи ниҳол нарасад мувофиқи талаботи иқтисодӣ онҳоро решақоб карда ҳатман ба ҷояш боғу тоқзори ниҳолҳои нав шинонида шаванд.

Бо мақсади гирифтани ҳосили баланд дар ҳар 15 – 20 сол дар мавзеъҳои ноҳияҳои боғу тоқзор аз тарафи институти хокшиносӣ ташхиси агрокимёвии хок гузаронида мешуд. Мувофиқи он барои баланд бардоштани ҳосилхезии хок як миқдори муайяни нуриҳои органикию минералӣ интиҳоб карда шавад.

Охирон, чунин фаъолият солҳои 1980 – 1981 чунин картограммаро барои хоҷагии марказии таҷрибавии филиал сохта шуда буд. Дар асоси ин нишондиҳандаи агрокимёвии хок миқдори зарурии барои боғу тоқзорҳои ҳосилдиҳанда бо таносуби N200 P100 K100 ва барои боғу тоқзорҳои ҷавон нисфи ин меъёр истифода карда мешуданд. Баъд доир аз натиҷаҳои таҳқиқотҳои агрокимёвии хок дар боғу тоқзорҳои ҷумҳурии меъёрҳои навини N250 P150 K150 кор карда баромада шуд, ки сабаби гирифтани ҳосили баланд гардида буданд. Бинобар он вақти он расидааст, ки ба шароити ҳоку иқлим нигоҳ карда чунин ташхиси агрокимёвии хокро гузаронидан лозим аст.

Масъалаи муҳими дигар ин мувофиқи зироатҳои киштшаванда, боғу тоқзор ва дигарҳо ин сохтани картаи технологи оид ба парвариши ин ё он зироат мешавад.

Масалан барои бунёди боғи ҷавонӣ нав аз тайёр кардани замин то парвариши онро дарбар мегирад. Баъд аз он парвариши боғ дар соли 1 – ум, 2 – юм ва дигарҳоро дар бар мегирад. Баъди 7 – ум сол давраи эксплуататсионӣ яъне ба боғҳои ҳосилдиҳанда дохил мешавад. Дар ин картаи технологӣ номгӯи тамоми қорҳои иҷрошаванда оиди парвариши боғи зардолу ё тоқзор нишон дода мешавад. Масалан: аз моҳи январ яҳобмонӣ, тайёр кардан ва даровардани нуриҳои органикӣ, буридани шохсорҳо, ғундоштани ҳосил обмонӣ ва ҳоказо оварда мешавад. Дар он роҳҳои иҷро кардани қорҳои дастию мошинӣ, ҳосилнокии қор, вақти иҷрои қор, тамғаи трактор ва олотҳо бо ҳосилнокиашон, маблағи қори қоргар ва механизатор, меҳнатталабии ин ё он қор ва ҳоказо оварда мешавад. Гуфтан ҷоиш аст, ки шумораи қорҳои бо механизатсия иҷро шаванда қисман зиёд карда шуд, ки дараҷаи механизатсияи боғу тоқзор то 70 % расонида шавад. Ин бо шарофати дастовардҳои илмию амалӣ, ки аз тарафи олимону механизаторони пешқадами ҷумҳуриявӣ, кишоварзон ба даст оварда шуда дар истехсолот қорӣ карда шуда буд.

Дар солҳои охир бунёди шаклҳои нави хоҷагидорӣ, яъне хоҷагиҳои (фермерӣ) деҳқонӣ талабот ба мутахассисони боғу тоқзорҳо зиёд гардид ва зарурияти таъмини ин хоҷагиҳо бо кадрҳои баланд ихтисоси соҳа пайдо гардида аст.

Бо ин мақсад хуб мешуд, ки дар базаи факултаи агротехнологияи Донишқадаи Политехникии ДТТ дар шаҳри Ҳучанд ба номи акад. М.Осимӣ бо барномаҳои таълимии донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш. Шохтемур ш. Душанбе дар базаҳои таълимию таҷрибавӣ ва истехсолӣ дар назди филиали Институти боғпарварӣ ва сазавоткории АИКТ дар вилояти Суғд, доир ба соҳаи пахтақорӣ дар филиали институти “Зироатқор” – и АИКТ ташкил карда шавад ё, ки ақалан қурсҳои кӯтоҳмуддати ин соҳаҳо гузаронида шавад. Ин тарзи тайёр кардани кадрҳо бе ягон хароҷотҳои иловагӣ ба даст оварда мешаванд.

Мувофиқи маълумотҳои ғаврии Вазорати кишоварзии Тоҷикистон дар ҷумҳурии 650 гектар боғҳои интенсивии мевагӣ, аз он ҷумла дар вилояти Хатлон – 378 га, дар вилояти Суғд – 144 га ва ноҳияи тобеи ҷумҳуриявӣ - 127 гектар мавҷуд аст.

Дар оянда бо мақсади таъмини мошину техникаҳои нав барои боғҳои интенсивӣ масъалаи зарурияти тақмил намудани системаи мошин барои дар боғҳои интенсивиро қор кунанда ба амал омадааст.

Таҷрибаи солҳои гузашта нишон дод, ки барои ҳар як мавзёи ҷумҳурӣ вобаста ба ҳоку иқлим олоту мошинҳои беҳтарин интихоб карда шаванд, яъне олоту мошинҳои ба ҷумҳурӣ дохилшаванда санҷиши пешакиро бояд гузаранд кадоме, ки ин вазифаро идораи стансияи санҷиши мошинҳои ҷумҳуриявӣ мегузаронад. Вале ин ташкилот дар солҳои охир умуман аз байн рафтааст.

Ба фикри мо ин вазифаро Маркази илмӣ механизасияи кишоварзӣ ва технологияи нави АИКТ иҷро карда метавонад, чунки ин марказ базаи мустаҳкам ва мутахассисони варзида дорад. Аз тарафи дигар ба шарте ки марказро қисман молиявӣ ва амалан дастгирӣ карда шавад.

Барои самаранок фаъолият намудани Маркази илмӣ механизасияи кишоварзӣ ва технологияи нав бевосита бо факултаи агромеханикони ДАТ ба номи Ш. Шохтемур, шӯбаи механизасияи филиали ИБ ва САИКТ дар вилояти Суғд ва дигарҳо бояд ҳамкориҳои амалию илмӣ дошта бошанд.

Охири, дар солҳои охир ба ҷумҳурӣ нуриҳои минералӣ, заҳрдоруҳо, гербисидҳо ва дигарҳо аз хориҷи кишвар дохил мешаванд, ки сифати онҳо ба талабот ҷавобгӯ нестанд.

Хулоса

Ҳамин тариқ, ҳалли масъалаҳои дар боло зикршуда имконият медиҳад, ки рушди боғу тоқпарвариро дар ҷумҳурӣ таъмин намуда, ба ин васила ҳиссаи босазое барои иҷрои ҳадафи сеюми стратегияи ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба амнияти озуқаворӣ гузошта шавад.

Адабиёт

1. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, 23 апрели соли 2015.- С. 62.

2. Буходуров Ш.Б. Тавсиянома оиди парвариши тоқзор дар шароити вилояти Суғд- Хучанд, 2012.- С. 3-4

3. Наркулов С. Таҳқиқотиҳои кори агрегатҳои пеш аз кишткунӣ дар суръати ҳаракати баланд кор карда баромадани методҳои расионалии паркҳои эксплуатасиони МТ колхозҳо ва совхозҳо: маводҳои мавзёи маҷлиси координатсионӣ маҷмӯи 16.17 - Тошкент, 1975. - С. 7-17

4. Винокуров В.Н. и др. Система машин в лесном хозяйстве- М., 2004.- 263с.

5. Корҳои технологияи механизасияи коркарди хок пеш аз кишт дар

пахтакорӣ тартибдиҳандагон Г.М. Рудаков, С. Базаров ва С. Асанов- Тошкент, МСХ РСС Узб, 1978.- 67 с.

АННОТАЦИЯ

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОТРАСЛЕЙ САДОВОДСТВА И ВИНОГРАДАРСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В данной статье приводятся основные пути повышения эффективности отрасли садоводства и виноградарства в частности с использованием наилучшими сортами абрикоса и виноградами перспективных сортов, технологиями возделывания согласно технологическими картами, а также обеспечиванием сельскохозяйственными кадрами.

ANNOTATION

WAYS TO IMPROVE THE EFFICIENCY OF THE HORTICULTURE AND VITICULTURE INDUSTRIES IN TAJIKISTAN

In given article happens to the main ways of increasing to efficiency to branches horticulture and viticulture with use best sort apricot in particular and grape perspective sort, technology vozelivunie according to technological card, as well as providing agricultural personnel.

Keywords: fruit to product, import, productivities, repair garden and vineyard, economic requirement, productivity of ground, agrotechnical.

ТДУ 399.9

АСОСҲОИ МЕТОДОЛОГИИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРДИ СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Олимов А.Х., н.и.и., дотсент, Шарипов Х.П., ассистент – ДАТ ба номи Ш.Шохтемур

Калидвожаҳо: маблағгузориҳои хурд, қарзи хурд, методологияи қарздиҳии(хурд)-и ғуруҳӣ, ташкилоти қарзии хурд.

Шаклҳо ва усулҳои амалкунандаи низоми маблағгузориҳои соҳаи кишоварзии ҷумҳурӣ ба рушди сатҳи воқеии истеҳсолоти кишоварзӣ мусоидат наменамояд ва соҳа то кунун пастдармад боқӣ мондааст. Таҳлили натиҷаҳои ислохотҳои амалигардида маҷмӯи муаммоҳоро ошкор сохтанд, ки ҳалли онҳо таҳияи сиёсат ва ҷараёни амалкунандаи ҳамаи ҷонибҳои манфиатдорро талаб месозад.

Маблағгузориҳои хурд, аз низоми амалкунандаи маблағгузорӣ ва қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ фарқ намуда, тавонист дар худ ду самтро мувофиқ созад: хизматрасониҳои аҳолии камбизоат (бештар аҳолии деҳотро) ва фаъолияти самаранок, ки ба фароҳамории худтаъминсозӣ нигаронида шудааст.

Муваффақияти маблағгузории хурд пеш аз ҳама, дар равишҳо ва методологияи истифодашавандае хулоса меёбад, ки нисбатан сода, ва дар навбати худ, хеле бозътимод мебошанд. Методологияи маблағгузории соҳаи кишоварзӣ, ин истифодабарии низомҳои махсус, усулҳо ва равишҳоеро пешбинӣ менамояд, ки аз сарчашмаҳои анъанавии маблағгузориё, ки ба қонеъгардонии эҳтиёҷоти аҳолии деҳот нигаронида шудаанд, бо дастрасии озоди худ аз захираҳои молиявӣ тафовут дорад.

Бо доштани мақсадҳои стратегӣ, методологияи истифодашавандаи маблағгузории хурди соҳаи кишоварзӣ ба ҳалли муаммоҳои мубрами соҳаи кишоварзӣ, ки бо барқароршавии мунтазами иқтисодии соҳаи кишоварзӣ, паси сарнамоии ақибмондагии иқтисодӣ ва технологияи он, навкунии техникӣ ва гузариш ба самти рушди инноватсионӣ, ки дар маҷмӯъ ба ҳалли вазифаҳои глобалӣ мусоидат менамояд, ки дар қатори онҳо, ба андешаи мо, асоситаринашон инҳо мебошанд, рушди соҳибкории кишоварзӣ ва коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ, алоқаманд мебошанд.

Методологияи қарздиҳии хурди соҳаи кишоварзӣ барои ҷорисозӣ ва истифодабарӣ мушкил намебошад. Муҳлати кӯтоҳи қарзҳои хурд, гардиши баланди воситаҳои гардонро таъмин сохта, меъёрҳои баланди ғоизӣ бошанд - худтаъминшавии ташкилотҳои молиявии хурдро дар муддати нисбатан кӯтоҳи начандон дароз таъмин месозанд.

Тавассути муваффақиятҳои ноилгардида, маблағгузории хурд, нуфузи олоти самаранокеро касб намуд, ки муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳал месозанд. Ба андешаи мо, саҳми қарздиҳии хурд дар ноилгардии муваффақиятҳои умумии маблағгузории хурд, калидӣ ба ҳисоб меравад, чунки он ба рушди соҳибкории хурд мусоидат менамояд, ки дар навбати хурд, сарчашмаи асосии таъсисдиҳии ҷойҳои корӣ ва коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ ба ҳисоб меравад.

Методологияи қарздиҳии хурди истифодашавандаи соҳаи кишоварзӣ, чи тавре, ки дар боло қайд гардид, дар ҷорисозӣ нисбатан сода мебошад. Асосан дар ҷумҳурии ташкилотҳои молиявии хурд ҳангоми қарздиҳии хурди аҳолии деҳот усулҳои қарздиҳии гурӯҳӣ ва инфиродиро истифода менамоянд.

Методологияи қарздиҳии(хурд)-и гурӯҳӣ. Бештари ташкилотҳои молиявии хурди Ҷумҳурии Тоҷикистон методологияи қарздиҳии хурди гуруҳиро истифода менамоянд, ки якумин маротиба аз ҷониби ширкати «FINCA» ҷорӣ гардида, яке аз усулҳои паҳнгардидаи маблағгузории хурд дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад. Дар навбати худ, методологияи қарздиҳии гурӯҳӣ дар асоси методологияи «бонкҳои деҳагӣ», аз ҷониби М. Юнус ҷорӣ гардид, мутобиқ гардонида шуда буд.

Таҳлили фаъолияти (соҳибкорӣ/ кишоварзӣ) аъзоёни гурӯҳ яке аз элементҳои асосии методологияи қарздиҳии гурӯҳӣ ба ҳисоб меравад. Чараёни таҳлил бояд, амиқ, ҳаматарафа санҷидашуда ва объективӣ гузаронида шавад. Ҷоиз аст қайд намоем, ки маҳз таҳлили бесифат, дар бисёр ҳолатҳо, сабаби асосии сар задани муаммоҳо бо пардохти қарздиҳӣ мегардад. Дар алоқамандӣ бо ин, аз ҷониби мо модели таҳлили қабули пардохтҳои қарзҳои хурд пешниҳод карда шудааст (ба. расми 1 ниғ).

Риояи модели пешниҳодгардида имкон фароҳам меорад, то хавфҳои қарзии ташкилотҳои маблағгузории хурд коҳиш дода шаванд.

Методологияи навбатии маблағгузории хурди қарздорони гурӯҳӣ чараёни додани қарзи хурд мебошад. Чараёни додани қарзи хурди гурӯҳиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, зуд-зуд «ифтидох»- и гурӯҳ меноманд. Истилоҳи мазур дар оғоз ҳангоми таҷрибаҳои якуми барномаҳои маблағгузории хурди ташкилотҳои байналхалқии ғайриҳукуматӣ пешниҳод карда шудааст, баъдан дар миёни ташкилотҳои молиявии хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вусъати васеъ ёфт.

Таҳлил нишон дод, ки методологияи қарздиҳии гурӯҳӣ, ки дар кафолати ҳамфикрии аъзоёни гурӯҳ барои ҳамдигар бунёд ёфтааст, ҳам ҳолати мусбӣ ва ҳам ҳолатҳои манфиро дорад. Бояд қайд намуд, ки гурӯҳи қарздиҳии барномавӣ - хеле демократӣ, худидорашаванда ва ташкилоти воқеан халқӣ мебошанд. Аъзоёни гурӯҳ мустақилона сардорони худро интихоб намуда, ба гурӯҳ иштирокчиёни навро қабул намуда, қоидаҳои шахсии худро коркард намуда, баҳисобгириҳоро бурда, муаммоҳои қарзҳои пардохтнагардидаро ҳал менамоянд.

Аз шумораи умумии қарзгирандагони фаёли ташкилотҳои молиявии хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба 31.12.2018 ба қайд гирифта шудаанд - 113.252 нафар, қарздорони гурӯҳӣ бошад - 101.927 нафар, яъне 90%-ро ташкил доданд.

Мо чунин меҳисобем, ки ин санад шаҳодати возеҳи рушди маблағгузории хурд мебошад. Методологияи қарздиҳии гурӯҳӣ на танҳо олоти самаранокӣ маблағгузории хурд, балки инчунин дар худ самтҳои иҷтимоӣ ва таълимиро низ дар бар мегирад. Муносибатҳои тичоратиро дар дохили гурӯҳ ҷоннок сохта, аъзоёни он якдигарро дар ҳолати зарурияти ҳалли муаммоҳои молиявӣ дастгирӣ менамоянд. Ба ғайр аз ин, аз қарзҳои хурд шурӯъ намуда, дар ҳолатҳои зиёд қарздорони гурӯҳӣ таҷрибаи якуми қарздиҳии худро маҳз дар ташкилотҳои молиявии хурд мегиранд, ки дар он ҷо дониши молиявии худро баланд мебардоранд, ки дар навбати худ ба баландбардории эътимоднокии аҳоли ба низоми молиявӣ-қарзии мамлакат меорад.

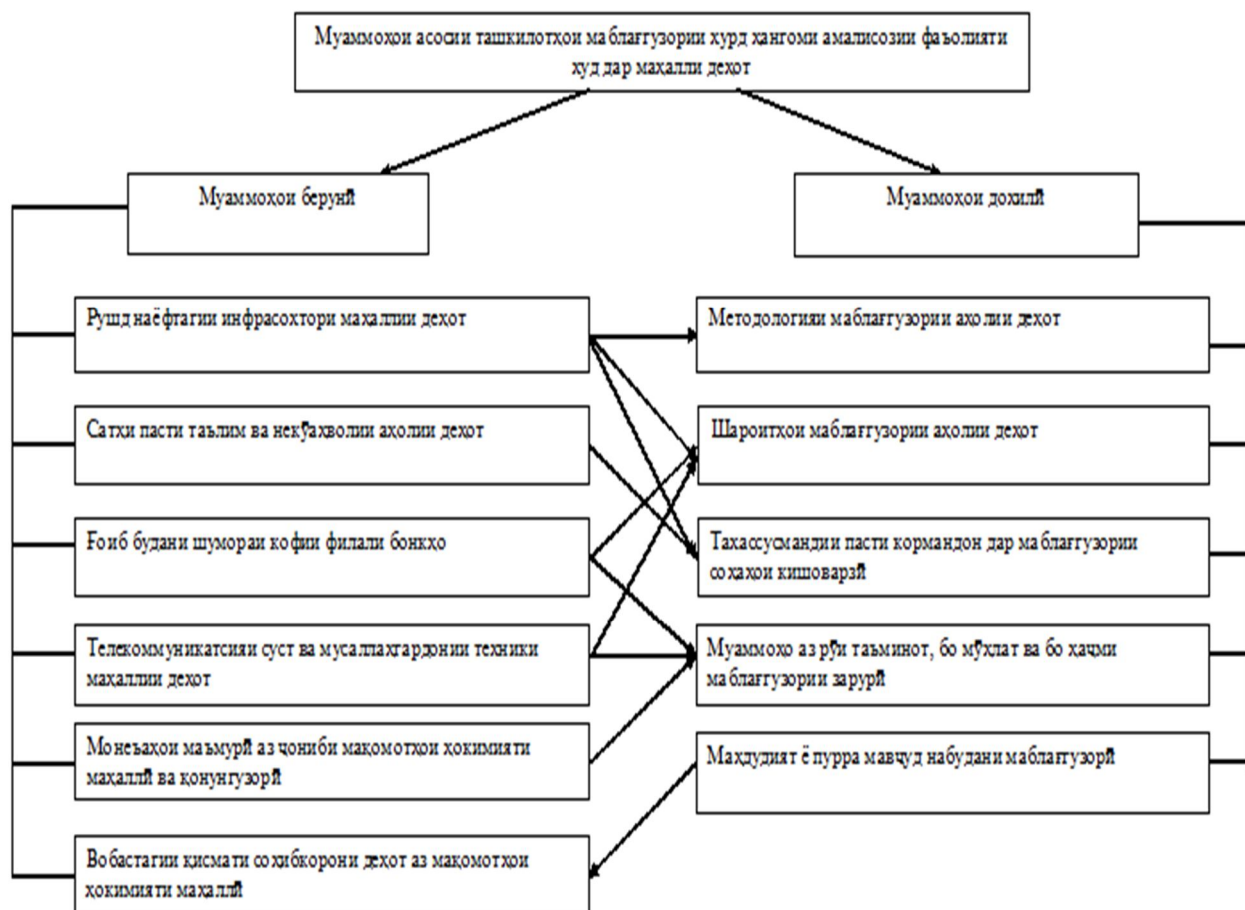
Новобаста аз сабабҳои дар боло зикргардида, маблағгузории хурд дар ҳамаи минтақаҳои мамлакат

пахн шуда истодааст. Аз рӯи маълумотҳои Ассотсиатсияи ташкилотҳои маблағгузори хурди Тоҷикистон (АТМХТ) ба 31.12.2018., саҳми қарзҳои кишоварзӣ дар сабади ташкилотҳои маблағгузори хурди Тоҷикистон 35,1%, аз рӯи шумораи қарздорони фаъол бошад - 56,2%-ро ташкил дод.

Аз дигар ҷиҳат, ташкилотҳои маблағгузори хурд бо муаммоҳои муайяне рӯ ба рӯ мешаванд (расми. 1), ки онҳо қараёни хизматрасониҳои молиявиро дар маконҳои деҳот мушкул мегардонанд.

Таҳлили расми 1 чунин муаммоҳои ташкилотҳои маблағгузори хурдро ҳангоми хизматрасонии соҳибкорони деҳот ошкор сохт:

- ✓ талаботи пароканда оид ба хизматрасониҳои молиявӣ аз сабаби сатҳи пасти фаъолнокии иқтисодӣ ва зичии аҳоли;
 - ✓ хароҷотҳои баланди иттилоотӣ ва амалиётӣ аз рушд наёфтани инфрасохтор ва норасоии иттилоот оид ба қарздорон;
 - ✓ рушди сусти маблағгузори хурд дар маҳалли деҳот, ки бо таъминсозии мутахассисони босавод ва баландихтисос аз ҷониби ташкилотҳои молиявии хурд дар маҳалҳои наҷандони калони деҳот алоқманд буда;
 - ✓ таъсири қарзҳои субсидиякунонидашуда ё қарзҳои мақсадноки давлатӣ (тавассути бонкҳои тиҷоратӣ) ё лоиҳаҳои донорӣ;
- мавсимии намуҷҳои зиёди фаъолияти кишоварзӣ ва давраи дарозмуддати мавҷуд набудани имконияти баргاردонии воситаҳо аз ҷониби қарздорон.

Расми 1.- Муаммоҳои асосии ташкилотҳои маблағгузори хурд ҳангоми амалисозии фаъолияти худ дар маҳалли деҳот

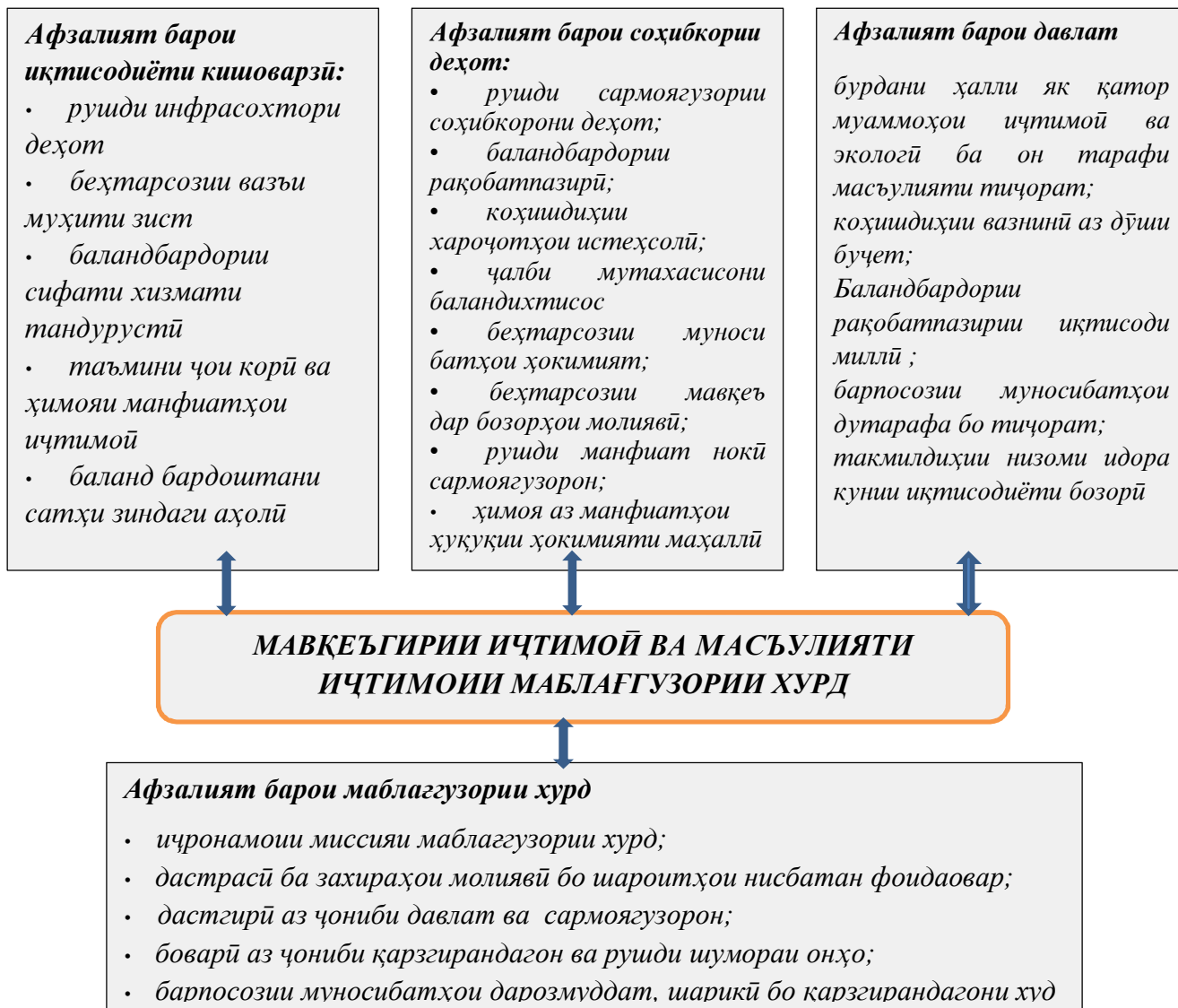
Манбаъ: Дар асоси маълумотҳои ТАҚХ «Хумо» аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Мавҷуд набудани кафолате, ки бо номуайянии нисбат ба ҳуқуқи моликият ба замин, барӯйхатгирии қимматбаҳо ё қараёни дарозмуддат ва ғайрисамаранок амалнамоии низоми ҳуқуқӣ алоқаманд мебошад.

Афзалияти маблағгузори ба иҷтимоӣ нигаронидашуда ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ масъулиятёфта як қатор афзалиятҳоро барои ҳамаи субъектҳои ҷалбгардида дар ин қараён доро мебошанд (ба расми 2 нигаред).

Аз дигар ҷиҳат, зарур аст, то дуруст дарк намоем, ки маблағгузори хурд, махсусан қарздиҳии хурд, ҳалли универсалӣ намебошад. Қарздиҳии хурд ҳамаи муаммоҳоро дар ҳамаи ҳолатҳо ҳал карда наметавонад. Аҳолии камбизоати деҳот, ки имконияти даромад ва пардохт намудани қарзро надорад, ба

дигар шаклҳои дастгирӣ то он замоне, ки онҳо метавонанд бо хизматрасониҳои маблағгузориҳои хурд истифода менамоянд, эҳтиёҷ доранд.

Расми 2. Афзалияти маблағгузориҳои хурд ба соҳаи иҷтимоӣ ва муносибатҳои иҷтимоӣ нигаронидашуда
Манбаъ: Аз тарафи муаллиф тартиб дода шудааст.

Дар воқеияти кунунии иқтисодиёти муосир аҳолии деҳот ба хизматрасониҳои гуногуни молиявӣ эҳтиёҷ доранд, на танҳо ба қарздиҳиҳои хурд. Таҳлил нишон дод, ки аз спектри пурраи хизматрасоние, ки ташкилотҳои молиявии хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод месозанд, дар бисёр ҳолат бо қарздиҳии хурд маҳдуд карда мешаванд. Ҳамагӣ танҳо ташкилотҳои молиявии хурд ба ғайр аз қарздиҳии хурд инчунин чунин хизматрасониҳоро ба монанди лизинги хурд, интиқоли маблағҳо ва инчунин пасандозҳоро қабул намуда, пешниҳод месозанд.

Ҳамгироии амиқи маблағгузориҳои хурд ба иқтисодиёти соҳаи кишоварзӣ имкон фароҳам меорад, то шароитҳои мусоидро барои рушди иқтисодии соҳибкории деҳот, ба ҷараёни истеҳсолӣ ҷалб намудани кишри нисбатан васеи аҳоли, иқтисодии дохилии хоҷаҳои хонавода, махсусан занҳо мусоидат менамояд.

Истифодабарии имкониятҳои мавҷудаи рушди соҳибкории кишоварзӣ тавассути маблағгузориҳои хурд, инчунин равиши дахлдорро ба хусусиятҳои хоси соҳаи кишоварзӣ, менталитети аҳоли, баҳисобгирии тамаддун ва расму одатҳо ва инчунин вазъияти иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳо тақозо менамоянд. Дар вобастагӣ аз ин, зарур аст, то ҳангоми маблағгузориҳои хурди соҳаи кишоварзӣ методология ва равишҳои махсус истифода карда шаванд, ки имкон фароҳам меоранд, то иқтисодии мавҷуда ба таври максимали самаранок истифода карда шавад, ки бе ягон шакку тардид азим мебошад. Ҳамин тавр, бо мақсади рушди маблағгузориҳои хурди соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ва инчунин беҳтарсозии методологияи пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ инҳо зарур мебошанд:

✓ такмилдиҳии методологияи маблағгузорӣ тавассути дар тақшилотҳои молиявии хурд қорӣ намудани технологияҳои нав ҳангоми пешниҳоди қарзҳои соҳаи кишоварзӣ. Ба сифати пешниҳод, барои маблағи наҷандон калон (то 2000 сомонӣ), ҳангоми таҳлили пардохтпазирии қарздорон ба сифати ҳисоботи асосӣ, намуди тавозунӣ гирифта шавад, ки нишондиҳандаи асосии он бояд сармояи худии қарздор бошад. Ба сифати асосноксоии пешниҳоди мазкур аз ҷониби мо далелҳои зерин оварда мешаванд;

- сармоягузориҳои аҳолии деҳот оид ба дороиҳои худӣ дар намуди қорвои хонагӣ, техникаи кишоварзӣ, мошинҳои сабукрав ва ғайра намудҳои асосии захирагариҳои онҳо ба ҳисоб меравад. Дар ҳолати мазкур, тавозуни хоҷагии хонавода (инчунин хоҷагӣ) манзараи нисбатан пурра ва воқеии вазъияти қарздорро меҷаҳад;

- сарчашмаҳои ғайримунтазами воситаҳои пулӣ. Хусусияти фарқкунандаи қарздорони кишоварзӣ он ба ҳисоб меравад, ки онҳо дорои сарчашмаҳои мунтазами захираҳои молиявӣ мебошанд. Дар чунин ҳолат, таҳлили ғайриҷаҳид ва зарар маънои худро гум менамояд.

Маблағҳои хурди қарзи хурдро ба инобат гирифта (то 2000 сомонӣ), гузаронидани таҳлили қарағӣ нақдӣ, ки муддати дуру дарозро аз муттаҳассисони ташкилотҳои молиявии хурд меҷаҳад, ғайрисамаранок ба ҳисоб меравад;

- баландбардориҳои сатҳ ва таҳассусмандии қарздорони ташкилотҳои молиявии хурд, ки бояд талаботҳо ва эҳтиёҷотҳои қарздорони кишоварзӣ ва инчунин баҳогузориҳои дурусти ҳафҳои онҳоро ба инобат меҷаҳад;

- қорқард ва қорӣ намудани маҳсулотҳои наҷе, ки барои соҳаи кишоварзӣ марбут доништа шудаанд;

- рушд додани пешниҳоди лизинги кишоварзӣ;

- афзоиш додани шароитҳои имтиёзӣ дар маҳсулотҳои қарзӣ барои соҳаи кишоварзӣ;

- қорӣ намудани хизматрасониҳои нав барои аҳолии деҳот, ба монанди пасандозҳои хурд, интиқоли маблағҳо ва ғайра.

Адабиёт

1. Абышева А. В. Финансовое обеспечение малого предпринимательства: Автореф. дис... канд. экон. Наук- СПб., 2009.- С. 12

2. Концепция повышения доступности розничных финансовых услуг. Меры по развитию микрофинансирования в Российской Федерации 2008-2012- М., 2008.- С. 6

3. Концепция развития микрофинансирования в Республике Беларусь на 2010-2015 годы- Минск, 2009.- С. 4

4. Мамута М. Микрофинансирование: новые возможности финансово-кредитной системы. Анализируя опыт Грамин-банка" (по итогам визита Российской делегации в Бангладеш 17-22 февраля 2009 года) Микрофинансирование в России. Материалы международной конференции- М., 1997

5. Меликов Ю.И., Попова М.А. Развитие системы микрокредитования в России и за рубежом // Финансовые исследования, 2006.- № 12.- С. 33

АННОТАЦИЯ

ОСНОВЫ МЕТОДОЛОГИИ МАЛОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ ОТРАСЛИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

В статье описаны методологические основы микрофинансирования. В статье анализированы виды и формы микрофинансирования. Автор подчеркивает, что система микрофинансирования должна быть направлена на максимальное обеспечение потребности сельскохозяйственных товаропроизводителей в финансово-кредитных ресурсах.

ANNOTATION

THE METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF MICROFINANCE IN AGRICULTURE AND DEVELOPING

In this article is given the methodological foundation of microfinance. In the article analyzes the types and forms of microfinancing. The author emphasized that the microfinance system should be aimed at maximizing support of agricultural producers in financial credit resources.

In the system of microcrediting the agriculture and loan is interest rates for long term of microcredit should play a significant role should be minimal preferential.

Key words: *microfinance, microcredit, methodological foundations of microfinance organization, poverty, usury.*

ТДУ: 631.15:637 (571.56)

САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛИ ХҶРОКИ САҲРОЙ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мирзоев Б. -дотсент, ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур

Калимаҳои асосӣ: хӯроқи қорво, растаниҳо, самаранокӣ иқтисодӣ, қарогӯҳ, қорводорӣ.

Дар шароити муосир, истеҳсоли хӯроки саҳроӣ (заминҳои обёришавандаи кишти хӯроки чорво) на танҳо дар таъминоти хӯроки чорво аҳамияти ҳалкунанда дорад, балки ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар маҷмӯъ дар кишвар таъсир мерасонад. Зиёда аз 57,4% замини қорам ба зироатҳои хӯроки чорво (боназардошти ғалладонагӣ) банд аст. Зироатҳои хӯроки чорво на танҳо манбаи истеҳсоли хӯроки чорво, инчунин барои биологиякунонии зироаткорӣ, ҳифзи ҳосилнокии замин, муҳити зист ва афзуи намудани истеҳсоли маҳсулот хизмат мекунад. Ин нақши бисёрҷонибаи зироатҳои хӯроки чорво дар эътидол ва рушди минбаъдаи комплекси агросаноатӣ ва таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар мебошад. Агар то соли 1991 ҳосилнокии зироатҳои хӯроки чорво то 24-26 с / га воҳиди хӯрокаи майдони кишти онҳо то 226 ҳазор га бошад, пас дар даҳсолаи охир пастравии истеҳсолот зиёда аз 2,5 маротиба коҳиш ёфтааст. Майдони кишти хӯроки чорво 90-103 ҳазор гектарро ташкил дод, ки ҳосилнокии онҳо то 12-14 с воҳиди хӯрокаро ташкил медиҳад.

Агар дар соли 1991, ба ҳисоби миёна, ба 1 га кишти зироатҳои хӯроки чорво 71 кг (д.м.) нуриҳои минералӣ ва 2,8 тонна нуриҳои органикӣ рехта бошанд, пас дар соли 2018 мутаносибан 2,0 кг ва 135 кг – ро ташкил дод. Дар натиҷа ташаккули ҳосили зироатҳои хӯроки чорво дар шароити муосир асосан ба ҳосилхезии табиӣ ҳок ва таъсири боқимондаи нуриҳои қаблан истифодашуда асос ёфтааст.

Самтҳои асосии рушди истеҳсоли хӯроки чорво дар шароити муосир инҳоянд: барқарор кардани майдонҳои зироатҳои хӯроки чорво; тақмили сохтори зироатҳо; омезиши оқилонаи омилҳои биологӣ ва техногенӣ, ки сарфи энергия ва захираҳоро таъмин мекунад; баланд бардоштани ғайданокӣ энергетикӣ ва протеини ҳама намуди хӯрокҳо; ҳифз ва баланд бардоштани ҳосилнокии замин; маҳсулоти экологии тоза ба даст овардан; ҳифзи муҳити зист.

Барои қонеъ гардонидани чорво бо хӯрокаҳои серғизо ва ширанок, ки онро таркиби ратсионӣ хӯроки чорво талаб мекунад ва ба сабаби 2 маротиба афзун шудани саршумори чорвои қалони шохдор нисбат ба соли 1991 заруриаст, ки масоҳати зироатҳои хӯроки чорво ба 220 ҳазор гектар, аз ҷумла алафҳои лӯбиёгии бисёрсола то 110 ҳазор гектар, зироатҳои силосӣ то 40 ҳазор гектар, зироатҳои алафҳои яқсола (12 ҳазор гектар) барқарор карда шавад. Бо мақсади зиёд кардани сафедаи хӯроки ғалладона, то соли 2025 майдони кишти зироатҳои лӯбиёгӣ ба 45 ҳазор гектар, рапс ба 4,1, лӯбиё то 12 ҳазор гектар, дар айни замон майдонҳои офтобпарастро дар сатҳи пешина нигоҳ доштан зарур аст.

Омили асосии интенсификасияи истеҳсоли хӯроки чорво ин баланд бардоштани сатҳи истифодаи нуриҳо барои зироатҳои хӯроки чорво мебошад. Барои баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва нигоҳ доштани ҳосилхезӣ ҳок бояд ба ҳар як гектар ба ҳисоби миёна то 90 кг маводи ғизоӣ илова карда шавад. Ҳангоми татбиқи маҷмӯи чораҳои асосии биологӣ ва технологӣ, истеҳсоли хӯроки чорво аз заминҳои саҳроӣ (бе ғалладона) чӣҳо то соли 2025 имконияти то ду миллион тонна зиёд намудани хӯрокаи мавҷуд аст. Асоси истеҳсоли хӯроки саҳроӣ алафҳои бисёрсола ва зироатҳои ғалладонагӣ ва ҷуворимаққа баҳисоб меравад. Манбаҳои асосии истеҳсоли сафедаҳои лӯбиёгии бисёрсола, асосан омехтаҳои юнҷқа ва ғалладонаҳои гиёҳҳои бисёрсола ва яқсола, зироатҳои лӯбиёгӣ (наҳуд, вика, люпин, лӯбиёи хӯроки чорво), дар кишти алоҳида ва омехта, аз зироатҳои рағғани - рапс парвариш карда мешаванд. Дар водихои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сабаби кишти зиёди заминҳои кишоварзӣ (то 80%), гиёҳҳои бисёрсола ва яқсола, юнҷқа, ҷуворимаққа, сорго ва соргои-судонӣ бояд дар истеҳсоли хӯроки саҳроӣ истифода шаванд. Мушкилоти сафеда дар ин ҷо аз ҷониби гиёҳҳои лӯбиёгии бисёрсола (юнҷқа, эспарсет, дониик), лӯбиёгӣҳо (наҳуд, чина, нут) ва зироатҳои рағғандар (офтобпараст, рапс ва лӯбиё) ҳаллу фасл мешаванд.

Дар водихо тавсифи истеҳсоли хӯроки чорво бо давраҳои кӯтоҳмуддати бехунуқӣ ва боришоти нобаробар дар мавсими кишт муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, васеъ кардани таркиби намудҳои зироатҳо ва таносуби онҳо дар сохтори майдонҳои кишт, ки барои истифодаи самараноки захираҳои намии тирамоҳу зимистон дар ҳок ва боришот дар нимаи дуҷуми тобистон имкон медиҳанд, муҳим аст. Ба гурӯҳи аввалини зироатҳо алафҳои бисёрсола ва ҷавдоритирамоҳӣ, зироатҳои барвақти солони баҳор; ба дуюм - зироатҳои ҷуворимаққа, арзан, зироатҳои тобистонаи омехтаҳои лӯбиёгӣҳо ғалладона, рапс ва алафҳои рағғандор ворид мешавад.

Дар ташкили базаи устувори хӯроки чорво ва биологиякунонии зироаткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гиёҳҳои бисёрсола таалуқ дорад. Дар истеҳсоли маҷмӯи хӯрокаҳои ҳаҷман зиёд онҳо дар ҷойи аввал меистанд ва то 40% маҷмӯи умумии воҳиди хӯрокаро таъмин мекунад. Дар минтақаҳои марказӣ ва ҷанубӣ, вазни хоси онҳо ба 70-75% мерасад. Онҳо манбаи асосии истеҳсоли алаф, ҳасбеда, силос мебошанд. Дар водихо алафҳои бисёрсола манбаи асосии истеҳсоли ҳасбеда мебошанд.

Дар солҳои охир, тамоюли васеъ кардани майдон дар зерӣ алафҳои бисёрсола ба назар мерасад. Масоҳати онҳо дар соли 1991 ба 110 ҳазор гектар расидааст ва дар соли 2013 он 2,2 маротиба кам шудааст, аммо дар соли 2018 то 61,1 ҳазор га афзудааст. Ин тамоюли рушди кишти алафҳои саҳроӣ мебошад, зеро алафҳои бисёрсола бештар хӯрокаи арзон медиҳад ва парвариши онҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ муфид аст.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки коэффисиенти самаранокии энергетикӣ парвариши алафҳои бисёрсола аз зироатҳои ғалладона ва ҷуворимакка 2-2,5 маротиба зиёдтар аст. То соли 2025 майдони даравидани алафҳои бисёрсола бояд ба 100 ҳазор га расонида шавад, вазни хоси онҳо дар сохтори ҳӯроқа ба ҳисоби миёна дар кишвар 50-60% ташкил диҳад. Самти дигари афзалиятноки рушди кишти алафҳо беҳтар намудани таркиби алафҳои бисёрсола мебошад. Дар соли 2018 аз майдони умумии кишт 61,1 ҳазор га заминҳои лӯбиғӣ ва омехтаи онҳо 47,4 ҳазор га ё 77,6%, аз ҷумла 20 ҳазор га бо зироатҳои пешина кишт шудааст. Барои баланд бардоштани арзиши энергетикӣ ва сафедаи гиёҳҳои бисёрсола, кам кардани хароҷоти парвариши онҳо, таносуби лӯбиғӣҳо ва тухмии лӯбиғӣ то соли 2025 бояд ба ҳисоби миёна 60-62% ва баъдан 70-73% ва майдони 10 ҳазор га юнҷука, 60 ҳазор га ҷуворимакка барои силос, тарбеда зарур аст.

Ҷадвали 1.

Майдони кишти зироатҳои ҳӯроқи чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо, (га)

№	Зироатҳои ҳӯроқи чорво	Солҳо					
		1991	2010	2016	2017	2018	2018 нисбати 2010, %
1	Бехмеваҳои ҳӯроқи чорво	2174	93	191	210	198	2,1 маротиба
2	Лаблабуи қанд барои ҳӯроқи чорво	2375	233	189	210	94	40,3
3	Зироатҳои силосбоб (бе ҷуворимакка)	3105	1567	9951	9102	8019	5,1 маротиба
4	Ҷуворимакка барои силос, ҳӯроқи сабз ва тарбеда	42522	26049	16885	16558	18396	70,6
5	Алафҳои беҳимояи бисёрсола	17893	7078	13543	12450	11504	162,5
6	Алафҳои бисёрсолаи кишти солҳои гузашта	110004	47655	62695	63146	61065	128,1
7	Дар байни қаторҳои боғ	7866	4578	7496	17288	16490	3,6 маротиба
8	Алафҳои бисёрсолаи зерӣ ҳамоӣ	11151	241	153	113	4749	19,7 маротиба
9	Кишти мобайнии тирамоҳӣ	4238	216	138	23	-	-
10	Ҷамъи зироатҳои ҳӯроқи чорво	226607	87710	103265	101466	99181	113,0

Манбаъ: Маҷмӯаи омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2019 ва ҳисоби муаллиф

Кишти асосии ҷуворимакка бояд дар минтақаҳои марказӣ ва Хатлон ҷайгир карда шаванд ва инчунин зироатҳои киштшуда дар заминҳои обёришаванда дар НТЧ (ноҳияҳои водии Ҳисор) васеъ карда шаванд, зеро дар ин минтақаҳо ҳосилнокӣ баландтар мебошад. Майдони кишти зироатҳои ҳӯроқи чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Дар соли 1991 майдони кишти ҷуворимакка барои силос нисбат ба соли 1991 ду баробар, лаблабуи қанд барои ҳӯроқ 10 маротиба, алафҳои бисёрсолаи кишти солҳои гузашта қариб 2 маротиба ва дар маҷмӯъ майдони кишти зироатҳои ҳӯроқи чорво дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар ҷумҳурӣ 122 ҳазор га ё 53,9% кам шуд.

Самти муҳим интенсификасияи парвариши алафҳои яқсола такмил додани таркиби кишти онҳо тавассути васеъ кардани омехтаҳои ғалладонагиҳо мебошад. Ба ҳисоби миёна, дар соли 2025, чунин омехтаҳо бояд 45-47%, дар оянда - 60-65%-ро ташкил кунанд. Ҳамин тавр, дар соли 2018 майдони кишти ҷуворимакка тақрибан 2,3 маротиба кам шуда, 18,4 ҳазор га-ро ташкил дод ва ҳосилнокии ҷуворимакка барои силос, ҳӯроқи сабз ва тарбеда ба ҳисоби миёна дар Тоҷикистон ба 219,1 с / га баробар шудааст. Ҷамъовариҳои ҳосили зироатҳои ҳӯроқи чорво дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст

Ҷадвали 2.

Ҷамъовариҳои умумии ҳӯроқ ва чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамаи категорияҳои хоҷагиҳо (га)

№	Зироатҳои ҳӯроқи чорво	Солҳо				
		1991	2010	2016	2017	2018
1	Бехмеваҳои ҳӯроқи чорво	72409	2963	6688	6408	5983
2	Лаблабуи қанд барои ҳӯроқи чорво	82575	4564	6606	6408	2382
3	Зироатҳои силосбоб (бе ҷуворимакка)	44091	22399	160426	110116	130741
4	Ҷуворимакка барои силос, ҳӯроқи сабз ва тарбеда	1150244	914555	840274	868340	907954
5	Алафҳои беҳимояи бисёрсола: барои	25517	55744	70880	79452	150814

	хасбеда хӯроки сабз, тарбеда	178099	22981	54855	33265	13085
6	Алафҳои бисёрсолаи кишти солҳои гузашта: барои хасбеда хӯроки сабз, тарбеда	288049 1813052	218654 174516	483438 98753	518823 141607	647896 90586
7	Алафҳои бисёрсолаи зери ҳимоя: барои хасбеда хӯроки сабз, тарбеда	4909 61933	2947 1769	554318 153609	598275 174871	798709 103671

Манбаъ: Маҷмуаи омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2019 ва ҳисоби муаллиф

Дар сохтори майдони кишти зироатҳои хӯроки чорво алафҳои яксола пас аз алафҳои бисёрсола ва дар истеҳсоли умумӣ - сеюм, баъд аз алафҳои бисёрсола ва ҷуворимакка ҷой мегиранд. Бештар алафҳои яксола манбаи истеҳсоли хӯроки сабз дар тобистон буда, инчунин барои истеҳсоли хасбеда, силос ва сенаж истифода мешаванд. Дар маҷмӯъ, дар Тоҷикистон аз ҳисоби алафҳои яксола 120 ҳазор тонна хасбеда ё 13-15 фоизи истеҳсоли умумии он дар заминҳои қорам ҳосил карда мешавад.

Бо тақмил додани сохтори майдони кишти алафҳои бисёрсола, баланд бардоштани сатҳи химиякунонӣ, ҷорӣ намудани кишти зироатҳои навяӣ, ҷамъовариҳои алафҳо дар шароити муносиб, истифодаи бисёрдаравӣ, имкони воқеӣ барои расидан ба сатҳи ҳосилнокии то 25-27 с / га хасбеда ва 150-160 с / га массаи сабз мавҷуд аст. Тибқи ҳисобҳои Пажӯҳишгоҳи Тадқиқоти Россия дар сатҳи ҳосили алаф то 30-32 с / га хасбеда ва 170-180 с / га массаи сабз оварда мешавад.

Ҳосили умумии хӯроки чорво то соли 2025 тақрибан 1,5-2 миллион тонна воҳид хӯрока ва 0,5 миллион тонна протеини хомро ташкил дода метавонад. Барои ба даст овардани чунин ҳаҷм талабот ба нуриҳои минералӣ барои алафҳои бисёрсола то 80 ҳазор тонна ё ба ҳар гектар 65–75 килограммро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаи муҳими афзоиши самаранокии истеҳсоли хӯроки чорво ноил шудан ба баланд шудани ҳосилнокии зироатҳои хӯроки чорво мебошад. Нишондиҳандаҳои ҳосилнокии зироатҳои хӯроки чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (га) дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиро (сентнер барои 1 га) дар ҷадвали 3 оварда шудаанд.

Аз ҳисоби кам шудани майдони зироатҳои хӯроки чорво ва ҳосилнокии он, ҳосили умумии хӯроки чорво аз ҳисоби зироатҳои силосбоб то 1,2 миллион тонна кам шуд. Дар ояндаи наздик, дар минтақаҳои, ки хусусиятҳои биологӣ ҷуворимакка ба шароити табиӣ ва иқлимӣ мувофиқанд, майдони кишт бояд ба сатҳи солҳои 1990-1991 барқарор карда шавад ва дар дигар зироатҳои силосбоб бояд дар дараҷаи соли 1991 боқӣ монад. Дар минтақаҳои шимолӣ кишвар манбаи асосии ашёи барои силос бояд алафҳои бисёрсола ва яксола бошад. Тибқи дурнамо аз ҳисоби ин зироатҳо хӯроки чорво барои истеҳсоли силос дар сатҳи 1,5-2 миллион тонна имконпазир аст. Дар минтақаи хавфнок кишоварзӣ, ки дар он ҷо боришот кам аст, тавсия дода мешавад, ки сорго парвариш карда шавад, ки ҳосилнокии он аз ҷуворимакка тақрибан аз сеяк зиёд аст. Дар ташкили захираҳои пурраи хӯроки ширадор зироатҳои беҳмеваи хӯроки чорво ва лаблабуи қанд барои хӯроки чорво нақши муҳим доранд. Дар солҳои охир, майдони кишти беҳмеваи хӯроки чорво дар соли 2018 кам шуда. 198 гектарро ташкил дод, ки дар сохтори замини хӯроки чорво аз 0,3 % зиёд нест.

Ҷадвали 3.

Ҳосилнокии зироатҳои хӯроки чорво дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамаи категорияҳои хоҷагиро (с / га)

№	Зироатҳои хӯроки чорво	Солҳо				
		1991	2010	2016	2017	2018
1	Беҳмеваҳои хӯроки чорво	333,0	318,6	350,2	305,1	301,0
2	Лаблабуи қанд барои хӯроки чорво	345,0	185,8	349,5	305,1	250,6
3	Ҷуворимакка барои силос, хӯроки сабз ва тарбеда	215	134,5	206,0	250,8	219,1
4	Зироатҳои силосдор (бе ҷуворимакка)	122	133,3	144,6	96,5	125,4
5	Алафҳои беҳимояи бисёрсола: барои хасбеда барои хӯроки сабз, тарбеда, силос ва орди алаф	57,1 200	53,6 132,4	69,0 171,0	77,2 157,6	123,3 141,5
6	Алафҳои бисёрсолаи кишти солҳои гузашта: барои хасбеда барои хӯроки сабз, тарбеда, силос ва орди алаф	67,7 27,9	13,5 20,9	61,7 144,4	59,4 173,9	67,7 166,9

Сарчашма: Маҷмуаи омили кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2019 ва ҳисоби муаллиф.

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, ки ҳосилнокии зироатҳо гуногун аст. Ҳосилнокии беҳмева ва лаблабуи қанд дар соли 2018 нисбат ба соли 1991 мувофиқон 7,0 ва 17,5% кам шуда бошад, ҳосилнокии ҷуворимакка ва алафҳои беҳимояи бисёрсола барои ҳасбеда мувофиқан 1,9% ва зиёда аз 2 маротиба афзун гардидааст.

Зироатҳои беҳмевагӣ ғизои аз ҷиҳати энергетикӣ қавӣ мебошанд ва то 154 ГҶ / га қудрат доранд, дар ҳоле ки арзиши истеҳсоли ҳӯроки 1 сентнер воҳиди ҳӯрока аз зироатҳои ғалладона 2,5 маротиба ва аз ғиёҳҳои бисёрсола 4,6 маротиба зиёдтаранд.

Дар оянда истифодаи зироатҳои беҳмеваҳои ҳӯроки чорво мустақиман аз имконоти ҷорӣ намудани технологияҳои интенсивӣ дар асоси сатҳи баланди кимиёкунонӣ ва истифодаи воситаҳои механиконидашуда барои парвариш ва ҳосилгундари онҳо вобаста хоҳад буд.

Аз рӯи нишондиҳандаҳои даромадноки аз фурӯши маҳсулот, вобаста аз эҳтиёҷот ба ин маҳсулот арзёбии самаранокии иқтисодии истеҳсоли ҳӯроки чорво пешниҳод карда мешавад. Чунин нишондод афзоиш додани худтаъминкунии маҳсулот ба як истеъмолкунанда бо назардошти таъсири ин раванд аз ҷиҳати ҳаҷми истеҳсол аз майдони замини ҳӯроки чорво мебошад.

Масалан, кооперативи тиҷоратӣ - истеҳсолии ба номи. Л. Муродови шаҳри Ҳисор, ки ба истеҳсоли шир ва гӯшт махсус гардонидашудааст, самаранокии истеҳсоли ҳӯрокро муайян карда шудааст. Афзоиши гумус дар таркиби хок ба баланд шудани самаранокии иқтисодии истеҳсоли ҳӯроки чорво мусоидат мекунад.

Ҷадвали 4.

Самаранокии истеҳсоли ҳӯроки чорво дар кооперативи тиҷоратӣ - истеҳсолии ба номи. Л. Муродов, шаҳри Ҳисор

Нишондиҳандаҳо	2011	2014	2015	2016	2017	2017 бо % нисбати 2011
Ҳароҷоти ҳӯрока, ҳазор сомонӣ:- шир	1207,8	2698,7	2946,7	3984,7	4462,7	3,7 маротиба
- бурдоқи кунӣ	744,2	2402,1	2117,2	3539,4	3109,2	4,2 маротиба
ҳароҷоти ҳӯрока ба 1с. Маҳсулот воҳиди ҳӯрока						
- шир	1,08	0,85	0,94	1,07	1,28	118,5
- бурдоқи кунӣ	12,34	16,91	14,38	23,54	13,6	105,3
Истеҳсоли шир, тонна	1362	1699	1910	1943,3	1943,6	142,7
Даромад аз фурӯши шир, ҳазор сомонӣ	2114,0	4194,5	4581,4	4628,8	4638,3	2,2 маротиба
Ҷоида аз фурӯши шир, ҳазор сомонӣ	533,6	538,0	591,4	1075,9	589,1	110,4
Афзоиш, тонна	88,8	120,6	85,4	118,1	112,7	126,9
Маҳсулнокии модагов, кг/ сол, - вазнафзункунии шабонарузии подаи ширий, грамм.	4863 413	5534 526	5457 373	4318 520	5475 581	112,6 140,7
Даромаднокии истеҳсоли ҳӯроки чорво, %	25,2	19,9	20,1	27,0	13,2	60,2

Манбаъ: Ҳисобҳои муаллиф аз рӯи ҳисоботи солони кооператив

Дар ҷадвали. 4 дар мисоли кооперативи тиҷоратӣ - истеҳсоли ба номи Л. Муродови. Шаҳри Ҳисор нишондиҳандаҳои самаранокии истеҳсоли ҳӯроки чорво ҳисоб карда шудааст. Тавре ки аз таҳлили истеҳсолии ҳароҷотҳо ба истеҳсоли ҳӯрока маълум мешавад 1с шир дар соли 2017 дар муқоиса бо соли 2011 13,0% кам шуда, вале ба 1с вазн афзункунӣ 16,5% зиёд шудааст. Даромад аз фурӯш ва ҷоида низ афзоиш ёфтааст. Нишондиҳандаҳои маҳсулнокии модаговҳо, яъне истеҳсоли шир аз 1 сар модагов ба 5475 кг расид, ки ин нисбат ба соли 2011 12,6% зиёд аст. Инчунин вазнафзункунии миёнаи шабонарӯзӣ низ 40,7% зиёд шуд. Сатҳи даромаднокии истеҳсоли ҳӯроки чорво нисбат ба соли 2011 12% паст шуд.

Аз ин рӯ, тавсия дода мешавад, ки дар ноҳияҳои ҷумҳурии кооперативҳои тиҷоратӣ барои истеҳсоли самаранокии маҳсулоти кишоварзӣ ташкил карда шавад.

Адабиёт

1. Дубовской И. И. Инновационное кормопроизводство как главный фактор устойчиво эффективного развития животноводства – Воронеж, 2007
2. Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статистический сборник- Душанбе, 2019
3. Мирзоев Б. Экономическая эффективность интенсификации кормопроизводства – Душанбе: Ирфон, 2016 (монография).

АННОТАЦИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОЛЕВОГО КОРМОПРОИЗВОДСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье анализируется экономическая эффективность кормопроизводства на орошаемых землях в стране. Кормовые культуры не только служат источником кормов, но и служат для сохранения плодородия почвы, защиты окружающей среды и увеличения производства. В статье приведены площадь, общий урожай и урожай кормовых культур. Проанализирована эффективность кормопроизводства в торговом кооперативе имени Л. Муродова в г. Гисар. Для повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства необходимо создать коммерческий кооператив в каждом районе страны.

ANNOTATION
COST-EFFECTIVENESS OF FIELD FEED PRODUCTION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article analyzes the economic efficiency of fodder production on irrigated land in the country. Fodder crops not only serve as a source of fodder but also serve to preserve soil fertility, protect the environment and increase production. The article shows the area, total harvest, and yield of forage crops. The efficiency of fodder production in the commercial cooperative named after L. Murodov in Hisor city was also analyzed. To improve the economic efficiency of agricultural production, it is necessary to set up a commercial cooperative in each district of the country.

Key words: *feed, vegetation, economic efficiency, pasture, animal husbandry.*

ТДУ 35.65.012.014

ИСТИФОДАБАРИИ ВОСИТАҶОИ МАРКЕТИНГӢ ДАР ИДОРАКУНИИ ЗИДДИБУҶРОНӢ

Ҳ.С. Раҳимов – н.и.у., дотсенти ДАТ ба номи Ш. Шоҳтемур,

Калимаҳои калидӣ: *маркетинг, идоракунии зиддибуҷронӣ, дурнамои маркетингӣ, азнавтаҷдидсозии ташкилот, устувориҳои ташкилот, ҷиртиботи маркетингӣ ва иттилоот.*

Дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба аҳамияти оламшумули ҷунин падидаҳои иқтисодӣ ҳозиразамон, ба монанди ғуноғунсамтии истеҳсолот (диверсификация), содироту маркетинг ва логистикаи ҳозиразамон диққати ҷиддӣ дода, оид ба онҳо ҷунин ибраз намуданд: «Соли ҷорӣ аз 20 номгуӣ моли маҳсулоти ба содирот нигаронидашуда афзоиши истеҳсоли 15 номгуӣ он таъмин гардид. Вале ба рақобат тобавар набудан ва баланд будани арзиши аслии маҳсулоти баъзе корхонаҳо, номукамал будани роҳҳои ҳифзи манфиатҳои содироткунандагон дар хориҷи кишвар то ҳол ба таъмин намудани ғуноғунсамтии истеҳсолот ва содирот мусоидат накарда истодааст. Бинобар ин, Ҳукумати Тоҷикистонро зарур аст, ки ҳамкориҳои судмандро ҷиҳати васеъ намудани имкониятҳои содиротӣ ва транзитии мамалакат дар самти интиқоли транзитии моли маҳсулот ва ташкили «долонҳои сабз» бо кишварҳои ҳамсарҳад ба роҳ монанд» [6.10].

Дар давоми суҳбати худ боз ҷунин ибраз намуданд, ки «Вазоратҳои корҳои хориҷӣ, рушди иқтисод ва савдо, Агентии содирот, раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо, вазифадоранд, ки фаъолияти худро ҷиҳати муаррифӣ кардани маҳсулоти дар Тоҷикистон истеҳсолшуда, дарёфти бозорҳои содирот, шарикони истеҳсоливу тиҷоратӣ ва ҳифзи манфиатҳои соҳибкорони ватанӣ дар хориҷи кишвар тақвият бахшанд» [6.10].

Баъдан дар ин зермаънӣ ҳолати кишоварзии ҷумҳуриро ба инобат гирифта Ҷаноби Олӣ ҷунин афзуданд: «Бо мақсади таъмин намудани пешрафти соҳаи кишоварзӣ ва ҳифзи амнияти озуқаворӣ аз ҳисоби лоиҳаҳои давлатии сармоягузорӣ ва буҷети давлат дар давраи соҳибистиқлолӣ беш аз 12 миллиард сомонӣ равона карда шудааст. Дар натиҷаи тадбирҳои андешидаи Ҳукумат ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ се баробар зиёд гардид, яъне аз 7,4 миллиард сомони соли 2000 ба 21,3 миллиард сомонӣ дар соли 2018 расонида шуда, содироти маҳсулоти соҳа мунтазам афзоиш ёфта истодааст. Дар баробари ин зарур аст, ки барои расидан ба мақсадҳои гузошташуда дар самти рушди соҳа ва таъсиси ҷои корӣ ба масъалаи нигоҳдорӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзӣ диққати бештар дода шавад» [6.19]. Дар ин ҷо гуфтан ҷоиш аст, ки барои афзоишдани кафолати ноил гаштан ба мақсадҳои гузошташуда бояд аз ҳисоби самаранок истифода бурдани замин, ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои бекорхобида ва азхудкунии заминҳои нав, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва рушди соҳаи тухмипарварӣ, зиёд кардани масоҳати гармхонаҳои доимамалкунанда ва шумораи сардхонаҳо барои нигоҳдории меваву сабзавот оид ба бештар намудани таъминоти бозори истеъмолӣ босифати кишоварзӣ ва афзун намудани ҳаҷми содироти маҳсулоти он чораҳои қатъӣ ва фаврӣ андешида шавад» [6.20-21].

Ба ақидаи мо иҷроиши қатъӣ, ғаврӣ ва ба мақсад мувофиқи вазифаву супоришҳои дар боло овардашуда бе андешидани чораҳои бетаъхир, аз он ҷумла истифодаи ҳамаҷонибаи воситаҳои таъсиррасонии маркетингӣ аз имкон берун мебошад.

Чунки хусусиятҳои ҳамбастагонаи воситаҳои таъсиррасонии маркетингӣ зарурияти истифодаи маҷмӯии роҳу воситаҳои услубиро дар раванди пешгӯикунӣ ва банақшагирӣ, назорат ва баҳодихӣ муайян менамояд.

Маҷмуият бо гуногунҷабҳагии муносибатҳо ва ҳавасмандиҳо бо воситаҳои маркетингӣ идорашавандагии одамон вобастагӣ дорад. Низомият бошад аз принципи пайдарҳамӣ ва робитаи мутақобилаи амалҳои менеҷерон дар сикли маркетингӣ бармеояд.

Тағйирпазирии равандҳои бозоргонӣ ва вазъи бозор истифодаи роҳу усулҳои вазъиятро тақозо менамояд. Дар ин асно истифодаи баҳодихии экспертӣ бо ноаёнии чараёни равандҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҷой надоштани иттилоот ё дилпур набудани сифати он алоқаманд мебошад. Ин ва дигар омилҳо дар шароити бухрон ва ҷустуҷӯи роҳи баромадани ташкилот аз вазъу ҳолатҳои сангину мураккабӣ таваккалпазирии қарорҳои қабулшудаи идоравӣ ва инчунин равандҳои бавучудовариҳои механизмҳо ва низоми идораи маркетингро тақозо менамояд.

Хусусиятҳои услубии дида баромадашуда дар идоракунии зиддибухронӣ равшан зоҳир мегардад. Асосноккунии дурнамои маркетингӣ ҳамчун раванди идора маҷмӯи васеи восита ва усули идоракуниро дар бар мегирад. Дар расми 1 пайвандҳо ва пайдарҳамии баҳодихии омилҳои беруна ва дохилии ба дурнамои маркетингӣ тааллуқ дошта оварда шудаанд. Таъсироти ташкилкунанда ва ҳавасмандкунандаро ҷойдошти барномаи давлатии танзими зиддибухронии иқтисодӣ мерасонад. Дар шароити васеъшавии соҳаи таъсири танзимкунакҳои бозоргонӣ намуди афзалиятноки фаъолияти идоравӣ – таъмини ҳамкориҳои фишангҳои бозоргонӣ ва танзимкунакҳои давлатӣ, маҳаки ин ҳамкорӣ – устувориҳои сохтору низом дар муҳити беруна мебошад.

Функсияи танзим ба воситаи маркетинг барои нақшагирӣ асос тайёр намуда, ҳамчун воситаи пиёдаасозии нақшаҳо (барномаҳо) хизмат мерасонад. Баҳодихии дурнамои маркетинг аз мавқеи мувофиқа ба доираи ҳуқуқи фаъолияти иқтисодӣ ва бозори мушаххас имконияти менеҷери маркетингро оид ба қабули қарори нисбатан дуруст ва пешбини ояндаи дурнамо васеъ менамояд. Дар шароити зиддибухронӣ сухан метавонад оид ба афзалияти соҳаи иқтисодӣ ва оид ба дастгирии давлатӣ, масалан, соҳаи истеҳсоли иқтисодӣ, бизнеси хурд ва миёна равад. Хусусияти раванди асоснокнамоии дурнамои дар нақша овардашуда дар он мебошад, ки дар марҳилаи якум муқоисаи ҳатмии дурнамо ва мақсадҳои маркетингӣ, инчунин имкониятҳои бозоргонии ташкилот пешбинӣ шудааст. Чунин муқоисаи мувофиқати хусусиятҳои калидии ҳолати ташкилот дар бозори мушаххас барои ҷустуҷӯи роҳҳои алтернативӣ – бозоргонии баромадан аз бухрон асос пайдо менамояд.

Дар марҳилаи дувум дурнамои маркетингӣ аз рӯи мувофиқати он ба мақсадҳо ва дурнамои ташкилот баҳо дода мешавад. Дар ин асно аниқнамоӣ ё бавучудовариҳои дурнамои нав дар мавриди тағйироти тезу тунди бозор, ки дар шароити бухронӣ аз рӯи эҳтимолияти баланд метавонад ба вуқӯъ ояд имконият дорад. Ба сифати бузургиҳои калидии муқоиса ҷойдошти имкониятҳои истифодаи имкониятҳои захиравӣ, инвеститсионӣ, инноватсионӣ ва иқтисодии кадрӣ ташкилот баромад менамоянд.

Дар марҳилаи сеюм маҷмӯи ҷорбинҳои маркетингӣ оид ба пиёдаасозии дурнамои маркетингӣ ба вуҷуд оварда мешаванд. Хулоса, раванди асоснокнамоии дурнамо аз марҳилаҳои коркарди он ва пешомадҳои пиёдаасозӣ бо баҳодихии самаранокии иҷтимоӣ - иқтисодӣ иборат мебошад.

Дар мавриди тағйироти дурнамо раванди асоснокнамоии мувофиқат ба бузургиҳои калидӣ такрор меёбад. Табиист, ки дар воқеият ҳамаи марҳилаҳои кор бо баҳодихии дурнамо дар асоси доимӣ ба амал оварда мешаванд ва натиҷаҳои ин гуна фаъолият дар вазъиятҳои бухронӣ барои ҳаётпазир мондани ташкилот метавонанд ҳамчун асос хизмат расонанд.

Дар раванди асоснокнамоии дурнамо кори аз ҳама ҷиддиву масъулиятнокро оид ба таҳлил, баҳодихӣ ва интиҳоби афзалиятҳоро дар ҳар як соҳаи фаъолияти маркетингӣ махсус қайд намудан зарур аст. Дар ин асно алоқамандии миёни мақсад ва дурнамоҳо, мувофиқаи вақтӣ, мутобиқатро дар назар доштан зарур мебошад. Маълум аст, ки бо маҷмӯи маҳакҳо кордор шудан лозим меояд, бинобар ин кӯшиши бунёд намудани модели амали якҷояи маҳакҳо дар раванди асоснокнамоии дурнамоҳо ба ҷо овардан мумкин аст. Дар адабиёти муосири хориҷӣ оид ба проблемаи додашуда модели матритсавӣ тавсия карда мешавад [1,4].

Дар идоракунии зиддибухронӣ инчунин амали якҷояи мақсадҳои маркетингии стратегӣ ва тактикий муҳим мебошад. Бинобар ин ҳам мақсад ва ҳам дурнамоҳои пиёдаасозии онҳо дар тағйирпазирӣ таҳлил карда мешаванд, дар ин асно фосилаи вақти ҳаракат аз мақсадҳои тактикий ба мақсадҳои стратегиро дар назар дорад. Дар ҳар як лаҳзаи додашуда бузургии воқеии натиҷаи тактикий бо бузургии эҳтимолии стратегӣ муқоиса карда мешавад. Бузургии фарқияти натиҷаи стратегӣ аз тактикий натиҷанокии рушди менеҷментро тавсиф менамояд.

Маркетинг ҳамчун сохтору низоми идора ҷойдошти объект ва субъекти идора, бунёди равандҳои мақсадноки идора, интихоби воситаҳои идора (таъсиррасонӣ ва ҳамкориҳои миёни одамон ва коллективҳо), бунёди низоми муайяни ҳуқуқи ҷавобгарии шахсоне, ки функцияҳои идораи маркетингро бар дӯши худ доранд дар назар дорад. Дар ин асно принципҳои умумиқабулшуда, маҳакҳо, тарзҳои бунёди (алгоритм) сохтору низоми идора, таъминоти маводӣ-захиравӣ, хусусан кадрӣ ва иттилоотӣ истифода мешаванд. Дар айни замон мазмуни функцияҳои идора, усулҳои пиёдабарии онҳо бо тағйирёбии тамоюлнокии мақсадӣ ва стратегияи идора дар марҳилаҳои алоҳидаи рушди менеҷмент фарқ мекунанд.

Расми 1. Нақшаи баҳодиҳии дурнамои маркетингӣ

Дар расми 2 тағйиротҳои воситаҳои идораи маркетинг аз рӯи фосолаҳои рушди менеҷмент оварда шудаанд. Азбаски идораро ҳамчун раванди функцияҳои бо якдигар алоқаманд дида баромадан мумкин аст, дар марҳилаи пешабухронии рушди менеҷмент (шакли амудии расм) ба таҳқиқоти омилҳои вазъияти бухрониро пешгирикунанда, бизнес-нақшаи дурнамоёнаи маркетингӣ, сохторҳои барнома-нақшавӣ ва иттиҳодиявӣ, водоркунии натиҷаҳои ниҳони фаъолият, назорати омилҳои таваккалӣ афзалият дода

мешавад. Чунин таҳлил, омӯзиши тамоюлҳо, ҷамъоварию таҷрибаю малака барои ба тағйиротҳои ояндаи вазъияти бозор эътинои тезу дуруст намудан ва бо ёрии воситаҳои идора ба дурсозии имкониятҳои талафот ва оқибатҳои дигари манфӣ имконият фароҳам меоварад.

Масалан, дар раванди коркарди дурнамоҳои афзалият аз омилҳо, воситаҳо ва усулҳои идоравии вазъиятҳои бухрониро пешгирикунанда (идораи пешазбухронӣ), ба омилу воситаҳои вазъи бухрониро коҳишдиҳанда ва аз бухрон баромаданро фаъолнокмоянда (идораи бухронӣ) ва баъдан ба дурнамоҳои ба азнавсозии истеҳсолот ва сохтору низоми менеҷмент (идораи баъдибухронӣ) дода мешавад. Тамоюли равандҳои водоркунии ҳайати кормандон низ куллан дигаргун мешавад. Афзалият дар идораи пешазбухронӣ ба водоркунӣ нисбат ба натиҷаҳои ниҳонии фаъолият тааллуқ дорад, ки ба ташкилпазирӣ, мақсаднокӣ ва ҳавасманднокии ҳайат ба рушди устувори корхона мусоидат менамояд. Дар идораи бухронӣ афзалият ба водоркунии ҳолатӣ - ҳамчун амали қобили қабул дар шароити тағйироти тезу тунди вазъи истеҳсолӣ ва бозоргонӣ дода мешавад. Дар идораи пас аз бухронӣ бошад водоркунии маҷмӯӣ бо назардошти гуногунзайлии водорихо ва ҳавасмандиҳои фаъолияти ҳайат ва истифодаи аз ҳама зиёди имкониятҳои захиравӣ самараноктар мебошад.

Расми 2. Воситаҳои идоракунии маркетинг дар идоракунии зиддибухронӣ

Дар ҷодаи водоркунӣ менеҷер он водорихҳои имконпазиреро таҳлил менамояд, ки ба онҳо истеъмолагар (харидор) пайравӣ намуда, оид ба хариди мол қарор қабул менамояд. Қадру қимати маҳсулот ва талаботи харидорон аз мавқеи оянда дида баромада мешаванд. Менеҷер кӯшиши дар таҳаюлотӣ худ тасаввур

намудани симои равонии истеъмолагарро менамояд, ки дар гузаронидани маъракаи таблиғот (реклама) ба эътибор гирифта мешавад.

Иртиботи (коммуникатсия) маркетингӣ ва иттилоот дар идора нақши калидии алоқасозро иҷро менамояд. Аз рӯи маънии васеъаш дар зери мафҳуми иртибот робитаву муносибат дар раванди фаъолият, мубодилаи иттилоот, ғоя ва фикру ақидаро дар назар доранд. Дар бисёр ҳолатҳо хусусияти шахсиятӣ ва иттилоотии иртиботро дар назар доранд. Иртибот ҳамчун таъсири мутақобили миёни одамон он хусусиятҳоеро ба эътибор мегирад, ки ҳар як шахсият ба робитаву муносибат дохил менамояд – манфиатҳо, тамоюлҳои қиматӣ, фаросат (интуитсия), эҳсосот (эмотсия). Дар навбати худ ҳар як иртибот аз худ ҳаракати иттилоотиеро мемонад, ки дар натиҷаи иртибот ба вучуд меояд, расонида мешавад ва пайдо мегардад. Иттилоот инчунин воситаи ташкил намудани алоқаҳо мебошад. Алоқамандии мафҳумҳои додашуда дар фаъолияти маркетингӣ равшан зоҳир мегардад.

Маркетологҳо ва менеҷерони маркетингӣ нисбат ба дигар менеҷерони ширкат иртиботро ба дараҷаи зиёд ҳамчун воситаи дастраснамоӣ ва баҳодиҳии иттилоот истифода менамоянд. Иттилоот дар намуди маҷмӯӣ ба сифати яке аз предметҳо, воситаҳо ва натиҷаҳои фаъолияти маркетингӣ баромад менамояд. Дар навбати худ истифодаи иртибот дар маркетинг хусусияти ба худ хосро соҳиб аст, ки дар мавриди идораи корхонаи гирифтори бухрон шуда бараъло зоҳир мегардад. Намудҳои асосии иртибот – берунаанд, яъне ҳамкорӣ бо субъектҳои бозоргонӣ, органҳои давлатӣ, саноатдорон, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, васоити ахбори умум, аҳоли.

Бояд қайд намуд, ки дар идоракунии зиддибухронӣ иртиботи берунӣ дар муқоиса бо дохилӣ (миёни ҷузъиётҳои истеҳсолӣ ва органҳои идора) бартарӣ дорад. Иртиботҳои бисёрроҳа аз якроҳа бартарӣ доранд, ки бо хусусияти гуногунҷабҳагии проблемаҳои дар маркетинг ҳалшаванда ва алоқамандии миёни онҳо муайян карда мешавад. Дар идораи бухронӣ иртиботҳои расмӣ нисбат ба ғайрирасмӣ бояд бартарӣ дошта бошанд. Ҳамкориҳои онҳо табиатан аз хусусияти тақсимои вазифа, ҳуқуқ ва масъулият ҷавобгарӣ вобастагӣ дорад.

Дар иртиботҳои маркетингӣ алоқаҳои хусусияти иҷтимоӣ-равонӣ дошта, дар яқоягӣ бо алоқаҳои иқтисодӣ ва ташкилӣ истифода шаванда аҳамияти калон доранд. Иртиботҳои маркетингӣ на фақат аз пулу мукофот, балки аз обрӯю нуфузи ширкат, шаъну шарафи роҳбарон, фазо дар коллектив низ вобастагӣ доранд.

Дар идораи маркетинг интихоби иттилоот аз рӯи мазмун, таркибот, сифат, пуррагӣ ва бозътимодии манбаъҳои ба дастдарорӣ аҳамияти калон дорад. Самаранокии истифодаи иттилоот бо технология, воситаҳои техникаи коркарди он ва истифодаи воситаҳои муносири алоқа муайян карда мешавад. Таҳқиқотҳои мутахассисони хориҷии соҳаи идора нишон медиҳанд, ки иртибот – қариб, ки проблемаи аз ҳама мураккаби менеҷмент ба ҳисоб меравад. Чунин ақидаро 73% роҳбарони амрикоӣ, 63% инглис ва 85% ҷопонӣ дастгирӣ менамоянд.

Нақши иртиботҳои самаранок дар маркетинги зиддибухронӣ махсусан муҳим мегардад, модоме, ки суръатнокӣ ва саривақтии амалиёт ба дараҷаи калон аз дурустӣ ва бозътимодии иттилоот вобастагӣ дошта бошанд. Гуногунҷабҳагии фазои маркетингӣ (байналхалқӣ, макроиқтисодӣ, микроиқтисодӣ, ҳудудӣ), гуногунрангии субъектҳои иртибот, рушди технологияҳои иттилоотӣ ва воситаҳои муносири алоқа, дар оянда болоравии нақши иртиботро тақозо менамоянд. Дар аснои интихоби воситаҳои иртибот дар идоракунии зиддибухронӣ равиҳои маҷмӯӣ ба вазъияти мушаххаси иқтисодӣ мутабиққардашуда истифода карда мешавад. Аз рӯи ақидаи бозоршиносон (маркетологҳо) яке аз воситаҳои аз ҳама таъсирнок ва васеъ паҳншуда – таблиғот (реклама) мебошад.

Таблиғот (реклама) – ин шакли иртиботе мебошад, ки ба бозор хизмат мерасонад, талабот ва пешниҳодоти маҳсулот, ҳадамот, ғояҳоро ба истеъмолагарон бо роҳи хабардор намудани онҳо оид ба хусусиятҳои истеъмолий ва сифатии мол ҳавасманд менамояд. Вазифаи аввалиндараҷаи таблиғот ҳамчун унсури муҳими сохтору низоми идораи маркетингӣ аз бунёд ва таъмини алоқаи иртиботии уҳдабарою бозътимодии миёни истеҳсолгар ва истеъмолагар иборат мебошад. Бинобар ин таблиғотро ҳамчун воситаи идораи рушди истеҳсолот, муносибатҳои бозоргонӣ ва ҷамъият дида баромадан мумкин мешавад. Дар фаъолияти таблиғотӣ воситаи усулҳои васеу гуногуншакл истифода мешаванд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи мазмун дараҷаи паҳншавии аз ҳама васеъро таблиғоти молӣ, имиджӣ ва иҷтимоӣ ишғол менамояд. Аз рӯи нишони паҳншавандаи иттилоот таблиғотҳо ба намудҳои зерин ҷудо карда мешаванд: дар матбуот, дар радио ва ТВ, варақаҳо ва банерҳои таблиғотӣ. Дар ИДМ аз ҷумла Федератсияи Руссия таблиғот аз рӯи хароҷот ба таври зайл тақсим мешаванд: таблиғот дар матбуот – 50%, дар радио ва ТВ – 25%, таблиғоти беруна ва дигар воситаҳои он – 25% [5, с. 66].

Таҷриба нишон медиҳад, ки фаъолияти таблиғотӣ на ҳамеша дар сатҳи зарурии бадеӣ амалӣ мегардад. Дар як қатор ҳолатҳо вай бо ноинсофии худ фарқ намуда, ба ҷои эътино мусбат манфиро бедор менамояд; то ҳол қоидаҳои аниқ рафтори харидорон дар аснои вохӯрӣ бо иттилооти бардурӯғи зараровар (моддӣ ё маънавӣ) ба миён наомадаанд.

Ёрӣ ба фурӯши мол аз худ маҷмӯи чорабиниҳо оид ба таъсиррасонӣ ба харидор, барои «теладиҳӣ»-и ӯ ба харидкунӣ ва ба истеҳсолгар бо мақсади ҳавасмандкунии фурӯшро мемонад. Ба сифати воситаҳои ёрӣ ба фурӯш инҳо истифода мешаванд: пасткунии нарх (мавсимӣ ё дар вақтҳои муайяни шабонарӯз); қарзи дар шарту шароити имтиёзӣ пешниҳод карда шуда; мукофотҳо ва моли бепули ба моли харида илова кардашуда, мукофоти пулӣ ба харидори миллионум; намунаҳои мукофотӣ, озмоиш, санҷиш; озмунҳо, лотереяҳо.

Бояд қайд намуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои ёрирасонӣ ба фурӯш ҳоло ба дараҷаи зиёд ба истеъмолгарон ва манфиати онҳо алоқаманд карда мешаванд. Дар ин ҷо фурӯши мустақиман аз ҷониби истеҳсолгар ё дастгоҳи савдои он барои ҷалбнамоии талабгорони эҳтимолӣ ва воқеӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Ба ғайр аз ин, фурӯшҳои мустақим имконияти зиёди хабардории ҳуди истеҳсолгарон оид ба арзандагӣ ва норасоиҳои маҳсулот, оид ба афзалиятҳои харидорон ба ҳадамотҳои бо фурӯш алоқамандро фароҳам меоварад. Дар ин асно маълумотдиҳии мунтазам дар речаи гуфтугӯии истеҳсолгар – истеъмолгари дар кишварҳои дорои иқтисоди бозоргонӣ истифодашаванда, инчунин рушди сохтору низомии бавучудовари талабот ва ҷоннокнамоии фурӯш ва ба харидор дар самти истеҳсоли молҳои барои истеҳсолгар мароқовар таъсиркунандаро бояд қайд намуд. Бавучудовари талабот ба воситаи сохтору низомии ёрирасонӣ ба фурӯш, бо истеҳсоли молҳои нав ва афзудани ҳиссаи бозор алоқаманд мебошад.

Чорабиниҳо оид ба ҷонноккунии фурӯш ба фурӯшанда-миёнаравон, агентҳо, паҳнкунадагон (диллерҳо), яъне ба сохтору низомии ба фурӯш таъсиррасонанда равона карда шудаанд, ки ҳамчун водоркунӣ ба харидории оянда ва ба муҳлиси нисбат маҳсулот ва ширкат дида баромада мешаванд.

Дар шароити идоракунии зиддибуҳронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон васеъкунии иртибот дар ҷодаи ёрирасонӣ ва ҳавасмандкунии истеҳсолкунандагон, тезонидани фурӯш ва бунёди ҳадамоти ба фурӯш ҳамроҳ, масалан хизматрасонии ҳадамоти баъдифурӯш зарурат дорад.

Алоқа бо омма (public relations – паблик рилейшнз) – ин намуди фаъолияти мебошад, ки ба пайдонамоии ақидаи мусбат оид ба ширкат, маҳсулоти он, оид ба менечерон ва фарҳанги корӣ равона карда шудааст. Барои ин то ба самъи омма манфиатҳои он расонида шуда, обрӯю нуфузи мусбати вай пайдо карда мешавад.

Таркиботи фаъолияти агентҳои хориҷӣ оид ба алоқа бо омма инҳоянд: муносибат бо ёрии васоити афкори омма – 35%; бавучудории обрӯю нуфузи ширкат – 28%; сарпарастӣ ва пуштибонӣ – 37%. Рушди афзалиятноки алоқаву мубодила бо омма дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи сиёсат, ба ташкилотҳои молиявӣ, ба ҷодаи ҳадамот, савдо, истеҳсолот мансуб мебошад.

Бояд қайд намуд, ки дар замони ҳозира оид ба бозори иртиботҳои маркетингӣ маълумотҳои аниқу возеҳ арзи вуҷуд надоранд. Бо вуҷуди ин маълум аст, ки ҳар як ташкилот барои эътинои саривақтӣ ба тағйиротҳои муҳити беруна, вазъи бозоргонӣ ва таъсиррасонии муайян ба бозор, хусусан дар шароити буҳронӣ бояд дараҷаи рушди ба худ хоси иртиботро дошта бошад.

Дар охир бояд қайд намуд, ки хусусиятҳои ҳамбастагии воситаҳои таъсиррасонии маркетингӣ зарурияти истифодаи маҷмӯи роҳу воситаҳои услубиро дар раванди пешгӯикунии ва банақшагири, назорат ва баҳодиҳӣ муайян менамояд. Маҷмӯиат бо гуногунҷабҳагии муносибатҳо ва ҳавасмандиҳо бошад бо воситаҳои маркетингӣ идорашавандагии одамон вобастагӣ дорад. Низомият бошад аз принципи пайдарҳамӣ ва робитаи мутақобилаи амалҳои менечерон дар сикли маркетингӣ бармеояд.

Бинобар ин хусусиятҳои ҳамбастагонаи воситаҳои таъсиррасонии маркетингӣ, маҷмӯиату гуногунҷабҳагии муносибатҳо ва ҳавасмандиҳо, низомият аз принципи пайдарҳамӣ ва робитаи мутақобилаи амалҳои менечеронро ба инобат гирифта ба истифодаи комплекси он кӯшиш ба харҷ додан лозим меояд. Мадди назар нанамудани ягонтои онҳо натиҷаи фаъолияти зиддибуҳрониро на танҳо барабас менамояд, балки зиён ҳам меоварад. Тазоддҳои зиндагӣ ва фаъолияти иқтисодӣ-истеҳсолиро рушд медиҳад. Инро бояд ҳатман дар назари эътибор гирифт.

Адабиёт

1. Ансофф И. Стратегическое управление - М.: Экономика, 1989
2. Афанасьев М.П. Маркетинг: стратегия и практика фирмы - М.: Фин- статинформ, 1995
3. Коротков Э.М. Концепция менеджмента - М.: ДеКа, 1996
4. Котлер Филипп. Основы маркетинга - М.: Прогресс, 1992
5. Общий и специальный менеджмент: Уч. пособие/Под ред. А.Г. Гапоненко, А.Н. Панкрухина - М.: РАГС, 1997
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон», 26 декабри соли 2018
7. Панкрухин А.П. Теория и практика маркетинга - М.: РАГС, 1993
8. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой/Под ред. А.П. Градова, Б.И. Кузина- СПб.: Специальная литература, 1996
9. Теория и практика антикризисного управления: Учебник/Под ред. С.Г. Беляева, В.И. Кошкина - М.:

ЮНИТИ, 1996

10. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика - М.: Акалис, 1996

АННОТАЦИЯ

ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СРЕДСТВ МАРКЕТИНГА В АНТИКРИЗИСНОМ УПРАВЛЕНИИ

В статье речь идёт о вопросах использования средств маркетинга в процессе антикризисного менеджмента.

ANNOTATION

USE MARKETING'S MEANS ON THE PROCESS OF ANTICRISIS MANAGEMENT

The article contains information on the problems use marketing's means on the process of anticrisis management.

Kew words: *marketing, anticrisis management, marketing's strategy, restructuration of organization, steady's organization.*

ТДУ 528.44.681.3.06.

ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯҶО ВА ТАШАККУЛИ КОНСЕПСИЯИ РУШДИ УСТУВОР

Мирсаидов М.Н. - н.и.и, докторанти Академияи хоҷагии халқи Россия ва хадамоти давлатии назди

Президенти ФР, дотсенти ДДК ба номи А. Рӯдакӣ,

Сафаров А. - унвонҷӯи ДДК ба номи А. Рӯдакӣ

Вожаҳои калидӣ: *концепсияи рушди устувор, бухрони глобалии экологӣ, рушди устувори иқтисодӣ, рушди устувори иҷтимоӣ, ҳифзи муҳити зист, ҳадафҳои рушди устувор, деградация, моддаҳои зарарнок, некуаҳволӣ, стратегияи миллии рушд.*

Заминаҳои пайдоиши концепсияи рушди устувор, ки марҳилаи муқаддамотӣ муаррифӣ мегардад, гузариши мантиқӣ аз экологиякунонии донишҳои илмӣ маншаъ мегирад. Дар натиҷаи омӯзиши корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ олимони Чей Форрестер[1], Доннела Медоуз [2], А.П. Назаретян.[3], В.И. Данилова-Даниляна, Н. А. Пискуловой[4] ва Белоусов К.Ю.[5] муайян карда шуд, ки дар солҳои 1970-1980 як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ оид ба масъалаҳои бухрони глобалии экологӣ, маҳдудияти захираҳои табиӣ ва самаранокии истифодаи он, ифлосшавии муҳити зист ва ҳифзи он, вазъи ҳатари нестшавии аҳоли ва рушди иқтисодиёти таъминоти баробарии иҷтимоӣ, ки асоси зиндагӣ мебошанд, гузаронида шудааст.

Чунонки академик Гизатуллин Х.Н. қайд мекунад: «На классикҳои илмҳои иқтисодӣ, ки аз А. Смит сар карда буданд ва на мактабҳои минбаъдаи иқтисодӣ, аз ҷумла Марксизм ба маҳдудиятҳои экологӣ дар рушди иқтисодӣ аҳамият намереданд. Ва танҳо дар солҳои 70-уми асри XX, вақте ки проблемаҳои экологӣ дар тамоми ҷаҳон якбора шиддат ёфтанд, дар назди илми иқтисод вазифаи гузошта шуд, ки тамоюлҳои мавҷудаи рушди экологӣ ва иқтисодиро таҳия карда, ба таври принципнокӣ концепсияҳои нави рушдро коркард намояд».[6, 126 с.] Ҳамин тавр, дар ин солҳо институтҳои байналмилалӣ оид ба омӯзиши равандҳои ҷаҳонӣ аз ҷониби олимони ва коршиносони соҳаҳои гуногуни хоҷагии халқ ташкил шуда, фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ бурданд. Аз ҷумла: Федератсияи байналмилалӣ институтҳои таҳқиқоти ояндабинӣ, Клуби Рум, Институти байналмилалӣ таҳлилҳои системавӣ ва Институти умумииттифоқии таҳқиқоти системавӣ (ВНИИС), ки дар замони собиқ Иттиҳоди Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистӣ ташкил шуда буд, мебошанд. Натиҷаи таҳқиқотҳои олимони ва коршиносони институтҳои байналмилалӣ ба пайдоиши концепсияи рушди устувор асос гузошта, диққати ҷомеаи ҷаҳониро ба ин самт ҷалб намуд.

Бо истифода аз сарчашмаҳои муайян карда шуд, ки марҳилаи дуюми ташаккули концепсияи рушди устувор ин солҳои 1980-2015-ро дар бар мегирад. Ин марҳила бо пайдо шудани ибораи рушди устувор рабт гирифта, ба омӯзиши васеи он аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ таъия мекунад. Мавриди қайд аст, ки ибораи рушди устувор аввалин маротиба соли 1980 дар «Стратегияи нигоҳдошти глобалӣ» истифода шуда, аз тарафи Шӯрои байналмилалӣ ҳифзи табиат ва захираҳои табиӣ кор карда баромада шуд. Аммо дар гардиши илмӣ мафҳуми рушди устувор дертар, яъне соли 1987 дар маърузаи «Ояндаи умумии мо»-и Комиссияи СММ дар бораи ҳифзи муҳити зист ва рушди истифода шудааст.[7, 253-254 с.]

Ҷояи рушди устувор дар Конференсияи СММ оид ба муҳити зист ва рушд соли 1992, ки дар шаҳри Рио-де-Жанейрои кишвари Бразилия баргузор гардид, бори дигар барраси шуда, дар он қарори таърихӣ оид ба тағйирдиҳии роҳи рушди тамоми ҷомеаи ҷаҳонӣ қабул гардид. Чунин як қарори беназири намоёндагон ва роҳбарони 179 давлат, ки дар Конференсияи СММ оид ба муҳити зист ва рушд ҷамъ омада буданд, аз вазъи торафт ноҳинҷори ҷаҳонӣ экологӣ ва пешгӯиҳои дар асоси таҳлилҳои илмӣ оид ба фалокати умумиҷаҳонӣ, ки мумкин аст дар асри XXI ба амал ояд ва ҷиҳати азбайнравии тамоми мавҷудоти зинда дар қурраи замин оварда расонад, вобаста буд.

Дар декларатсияи Конференсияи СММ оид ба муҳити зист ва рушд, ки соли 1992 дар шаҳри Рио-де-Жанейро баргузор гардид, масъалаҳои зерин баррасӣ ва қабулгардиданд:[8, 294с.]

- барои расидан ба рушди устувор ҳифзи муҳити зист бояд қисми ҷудонашавандаи раванди рушдро ташкил диҳад ва масъалаи мазкур набояд ҷудо аз он баррасӣ карда шавад;
- одамон ба ҳаёти солим ва ғоидабахш дар ҳамоҳангӣ бо табиат ҳуқуқ доранд;
- масъалаҳои экологӣ танҳо бо иштироки ҳамаи шаҳрвандони дахлдор нисбатан босамар ҳал карда хоҳанд шуд. Давлатҳо иттилоотонӣ ва иштироки аҳолиро бо роҳи пешниҳоди дастрасии васеъ ба иттилооти экологӣ инкишоф медиҳанд ва ҳавасманд месозанд.
- давлат дар кори нигоҳдорӣ, ҳифз ва барқароркунии ягонагии экосистемаи Замин ҳамкорӣ менамояд.

Дар конференсияи мазкур ба ҳамаи кишварҳои ҷаҳон тавсия дод шуд, ки консепсияҳои рушди устуворро дар сатҳи милли таҳия намоянд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ба паҳншавии ғояи рушди устувор конференсияи Рио-де-Жанейро тақони ҷиддӣ бахшид.

Бо гузашти вақт Саммити умумиҷаҳонӣ оид ба рушди устувор дар Йоханнесбург кишвари Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ соли 2002 баргузор гардид ва он мувофиқати ҷаҳонии инсониятро оид ба зарурати гузариш ба рушди устувор боз ҳам муҳимтар нишон дод. Қайд намудан зарур аст, ки дар ҳуҷҷатҳои конференсияи Рио ва Саммити Йоханнесбург таъкид гардид, ки заминаи ташаккулёбии шакли нави рушди экологӣ-иқтисодӣ мебояд рушди устувор худнигоҳдоранда ва харобнакунанда гардад. Дар он таъкид шудааст, ки рушд мебояд ба нигоҳдории табиати зинда таъйид кунад, рушд бояд сохтор, вазифаҳо (функсияҳо) ва гуногунии низоми табиати заминро, ки аз онҳо намуудҳои биологӣ вобастаанд ҳифз кунад. Барои ин ҳифзи низоми нигоҳдории ҳаёт (таъмини ҳаёт), нигоҳдории гуногунии биологӣ ва таъмини истифодаи устувори захираҳои барқароршаванда зарур аст.

Дар ин марҳилаи инкишоф ҷузҳои таркибии рушди устувор шарҳи васеътар пайдо намуданд. Масалан, Саммити СММ дар Йоханнесбург таъкид намуд, ки асоси рушди устувор се ҷузӣ як том – рушди иқтисодӣ, рушди иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист мебошад ва ин қисматҳо дар сатҳи маҳаллӣ, милли, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ баррасӣ мешаванд.[9]

Таъкидҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ бо он мақсад, ки вазифаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар ҳамаи давлатҳо бояд бо дарназардошти устувории онҳо, мувофиқат ба бартариятҳои экологӣ муайян карда шаванд.

Чи тавре Одинаев Ҳ.А. менависад: «Асосҳои концептуалии рушди устувор иҷроии воқеии худро дар ҳолати аз тарафи давлатҳо таҳия намудани барномаҳои милли ва минтақавии стратегияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ, ки асосанро конфронси Рио-де-Жанейро гузоштааст, амалӣ сохта метавонад».[10, 240с.]

Бояд қайд намуд, ки ҷиҳати амали намудани масъалаҳои пешниҳодшуда дар конфронси СММ (Рио-де-Жанейро) ва Саммити СММ (Йоханнесбург) дар як қатор давлатҳои тараққиқарда Консепсияҳои рушди устувор таҳия карда шудаанд. Масалан: дар Ҷумҳурии Мардумии Чин, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Федератсияи Россия ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр тавачҷуҳ ба рушди устувор дар Чин аз соли 1994 оғоз шудааст. Дар Шӯрои давлатии Ҷумҳурии Мардумии Чин «Рӯзнома барои асри XXI дар Чин» -ро моҳи марти соли 1994 қабул намуд, ки дар рӯзнома татбиқи Стратегияи рушди устувор тасдиқ карда шуд. Дар Стратегияи мазкур ҳифзи захираҳои табиӣ ва муҳити зист муҳим доништа шуда, шартҳои асосии он ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва беҳтарсозии баландбардории сифати зиндагии мардум баҳисоб меравад.[11]

Тибқи консепсияи ИМА, рушди устувор бо «рушди иқтисодӣ, ҳифзи муҳити зист ва адолати иҷтимоӣ бо ҳам алоқаманданд».[12,5с.]

Дар Федератсияи Русия санаи 01.04.1996 «Консепсияи гузариши Федератсияи Россия ба рушди устувор» қабул гардидааст. Аз тарафи муаллифони консепсия самтҳои асосии зерини гузариши Федератсияи Россия ба стратегияи рушди устувор муайян карда шудааст:

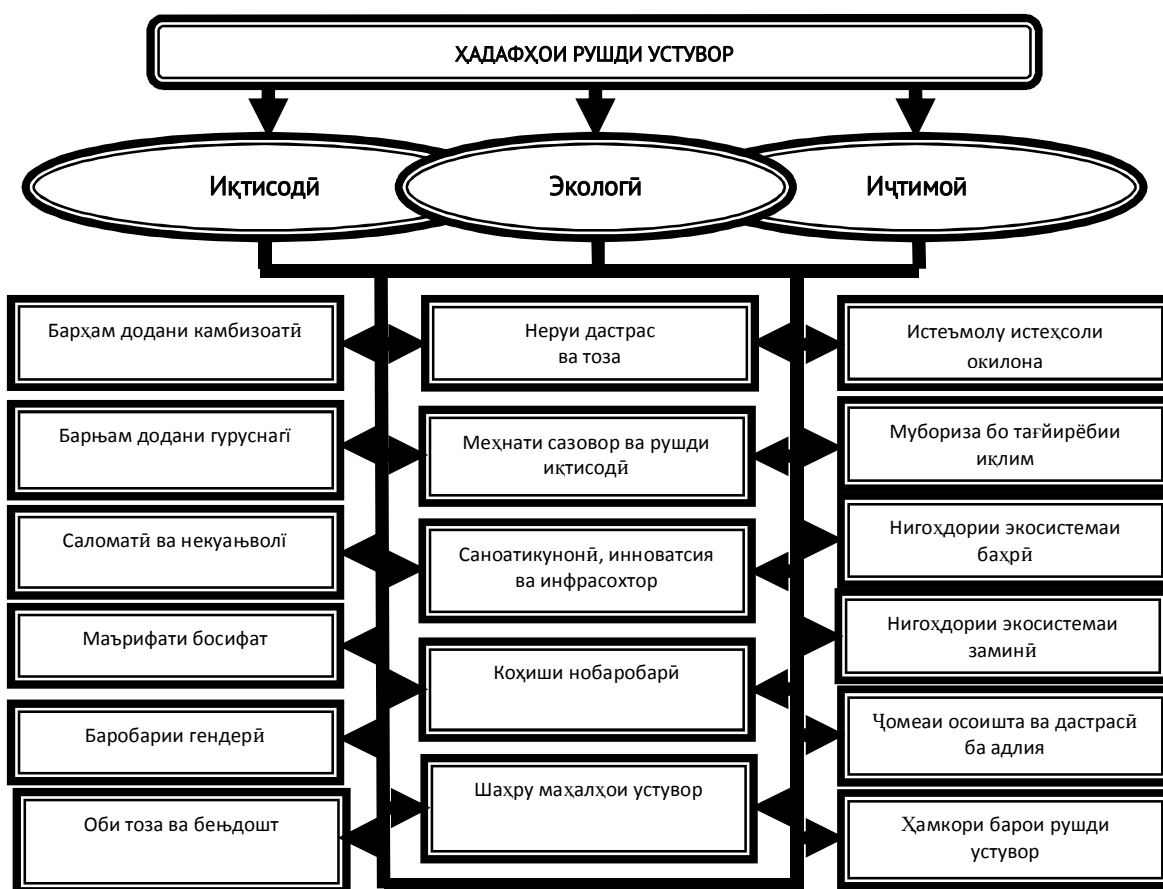
- ташкили асосҳои ҳуқуқии гузариш ба рушди устувор, аз он ҷумла бо назардошти тақмили қонунгузориҳои ҷорие, ки механизмҳои иқтисодии истифодаи табиат ва ҳифзи муҳити зистро муайян мекунанд;
- таҳияи низоми ҳавасмандкунонии фаъолияти хоҷагӣ ва муайянкунии ҳудудҳои ҷавобгарии барои натиҷаҳои экологӣ;
- арзёбии зарфияти хоҷагидории экосистемаҳои локалӣ ва минтақавии мамлакат, муайянкунии таъсири имконпазири антропогенӣ ба он;
- ташаккули низоми босамари тарғиби ғояҳои рушди устувор ва ташкили низоми мутобиқи тарбия ва таълим.[13]

Бояд қайд кард, ки таҳлили муқоисавии концепсияи миллии ҚМЧ, ИМА ва Федератсияи Русия нишон медиҳад, ки мақсади асосии рушди устувор барои онҳо ҳифзи муҳити зист ва баробар ба баландбардории сатҳи некуаҳволии мардум дар асоси рушди иқтисодӣ мебошад.

Ҷанбаи миллии рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, пеш аз ҳама бо мустаҳкамии ҳамчун давлати мустақил, зарурати ҳарчи зудтар баромадан аз мушкilotи иҷтимоию иқтисодӣ ва бухрони экологӣ, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, воридшавӣ ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, ҳифзи муносибатҳои неки ҳамсоягӣ бо мамлакатҳои дигари дунё ва ҳамкориҳои манфиатовар алоқаманд аст. Концепсияи рушди устувори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси уҳдадориҳои байналмилалӣ оид ба Барномаи рӯз барои асри XXI, Ҳадафҳои рушди ҳазорсола ва декларатсияи Йоханнесбург оид ба муҳити зист ва рушд таҳия гардидааст.[14]

Мақсади асосии таҳияи Концепсияи гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди устувор таъмини рушди муътадили иҷтимоию иқтисодӣ бо нигоҳдории муҳити зисти мусоид ва истифодаи сарфакоронаи захираҳои табиӣ барои таъмини талаботи наслҳои имрӯза ва ояндаи мамлакат буд. Концепсияи рушди устувор, ки ҷавобгӯи талаботи воқеии замон муаррифи гардида буд, тавонист то як андоза ба рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он ба таври кулӣ таъсир расонад, дар муайянкунии афзалиятҳои давлатӣ, стратегияи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва дурнамои ислоҳоти минбаъдаи мамлакат нақши муҳим гузошт.

Марҳилаи сеюми таҳаввул ва ташаккули концепсияи рушди устувор аз нигоҳи мо солҳои 2015- то инҷонибро дар бар мигирад. Дар ин марҳила ҳадафҳои концепсияи рушди устувор мушаххас ва замонавӣ кунонида шуданд. Ин далел аз он гувоҳи медиҳад, ки аз ҷониби комиссияи Ассамблеяи Генералии СММ Дастури корӣ оид ба ҳадафҳои рушди устувор, ки як қатор самтҳои экологӣ, иҷтимоию иқтисодиро дар доираи 17 ҳадаф ва 169 вазифа дар бар мегирад, таҳия гардида, санаи 25 сентябри соли 2015 дар шаҳри Нью-Йорк аз ҷониби 193 давлати узви СММ таҳти унвони «Тағйири ҷаҳони мо: рӯзномаи нави корӣ оид ба рушди устувор барои давраи баъди соли 2015» тасдиқ карда шуда, ба дастрасӣ ба рушди устувор барои иҷроиш ба ҳамаи давлатҳои ҷаҳон тавсия кунонида шуд. Ҳадафҳои рушди устувор аз рӯи пешниҳоди СММ дар расми 1.оварда мешавад.

Расми 1. Ҳадафҳои рушди устувор аз рӯи пешниҳоди СММ.

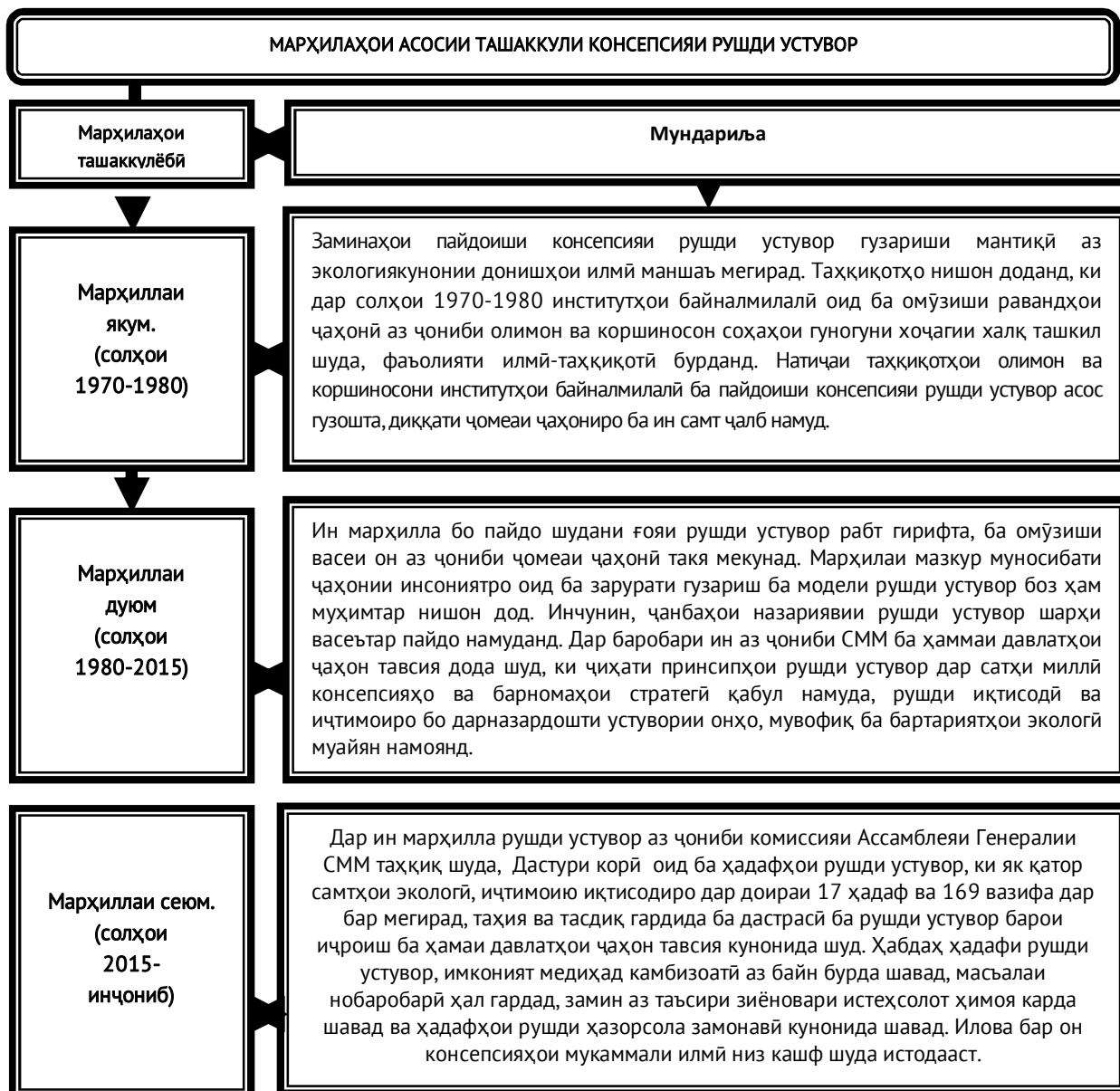
Ҳадафҳои рушди устувор, ки дар расми 1. омадааст, имконият медиҳад камбизоатӣ аз байн бурда шавад, масъалаи нобаробарӣ ҳал гардад, замин аз таъсири зиёновариҳои истеҳсолоти ғимоя карда шавад ва ҳадафҳои рушди ҳазорсола замонавӣ кунонида шаванд.

Вобаста ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар асоси нишондоди Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгӯиҳои давлатӣ, концепсияҳо, стратегияҳо ва барномаҳои иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» таҳия карда шуд, ки он мутобиқи ҳадафҳои дарозмуҳлат ва афзалиятҳои рушди мамлакат буда, ҳадафҳои мазкур дар нишондодҳо ва раҳнамоиҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои Ҷамоати Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2014 ва 2015 ифода ёфтаанд. Ҳуҷҷати мазкур бо назардошти тағйироти дар солҳои охир дар мамлакат ва ҷаҳон баамаломата, махсусан таъсири буҳрони ҷаҳонии молиявӣ ва иқтисодии солҳои 2007-2009 ба иқтисоди миллӣ омода карда шудааст. Стратегияи миллии рушд инчунин уҳдадориҳои байналмилалӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба Ҳадафҳои рушди устувор, ки сессияи 70-уми Ассамблеяи Генералии СММ дар моҳи сентябри соли 2015 қабул намудааст, ба назари эътибор гирифтааст.

Ҳадафи олии рушди дарозмуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат дар асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ мебошад, ки мақсадҳои зерини стратегияи рушдро дар бар мегирад: [15,5с.]

1. Таъмини амнияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқ;
2. Раҳой аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табдил ба кишвари транзитӣ;
3. Таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои хушсифат;
4. Вусъатдиҳии шуғли пурмаҳсул;
5. Саноатикунони босуръати кишвар.

Ҳамин тавр, марҳилаҳои асосии ташаккули концепсияи рушди устуворро мо дар расми 2. нишон дода метавонем.

Расми 2. Марҳилаҳои асосии ташаккули концепсияи рушди устувор.

Назарияи рушди устуворро олимони хориҷӣ ва ватанӣ аз оғози пайдоиш то ба имрӯз дар сарчашмаҳои илмӣ бо тарзҳои гуногун шарҳу маънидод намудаанд, ки тавзеҳоти онҳоро ба баҳс илмӣ мекашем.

Маънидоди мафҳуми рушди устувор дар ҳисоботи Комиссияи СММ оид ба масъалаи муҳити зист ва рушд, ки бо номи «Ояндаи умумии мо» таҳти роҳбарии Гро Харлем Брундтланд пешниҳод гардидааст, возеҳ шарҳ дода шудааст. «Рушди устувор – ин чунин рушдест, ки талаботҳои ҳозираро қонеъ месозад, аммо қобилияти наслҳои ояндаро дар қонеъсозии талаботҳоиашон зери хатар намегузорад. Он ду мафҳуми асосиро дар бар мегирад:

➤ мафҳуми талабот, аз ҷумла талабот барои зисти қишрҳои қашшоқтарини аҳолии зарур, ки мебояд масъалаи бартариятноки аввалиндараҷа бошад;

➤ мафҳуми маҳдудиятҳо, ки аз ҳолати технология ва ташкили ҷамъият бар меоянд ва қобилияти муҳити атрофро баҳри қонеъсозии талаботҳои ҳозираву оянда меафзоянд».[16, 59с.]

Муҳақиқони Британия Кабир Пирс Д., Маркандя А. ва Барбье Э. бар он назаранд, ки «Рушди устувор коркарди низоми иҷтимоӣ ва иқтисодиро дар бар мегирад, ки устувории мақсадҳои зеринро таъмин менамояд, яъне афзоиши даромадҳои воқеӣ, баланд бардоштани стандартҳои таҳсилот, беҳтарсозии вазъи саломатии миллат ва баландбардории сифати умумии зиндагӣ».[17, 192с.]

Ба ақидаи Донелла Медоуз олими барҷастаи Амрикоӣ: «Рушди устувор ин сохтори иҷтимоӣ буда, ба таҳаввулоти дарозмӯҳлати низоми хеле мураккаби аҳолии инсоният ва иқтисодиёт, ки дар дохили экосистемаҳо ва ҷараёни биогеохимии сайёра ҷойгир аст, мебошад».[18, 7с.]

Роберт Костанса ва Карл Фолке дар қори илмӣ худ се мушкилоти ба таври иерархӣ алоқамандро ҷудо кардаанд, ки ҳаллашон бо таъмини рушди устувор алоқаманд аст. Онҳо бадастории самтҳои зеринро дар назар доранд:

1) ҳаҷми устувори иқтисодӣ, ки ба низоми экологии таъмини зиндагии он мувофиқат мекунад;

2) тақсими боадолатонаи захираҳо ва имкониятҳо, ки на танҳо дар доираи насли имрӯзаи одамон, балки дар байни наслҳои имрӯзаву оянда тарҳрези мегардад;

3) тақсими босамари захираҳо дар замоне, ки сармояи табииро бояд ҷавобан дар назар дошта бошад.[19]

Аз нигоҳи Данилов-Данильян В.И. доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори хизматнишондодаи Федератсияи Руссия: «Рушди устувор ин рушди ҷамъиятест, ки заминаи табиӣ он нест намешавад, шароити зиндагӣ ба деградатсияи инсон оварда намерасонад ва равандҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ харобкунанда то он дараҷае, ки ба амнияти ҷомеа таҳдид мекунад, рушд намекунад».[20]

Томислав Кларин иқтисодшиноси кишвари Хорватия мепиндорад, ки: «Моҳияти концепсияи рушди устувор аз концепсияи сегонаи зерин маншаъ мегирад ва асоси онро тавозуни байни се унсурҳои устуворӣ: устувории экологӣ, ки ба нигоҳ доштани сифати муҳити зист нигаронида шудааст ва барои пешбурди фаъолияти иқтисодӣ ва сифати зиндагӣ зарур аст, устувории иҷтимоӣ, ки барои таъмини ҳуқуқ ва баробарии инсон, ҳифзи асолати фарҳангӣ, эҳтиром ба гуногунии фарҳангӣ, наҷод ва мазҳаб равона шудааст ва устувории иқтисодӣ бошад, барои нигоҳ доштани сармояи табиӣ, иҷтимоӣ ва инсонӣ, ки аз онҳо даромад ва сатҳи зиндагии вобастааст зарур аст».[21, 67-94с.]

Ҷанбаҳои илмӣ концепсияи рушди устувор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби олимони ватанӣ дар доираи қорҳои илмӣ – таҳқиқотӣ васеъ омӯхта шуда, назарияҳои илмӣ бо тарзҳои гуногун ироа гардидааст.

Аз нуқтаи назари илмӣ академики АИҶТ Назаров Т.Н. «Назарияи рушди устувор ин идеологияест, ки барои зинда мондани инсоният равона карда шудааст. Ин роҳест барои таъмини ояндаи беҳтар ва шуқуфон. Ин роҳи ҳалли мушкилиҳои рушди иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва муҳити зист дар маҷмӯъ, ҳамоянаг карда шудааст. Мо бояд ба эҳёи иқтисодӣ, рушди иқтисодӣ ноил шавем ва ҳамзамон эҳтиёҷоти асосии мардумро қонеъ созем, сатҳи зиндагиро беҳтар намоем ва экосистемаро нигоҳ дорем».[22, 35-37с.]

Иқтисодшинос, профессор Нуриддин Қ. - паҳлуи дигари масъалаи рушди устуворро, ки заминаи беҳатарии иқтисодии давлат ва эҳтиёҷоти иҷтимоии онро ифшо мекунад. Чунин маънидод намудааст: «Асоси рушди устувор ва беҳатарии иқтисодии давлат, пеш аз ҳама, низоми устувори андозӣ-бучетӣ ва пулию қарзӣ мебошад. Андоз ҳамеша ҳамчун манбаи асосии захираҳои молиявии давлат барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва таъмини эҳтиёҷоти иҷтимоии зарурӣ ҷамъоварӣ шуда буд ва мемунад».[23, 11с.]

Оид ба роҳҳои рушди устувори экологӣ ва иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ Ғаниев Таварали Бобоевич, доктори илмҳои иқтисод, профессори тоҷик таҳқиқот бурда, ибраз медорад, ки: «Рушди устувор ин мӯтадилсозии вазъи захираҳо нест, балки ҷараёни тағйир додани онҳо мебошад, ки тавозуни истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро бо назардошти оянда таъмин мекунад».[24, 18-20с.] Инчунин дар ҷои дигар дар мақоилаи худ бо номи «Равандҳои концептуалии рушди устувори иқтисодӣ ва беҳатарии иқтисодии роҳбарӣ» қайд мекунад, ки «Равандҳои асосии ин концепсияро модели инкишофи ташкил медиҳад, ки дар

он сармоягузорӣ, инкишофи техники, технологияи истехсолӣ ва фикрронии роҳбарӣ ба имконоти экосистема мувофиқ ва масъалагузорӣ карда мешавад».[25,22с.]

Ба андешаи доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор Одинаев Ҳ.А., ки дар таҳқиқоти илмӣ худ бо номи «Танзими экологӣ ва иқтисодии идоракунии муҳити зист дар соҳаи кишоварзӣ» оварда шудааст: «Гузариш ба рушди устувор бар мувозинати рушди иқтисодӣ, баробарии иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист асос ёфтааст. Чунин самт барои иҷрои вазифаҳо дар соҳаи мубориза бо камбизоатӣ низ муҳим аст.[26,22с.] Илова бар ин дар қаринаи таҳқиқоти минбаъдаи худ зикр мекунад, ки мавқеи бунёдии концепсияи глобалии рушди устувор ин масъулияти ашхоси зинда барои ҳаёт барои наслҳои оянда, ҷустуҷӯи роҳҳои нав на танҳо аз ҷиҳати иқтисодӣ, балки аз ҷиҳати экологӣ самараноки идора мебошад. Норасоӣ ва таназзули захираҳои табиӣ дар заминаи торафт афзояндаи шумораи аҳолии ҷаҳон, пешгӯиҳои фарсудаҷавии онҳо, изтироб аз тақдир инсоният дар сайёра сабаби асосии бисёре аз сайёраҳо дарк кардани зарурати гузариш ба рушди устувор ва дарёфти роҳҳои дар ин самт мебошанд.[27]

Профессор Исайнов Ҳ.Р. дар китоби худ бо номи «Иқтисоди миллӣ» возеҳан шарҳ медиҳад, ки: «Рушди устувор се унсур асосӣ дорад: рушди иқтисодӣ, баробарии иҷтимоӣ ва ҳифзи муҳити зист. Таъминоти рушди иқтисодӣ яке аз принципҳои унсур асосии иқтисодӣ буда, мувофиқи он вазъи некуаҳволии мардум бояд ба таври максималӣ баланд бардошта шавад, камбизоатӣ бо ёрии истифодаи оптималӣ ва оқилонаи захираҳои табиӣ кам гардад. Аз инҷо ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки зимни амалисозии он рушди устувори иқтисодӣ дар назди мо интиҳоб байни тараққиёти устувор ва нигоҳдории муҳити зист меистад».[28,255с.]

Бо таъя ба андешаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ метавон илова намуд, ки рушди устувор ин раванди таъмини рушди иқтисодӣ ва беҳтарсозии вазъи иҷтимоист, ки дар он самаранокии истифодаи захираҳои табиӣ, сармоягузорӣ, ҷорисозии технологияи инноватсионӣ, рушди нерӯи инсонӣ ва ислоҳоти институтсионалию беҳдошти фазои экологӣ бо ҳам мутобик гардонидани шудаанд ва иқтидорҳои имрӯза ва ояндаро барои таъмини талабот ва савъю кӯшиши инсоният беҳтар мегардонанд.

Асосноккунии иқтисодии концепсияи рушди устувор ба назарияи ҷараёни максималии даромади умумии Джон Ричард Хикс[29, 488с.] мутаалиқ аст. Ҳаракати максималии даромади умумӣ дар шароити ҳеҷ набошад нигоҳ доштани сармояи умумӣ, ки бо кӯмаки он ин даромад ҳосил шудааст, истехсол шуда метавонад. Ин концепсия истифодаи оқилонаи захираҳои маҳдудро дар назар дорад. Аммо ҳангоми ҳалли масъалаи он, ки кадом сармоя бояд ҳифз шавад (масалан, сармояи физикӣ ё худ табиӣ, ва ё инсонӣ) ва то чӣ андоза намудҳои гуногуни сармоя ҳамдигарро иваз карда метавонанд, инчунин ҳангоми баҳодихии арзишии ин дороиҳо, алалхусус захираҳои экологӣ, дар шарҳ ҳисоби дурусти онҳо мушкилиҳо пайдо мегарданд.

Нуктаи назари иҷтимоии рушди устувор ба инсон нигаронида шудааст ва ба нигоҳ доштани устувории низоми иҷтимоӣ ва фарҳангӣ, аз ҷумла ба кам кардани шумораи низоъҳои харобовар равона шудааст. Ҷанбаи муҳими ин бархурд баробарӣ мебошад. Инчунин ҳифзи сармоя ва гуногунии фарҳангӣ дар тамоми дунё ва ҳам истифодаи бештари таҷрибаи рушди устувор, ки фарҳангҳои ғайриҳукмфармо доранд мувофиқи мақсад аст. Барои комёб шудан ба рушди устувор ҷомеаи муосирро лозим меояд низоми боз ҳам самараноктари қабули қарорҳо, ки таҷрибаи таърихро ба назар мегиранд ва гуногунфарино ҳавасманд месозанд, бунёд кунанд. Он гуна ки олими италиявӣ Аурелио Печчеи иброз медорад: «Рушди таркиби иҷтимоии концепсияи рушди устувор ғояи бунёдии эҳтироми ҳуқуқҳои наслҳои оянда аст. Захираҳои табиӣ замин мероси умумии тамоми инсоният, аз ҷумла наслҳои имрӯза ва оянда мебошанд. Барои рушди устувор, ин фонди захиравии доимӣ бояд аз насл ба насл гузашта, ба қадри имкон камтар сарф ва ифлос карда шавад».[30,302]

Ҷанбаҳои экологӣ рушди устувор бояд пойдории низомҳои биологӣ ва физикиро (табииро) таъмин созад. Қобилияти ҳаётии зернизомиҳо, ки аз онҳо устувории экосистемаи том (низоми экологии том) вобаста аст аҳамияти махсус дорад. Ғайр аз ин, мафҳуми низомҳо ва паҳнои «табиӣ» зиндагониро метавон фарох фаҳмид ва ба он муҳите, ки одам офаридааст, масалан шаҳрҳо низ дохил кард. Диққати асосӣ ба нигоҳ доштани қобилияти худбарқароршавӣ ва мутобикҷавии доимии чунин низомҳо ба тағирёбиҳо равона мегардад, на ин ки нигоҳ доштани онҳо дар ҳолати «беҳтарини» беҳаракат. Вайроншавии (деградатсияи) захираҳои табиӣ, ифлоссозии муҳити зист ва талафи гуногунии биологӣ қобилияти худбарқароршавии системаҳои экологиро кам мекунад.[31,242]

Муассаллам аст, ки барои арзёбии пешрафти ҷомеа дар маҷмӯъ, минтақа, кишвар ва воҳидҳои маъмурии он дар самти устуворӣ (иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ) ё, баръакс, аз даст додани он, хусусиятҳои миқдорӣ, нишондиҳандаҳои махсус сохташуда, ки одатан индикаторҳои рушди устувор номида мешаванд, заруранд. Ин индикаторҳо дар дохили худ муҳим нестанд, балки ҳамчун як воситаи ноил шудан ба ҳадафҳои рушди устувор ва ислоҳи ин рушд мебошанд. Онҳо ҳамчун асос барои банақшагирӣ ва барномасозӣ дар самти амалинамоии механизми таъмини рушди устувор ва сиёсати давлат хизмат мекунанд.

Ҳамин тариқ, дар доираи омӯзиши адабиётҳои хориҷӣ ва ватанӣ ба хулоса омадан мумкин аст, ки таҳаввулоти назарияҳо ва ташаккули концепсияи рушди устуворро анҷомёфта ҳисоб кардан ғайриимкон аст. Муайян кардан мумкин аст, ки ҳуҷҷати асоснокшуда оид ба рушди устувор дар натиҷаи ҷустуҷӯи дурударози созиш дар байни одамон ва давлатҳои назар ва андешаҳои хеле гуногун тартиб дода шуда, бо мурури инкишофи ҷамъият концепсияи он ташаккул ёфта, ҳадафҳои мушаххасу замонави кунонидашуда, аз ҷониби олимону коршиносон мавриди таҳлилу баррасии васеъ қарор гирифта истодааст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷузъи ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳонӣ дар ин самт бетараф буда наметавонад, ҳамин аст, ки пайвасти мутобиқ ба меъёрҳои ҷаҳонӣ қонунҳо, қарорҳо, барномаҳои стратегии сатҳи ҷумҳуриявӣ минтақавӣ ва соҳавиро қабул намуда, ба таври институтсионалӣ механизми таъмини рушди устуворро амали намуда истодааст.

Адабиёт

1. Форрестер Д. Мировая динамика: Пер. с англ. /Д.Форрестер.-М.:ООО «Издательство АСТ». СПб.:Terra Fantastica, 2003.-379 с.
2. Доннелла Медоуз, Йорган Рандерс, Деннис Медоуз. Пределы роста. 30 лет спустя/ Пер. с англ.- М.:ИКЦ «Академкнига», 2007.-342 с.
3. Назаретян А. П. О прогнозировании в шутку и всерьез// Историческая психология и социология истории.4(1): 189-210с.
4. Устойчивое развитие: Новые вызовы: Учебник для вузов/ Под общ. ред. В. И. Данилова-Данильяна, Н. А. Пискуловой-М.: Издательство «Аспект Пресс», 2015.-336 с.
5. Белоусов К. Ю.Современный этап эволюции концепции устойчивого развития и формирование парадигмы корпоративной устойчивости. Проблемы современной экономики, N1 (45), 2013 47-50 с.
6. Х.Н. Гизатуллин, В.А. Троицкий. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма. Общественные науки и современность, 1998.- №5.-126 с.
7. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди милли. Китоби дарсӣ – Душанбе: Ирфон, 2018. – 648с.
8. Хотунцев Ю.Л. Экология и экологическая безопасность: Учеб. Пособие - С.: Изд-во «Академия», 2004.- С.294
9. Йоханнесбургская декларация по устойчивому развитию.Принята на Всемирной встрече на высшем уровне по устойчивому развитию (Йоханнесбург, Южная Африка, 26 августа-4 сентября 2002 года).
10. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве – М.: МАКС Пресс, 2004.-240 с.
11. Сайт Знакомство с Китаем с помощью ключевых слов. [Электронный ресурс] Режим доступа: http://russian.china.org.cn/china/China_Key_Words/2018-10/24/content_67875185.htm (дата обращения: 06.09.2019).
12. Америка и устойчивое развитие. Новая концепция. Под общей ред. В.И. Данилова – Данильяна- М., 1996.- 5с.
13. Концепция перехода Российской Федерации к устойчивому развитию-М.: Экоинформ, 1996.-№9
14. Концепция перехода Республики Таджикистан к устойчивому развитию. Утверждена постановлением Правительства Республики Таджикистан от 01 октября 2007 года, №500.
15. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.-5с.
16. Доклад всемирной комиссии по вопросам окружающей среды и развитию «Наше общее будущее». Организация Объединенных Наций. А/42/427, Russian, 59 р.
17. Pearce D.,Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. London: Earthscan Publications Ltd., 1989. - 192 p.
18. Donella Meadows. Indicators and Information Systems for Sustainable Development// The Sustainability Institute, 1998. - 78p.
19. Costanza R.,Folke C. Ecological Economics and Sustainable Development. Paper prepared for the international Experts Meeting for the Operationalization of the Economics of Sustainability. Manila, Philippines. 1994. July 28-30.
20. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ). Экономика и математические методы, 2003.- Т. 39.- № 2
21. Zagreb International Review of Economics & Business, Vol. 21, No.1, 2018. 67-94 p.
22. Об идеологии развития Таджикистана. В материалах Семинаре «Проблемы выживания и устойчивого развития Таджикистана»- Душанбе, 1996. – 35-37 с.
23. Нуриддин К. Экономическая безопасность Таджикистана: угрозы и их предотвращение // Материалы научно-практической конференции «Угрозы экономической безопасности Республики Таджикистан» - Душанбе, 2007. -124с.

24. Ганиев Т.Б. Пути устойчивого эколого-экономического развития аграрного производства Таджикистана- Душанбе, 1995. – 18-20 с.
25. Ганиев Т.Б. Иқтисоди миллӣ: масоили амният ва рақобатпазирӣ. Маводи конфронси ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ (28-29 ноябри соли 2007)-Д.: Деваштич, 2008 – 238с.
26. Одинаев Х.А. Эколого-экономическое регулирование природопользования в сельском хозяйстве – М.: МАКС Пресс, 2004.- 240 с.
27. Х. А. Одинаев. Таджикистан: на пути к устойчивому развитию. Научно-экспертный центр института биологии развития Российской академии наук. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://sustainabledevelopment.ru/index.php?cnt=338>(дата обращения: 13.08.2019).
28. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ – Душанбе: Ирфон, 2018. – 648с.
29. Хикс Джон Р. Стоимость и капитал - М.: Прогресс, 1993.-488 с.
30. А. Печчеи. Человеческие качества. / Перевод с английского О. В. Захаровой с издания The Human Quality «Pergamon Press» Oxford, 1977-М.: Прогресс, 1980.-302 с.
31. Мунасингхе М. Экономическая политика и окружающая среда. Опыт и выводы / М. Мунасингхе, В. Круз // Публикации Всемирного банка по проблемам окружающей среды. Вашингтон, округ Колумбия, 1995.- Вып. 10.-242 с.

АННОТАЦИЯ ТАҲАВВУЛОТИ НАЗАРИЯҲО ВА ТАШАККУЛИ КОНСЕПСИЯИ РУШДИ УСТУВОР

Дар мақола таҳаввулотӣ назарияҳо ва ташаккули консепсияи рушди устувор ҳамчун падидаи воқеӣ ва моҳияти илмӣ дошта, таҳқиқ гардидааст.

Ақидаҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ оид ба раванди мазкур ҷамъоварӣ шуда, аз ҷониби муаллифони мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муаллифони дар мақола асоснокӣ ҷузъҳои таркибии рушди устуворро баррасӣ намуда, марҳилаҳои ташаккул ва ҳадафҳои онро дар шакли расмҳо пешниҳод намуданд.

АННОТАЦИЯ ЭВОЛЮЦИЯ ТЕОРИЙ И ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассматривается эволюция теорий и формирование концепции устойчивого развития как реального явления и научного значения.

Авторами об этом процессе собрана и анализирована мнения зарубежных и отечественных ученых. В статье авторы обсуждают обоснованность компонентов устойчивого развития и представляют этапы его формирования и задачи в виде рисунков.

Ключевые слова: концепция устойчивого развития, глобальный экологический кризис, устойчивое экономическое развитие, социально устойчивое развитие, охрана окружающей среды, цели устойчивого развития, деградация, загрязняющие вещества, благосостояние, стратегия национального развития

ANNOTATION THEORY EVOLUTION AND FORMATION SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONCEPTS

The article discusses the evolution of theories and the formation of the concept of sustainable development as a real phenomenon and scientific significance.

The authors of this process collected and analyzed the views of foreign and domestic scientists. In the article, the authors discuss the validity of the components of sustainable development and present the stages of its formation and tasks in the form of drawings.

Keywords: concept of sustainable development, global environmental crisis, sustainable economic development, socially sustainable development, environmental protection, sustainable development goals, degradation, pollutants, welfare, national development strategy.

ТДУ 336.73

ҶАМЪАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪСИСЁБӢ ВА РУШДИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ХУРД
Олимов А.Х., н.и.и., дотсент, Шарипов Х.П., ассистент-ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калидвожаҳо: маблағгузориҳои хурд, қарзи хурд, қарзи ройгон, ташкилоти қарзии хурд, камбизоатӣ, судхӯрӣ, хизматрасониҳои молиявӣ маҳсулотҳои бонкӣ.

Ҷустуҷӯи роҳҳои раҳиҳои иқтисодӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати бамиянамадаи иқтисодӣ ва
≈ 164≈

интиқоли он ба рушди устувори иқтисодӣ водор месозад, то саҳми муҳими маблағгузори хурдро дар қараёни мазкур эътироф намоем.

Маблағгузори хурд аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамчун воситаи муҳим ва самаранок дар ҳалли муаммоҳои иҷтимоӣ-иқтисодии ҷамъият дар соли 2005, ҳамчун соли байналхалқии маблағгузори хурд эътироф гардида буд гардид.

Маблағгузори хурд тасаввуроти миллионҳо одамонро оид ба низоми молиявӣ, махсусан бонкӣ тағйир дод. Аниқ гардид, ки хизматрасониҳои молиявӣ чи тавре, ки ба шахсони доро дастрас мебошанд, кишри аҳолии камбағал ва камбизоат низ метавонанд ба онҳо дастрасӣ пайдо намоянд. Аз рӯи қоида маблағгузори хурдро метавон ба ҳайси механизмҳои молиявие мансуб донист, ки ба таври амиқ тасаввуротро аз як ҷониб оид ба усулҳои мубориза бо камбизоатӣ тавассути рушди соҳибқориҳои хурд тағйир дода, аз дигар тараф самаранокии маблағгузори хурдро ба сифати яке аз соҳаҳои муҳими низоми молиявӣ-қарзӣ исбот намуданд.

Талабот ба маблағгузори хурд дар солҳои охир якҷанд маротиба афзоиш ёфта, вале қанбаҳои назариявӣ-методологӣ он то ҳанӯз яке аз масъалаҳои камтаҳқиқшуда боқӣ мондаанд.

Моҳияти назариявии низоми маблағгузори молиявӣ, махсусан, маблағгузори хурде, ки ба коҳишдиҳии сатҳи камбизоатӣ, инчунин мубориза бо судхӯрӣ равона карда шудааст, аслаш аз давраҳои қадим маншаъ мегирад.

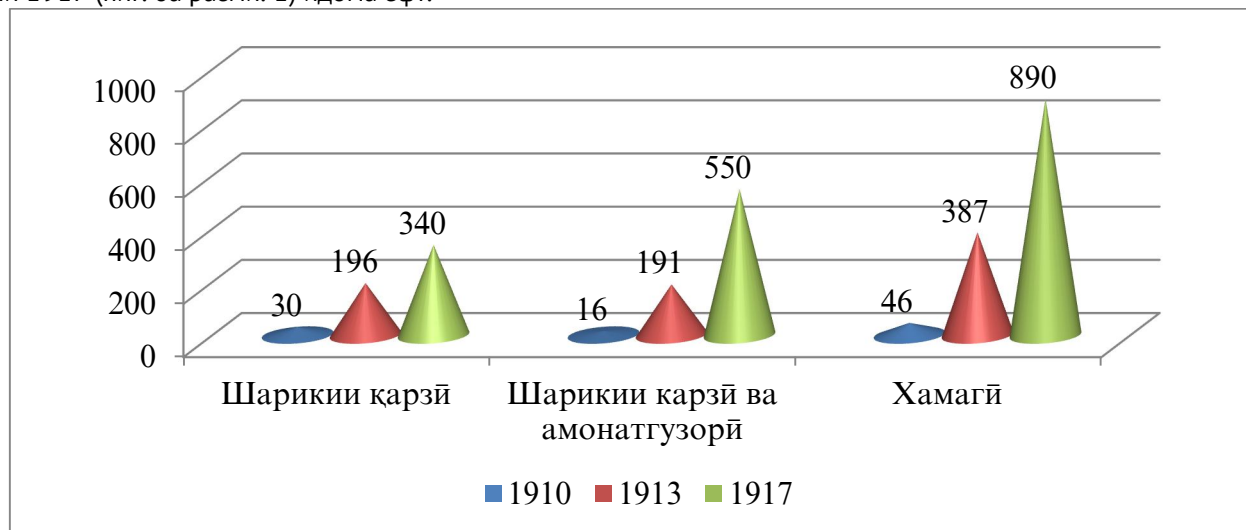
Дар асри XIX бо рушди истеҳсолот дар Аврупо ва ИМА саҳми қарз ва таъсири он ба иқтисодиёт ба таври амиқ омӯхта мешавад. Бисёри олимони ҳамон давра назарияҳои гуногунро, ки ба қарздиҳӣ алоқаманд буданд омӯхта онҳоро қоркард намудаанд, ки баъдан ба таври амиқ тадқиқ, пурра гардида ва дар амал истифода гардиданд. Ҷоиз аст, қайд намоем, ки инчунин назарияҳои қоркард гардида буданд, ки онҳоро метавон ҳаёӣ ҳисобид. Ба онҳо тааллуқ дорад Назарияи «Қарзи ройгон» Жозеф Прудон (солҳои 1809-1865). Новобаста аз ихтилофҳои зиёди қонунҳои иқтисодӣ бозорӣ, назарияи мазкур ғояҳои дарбар мегирад, ки имрӯз маблағгузори хурди муосир онҳоро истифода менамояд.

Ҳамзамон бо рушди қарздиҳии бонкӣ дар асри XIX кооперативҳои қарзӣ низ пайдо мешаванд, ки самаранокии онҳо бо он муқаррар карда мешавад, ки дар айни замон, кооперативҳои қарзӣ (иттиҳодияҳо) дар беш аз 100 мамлакати ҷаҳон вуҷуд дошта на кам аз 100 миллион нафарро муттаҳид месозанд. Сармояи маҷмӯавии ҳамаи 55 ҳазор кооперативҳои (иттиҳодияҳо) кишоварзӣ аз 4,3 триллион доллари ИМА мегузарад.

Дар Осиёи Марказӣ (қунунӣ) фаъолгардонии муносибатҳои қарзи хурд махсусан дар оғози асри XX ба чашм мерасид. Қарздиҳӣ ба соҳаи кишоварзӣ аз ҷониби Россияи Подшоҳӣ мақсадҳои стратегиро пайгирӣ менамуд, ки дар мубаддалгардонии Осиёи Марказӣ ба сарчашмаи ашё барои саноати нахӣ -коғазии он, ҳулоса меёфт.

Муассисаҳои қарзи хурд дар шароити Туркистон ва ҳамчунин дар ҳудуди Россия, баҳри хизматрасонии танҳо хоҷагҳои хурд мутааллиқ дониста шуда буданд, ки дар онҳо ҳудуди хӯҷаини хона ва оилаи он дар қор ширкат меварзанд, на онҳое, ки заминҳои худро танҳо тавассути қорғарони қироя қоркард месохтанд.

Рушди шиддатнокии шарикӣ қарзӣ ва аъзоёни онҳо дар кишвари Туркистон аз соли 1910 оғоз ёфта то соли 1917 (ниг. ба расми. 1) идома ёфт.

Расми. 1. Рушди ташкилотҳои қарзӣ дар кишвари Туркистон дар солҳои (1910-1917)

Дар ҳашт сол (1910-1917) шумораи ташкилоҳои қарзӣ қариб ба 20 маротиба афзоиш ёфт, ки он бешак аз қаззобияти сармоягузори баланди он, махсусан, пахтапарварӣ шаҳодат медиҳад.

Баъдан, дар алоқамандӣ бо омадани ҳокимияти шӯравӣ кооперативҳои қарзӣ (иттиҳодҳо) мунтазам бартараф карда шуданд. Таърихи муосири маблағгузори хурдро бо номи дорандаи ҷоизаи Нобел М. Юнус алоқаманд медонанд. Бонки таъсисдодаи он бо номи «Grameen Bank» яке аз намунаҳои «классик»-ии маблағгузори хурди самаранок гардид. «Grameen Bank» ба қишри аҳолии камбизоат қарздиҳиро шурӯ намуд, ки воқеан наметавонист аз ягон бонк қарз бигирад.

Аз пешниҳоди якумин қарзи хурд бо маблағи 17 доллар шурӯ намуда, имрӯз Грамин-банк сабади дороиҳои қарзҳои хурдро бо маблағи умумии 3,5 млрд долл. ИМА идора намуда, 4,6 миллион мизоч – соҳибкоронро хизматрасонӣ менамояд. Мувофиқи ҳисоботҳо, бонк беш аз 7,5 миллион саҳҳомонро аз шумораи қарздорони собиқ ва амалкунанда доро мебошад (чунки ҳар яки онҳо ҳуқуқи бадастории саҳмияро доранд). Аз ҳисоби ин, ҷалбсозии муштарӣ дар идоракунии бонк ноил мегардад. Бонк дорои 2,7 ҳаз. филиал дар тамоми ҳудуди мамлакат буда, меъёри хавфи сабади қарзӣ аз 31 январи соли 2009 ҳамагӣ 3,5%-ро ташкил дод. Соли 2002 бонк методологияи қарздиҳии худро ба таври назаррас беҳтар сохт. Ба гурӯҳи «Грамин», ба ҷузъ аз бонк, инчунин 27 ширкат, аз ҷумла Грамин - телеком, Грамин - Дапоне, Грамин – энерҷӣ ва ғайра шомил мебошанд. Ҳамаи онҳо маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои худро барои аҳолии камбизоат, аз ҷумла тавассути қарздорони бонк паҳн месозанд⁸.

Омӯзиши назарияҳои муосири маблағгузори хурд ба мо имкон фароҳам оварданд, то чунин ҳулосабарорӣ намоем, ки маблағгузори хурдро зуд-зуд дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ бо қарздиҳии хурд ё додани қарз шабоҳат медиҳанд.

А.В. Абишева дар кори худ маблағгузори хурдро ҳамчун яке аз усулҳои таъмини молиявии тиҷорати хурд аз назар гузаронида, ба хизматрасониҳои молиявии хурд, додани қарзҳоро марбут медонад²².

Агар як гурӯҳи тадқиқгарон маблағгузори хурдро бо қарздиҳии хурд ё додани қарз шабоҳат диҳанд, он гоҳ гурӯҳи дигар, маблағгузори хурдро – ҳамчун хизматрасонӣ танҳо барои субъектҳои соҳибкорӣ марбут медонанд.

Ҳамин тавр, масалан, дар ҳуҷҷати барномавии «Маблағгузори хурд дар Россия» чунин шарҳ оварда мешавад: «Маблағгузори хурд – ин намуди фаъолияти мебошад, ки бо хизматрасонӣ алоқаманд мебошад»⁹ ^{10 11}. Дар ин сарчашма шарҳи васеи маблағгузори хурд, ки аз ҷониби Маргарита Робинсон дар китоби «Масъалаҳои стратегии маблағгузори хурд» (1998)» ҷой дорад, оварда мешавад: «Маблағгузори хурд, ин пешниҳоди хизматрасониҳои хурди молиявие мебошад, ки бо додани қарз ва қабули пасандозҳо, ба нафароне, ки бо парвариши маҳсулотҳои кишоварзӣ ё чорводорӣ машғуланд; дорандагони корхонаҳои хурд ё корхонаҳои хурде, ки дар онҳо маҳсулот истеҳсол ё коркард гардида, таъмир ё фаъолияти тиҷоратӣ анҷом дода мешавад; ки хизматрасониҳо анҷом дода; коргарони кирои баҳисоб рафта ё дар оғозҳои комисионӣ фаълият намуда; соҳиби даромад аз додани қитъаҳои начандон калони замин, воситаҳои нақлиётӣ, чорвои қорӣ, мошин ва олатҳо, ҳамчунин ба дигар шахсон ва гурӯҳи сокинони бо иқтисодиёти рушдкунанда ҳам дар шаҳр ва ҳам дар маҳалли деҳот, ба иҷора ба ҳисоб мераванд.»

Инчунин дигар шарҳҳо низ дода мешаванд: «маблағгузори хурдро метавон ҳамчун маблағгузори расмӣ бо ҳаҷми начандон калон ба соҳибкорони хурд ҳамчун нав шурӯъкунанда ва дорои мушкилиҳо оид ба дастрасии маблағгузори аънанавӣ аллакай дар давраи рушдаш марбут доништа шуда, ба ҳамворсозии шиддатнокии иҷтимоӣ дар ҷамъият, баландбардоии сатҳи неқӯаҳволии аҳоли, таъминсозии шуғл, рушди соҳибкорӣ равона карда шудаанд», маънидод сохт..

Мо бо андешаи мазкур низ розӣ нестем, ки маблағгузори хурд ин хизматрасониҳо танҳо барои субъектҳои соҳибкорӣ мебошанд. Маблағгузори хурд - ин хизматрасониҳои молиявӣ барои қишри васеи аҳоли мебошад.

Гурӯҳи дигар чунин меҳисобад, ки маблағгузори хурд – ин хизматрасониҳо танҳо барои камбизоатҳо мебошанд. Дар луғати википедия тавсияи зерин дода мешавад: «маблағгузори хурд (аз забони англ, *microfinance*) - ин соҳаи молиявие мебошад, ки бо пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии базавӣ ба одамони камбизоат, ки ба хизматрасониҳои одии молиявӣ иддао надоранд, машғул мебошад»¹². Дар «Дастурамал оид ба таҳлили маблағгузори хурд. Принципиҳои идоракунии роҳбарикунанда ва назорат дар бахши маблағгузори хурд» чунин шарҳ оварда мешавад: «маблағгузори хурд» пешниҳоди

⁸ Мамута М. Микрофинансирование: новые возможности финансово-кредитной системы. Анализируя опыт Грамин-банка" (по итогам визита Российской делегации в Бангладеш 17-22 февраля 2009 года). <http://www.rmcenter.ru/about/news/detail.php?ID=2914>

⁹ Микрофинансирование в России. Материалы международной конференции. М. 1997. http://nisse.ru/business/article/article_1368.html?effort=

¹⁰ Абишева А. В. Финансовое обеспечение малого предпринимательства: Автореф. дис... канд. экон. наук. СПб., 2009. С. 12.

¹¹ Микрофинансирование в России. Программный документ. Апрель 2001 г. Поддержка развития малого предпринимательства СМЕРУС 9803. http://www.nisse.ru/business/article/article_1194.html?effort=

¹² Википедия. Свободная энциклопедия. Микрофинансирование // <http://ru.wikipedia.org/wiki/Microfinance>

хизматрасониҳои бонкиро ба аҳолии камбизоат, махсусан қашшоқ ва қишри аҳолии хеле қашшоқро дар бар мегирад¹³. Истилоҳи «маблағгузори хурд» аслаш «воридотӣ» буда, пешниҳоди маблағҳои камро барои дастгирии қишри камбизоати аҳоли, рушди соҳибкории хурдро тавассути қарздиҳии имтиёзнокӣ бонкӣ ва ташкилотҳои ғайрибонкии молиявӣ-қарзӣ ба онҳоро (аз фондҳои гуногун, кооперативҳои қарзӣ ва ғайра) аз рӯи 28 барномаҳои махсуси ҳукуматӣ ва байналхалқӣ маънидод месозад. Маблағгузори хурд – низомии хизматрасониҳои молиявие мебошад, ки ба гурӯҳи аҳолие марбут доништа шудаанд, ки дастрасӣ ба хизматрасониҳои бонкӣ ба онҳо маҳдуд ё пурра аз он маҳрум мебошанд^{13 14 15 16}.

Ҳамин тавр, омӯзиши мафҳуми маблағгузори хурд, ки дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ оварда мешавад ва инчунин дидгоҳи тадқиқотчиёни алоҳида ба мо имкон фароҳам оварданд, ки чунин хусолабарорӣ намоём:

- мафҳуми умумӣ, ягонаи маблағгузори хурд дар айни замон дар ҷаҳон вучуд надорад.
- яқчанд гурӯҳи олимон ва таҷрибадороне вучуд доранд, ки зери мафҳуми маблағгузори хурд инро мефаҳманд :

- Гурӯҳи 1. Хизматрасониҳо махсусан оид ба додани қарзҳои хурд (микрозаймҳо).
- Гурӯҳи 2. Хизматрасониҳо махсусан барои субъектҳои соҳибкорӣ.
- Гурӯҳи 3. Хизматрасониҳо махсусан барои камбизоатҳо.

Мо чунин меҳисобем, ки гурӯҳи тадқиқгарони дар боло номбурда, маблағгузори хурдро дар маҷмӯъ аз назар нагузаранонидаанд, аз ҳамин сабаб, мафҳуми истилоҳи мазкур аз ҷониби онҳо бо моҳияти маҳдуд шарҳ дода шудааст. Аз баҳри воқеият зарур аст қайд созем, ки мафҳумҳои онҳо аз рӯи моҳияти маҳдуд қобили қабул буда, вале барои таҳияи маблағгузори хурд дар миқёси зарурӣ, ки барои он лоиқ аст, кофӣ намебошанд. Ба андешаи мо, маблағгузори хурдро ҷои аст, то ба таври маҷмӯавӣ, бо назардошти иқтидор ва хусусиятҳои он аз назар гузаронем.

Дар восбастигӣ аз ин, мафҳуми муаллифии моҳияти «маблағгузори хурдро меорем». Аз дидгоҳи мо, зери мафҳуми маблағгузори хурд низомии пешниҳоди хизматрасониҳои молиявӣ «дастрас» ба қишри васеи аҳоли аз ҷониби ташкилотҳои молиявӣ хурди намудҳои гуногун фаҳмида мешавад, ки алтернативаи хизматрасониҳои молиявӣ анъанавӣ ба ҳисоб рафта, фаъолияти худро дар асоси қоида ва қараёнҳое, ки аз ҷониби қонун муайян карда шудаанд, амалӣ месозанд.

Дар шарҳҳои худ мо хусусияти асосии маблағгузори хурдро қайд намудем, ки он – дастрасӣ мебошад. Зери мафҳуми дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ мо низомии пешниҳоди хизматрасониҳоеро мефаҳмем, ки дастрасӣ ба онҳо барои ҳамаи қишри аҳоли, махсусан барои қишри аз ҷиҳати иқтисодӣ-заиф ва инчунин – 37 категорияи аҳоли, ки «хавфнок» барои сарчашмаҳои анъанавии маблағгузорӣ ба ҳисоб рафта аслан аз ҷиҳати дастрасӣ маҳрум мебошанд, боз мебошад.

Хизматрасониҳои маблағгузори хурд, ин пеш аз ҳама, маҳсулотҳое мебошанд, ки ба андешаи мо, махсус буда, дар таркиби худ синтези маҳсулотҳои бонкӣ, лизингӣ, суғуртавӣ ва принципҳои дастрасӣ, содакунӣ, ва инчунин роҳҳои гуногуни ғайрианъанавии таъминсозиро доро мебошад.

Маҳз мавҷуд набудани маҳсулотҳои махсус дар сарчашмаҳои анъанавии маблағгузорӣ, сабаби асосии ҳамкорӣ аҳолии қашшоқ ва соҳибкорони хурд бо ташкилотҳои молиявӣ хурд мегардад. Талаби шумораи зиёди ҳуҷҷатҳо аслан монетаи рафънашаванда барои соҳибкорони кишоварзӣ дар самти дастрасӣ ба қарзҳои бонкӣ мебошад. «Масалан, бонки «Агроинвестбанк», ки он яке аз бонкҳои тижоратии нисбатан либералӣ ва тараққикардаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, шумораи ҳуҷҷатҳои заруриаш 18 номгӯро ташкил медиҳанд»¹⁷. Дар ҳоле, ки барои гирифтани қарзи хурд дар ташкилотҳои молиявӣ хурд номгӯи ҳуҷҷатҳои зарурӣ аз 5 то номгӯи зиёд нест.

Маблағгузори хурд дар ҳақиқат яке аз сарчашмаи ягонаи маблағгузори хориҷӣ барои садҳо ҳазор одамон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гардид. Бахши молиявӣ хурд яке аз элементҳои муҳими низомии молиявӣ мамлакат ба ҳисоб рафта, қисмати асосии ташкилдихандаи он – қарздиҳии хурд – қисмати низомии қарзӣ ба ҳисоб меравад. Аз бисёр ҷиҳат бахши воқеии иқтисодиётро маблағгузорӣ намуда, маблағгузори хурд тавассути рушди соҳибкорӣ хурд ба рушди иқтисодиёт мусоидат менамояд, ки дар

¹⁷ Пек Кристен Р., Лайман Т.Р., Розенберг Р. Положения по анализу микрофинансирования. Руководящие принципы регулирования и надзора в секторе микрофинансирования. КГОПБ, Вашингтон, округ Колумбия, 2003. С. 6.

¹⁴ Меликов Ю.И., Попова М.А. Развитие системы микрокредитования в России и за рубежом // Финансовые исследования. 2006. № 12. С. 33.

¹⁵ Концепция развития микрофинансирования в Республике Беларусь на 2010-2015 годы. Минск, 2009. С. 4.

¹⁶ Концепция повышения доступности розничных финансовых услуг. Меры по развитию микрофинансирования в Российской Федерации 2008-2012. М., 2008. С. 6.

¹⁴ Шарипов А.Ф. Реформа аграрного сектора и ключевые проблемы дехканского (фермерского) хозяйства. Вестник Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан «Таджикистан и современный мир». № 3 (18). Душанбе, 2008. С. 132.

навбати худ дорои муҳимияти стратегӣ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Муҳимияти маблағгузори хурд, бо назардошти равонасозии қисмати зиёди маблағгузориҳо, ба рушди соҳибкории кишоварзӣ якҷанд маротиба афзоиш ёфт.

Тавассути комёбиҳои, ки аз ҷониби барномаҳои қарздиҳии хурд дар солҳои охир ба даст омадаанд, касри пешниҳоди хизматрасонҳои молиявӣ ба қишри васеи аҳоли дар миқёси ҷаҳонӣ мунтазам коҳиш ёфта истодааст. Ҳамин тавр, натиҷаҳои ноилгардидаи маблағгузори хурд дар бораи муҳимияти калони иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсии он шаҳодат медиҳанд, ки тавонист дар худ равишҳои инноватсиониро барои ҳалли самараноки вазифаҳои стратегӣ ҳосил намояд. Бо доштани решаҳои амиқи таърихии худ, маблағгузори хурд, ба андешаи мо, яке аз механизмҳои самаранок ва афзалиятноки маблағгузори соҳибкории хурди кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Беназирии маблағгузори хурд ҳамчун сарчашмаи маблағгузорӣ дар он ҳулоса меёбад, ки он, мақсадҳои иҷтимоиро пайгирӣ намуда, кӯмаки бебозгашт ба ҳисоб намеравад, ки ба рушди ташаббускории соҳибкории аҳоли монеа мегардад, балки захираи тиҷоратӣ, баргарданда ба шумор меравад, ки қарздорро маҷбур месозад, то он ташаббускорона бо мақсади гирифтани даромад амал намояд. Ба ҷуз аз ин, тавассути рушди соҳибкории хурд маблағгузорӣ ба самаранок истифодабарии иқтисодӣ дохилии аъзоёни хонавода, махсусан занҳо мусоидат менамояд, ки дар навбати худ натавонанд муҳимияти калони иҷтимоӣ-иқтисодиро доро мебошад, балки инчунин аз муҳимияти иҷтимоӣ-сиёсӣ низ дур нест, чунки коҳишдиҳии бекорӣ ва афзоишдиҳии қишри соҳибкории аҳоли кафолати муътадилгардонӣ дар ҷамъият ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Абышева А. В. Финансовое обеспечение малого предпринимательства: Автореф. дис... канд. экон. наук-СПб., 2009.- С. 12
2. Меликов Ю.И., Попова М.А. Развитие системы микрокредитования в России и за рубежом // Финансовые исследования, 2006.- № 12.- С. 33
3. Микрофинансирование в России. Программный документ. Апрель 2001 г. Поддержка развития малого предпринимательства СМЕРУС, 9803
4. Пек Кристен Р., Лайман Т.Р., Розенберг Р. Положения по анализу микрофинансирования. Руководящие принципы регулирования и надзора в секторе микрофинансирования. КГОПБ, Вашингтон, округ Колумбия, 2003.- С.6
5. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации- М., 1922

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МИКРОФИНАНСИРОВАНИЯ

В статье анализированы и обсуждены мнения различных ученых по микрофинансированию. В статье анализируются этапы развития микрофинансирования в Республике Таджикистан. Учитывая изучение и анализ существующих идей, автором представлена сущность и понятия микрофинансирования.

ANNOTATION

THE THEORETICAL PHASIS OF MICROFINANCE BECANING AND DEVELOPING

In the article is shown the theoretical phasis of microfinance becaning and developing. In the article is analyzing and desscused the opinion of different scientifices of microfinancing. In article analyting the type of microfinance developing in Tajikistan. Including of the learnind and analyzing the being idea, by the author is giren the essences and impression of microfinancing.

Key words: *microfinance, microcredit, free credite, microcredit organization, the poor, the lend money at usury, financial servicing, banking products.*

УДК 634

ОПТИМИЗАЦИЯ РАЗМЕЩЕНИЯ – ОСНОВА ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЦИТРУСОВЫХ ПЛОДОВ

Сангинова У.С., ассистент, Шарофов У., доцент- ТАУ им. Ш. Шотемур

Ключевые слова: *оптимизация, размещение, эффективность, траншейный и надземный типы лимонариев.*

В Концепции использования земель в Республике Таджикистан, утвержденной постановлением Правительства Республики Таджикистан от 31 августа 2004 года № 349, отмечается, что Земля в Республике Таджикистан является исключительной собственностью государства, и государство гарантирует ее эффективное использование в интересах народа. Кроме того, из выступления Лидера Нации, Главы государства, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона вытекает: «Земля является основным богатством нашего государства. Будущее республики, будущее народа Таджикистана во многом

зависит от того, как будет организовано отношение народа к земле в нашей стране». В условиях малоземельного Таджикистана, где на каждого жителя страны приходится 0.06 га орошаемой площади, вопросы повышения эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения является очень актуальным, как с точки зрения решения программы Продовольственной безопасности страны, так и с точки зрения повышения экспортного потенциала страны. Для решения задач по эффективному использованию орошаемой земли Правительство страны запретило развитие садоводства и виноградарство в условиях долинных орошаемых земель, что является очень своевременным, для малоземельной страны с высоким уровнем роста населения. В экономической науке уровень эффективности использования земель сельскохозяйственного назначения, определяют по выходу валовой сельскохозяйственной продукции с единицы площади.

Одной из важной отраслей сельского хозяйства является цитрусоводство, обладающей большим потенциалом выращивания в Хатлонской области, продукция которого, как ценный натуральный и незаменимый продукт питания, на внутреннем и внешних рынках имеет большой спрос. Повышение эффективности производства цитрусовых плодов тесно связано с их оптимальным размещением, максимизацией и расположением хозяйств, на основе учета биологического потенциала региона, которые играют важнейшую роль в достижении конкурентоспособности отрасли и роста его экономической выгоды.

В условиях интенсивного развития цитрусоводства траншейного типа, данные по выходу валовой продукции не раскрывают деятельности дехканских хозяйств, или хозяйств населения, так как уровень эффективного использования орошаемых земель в данном случае, зависят не только от качества земли, но и от капитальных вложений, факторов интенсификации и организации производства.

Результаты наших исследований показывают, что развитие цитрусоводства и размещение лимонариев траншейного типа в натуре, в условиях орошаемого земледелия несовершенна, не отражает требований рационального использования **земельных** ресурсов и повышения коэффициента их использования. Нами, на основании проведенных исследований по изучению развития цитрусоводства на юге страны и опыта хозяйства населения, по строительству лимонария траншейного типа, развитию строительства лимонарий промышленного типа в условиях коллективных и индивидуальных дехканских хозяйств, предложен способ повышения коэффициента использования земель при закладке лимонария.

При закладке лимонария промышленного траншейного типа, или развития овощеводства закрытого грунта между теплицами или лимонариями оставляют как обычно 3- 4 м расстояния, если длина теплицы составляет 100 метров, то между только двумя теплицами неиспользованный участок земли составляет 300-400 квадратных метров. Если учесть, что на территории дехканского хозяйства 50 лимонариев и между ними такое расстояние, неиспользованный участок земли составляет 1,5-2 гектара. Поэтому, мы рекомендуем, как с точки зрения повышения коэффициента землепользования, так и с точки зрения повышения коэффициента энергосбережения в зимний период, промежутка между теплицами не оставлять. Природно-климатические условия Таджикистана и возможности развития цитрусоводства траншейного типа, является высокочувствительным производством, и поэтому, нами для экономии орошаемых земель, предлагается развитие надземного способа развития цитрусоводства. Строительство лимонария такого типа начата на площади три гектара в условиях Яванского района.

Расчеты климатических факторов, влияющих на микроклимат траншейных лимонариев, свидетельствует о том, что для поддержания комфортного температурного режима (18° - 22° C) зимой необходимо количество тепловой энергии в размере 467.3 - 968.76 МДж, и предложенный нами способ строительства лимонария способствует экономии тепловой энергии в размере 100-220 МДж. Получение высоких и устойчивых урожаев в лимонариях зависит от соответствия требуемых параметров микроклимата, значения которых задаются специалистами в области агрономии и регламентируются указаниями действующих нормативных документов. Инженерная обеспеченность таких параметров, как температура, относительная влажность, содержание углекислого газа, зависит непосредственно от эффективности систем отопления.

Учитывая постоянное увеличение цен на энергоносители — рационально распределять свет по всему лимонарию становится экономической необходимостью. Оптимизируя доступ солнечного света к лимонам в лимонарии, дехканским хозяйствам не придется организовывать дополнительное отопление. Это существенная экономия финансов, как на установку отопительных систем, так и на поддержание их в рабочем состоянии.

Следующим направлением оптимизации размещения лимонария это естественная оптимизация лимонарного пространства. Установлено, что хороший урожай в технологии выращивания лимона в лимонариях достигается при правильной схеме посадки: при посадке по уровне плотности интенсивного сада плантация на 1-2 года раньше дает товарный урожай, но он на 4-5-й год заметно снижается из-за загущения кроны, взаимного затенения деревьев (табл.).

Экономическая эффективность параметров оптимизации размещения лимонария при различных схемах посадки лимона

Тип лимонарии	Схема посадки лимона	Размер лимонария	Количество деревьев	Минимальное количество деревьев	Ожидаемый урожай, шт/дерево	Урожайность, т/га	Выручка от реализации, сомони	Полная себестоимость, сомони	Прибыль, сомони	Уровень рентабельности
Траншейный	4x2	100x12	7	672	168000	21,00	210000	163800	46200	28,2
	4x1,5	100x12	7	910	227500	28,44	284375	204768	79607	38,9
	3x2	100x12	7	1008	252000	31,50	315000	220500	94500	42,8
	3x1,8	100x12	7	1120	280000	35,00	350000	238000	112000	47,0
Наземный	4x2	100x12	8	1152	288000	36,00	360000	241200	118800	49,2
	4x1,5	100x12	8	1512	378000	47,25	472500	311850	160650	51,5
	3x2	100x12	8	1536	384000	48,00	480000	307200	172800	56,2
	3x1,8	100x12	8	1696	424000	53,00	530000	318000	212000	66,7

Источник: Расчеты автора

Из данных таблицы видно, что увеличение урожайности лимона во многом зависит от схемы ее посадки. И при траншейном и при надземном способах посадки растений лимона урожайность и рентабельность высокие там, где более интенсивно использовались площади посадки. В обоих типах лимонариев наиболее оптимальной схемой посадки является схема 3x1,8. Таким образом, как важный резерв повышения экономической эффективности производства лимона в условиях Хатлонской области, можно рекомендовать оба типа лимонариев по схеме посадки 3x1,8, особенно в надземном как инновационной технологии выращивания лимона и citrusовых, в целом.

При таком размещении обеспечивается развитие оптимальной площади листьев и самый высокий урожай с единицы площади лимонарий. Одновременно рекомендуем для повышения коэффициента использования орошаемой земли шире практиковать надземное размещение лимонарий.

Литература

1. Волкова Н., Широкова Е. Формы хозяйствования и эффективность землепользования/Н.Волкова, Е.Широкова //АПК: Экономика, управление. -2005.-с.59-63.ф
2. Воронцов, В.В., Штейман, У.Т. Возделывание субтропических культур/ В.В.Воронцов, У.Т. Штейман. - Москва: Колос, 1992. -324 с.
3. Гулов, С.М. Необходимость развития цитрусоводства как потенциально ведущей отрасли специализации Таджикистана/С.М. Гулов//Кишоварз. -2015.-№4.- С. 23-24.
4. Носиров, Р., Шаропов, У., Мирзоев, Г. Рушди богу тоқпарвари дар Тоҷикистон/ Р. Носиров, У. Шаропов, Г. Мирзоев //Кишоварз/- 2012.- №3/-С.63-66.
- 5.

АННОТАЦИЯ

ҶОЙГИРКУНИИ ОҚИЛОНА- АСОСИ БАЛАНД БАРДОШТАН САМАРАНОКИИ МЕВАҲОИ СИТРУСӢ

Дар мақола натиҷаи таҳқиқот оиди ба ниҳондарории ҷойгиркунии лимон бо схемаҳои гуногунҳамчун омилҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии меваҳои ситрусӣ ва заминҳои оберишаванда дар маҷмӯи баррасӣ ҷфтааст.

ANNOTATION

RATIONAL ARRANGEMENT – A BASIS FOR INCREASING THE EFFECTIVENESS OF CITRUS FRUITS

The article discusses the results of research on the finalization of lemon, with various schemes as an important factor in improving the efficiency of citrus fruits and irrigated lands as a whole.

Key words: reasonably, posting, efficiency, trench and aerial type of limonaria.

Вожаҳои асосӣ: аҳолии қобили меҳнат, ҷойи кор , бекорон , сатҳи бекорӣ, кучиши аҳоли, усулҳои асосии мубориза, вазъи бозори меҳнат.

Дар шароити имрӯза яке аз масалаҳои ҳалталаб роҳҳои пешгири бекории, аҳоли ва ташкили самарабахшии бозори қувваи корӣ аст, зеро дар шароити имрӯза қувваи корӣ бояд чун, мол, арзиш дошта бошанд. Бекорӣ дар қатори масъалаҳои иҷтимоӣ як қатор масъалаҳои иқтисодиро низ ба миён меорад. Аз ҷумла ҳангоми афзоиши бекорӣ, ҳаҷми талабот ба пасандоз, маблағгузорӣ ва маҷмӯи пешниҳод кам мешавад, тафаккурӣ, муфтахурӣ ва ҷинойткорӣ дар ҷомият зиёд мешавад, ки ҳамаи ин ба сатҳи зиндагии, аҳоли таъсир мерасонад.

Асосгузари сулҳу ваҳдати миллӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масалаи муҳими ҳаёти иҷтимоӣ ҷумҳурӣ диққати махсус дода аз ҷумла дар бораи зухуроти номатлуби бекорӣ борҳо ишора намудаанд, ки бекорӣ дар Тоҷикистон хусусиятҳои хоси худро дорад. Батаври дигар гӯем, ҷойҳои кори ҳастанд, вале одамон бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла паст будани музди меҳнат, инчунин чандон мувофиқи талаб набудани фойдалияти ҳадамоти шуғли аҳоли дар маҳалҳо аз меҳнат барканор мондаанд.

Он қисми аҳолии қобили меҳнат, ки муваққатан ҷойи кор надоранд **ва** дар ҷустуҷӯи ҷойи коранд бекорон мебошанд. Бекорӣ ҳодисаи объективи буда ва дар ҳама гуна низомии иқтисоди ҷой дорад.

Сабабҳои объективи будани бекорӣ инҳо мебошанд:

❖ Кучиши аҳоли, яъне одамон пайваста аз як мавзё ба мавзёи дигар ё аз як ҷойи кор ба ҷойи кори дигар ҳаракат мекунанд, бинобар ҳамин ҳамаи онҳо ба кори доими шуғл варзида наметавонанд.

❖ Тағироти технологӣ дар истеҳсолат, ки боиси дигаргун шудани талабот ба қувваи корӣ мегардад.

❖

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаи асосии демографии аҳолии бекор дар Тадқиқоти қувваи корӣ (ТҚК) – 2004, (ТҚК)- 2009 ва (ТҚК) – 2016

Аҳолии бекор	Тақсирот бо (%)		
	2004	2009	2016
Ҳамагӣ	100%	100%	100%
Шаҳр	55.5	37.9	41.0
Деҳот	44.5	62.1	59.0
Аз рӯи ҷинс	100.0	100.0	100.0
Мардон	51.9	61.1	68.4
Занон	48.1	38.9	31.6
Аз рӯи гурӯҳҳои синну сол			
Ҳамагӣ	100.0	100.0	100.0
15-19	23.6	14.2	10.6
20- 24	18.9	22.3	19.5
25-29	17.5	16.0	19.1
30 – 75	40.0	47.5	50.8
Сатҳи таҳсилоти гирифташуда			
Ҳамагӣ	100.0	100.0	100.0
Олӣ	7.5	10.3	18.3
-магистр	-	-	14.1
- бакалавр	-	-	4,2
Олии нопурра	1.7	1.9	-
Миёнаи касбӣ	8.6	6.0	6.3
Ибтидоии касбӣ	7.6	8.2	2.3

Миёнаи (пурра) умумӣ	48.7	59.1	59.1
Миёнаи асосӣ	18.4	11.5	13.3
Ибтидоии умумӣ	6.0	2.2	-
Ибтидоии умумӣ надоранд	1.4	0.8	0.7
Баъди таҳсилоти олӣ (аспирантура, ординатура, ассистент)	-	-	0.05

Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ҷадвали 1 тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии демографии аҳолии бекорон оварда шудааст. Аз руи маълумотҳои гирифташуда ҳиссаи аҳолии шаҳр дар шумораи умумии бекорон аз 55,5 фоиз дар соли 2004 то 37,9 фоиз дар соли 2009 паст фаромада, сипас то 41.0 фоиз дар соли 2016 зиёд шудааст.

Ҳиссаи мардон дар шумораи умумии бекорон доими зиёд шуда 51.9 фоиз дар соли 2004, 61.1 фоиз дар соли 2009 ва 68.4 фоизро дар соли 2016 тахкил дод. Дар баробари ин ҳиссаи занҳо дар байни шумораи аҳолии мунтазам кам шудааст аз 48.1 фоиз дар соли 2004 то 38.9 фоиз дар соли 2009 ва дар соли 2016 бошад 31.6 фоизро ташкил додаст.

Агар ба синну соли аҳолии бекор назар кунем, пас дар ин ҷо вазъияти зерин мушоҳида карда шудааст. Сатҳи бекорӣ дар байни се гурӯҳи асосии ҷавонон (15-19, 20-24 ва 25 - 29 сола) фарқкунанда мебошад. Масалан, агар ин нишондиҳанда дар байни аҳолии синни 15-19 сола (аз 23.6 фоиз дар соли 2004 то 10.6 фоиз дар соли 2016) мунтазам паст фаромада бошад, пас дар байни аҳолии синни 20 - 24 сола дар давоми солҳои 2004 - 2009 аз 18.9 фоиз то 22.3 фоиз зиёд шудааст ва баъдан то 19.5 фоиз дар соли 2016 паст фаромадааст. Дар ҷавонони синни 25 - 29 сола бошад, сатҳи бекорӣ дар байни ин гурӯҳи аҳоли аз 17.5 фоиз то 19.1 фоиз дар соли 2016 зиёд шудааст.

Сатҳи бекорӣ дар байни аҳолии калонсол мунтазам аз 40 фоиз дар соли 2004 то 47.5 фоиз дар соли 2009 афзудааст ва дар соли 2016 50.8

фоизро ташкил додааст. Ба монанди ҳолати шуғл, ҳиссаи шахсони дорои маълумоти олӣ дар байни аҳолии бекор доимо зиёд шудааст (7.5 фоиз дар соли 2004 ва 18.3 фоиз дар соли 2016). Баъди афзоиши нисбатан баланд дар давоми солҳои 2004 - 2009 (аз 48.7 фоиз то 59.1 фоиз), ҳиссаи бекорони дорои маълумоти миёнаи пурра дар соли 2016 дар сатҳи таҳсилоташон нисбатан пастар мунтазам кам шудааст.

Сатҳи бекорӣ яке аз нишондиҳандаҳои бештар истифодашаванда барои муайян намудани вазъи бозори меҳнат мебошад. Дар баъзе ҳолатҳо дар маҷмӯъ барои баҳодиҳии вазъи иқтисодӣ, на танҳо барои баҳодиҳии вазъи бозор истифода карда мешавад. Бо назардони он, ки дар иқтисоди бозорӣ ба таври доимӣ сатҳи муайяни бекории фриксионӣ вучуд дорад, зеро шахсони аз кор озодшуда дар ҷустуҷӯи ҷойи нави корӣ мебошанд ва иштирокчиёни нави бозори меҳнат ва ё шахсони ба бозори меҳнат бозгашта, ғайрибаҳо ба ҷустуҷӯи кор машғул мешаванд. Ҳамзамон бештар бекории сохторӣ низ вучуд дошта метавонанд, зеро дар давоми вақти муайян сохтори ҳуди шуғл низ тағйир меёбад. Ҳамин тавр, интизор шудан мумкин, ки сатҳи бекорӣ метавонад аз сатҳи сифрӣ боло қарор дошта бошад.

Дар ҷойҳое, ки суғурта барои бекорӣ вучуд надорад, ва дигар барномаҳои ёрирасон дар ҳолати фаро расидани бекорӣ ва ё фарогирии низоми таъминоти иҷтимоӣ маҳдуд мебошанд, муайянкунандаи сатҳи бекорӣ то ба ягон дараҷаи муайян ҳамчунин тавсифи маҳдудро дорост. Дар чунин ҳолатҳо як қисми қувваи корӣ маҷбур ҳастанд, ки дар ин ё он шаклҳои ғайриқонунии меҳнатӣ, ки ҳатто бисёр ҳам ночиз ва ё на он қадар муҳим мебошад иштирок намоянд. Ин нафарон бештар дар иқтисодиёти пинҳонӣ кор мекунанд ва дар омили бекорӣ ба ҳисоб намешаванд.

Мувофиқи маълумотҳои ТҶК - 2016, дар Тоҷикистон дар лаҳзаи тадқиқот 155758 нафар бекорон ба ҳисоб гирифта шудаанд, аз онҳо 49 180 нафар занҳо ва 106578 нафарашон мардҳо буданд.

Чи тавре дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст, сатҳи бекорӣ нисбати қувваҳои корӣ 6.9 фоизро гашкил додааст. Сатҳи бекорӣ дар маҳалаҳои деҳот 5.5 фоиз ва дар маҳалҳои шаҳрӣ 11.0 фоизро ташкил додааст.

Дар маҷмӯъ сатҳи бекории занон нисбат ба мардҳо пастар буд (мутаносибан 5.5 фоиз ва 7.9 фоиз). Сатҳи бекорӣ дар миёни шахсони таҳсилоти миёнаи умумӣ дошта 7.5 фоиз ва шахсоне, ки таҳсилоти ибтидоӣ надоранд 2.5 фоизро ташкил додааст. Шахсони дорои таҳсилоти олии касбӣ аз ҳама сатҳи баланди бекорӣ доштаанд (7.9фоиз), аз онҳо таҳсилоти хатми бакалавр боз ҳам баландтар нисбат ба магистр (мутаносибан 8.5 фоиз за 7.2 фоиз).

Ба занҳои таҳсилоти олии касбӣ дошта, нисбат ба мардҳо пайдо кардани кор мушкилтар аст, махсусан занҳое, ки дараҷаи таҳсилоти бакалавр доштанд сатҳи бекорӣ аслан ду баробар нисбат ба мардҳо баландтар буд (мутаносибан 12.5 фоиз ва 6.5 фоиз).

Сатҳи бекорӣ аз рӯи ҷинс, гурӯҳҳои синну сол, маҳал, шахру деҳот ва таҳсилоти хатмкардашуда, ТҚК – 2016

Категорияҳо	Ҳамагӣ	Мардҳо	Занҳо	Шаҳр		Деҳа	
				Мардҳо	Занҳо	Мардҳо	Занҳо
Ҳамагӣ (бо %)	6.9	7.9	5.5	12.1	9.1	6.3	4.4
Аз рӯи гурӯҳҳои синну солӣ ;							
15 - 19 сола	9.9	12.4	6.6	40.4	35.1	6.4	3.7
20 - 24 сола	12.5	14.7	9.4	22.0	18.8	12.1	7.8
25-29 сола	9.3	10.2	7.8	10.6	10.6	10.0	7.1
30-75 сола	4.2	4.8	3.1	7.7	4.7	3.7	2.5
Олии касбӣ	7.9	6.8	9.9	15.9	19.0	9.0	14.5
- магистр	7.2	7.1	7.3	7.2	4.9	5.0	3.5
- бакалавр	8.5	6.5	12.5	8.7	14.1	4.0	11.00
Миёнаи касбӣ	5.0	5.1	4.1	11.0	-	3.4	0.6
Ибтидоии касбӣ	4.3	5.1	0.4	13.4	11.3	7.3	4.9
Миёнаи (пурра) Умумӣ	7.5	8.7	6.0	21.7	5.0	6.8	3.2
Умумии асосӣ	6.4	9.5	3.4	-	15.9	4.4	0.3
Ибтидоии умумӣ надорад	2.5	4.2	1.1	-	-	-	-

Манбаъ: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Бояд қайд намуд, ки дар маҳалҳои деҳот имконияти пайдо кардани кор ва махсусан шахсони таҳсилоти олии касбӣ нашоаст аз ҳисоби мардон осонтар буда пайдо кардани кор.

Агар ба сохтори синну соли назар кунем, пас сатҳи бекорӣ дар байни ҷавонон (13- 29 сола) 10.6 фоизро ташкил додааст, ки зиёда аз ду баробар, нисбат ба аҳолии синни 30-75 сола ва яқинан баробар аз сатҳи миёнаи нишондиҳандаи бекорӣ дар мамлакат баландтар мебошад. Ҳамчунин вобастагии баръаксӣ ҳол байни сатҳи бекорӣ ва синну сол низ вучуд дорад. Вобаста ба он, ки одамон синну солашон калонтар менамоянд, вобаста аз он, ки давомнокии бекории ин гурӯҳҳои синну солӣ дарозтар мешаванд.

Усулҳои асосии мубориза ба муқобили бекорӣ инҳо мебошанд:

1. Баланд бардоштани музди кори коркунони ихтисосҳои комёб.
2. Такмили ихтисоси коргарон аз ҳисоби фирмаҳои калон, ё ин ки аз ҳисоби давлат.
3. Ташкил намудани корҳои ҷамъиятӣ, аз ҳисоби буҷаи давлат.
4. Ташкил ва амалӣ намудани барномаҳои мақсадноки таъмин бо ҷои кор.
5. Васеъ намудани низоми ахбороти оид ба бозори қувваи корӣ (ташкили ярмаркаи ҷойи кори ҳолӣ, биржаҳои меҳнатӣ ва ғайра).

Таҳлили маълумотҳои ТҚК - 2016 нишон медиҳад, ба ҳисоби миёна ба ҳар як бекор барои ҷустуҷӯи кор ва оғози кори шахсӣ ду усулро истифода бурдаанд. Ин ҳолат дахл дорад ҳам барои мард ҳам барои занҳо.

Усулҳои ҷустуҷӯи кор ва ё оғози кори шахсӣ, ТҚК - 2016.

Усул	Ҷоиш
Муроҷиат ба ҳадамоти давлатии шуғл	5.3
Муроҷиат ба ҳадамотҳои тиҷоратӣ-хусусии шуғл	-
Муроҷиат ба ВАО ва Интернет	-
Муроҷиат ба дӯстон, ҳешовандон, шиносон	38.6
Муроҷиат бевосита ба маъмурият/корфармо	4.6

Чустучӯи замин, бино, мошин ва таҷҳизот, ашёи хом, маблағҳои молиявӣ барои оғози кори шахсӣ ва ғайра.	6.8
Дигар усулҳо	44.7

Дар ҷадвали 3 оварда шудааст, ки усули чустучӯи кор ба таври зерин тақсим шудааст: мурочиат ба рафиқон, хешовандон ва шиносон – 38.6 фоиз; чустучӯи замин, бино, мошин ва таҷҳизот, ашёи хом, маблағҳои молиявӣ барои оғози кори шахсӣ ва ғайра - 6.8 фоиз; мурочиат ба хадамоти шуғли аҳоли - 5.3 фоиз; бевосита мурочиат ба маъмурият/корфармо - 4.6 фоиз.

Адабиёт

1. Қодиров Ш.Ш. Назарияи иқтисодӣ: Иқтисоди миллӣ ва иқтисоди ҷаҳонӣ- Душанбе, 2001
2. Вазъи бозори меҳнат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Ҳисоботи таҳлилӣ, аз рӯи натиҷаҳои тадқиқоти қувваҳои корӣ. Агентии омори назди назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, 2017
3. Воробьев Э.М. Экономическая теория- Москва, 2009
4. Труд и социальное развитие (журнал), 2011.- 3 (10)
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2017

АННОТАЦИЯ

ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ БЕЗРАБОТИЦЫ И ПУТИ ЕЁ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Безработица - это социально-экономическая ситуация, при которой часть активного трудоспособного населения не может найти работу, которую способно и желает выполнять. Безработица классифицируется по многим признакам, и каждый ее тип имеет свои причины и особенности. Население страны, с точки зрения его возможностей участия в труде, делится на разные категории.

ANNOTATION

THE REASONS FOR THE EMERGENCE OF UNEMPLOYMENT AND THE WAYS OF ITS PREVENTION IN TODAY'S CONDITIONS

Unemployment – this is a socio-economic situation in which a part of the active working –age population cannot find a job that is capable and willing to do. Unemployment is classified in many ways, and each type has its own reasons and characteristics. The population of the country, in terms of its opportunities for participation in labor, is divided into different categories.

Key words: Able-bodied population, place of work, unemployed, unemployment rate, relocation of the population, basic methods of barba, the labor market is settled.

ТДУ 336.1

ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА СОҶАИ УСТУВОРИ КИШОВАРӢ

Қудратова Ф.Р.- апиранти институти иқтисодиёти кишоварзии АИКТ

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, фаъолияти сармоягузорӣ, рейтингҳои сармоягузорӣ, ҷолибияти молиявӣ кредиторӣ ва молӣ.

Вазъи иқтисодиву сиёсии кишвар ба фаъолияти устувори соҳаи кишоварзӣ вобаста аст ва ин аҳамияти сатратегӣ доштани онро собит мекунад. Имрӯз барои касе пӯшида нест, ки рушди устувори соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқтисод ба сармоягузорӣ эҳтиёҷ дорад. Афзоиши ҳаҷми маҳсулоти рақобатпазири кишоварзӣ бе рушди дахлдори пойгоҳи моддию техникаӣ, густариши иқтисодӣ истеҳсолӣ ва афзудани ҳаҷми фондҳои асосии кишоварзӣ, ки аз ҳисоби маблағгузории иловагии воситаҳои пулӣ ва моддӣ, яъне сармоягузорӣ амалӣ мешаванд, имконнопазир мебошад. [1.2]

Бинобар ин ҷонноксоии фаъолияти сармоягузорӣ омили муайянкунадаи рушди соҳаи кишоварзӣ мебошад. Барои ин на танҳо ислоҳоти ниҳодӣ, ҷалби воситаҳои азими моддӣ ва пулӣ ба соҳаи кишоварзӣ, муайян намудани самтҳои афзалиятнок, балки истифодаи самараноки сармоягузорӣ лозим мебошад. Ҳамаи соҳаҳои кишоварзӣ, ҷи пахтакорӣ, боғдорӣ ва тоқпарварӣ ва ҷи рушди иҷтимоии деҳот, ба сармоягузорӣ ниёз доранд. Бинобар ин фароҳам сохтани шароит баҳри ҷалби сармоя ба соҳаи кишоварзӣ самти муҳими сиёсати кишоварзӣ давлат ба шумор меравад.

Барои ташаққул ва таъмини самаранокии амалкарди механизми минтақавӣ сармоягузорӣ, ҳолати хоҷагидорӣ корхонаҳои кишоварзӣ камплекси агросаноатӣ, тамоми ҷумҳуриро доништан зарур аст. Дар натиҷаи таҳлил зарурати сармоягузорӣ ва имкони ҷудокунии онҳо ба корхонаҳои мушаххаси кишоварзӣ, соҳа, минтақа, инчунин ҳаҷми сармоягузории лозимаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро муайян кардан мумкин аст [3.7].

Хусусиятҳои соҳаи кишоварзӣ, ки ба тамоми мучтамаи агросаноатӣ таъсир мерасонад, чунин истифодаи захираҳои биологӣ ва табиист, ки зимни он, ба фарқ аз соҳаҳои дигари хоҷагии халқ, асоси технологияро равандҳои биологӣ ташкил медиҳанд. Ин ҳамчунин хусусиятҳои раванди такрористеҳсолро дар кишоварзӣ муайян мекунад, ки махсусан дар заминистифодабарӣ, ки ба мавсим вобастагӣ дошта, риояи таносуби дақиқи миёни сармоягузорию дарозмуддату мавсими хароҷоти қориро металабад. Ба ҳисоб нагирифтани хароҷоти қорӣ (масалан, зиёдшавии онҳо дар айёми ҳосилгирӣ) ба талафёбии як қисми ҳосил, паст гаштани сармоягузорию истеҳсоли на танҳо дар кишоварзӣ, балки дар нигоҳдорӣ, коркард оварда мерасонад ва сармоягузорию минбаъдaro ҳам бефоида мегардонад [2].

Ба фарқ аз соҳаҳои дигар, ки замин ба ҳайси таҳкурсии фазой хизмат мекунад, дар соҳаи кишоварзӣ самаранокии он нақши асосиро бозида, сатҳи истифодаи он яке аз маҳакҳои истифодаи замин ҳамчун захираи асосӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Замин дар ҳама кишварҳо дорои миллии ҷамъиятӣ мебошад ва давлат ба воситаи тадбирҳои қонунгузорӣ ва иқтисодӣ истифодаи онро ба манфиати ҷомеа танзим мекунад.

Дар интиҳои соли 2017 дар соҳаи кишоварзӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон 420 корхонаи кишоварзӣ амал мекард: аз ҷумла 15 совхоз, 28 колхоз, 2 хоҷагии таълимӣ, 2 заводи таҷрибавӣ, 3 заводи зотпарварӣ, 4 фабрикаи парандапарварӣ, 4 ҷамъияти саҳомии шакли пӯшида (ҶСП), 47 ҷамъияти дорои масъулияти маҳдуд (ҶДММ), 289 кооператив ва 26 корхонаи дигар. Ҳаҷми умумии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар кохонаҳои соҳаи кишоварзӣ дар ҷавал нишон дода шудааст.

Ҷадвали 1.

Тағйирёбии истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар ҳамаи гурӯҳҳои хоҷагӣ (бо нархҳои қиёсшаванда, ҳаз. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2013	2014	2015	2016	2017
Маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои қиёсшаванда, млн. сомонӣ	20358,5	21197,3	21862,8	23008,2	24576,0
Бо % нисбат ба соли пешин	-	104,1	103,1	105,2	106,8
Аз ҷумла: Растанипарварӣ бо нархҳои қиёсшаванда, млн. сомонӣ	14706,5	14838,9	15046,6	15813,9	16977,8
Бо % нисбат ба соли пешин	-	101,0	101,4	105,1	107,5
Чорводорӣ бо нархҳои қиёсшаванда, млн. сомонӣ	5652,0	6358,4	6816,2	7194,2	7598,2
Бо % нисбат ба соли пешин	-	112,5	107,2	105,5	105,6

**Манбаъ:* ҳисоби муаллиф аз рӯйи: Маҷмӯаи омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Душанбе, 2018.- С. 16

Аз таҳлили ин ҷадвал солҳои 2013- 2017 тамоюли афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ба 20,7% мушоҳида карда мешавад. Аз ҷумла истеҳсоли маҳсулоти растанипарварӣ ба 15,4%, маҳсулоти чорводорӣ ба 34,4% афзудааст. Тағйирёбии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ оварда шудааст.

Маълумоти ҷадвал аз афзудани истеҳсоли сабзавот соли 2017 нисбат ба соли 2013, аз ҷумла: лаблабу ба 24,9 %, ғаллаву лӯбиёҳои ба 3,9% ва меваю буттамева ба 23,3% дарак медиҳанд. Картошка, меваю буттамеvaro асосан аҳоли истеҳсол мекунад ва бояд гуфт, ки ҳосилнокии зироатҳо дар ин ҷо нисбат ба корхонаҳои кишоварзӣ ва хоҷагӣҳои деҳқонӣ хеле баландтар аст.

Ҷадвали 2.

Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти растанипарварӣ дар ҳамаи гурӯҳҳои хоҷагӣ, ҳаз. тонна

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2017 бо % нисб. 2013
	2013	2014	2015	2016	2017	
Ғалла (ҳамагӣ)	1392644	1317821	1392581	1435810	1447689	103,9
Пахта	392812	372656	270047	284708	389649	99,2
Картошка	1115696	853739	8871118	898116	782892	70,2

Сабзавот	1490650	1549481	1666573	1748282	1859085	124,7
Мева ва буттамева	328467	341268	299276	364060	405034	123,3

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯи: Маҷмӯаи омили солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе, 2018.-С. 142-174

Ҳамин тариқ аз маълумоти пешакии Агентии омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳаҷми ками сармоягузорӣ ба рушди истеҳсоли кишоварзӣ асосан аз ширкатҳои тиҷоратӣ ва калони саноатӣ гирифта шуда, бештар ба сохтмон ё густариши корхонаҳои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ раван шудаанд. Самаранокии парвариши маҳсулоти кишоварзӣ ба сатҳи ҳосилхезии замин ҳамбастагӣ дорад. Аммо барномаи корхонаҳои давлатӣ баланд бардоштани ҳосилхезии замин мунтазам иҷро намешавад. Соли 2013-2017 воридкунии нуриҳои минералӣ ба 1 га замини кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 13,5%, ҳиссаи киштзорҳои бо нурии минералӣ таъминшуда аз 49,8% дар соли 2013 то 52,6% дар соли 2017 афзоиш ёфт.

Самти баланд бардоштани дигари шоистаи таваҷҷуҳи ҷалби сармоягузорӣ ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ имконияти ташкили қарзидӣ бо гарави фондҳои асосӣ ва ҳосил аст, ки чун қоида, арзишашон аз нархи бозори замин баландтар мебошад. Баҳодиҳии самаранокӣ ва мувофиқати ин самт барои пешгирӣ кардани эҳтимолияти муфлисшавии корхонаҳои кишоварзӣ ва афзоиши ғоидаи он дар сурати истифодаи қарз имкон медиҳад. Ҳамчунин андозаи муносиби воситаҳои ҷалбшаванда барои гурӯҳҳои корхонаҳои кишоварзӣ бо шароити муайяни табиӣ ва иқлимӣ ҳоҷатидорӣ бо таҳияи пешакии механизми муносибсозӣ муайян карда мешавад.

Имрӯз сармоягузориҳои молиявӣ, қарзӣ, молӣ ва лизингиро ба чое раван бояд кард, ки самарайи зудтару бештар аз онҳо ба даст ояд. Албатта, дар шароити муборизаи рақибонаи шадид дар бозори сармоягузорӣ дар миёни минтақа ва соҳаҳо ғолиб он мешавад, ки ҳаҷми кофии сармояро бо самарайи бештарини истифодабарӣ ҷалб карда тавонад [4.17]. Вазифаҳои мақомоти маҳалли минтақавӣ ҳокимият, мақомоти ҳоҷатидорӣ дуруст муайян кардани самтҳои афзалиятноки сармоягузорӣ, ба самтҳои инноватсионӣ технологӣ раван кардани онҳо ва зимнан моҳирона истифода бурдани фишангҳои иқтисодӣ ва андозӣ мебошад. Ҷустуҷӯи сармоягузорӣ кори душвор аст, вале таъмини истифодаи самаранокӣ он аз ин душвортар аст. Саҳми соҳаи кишоварзӣ Тоҷикистон дар ҷалби захираҳои сармоягузориҳои хориҷӣ ҳамагӣ 0,06% аст. Сохтори захираҳои ба соҳа ҷалбшаванда ҳам беҳбудро металабад.

Ҷадвали 3.

Маълумот дар бораи сармоягузориҳои хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

(млн доллар)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Сармоягузорӣ ҳамагӣ							
Ҷамъ дар оғози соли ҳисоботӣ, млн. доллар	2637,1	3385,4	411,7	4715,8	5056,3	5063,8	5665,4
Дар як сол ворид шуд, млн. доллар аз ҷумла	325,5	746,4	1011,9	909,3	977,8	842,7	1100,4
Ҷамъи сармоягузориҳои мустақим дар оғози соли ҳисоботӣ, млн. доллар	1566,7	1755,2	2291,4	2580,2	2785,5	3245,7	3584,8
Дар як сол ворид шуд, млн доллар	161,4	391,4	341,1	377,4	470,9	434,2	354,5
Пардохтҳо ба сармояи оинномавӣ ҷамъ дар оғози соли ҳисоботӣ, млн. доллар	1374,5	1458,2	1585,1	1792,1	1878,0	2222,3	2156,7
Дар як сол ворид шуд, млн доллар	77,0	112,7	159,3	195,8	257,2	279,2	46,0

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи: Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон –Душанбе, 2018.- С. 230

Чӣ тавре ки аз ҷадвал дида мешавад, солҳои 2011-2017 ҳаҷми сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ беш аз 2,1 маротиба афзуда, соли 2017 - 5665,4 млн доллари ИМА-ро ташкил дод. Вале соли 2009 дар натиҷаи таъсири оқибатҳои бӯҳрони молиявӣ ҷаҳон воридоти сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ кам шуда, 160,0 млн. доллари ИМА-ро ташкил дод.

Дар ҳамин ҳол дар сохтори активҳои корхонаҳои кишоварзӣ чун пештар беш аз 60% ба сармояи худӣ рост меояд. Вале ҳиссаи он дар солҳои 2010-2017 батадриҷ коҳиш меёбад. Сатҳи мустақилии молиявии корхонаҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 70% то ба 60% паст шуда, зимнан агар камшавии ҳиссаи сармояи худӣ дар иқтисод ба 65,0% аз ҳисоби воридоти қарзҳо ва ба 32,0% аз ҳисоби афзоиши қарзи кредиторӣ ҷуброн шуда бошад, дар кишоварзӣ 65%-и афзоиши сармояи қарзӣ бо қарзҳои муҳлатгузашта ва танҳо 35% бо кредитҳо алоқаманд аст.

Ба ғайр аз ин, сифати қарздорӣ кредиторӣ аҳамияти калон дорад. Дар иқтисодиёт ҳиссаи қарзи кредиторӣ муҳлатгузашта дар активҳо дар давраи мазкур аз 15,0% то ба 90% коҳиш ёфт, яъне афзоиши воқеии қарзи кредиторӣ дар активҳо 2,1 фоизро бо дарназардошти беҳшавии сохтори он ташкил дод. Дар соҳаи кишоварзӣ вазни ҳоси қарзи муҳлатгузашта дар активҳо аз 18% то 24% афзоиш ёфт.

Ба ибораи дигар, зиёда аз нисфи уҳдадорӣ корхонаҳои кишоварзиро на маблағгузори нав, балки уҳдадорҳои қаблан қабулкарда ташкил доданд. Ҳиссаи ками қарзҳои муҳлатгузашта дар активҳо ва музди дучанд зиёди меҳнат дар соҳа, новобаста ба даромаднокии паст, ба он имкон медиҳанд, ки дар радбадандии сармоягузори ҷои баландтар аз кишоварзиро ишғол кунанд.

Ҷадвали 4.

**Ҷолибияти сармоягузори соҳаҳои асосии фаъолияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар соли 2007-2017**

	Намудҳои фаъолият	Нишондиҳандаи интегралӣ		Рейтинг	
		2007	2017	2007	2017
1	Истихроҷи канданиҳои ғоиданок	5,0	5,5	2	2
2	Саноати коркард	0,5	0,0	9	9
3	Истеҳсоли маҳсулоти ғизӣ	2,4	2,8	5	5
4	Кишоварзӣ	0,5	0,3	8	8
5	Сохтмон	5,5	5,9	1	1
6	Савдои яклухт ва чакана	2,2	2,5	6	6
7	Нақлиёт ва алоқа	1,0	1,3	7	7
8	Алоқа	5,5	4,5	3	4
9	Фаъолияти молиявӣ	4,0	5,3	4	3

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф аз рӯи ҳисоботи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соли 2017 он 11,7%, ё 60%-и сатҳи соли 2003-юмро ташкил дод. Аммо дар тамоми иқтисодиёт суръати пардохтани қарзҳо баландтар аст. Камшавии қарзҳои ҷорӣ пардохткарда бо авзоиши қарзҳои ҷуброн карда шуд. Натиҷаҳои ҳисоб вобастагии баръакси ҳиссаи кредитҳоро дар маҷмӯи қарз бо тағйири вазни ҳоси сармояи худӣ дар сохтори сарчашмаҳои маблағгузори фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ нишон медиҳанд.

Солҳои 2007-2017 вазъият тағйир ёфта, ин дар афзоиши нишондиҳандаи интегралӣ ҷолибияти сармоягузори кишоварзӣ зоҳир мегардад. Дар натиҷаи афзудани даромаднокии сармоя ва татбиқи барномаҳои солимсозии молиявӣ ҳиссаи қарзи муҳлатгузаштаи кредиторӣ дар активҳои корхонаҳои кишоварзӣ рӯ ба коҳиш ёфт. Афзоиши мустақилияти молиявии корхонаҳо ба 1%, боиси ба 0,34% кам шудани ҳиссаи кредитҳо мегардад.

Дар баробари ин, таҳлили сохтори амволу уҳдадорӣ корхонаҳои соҳаҳои иқтисодии ҷумҳурӣ дар солҳои 2010- 2017 нишон медиҳад, ки бино бар норасоии қарзҳои дарозмуддат активҳои ғайригардон асосан аз ҳисоби воситаҳои худӣ маблағгузори мешаванд. Аз ин рӯ, ҳиссаи сармояи худӣ дар сохтори сарчашмаҳои муассисот тақрибан баробари ҳиссаи активҳои ғайригардон мебошад.

Дар қатори тағйирёбии уҳдадорӣ муҳлатгузаштаи корхонаҳо, ба зиёдшавии қарзҳои афзоиши даромаднокии соҳаҳо ва ҳам миқдори корхонаҳои даромаднок таъсир мерасонад. Дар маҷмӯъ ин ду омил дар шароити баробар ҳиссаи қарзҳо ба 0,6% зиёд карда метавонанд. Ба ғайр аз ин, таҳлил нишон дод, ки қарзҳои муҳлатгузашта, инчунин аз ҳисоби воситаҳои худӣ дар натиҷаи пешбурди хоҷагидорӣ даромаднок пардохта мешаванд, зеро қарзи напардохтаи давраҳои пешин зиён аст, ки пардохтани он аз ҳисоби кредит дар шароити даромаднокии паст ё зиён маънӣ надорад.

Ба ин васила, даромаднокии сармоя омилҳои муҳими афзоиши сармоягузори худӣ ва қарзӣ мебошад. Сатҳи баланди даромаднокӣ ба корхонаҳо имкон медиҳад, ки ҳаҷми лозимаи сармояро новобаста ба арзиши бозорӣ он ҷалб намоянд [3.7].

Ҳамин тариқ дар ҳулосаи мақола қайд кардан лозим аст, ки самтҳои афзалиятноки ҷалб намудани сармоягузори хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ ҷумҳурӣ бояд бо самтҳои сиёсати сохторӣ, сармоягузори ва иқтисодии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии узвӣ дошта бошанд. Ин самтҳо: ташкил кардани

истеҳсоли маҳсулот дар корхонаҳои муштаракӣ мудрофия; ҷорӣ кардани технологияҳои нави пурсамар дар кишоварзӣ ва соҳаҳои дигари КАС; рушди зерсохтори соҳибдорӣ, аз ҷумла зерсохтори содироти маҳсулоти коркардшуда; истифодаи саноати таҳқиқоти илмӣ-назорӣ ва коркардҳои озмоишӣ созандагии олимони кишвар, дар комплекси агросаноатӣ.

Адабиёт

1. Кандиёрова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология практика: монография //Д.О. Кандиёрова – Душанбе, 2006. - 179 с.
2. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства // Р.Р. Кудратов- Душанбе:Статус, 2005. – С.138
3. Мадаминов А.А. и др. Микрофинансирование сельских товаропроизводителей основа устойчивого развития аграрного сектора// А.А. Мадаминов /Кишоварз - ТАУ, 2004.- № 4. - 71с.
4. Маркс К. Сборник. Соч.- 2-ое изд / К. Маркс, Ф.Энгельс Капитал - М.: Политическая литература, 1978. - Т.24 -556 с.
5. Пиризода Дж. С. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования // Дж. С. Пиризода Доклады Таджикской академии сельскохозяйственных наук - Душанбе, 2002. - №5-6. – С.137
6. Сергеев И.В., Организация и финансирование инвестиций: И.В. Сергеев Учеб. Пособие. // И.В. Сергеев, И.И. Веретенникова - М.: Финансы и статистика, 2000. - 172 с.
7. Weinrich G., Investitions analyse, Munchen; // U., Hoffman Wien; Hauser, 1989 literature 1978.- Т-24 with 19

АННОТАЦИЯ

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

В статье рассмотрены основные направления увеличения инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве республики. Исследованы современные тенденции инвестиционной деятельности в сельском хозяйстве переходного периода. Дан подробный анализ при привлечении иностранных инвестиций в сельское хозяйство Республики. В зависимости от уровня инвестиционного потенциала, все предприятия отрасли можно разделить на группы, исходя из суммы баллов, т.е. суммарной оценки их инвестиционного потенциала, со средним уровнем, умеренным и с низким уровнем инвестиционного потенциала. Второй составляющей инвестиционной привлекательности предприятия является уровень его инвестиционного риска, который состоит из двух частных рисков- экономического и финансового. В качестве показателя, определяющего экономический риск, мы выбрали износ основных производственных фондов.

ANNOTATION

ATTRACTING INVESTMENT FOR SUSTAINABLE AGRICULTURAL DEVELOPMENT

In this article are considered the theoretical aspects of investment and investment activity in the agrarian sector of the Republic of Tajikistan. A retrospective anathesis of the historical theory and institutional foundation of investment as the main mechanism for the formation of a sustainable national economy. In this article also analysis to improve the economic recommendations, the effectiveness of investment in agriculture. A detailed analysis of the process of attracting foreign investment in agriculture of the Republic is given. Depending on the level of investment potential, all enterprises in the industry can be divided into groups based on the sum of points, i.e. the total assessment of their investment potential, with an average level, moderate and low level of investment potential. The second component of the investment attractiveness of the enterprise is the level of its investment risk, which consists of two private risks - economic and financial. As an indicator of economic risk, we chose depreciation of fixed assets.

Key words: *investments, investment activity, investment attractiveness, investment attractiveness rating financial, credit and commodity investments.*

ТДУ 338.439(575.3)

ХУДТАЪМИНКУНИИ АҲОЛӢ БО ОЗУҚАВОРӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Сафарова А. Д., ассистенти ДАТ ба номи Ш. Шохтемур

Калимаҳои калидӣ: амнияти озуқаворӣ, сабати истеъмоли, беҳатарии озуқаворӣ, меъёри физиологӣ, маҳсулоти озуқаворӣ, таъмини озуқаворӣ.

Таъмини амнияти озуқаворӣ яке самтҳои муҳими сиёсати иқтисодии давлат ва ҳадафҳои стратегии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Аз ин рӯ, Ҳукумати мамлакат пайвасти баҳри таъмини аҳоли бо ғизои солим чораҳои мушаххас ва аз ҷиҳати илмӣ асоснок карда шуда меандешад. Моҳи майи соли гузашта бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Низомномаи тартиби ташаққул ва татбиқи нарху

тарифҳои озод ба маҳсулоти таъминоти истеҳсолию техники, молҳои истеъмоли халқ ва хизматрасониҳо» тасдиқ шуд. Тибқи низомномаи мазкур, нархи мол ва маҳсулоти аз ҷиҳати иҷтимоӣ зарурӣ, аз қабилӣ орд, нон, маҳсулоти макаронӣ, гандум, биринҷ, картошка, сабзӣ, пиёз, карам, қанди сафед, шакар, рағван, шир, кефир, қаймоқ, сметана, творог, наск, нахӯд, марҷумак, кашк, ярмаи ҷав, гӯшти гов, гӯшти гусфанд, гӯшти мурғ, намак, чой ва ғизои кӯдакон таҳти танзими давлатӣ қарор дода мешавад.

Дар мамлакатҳои мутараққӣ барои нишон додани сатҳи зиндагии аҳолии нишондиҳандаи «бузургии сабати истеъмолий»-ро бештар истифода мебаранд.

Сабати истеъмолий гуфта маҷмӯи неъматҳои истеъмолий ва хизматҳои менаманд, ки барои таъмини талаботи аҳолии даркор мебошад. Сабати истеъмолий аз қисмҳои зерин иборат аст:

- молҳои хурукворӣ;
- молҳои ғайрихӯрокӣ;
- хизматҳо.

Призеденти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, 31 августи соли 2018 қарор дар бораи меъёрҳои физиологии истеъмоли маҳсулоти асосии ғизоӣ ба ҳар як нафар аҳолии имзо расонид ва аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳолии кишвар» тасдиқ гардидааст, ки чунин аст:

Ҷадвали 1.

Меъёрҳои тавсиявии физиологии истеъмолии маҳсулоти асосии озуқаворӣ ба ҳар нафар аҳолии кишвар

Номгуи маҳсулот	Дар як шабонарӯз, грамм	Дар як моҳ, килограмм	Дар як сол, килограмм
Нон ва маҳсулоти нонӣ ярмаҳо, лӯбиёгӣҳо	404,7	12,1	147,7
Гӯшт ва маҳсулоти гӯштӣ	111,9	3,4	40,8
Моҳӣ ва маҳсулоти моҳигӣ	24,6	0,7	9,0
Шир ва маҳсулоти ширӣ	316,0	9,5	115,3
тухм(дона)	0,5	15,0	180,0
Рағван(растанӣ ва чарбу)	46,2	1,38	16,6
Қанд	54,8	1,6	20,0
сабзавот ва полезиҳо	455,0	13,7	166,1
мева ва буттамева	340,0	10,2	124,1
картошка	252,0	7,6	92,0
Чой	5	0,15	1,8

Сарчашма: Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз 31 августи соли 2018, № 451

Агар ба хӯрокҳои ордию нонӣ, ғалладонагӣ ва лӯбиёгӣ нигарем, воқеан ҳам, бояд ин гуна ғизоҳо дар дастархони ҳар сокини Тоҷикистон чой дошта, хӯрокҳои асосию бехатари мардуми кишвар бошанд. Меъёри истеъмоли хӯрокҳои нонию орди дар Тоҷикистон мувофиқи сабати истеъмоли соли 2018 барои як фард дар давоми сол – 147 кг-ро ташкил медиҳад. Ин меёр дар кишварҳои дигар, аз ҷумла дар Хитой 110 кг, дар Амрико 74 кг-ро ташкил додааст. Зикр кардан ба маврид аст, ки тавсияҳои пешниҳодшуда бо нишондиҳандаҳои ҳақиқӣ на он қадар мутобиқат мекунанд. Масалан, дар Русия истеъмоли аниқи хӯрокҳои нонӣ 118 кг-ро ташкил медиҳанд, ки ин нисбати меъёри муқарраршудаи ҳукумат 96 кг меистад. Аммо истеъмоли мева ва сабзавот дар Тоҷикистон нисбати бисёр давлатҳои Аврупо ва Осиё зиёд буда, норасоии ин гуна маҳсулотҳо ба мушоҳида намерасад. Истеъмоли сабзавот ва полизиҳо дар Тоҷикистон дар як сол барои як шахс 166 кг ташкил мекунад, ки ҳамагӣ 3 кг камтар аз Амрико – 169 кг, ҳамчун кишвари пешрафтатарин ба ҳисоб меравад. Ин меёр дар Қирғизистон 128 ва дар Русия 140 килограммро барои як шахс дар муддати сол ташкил медиҳад. Аз ҳама бехтарин ин меваҷот мебошад. Дар Тоҷикистон дар як рӯз як нафар бештар аз 455 грамм мева истеъмоли мекунад, ки ин ба 124 кг дар як сол рост меояд. Дар Русия бошад ин меёр дар як сол 100 кг-ро ташкил медиҳад. Шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон аз норасоии хӯрокҳои гӯштию ширӣ танқисӣ мекашанд. Тоҷикистон дар ин масъала аз ҳамаи кишварҳои дар боло зикршуда ақибмондатарин аст. Дар Русия ба ҳар як нафар аҳолии дар як сол 73 кг гӯшт рост меояд, ин нишондиҳандаҳо дар Қирғизистон – 63, Амрико – 118, Австралия – машхуртарин кишвари истеҳсолкунандаи гӯшти гов барои истеъмоли – 121 кг мебошад. Аммо дар Тоҷикистон ба ҳар як нафар дар як сол 40 кг гӯшт рост меояд. Сабаби норасоии хӯрокҳои гӯштию шириро дар кӯҳсор будани қисмати зиёди кишвар меҳисобанд. Заминҳои ҳамвор пахтакорӣ мешаванд ва барои зиёд кардани саршуморӣ чорво чарогоҳҳо басанда нестанд.

Инчунин камбудии нисбати норасоии маҳсулоти ширӣ низ ба мушоҳида мерасанд. Нишондиҳандаи миёнаи маҳсулотҳои ширӣ дар Амрико, Русия, Қазоқистон дар як сол барои як нафар 250-300 кг-ро ташкил медиҳад. Дар баъзе кишварҳо ба монанди Олмон ва Нидерландия меъёри истеъмоли хӯрокҳои ширӣ 350-

430 кг-ро дар як сол ташкил медиҳад, ки ин аз 115,3 килограмме, ки дар Тоҷикистон барои як фард дар як сол муайян шудааст хело зиёд аст.¹⁸

Муовини директори Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон номзади илмҳои иқтисодӣ Назрулло Амиров мегӯяд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона давлате аст, ки қонун «Дар бораи таъмини амнияти озуқаворӣ»-ро қабул намудааст. Файр аз ин, соли 2018 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи таъмини амнияти озуқаворӣ» низ тасдиқ шуд, ки ҳадафи он пеш аз ҳама паст намудани сатҳи камбизоатии мардум мебошад. Инчунин, вобаста ба таъмини амнияти озуқаворӣ Ҳукумати мамалакат то имрӯз якчанд барномаҳои соҳавиро тасдиқ намудааст, аз ҷумла ҳоло барномаҳои рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ, рушди чорводорӣ, рушди қутоспаварӣ ва дигар барномаҳо амалӣ гардида истодаанд.¹⁹

Вале бо вучуди ҳамаи ин, мо талаботи аҳолиамонро ба пуррагӣ бо ғизо таъмин карда наметавонем ва як миқдор маҳсулоти ниёзи мардум, аз он ҷумла, шакар, рағван ва ҳатто ғушти чорвою паранда ва дигар маҳсулотро аз кишварҳои дигар ворид мекунем. Дар ҷадвали 2 худтаъминкунии аҳоли дар соли 2017 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2.

Худтаъминкунии бо маҳсулоти озуқаворӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Номгуи маҳсулотҳо	Аз рӯи меъёр ба як нафар дар як сол, кг	Талабот аз рӯи меъёри тасдиқшуда, т	Истехсолоти маҳсулот, тонна	Дараҷаи таъминот %
Нон ва маҳсулоти нони, тонна.	147,7	1 319,1	1447,7	109,7
Ғушт ва маҳсулоти ғушти, тонна.	40,8	364,4	124,4	34,1
Шир ва маҳсулоти шири, тонна.	115,3	1 029,8	949,9	92,2
Рағван ҳаз. тонна	16,6	148,3	12,7	8,6
Тухм, ҳазор дона	180,0	1 607,6	341,6	21,2
Сабзавот ва полизи, ҳаз. тонна	166,1	1485,5	2440,3	164,5
картошка, ҳаз. Тонна	92,0	821,7	782,9	95,3
Мева ҳаз. тонна	124,1	1 108,4	405,0	36,5
Моҳи, ҳаз. тонна	9,0	80,4	2,7	3,4
Чой	1,8	16,1	-	-

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018. -С.167-172

Чи хеле, ки аз рақамҳои ҷадвал бармеояд худтаъминкунии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо нон ва маҳсулотҳои нонӣ 109,7%, ғушт ва маҳсулоти ғуштӣ 34,1%, шир ва маҳсулоти ширӣ 93,2%, рағван 8,6%, тухм 21,2%, сабзавот ва полизӣ 164,5%, картошка 95,4%, мева 36,5%, ташкил медиҳад.

Ҳамзамон бояд ёдовар шуд, ки танҳо дар соли 2017 аз хориҷи кишвар 150,5 ҳаз. тонна орд, 51 ҳаз. тонна картошка, 97,8 ҳаз. тонна рағвани растанӣ, 16,1 ҳазор тонна сабзавот, 62,7 ҳаз. тонна ғушт, 11,5 ҳаз. тонна шир, 166,9 ҳаз. тонна қанд, 34,9 ҳаз. тонна мева, 42,8 млн. дона тухм ва 1,6 ҳаз. тонна моҳӣ ворид карда шудааст. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки бозори маҳсулотҳои озуқаворӣ ҳоло аз воридоти мол вобастагии зиёд дорад. Дар баробари ин дар солҳои охир аз бисёр мамлакатҳои мустақил ба Тоҷикистон як қатор маҳсулотҳои озуқаворӣ ворид карда шуданд. Масалан, орд ва гандум аз Қазоқистон, Россия ва Украина, чой аз Грузия ва Қирғизистон, рағван аз Қозоқистон, Озарбойҷон, Россия, Туркменистон, қанд аз Россия, Беларусия ворид карда мешаванд. Вале ворид кардани маҳсулотҳои аз мамлакатҳои мустақил назар ба дигар мамлакатҳо қимматтар буд.

Вазни хоси воридоти озуқаворӣ аз 19,9 % дар соли 2013 ба 23,0 % дар соли 2017 расид ва 637,9 млн долларро ташкил дод (ҷадв. 3).

¹⁸ Сомонаи интернетӣ <https://sputnik-tj.com/>

¹⁹ Минбари халқ 6.02.2019 №(1195) с/12

Раванди воридот ва содироти озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2013-2017

Нишондиҳандаҳо	Солҳо				
	2013	2014	2015	2016	2017
Воридот- ҳамагӣ, млн. долл	805,4	891,1	792,4	651,8	637,9
Ҳисса дар ҳаҷми умумии мол, %	19,9	20,7	23,1	21,5	23,0
Содирот- ҳамагӣ млн. долл.	54,9	43,1	42,3	32,8	31,5
Ҳисса дар ҳаҷми содироти мол, %	5,8	4,4	4,7	3,6	2,6

Сарчашма: Фаъолияти иқтисодиёти берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон Агентии омории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2018.- С.10

Ҳиссаи маводҳои озуқаворӣ дар содироти молҳо қариб 2 баробар паст шудааст. Агар дар соли 2013 ин нишондиҳанда 5,8%-ро ташкил карда бошад, пас дар соли 2017 он ба 2,6% расидааст. Ин дар бораи рақобатпазир набудани маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ дар бозори байналмилалӣ шаҳодат медиҳад.

Қайд намудан лозим аст, ки сатҳи ҳудтаъминкунӣ бо маҳсулотҳои асосии озуқаворӣ ҳоло ҳам дар дараҷаи паст қарор дорад.

Ҳамин тавр, барои таъмини аҳоли бо озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама бояд ба омилҳои интенсификацияи рушди соҳаи кишоварзӣ таъя кардан лозим меояд. Аз ҳисоби афзоиши интенсификацияи истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар оянда заминаи мусоид барои васеъ намудани шумораи корхонаҳои коркард, нигоҳдорӣ ва дастрас намудани истеъмолкунандагон ба маҳсулоти кишоварзӣ, яъне рушд фароҳам хоҳад гашт. Мо бояд дар хотир дорем, ки омилҳои афзалиятноки рушди бахши аграрӣ бояд омилҳои интенсификацияи рушди иқтисодиёти баназар гирем, чунки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои рушди экстенсивии ин соҳа саҳт маҳдуд аст.

АННОТАЦИЯ

САМООБЕСПЕЧЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМ ПИТАНИЯМИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье анализируется продовольственное само обеспечение как, одна из главных направлений экономической политика государства. Приведены статистические данные обеспечения населения натуральными продуктами питания по сравнению с потребительскими норма питания других государств.

ANNOTATION

SELF-PROVISION OF FOOD FOR THE POPULATION OF TAJIKISTAN

The article analyzes the food self-provision as the main directions of the state economic policy. The statistical data of providing the population with natural products nutrition and confirmation of the physiological consumption standards are compared with consumption of food standards of other states.

Keywords: consumer basket, food security, physiological norms, food products, food security.

ТДУ 338.43.02

ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ОМИЛИ МУҲИМИ РУШДИ ДЕҲОТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Юлчибекзода М.- ассистенти ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, танзими давлатӣ, фурӯш, рақобатпазирӣ, сармоя, содирот, маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, сармоягузорӣ, низоми бонкӣ.

Имрӯз баррасӣ ва таҳлили фаъолияти соҳибкории хурд ва миёна дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳмияти хоса дорад. Дар адабиёт иқтисодӣ қайд шудааст, ки соҳибкорӣ робитаи калидӣ байни ихтироъ ва татбиқи он аст, ки на танҳо ба тағйироти миқдорӣ, балки сифатӣ дар иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон дод, ки дар кишварҳои хориҷӣ тиҷорати хурд ва миёна беш аз нисфи ММД-ро таъмин мекунад, ки нақши соҳибкорию дар раванди инноватсия афзоиш медиҳад.

Оид ба мафҳуми соҳибкорӣ олимони ватанӣ ва хориҷӣ зиёд, фикр ва ақидаҳои худро баён намудаанд ва китобҳои зиёде ба нашр расонидаанд. Яке аз таърифҳои маъмули соҳибкорӣ чунин аст. Соҳибкорӣ фаъолияти иқтисодие, ки ба мунтазам гирифтани фоида аз истеҳсол ва фурӯши молҳо, хизматрасонӣ нигаронида шудааст. Соҳибкорӣ мустақиман бо қонёгардонии талаботи истеъмолкунанда алоқаманд аст. [25 с. 2]

Тавре ки таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ ва ватанӣ нишон медиҳанд, соҳибкорӣ хурд ва миёна дар деҳот бо назардошти хусусиятҳои хоси худ ба таваҷҷуҳи доимӣ ва дастгирии мақомоти давлатӣ ва маҳаллӣ ниёз дорад.

Танзими давлатии рушди соҳибкорӣ хурду миёна, таъсиси шабакаи васеи дастгирӣ, дохил кардани он ба як ҷузъи ҷудонашаванда ба иқтисодиёти кишвар зарур аст, ҳамаи ин мушкилот дар тӯли даҳсолаҳо дар бисёр кишварҳои саноатӣ ҳаллу фасл карда шудаанд. Давлат аз захираҳои калони молиявӣ ва истеҳсоли истифода мебарад, ба ташаккули муҳити рақобатпазирӣ мусоидат карда метавонад.

Дастгирии давлатии соҳибкорӣ хурд ва миёна дар деҳот воситаи расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ иқтисодии ҳозира ва ояндаи мебошад, зеро зиёда аз 73.9 % аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекунанд, аз ин рӯ вазифаҳои умумӣ ва марҳилавии иҷтимоӣ иқтисодии рушди кишвар ҳамзамон аз рушди деҳот вобастагии зиёд дорад. Рушди деҳот барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин дараҷа ба ҳисоб меравад.

Гарчанде ки дастгирии соҳибкорӣ хурд ва миёна дар деҳот аз оғози ислоҳоти иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шурӯъ шудааст, шароити мусоид барои таъсиси корхонаҳои хурд ва миёна фаъолияти устувори онҳо ҳанӯз фароҳам оварда нашудааст.[16.с 3]

Соли 2019 суръати афзоиши воқеии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 7,5 фоизро ташкил намуд ва ин нишондиҳанда аз ҳисоби зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба андозаи 13,4 фоиз, маҳсулоти кишоварзӣ 7,1 фоиз, гардиши савдо 8 фоиз ва хизматрасониҳои пулакӣ 1,6 фоиз таъмин карда шудааст.[10 с. 5]

Дар ин давра аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз панҷуним миллион қариб ба 9,5 миллион нафар расида, беш аз 70 фоиз афзуда аст. Саҳми соҳибкорӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ соли 2013-ум 54 фоиз буд ва ин нишондиҳанда соли 2019 ба 70 фоиз расонида шуд. Ин рақамҳо гувоҳи он ҳастанд, ки сол аз сол соҳибкорӣ хурду миёна зиёд гардида, рушди ҷумҳурӣ аз баҳши хусусӣ вобастагии хеле зиёд дорад.

Ҳангоми таҳияи он ҳавасмандсозии истеҳсолкунандагони ватанӣ, боз ҳам соддаву оммафаҳм гардонидани андоз ва беҳтар кардани фазои сармоягузорӣ зарур аст. Имрӯз ба рушди соҳибкорӣ хурду миёна таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намоем, заминаи ягонаи ҳуқуқиро барои ҳамаи иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ, сарфи назар аз шакли моликияти онҳо, бояд сохт.

Ҷиҳати ҳимояву дастгирии фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна ва ҷалби сармоя аз ҷониби ҳукумати кишвар дар се соли охир дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ, дорусозӣ, парандапарварӣ, чорводорӣ, сайёҳӣ ва дигар бахшҳои афзалиятнок иловатан 30 намуди имтиёзу сабукиҳо ҷорӣ карда шудааст. Солҳои 2016-2018 маблағи умумии имтиёзҳои ҷоришуда беш аз 15 миллиард сомони ро ташкил намудааст. Ҳукумати мамлакат дар се соли охир шумораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор шаш баробар кам карда шудааст. Агар соли 2016 шумораи чунин санҷишҳо қариб 300 ҳазорро ташкил дода бошад, соли ҷорӣ ҳамагӣ 48 ҳазорро ташкил кардааст. Имрӯз ҳукумат ҳамаҷиҳата кӯшиш намуда истодааст, ки рушди баҳши хусусиро дастгирӣ намояд, аммо камбудии дар ин соҳа аз тарафи давлат хеле зиёд аст.

Ҷадвали 1.

ШУМОРАИ ШАҲРВАНДОНЕ, КИ БА ФАҶОЛИЯТИ ИНФИРОДИИ МЕҲНАТӢ МАШҒУЛАНД (аз рӯи шумораи шаҳодатнома ва патентҳои додашуда)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳамагӣ, ҳаз.нафар	174,8	211,3	243,8	257,1	270,1	284,7
Дар хизматрасонии маишӣ	2,8	3,0	2,9	2,0	2,5	2,2
Дар савдо ва хӯроки умумӣ	42,8	68,0	35,2	32,7	39,8	31,5
Дигар намудҳои фаъолият	54,1	29,0	61,9	64,6	57,7	65,7

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Душанбе, 2018.- 482 с.

Аз маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, ки аз соли 2013 то соли 2018

шумораи шаҳрвандоне, ки ба фаъолияти инфиродии меҳнатӣ машғуланд

39 % зиёд шудааст, дар бахшҳои хизматрасонии маишӣ 22 %, савдо ва хӯроки умумӣ 27 %, дигар намудҳои фаъолият 21 % кам гаштааст.

Сармоягузори соҳаҳои иқтисодӣ ҳамаҷун воситаи асосии саноатикунони босуръат таваҷҷуҳи хосса зоҳир бояд намуд, зеро бе сармояи хориҷӣ ва дохилии саноатикунони кишвар амали намергад, дар самти бештар гардонидани фазои сармоягузорӣ ва ҷалби ҳарчи бештари сармояи мустақим тадбирҳои мушаххасро амалӣ бояд намуд. Дар солҳои 2013-2019 ба соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ кишвар 57,3 миллиард сомонӣ сармояи хориҷӣ ворид гардидааст, ки қариб 30 миллиард сомонии он сармояи мустақим мебошад.

Ҳоло дар кишвар 66 лоиҳаи давлатии сармоягузорӣ амалӣ шуда истодааст, ки маблағи умумии онҳо 32,4 миллиард сомониро ташкил мекунад.[5]

Инчунин, ҳамкориҳо бо ширкатҳои ватанӣ ва хориҷӣ бо мақсади ҷалби сармояи мустақим барои ташкили корхонаҳои хурд миёнаи истеҳсолӣ, бахусус, дар соҳаҳои саноати сабук, кишоварзӣ ва ҳӯрокворӣ тақвият бахшидан зарур аст. Ҳарчанд ки дар сохтори содирот молу маҳсулоти истеҳсоли корхонаҳои кишвар зиёда аз 450 номгӯро ташкил дода, ҳиссаи содирот дар гардиши савдои хориҷӣ аз 18,9 фоизи соли 2013 ба 27,4 фоиз дар соли 2019 расидааст, вале ин ҳоло ҳам қонеъкунанда нест, суръати афзоиш ҳанӯз паст мебошад.

Ҳаҷми содироти семент, риштаи пахтагин, маъдану концентратҳо, қолинҳо ва баъзе намудҳои дигар афзоиш ёфта, содироти алюминии аввалия, нахи пахта, меваю сабзавот ва консерва бо сабабҳои гуногун коҳиш ёфта истодааст. Дар солҳои минбаъда тамоми захираҳои барои баланд бардоштани иқтидори содироти кишвар, зиёд намудани ҳиссаи маҳсулоти ниҳонии саноатӣ дар ҳаҷми содирот ва аз байн бардоштани монеаҳои маъмурии мавҷуда чораҳои зарурӣ бояд андешид. Яке аз масъалаҳои ҷалғаб дар пешбурди содирот, муаррифи нагардидани маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ ва иштироки нокифоя дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ мебошад.

Имрӯз дар берун аз кишвар имконияти пайдо кардани маълумоти кофӣ доир ба корхонаҳои саноатӣ ва маҳсулоти аз лиҳози экологӣ тозаи Тоҷикистон маҳдуд аст. Вале нишондиҳандаҳои соҳа ҷиҳати иҷрои бо сифати барномаҳои қабулгардида ҳанӯз нокифоя буда, корҳо дар самти баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти истеҳсоли ватанӣ, татбиқи сиёсати мусоидат ба содирот ва воридотивазкунӣ қонеъкунанда нестанд.

Дар 7 соли охир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ қариб 3 баробар (аз 10 миллиард сомонӣ ба 27,5 миллиард сомонӣ) ва ҳиссаи соҳа дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар 5,1 банди фоизӣ (аз 12,6 ба 17,7 фоиз) зиёд гардидааст.

Ҷадвали 2.

ШУМОРАИ КОРХОНАҲОИ МУШТАРАКИ ФАЪОЛИЯТКУНАНДА ДАР ҲУДУДИ ҶУМҲУРӢ ДАР СОЛҲОИ 2013-2019

	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ҷумҳурии Тоҷикистон	172	190	221	266	373	641
Вилояти Суғд	19	21	21	21	21	34
Вилояти Хатлон	3	2	1	23	27	29
ш. Душанбе	143	159	190	216	319	507
НТҚ	6	7	8	5	5	78

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Душанбе, 2018.- 482 с.

Аз соли 2013 то соли 2017 шумораи корхонаҳои муштаракӣ фаъолияткунанда дар ҳудуди ҷумҳурӣ 3,7 баробар, дар вилояти Суғд 1,7 баробар, дар вилояти Хатлон 9,6 баробар, ш. Душанбе 3,5 баробар, НТҚ 13 баробар зиёд шудааст.

Ҳукумати мамлакат дар панҷ соли охир бо ширкатҳои сармоягузори хориҷӣ ва ватанӣ 14 созишномаи сармоягузорӣ ҷиҳати ҷалби сармояи мустақим ба маблағи беш аз 14 миллиард сомонӣ ба имзо расонида шудааст, ки бо татбиқи онҳо 20 корхонаи нави истеҳсоли бунёд карда мешавад. [6 с. 5]

То имрӯз дар самти азхудкунии заминҳои нави обёришаванда, барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда ва рушди соҳаи кишоварзӣ дар минтақаҳои гуногуни кишвар 12 лоиҳаи сармоягузори давлатӣ дар ҳаҷми қариб 2 миллиард сомонӣ татбиқ гардидааст ва ҳоло чунин лоиҳаҳо ба маблағи 665 миллион сомонӣ идома доранд. Бо вучуди ин, дар ҷумҳури ҳар сол майдони беш аз 40 ҳазор гектар замин дар ҳолати ғайриқаноатбахши мелиоративӣ қарор мегирад.

Аз як қитъаи замин гирифтани на як-ду, балки се-чор ҳосил, баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо ва рушди соҳаи тухмпарварӣ низ аз ҷумлаи масъалаҳои муҳими фаъолияти олимони кишоварзон дар ин

самт ба ҳисоб бояд равад. Бо мақсади боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорони хориҷие, ки ба иқтисодиёти Тоҷикистон зиёда аз як миллион доллари амрикоӣ сармоягузорӣ менамоянд, пешниҳод мешавад, ки ба онҳо аз ҷониби Вазорати қорҳои хориҷӣ ва намоёндагӣҳои дипломатии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар равониди бисёрқаратаи панҷсола дода шавад, омадааст дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон.

Корхонаҳои хурд ва миёна дар деҳот бо як қатор мушкилот дучор меоянд, ба монанди андозҳои баланд, мушкилоти бақайдгирӣ, санҷишҳои бешумори ғайриқонунӣ, коррупсия ва монанди инҳо. Ин мушкилотҳо рушди соҳибкории хурд ва миёнаро дар деҳот ҳамчун як баҳши мукаммали иқтисодиёти миллии мушкил мегардонад. Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи стратегияи паст кардани сатҳи камбизоатӣ татбиқи барномаҳои гуногунро суръат бахшид, ки ҳадафи барқарорсозии минбаъдаи иқтисодиёт тавассути рушди соҳибкорӣ хурд ва миёна ва ташкили ҷойҳои нави корӣ мебошад.[12. с 2]

Аммо, дар ҳоле ки дар кишвар монеаҳои муайян дар рушди соҳибкории хурд ва миёна мавҷуданд, рушди муътадили соҳибкории хурд миёна дар деҳот бидуни пешниҳоди Ҳимояти мустақим ва дастгирии давлатӣ, бидуни коҳиш додани фишори андоз, додани қарзҳои имтиёзнок, омӯзиши кадрҳо, бидуни ташкили инфрасохтори иттилоотӣ, паҳн кардани таҷрибаи пешқадами ҷаҳонӣ ва ҳифзи соҳибкорон ғайриимкон аст. Мавҷуд набудани бисёре аз ин шароитҳо дар давраи гузариш ба табдил додани ин сохтор ба сектори пурсамари иқтисодиёти Тоҷикистон монеа мешавад. [48.с 1]

Барои рушди соҳибкории хурд миёна дар деҳот чунин чораҳои андешидан зарур аст:

1. Ҷорӣ намудани низоми дақиқи андозбандӣ, сода гардонидани расмиёти иҷозатдиҳиву иҷозатномадиҳӣ ва кам кардани шумораи онҳо, ба талаботи замони муосир мутобиқ намудани тартиби пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ва роҳандозии чораҳои ҳавасмандгардонӣ зарур аст;

2. Барои дастгирии соҳибкории хурд миёна, махсусан, дар соҳаҳои истеҳсоли ва содироткунандагони ватанӣ таъсис додани бонк зарур аст;

3. Бо ин мақсад ва ҷиҳати дастрасӣ ба маълумот оид ба номгӯи маҳсулоти содиротӣ ва корхонаҳои истеҳсолкунанда зарур аст, ки портали савдои Тоҷикистон тақмил диҳем, корхонаҳои саноатӣ барои муаррифии маҳсулот ва пайдо намудани шарикони хориҷӣ сомонҳои интернетии худро таъсис дода, ва маҳсулотҳои худро пешниҳод намоёнд.

4. Роҳи дигари пешниҳоди маҳсулот барои фурӯш иштирок дар намоишгоҳҳои маҳсулоти саноатӣ дар кишварҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад.

5. Сохтани марказҳои иттилоотӣ дар сатҳи ҷумҳури барои мубодилаи иттилоот, зеро соҳибкоре, ки дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият мекунад, ниёз ба иттилоот дар ин соҳа доранд.

Адабиёт

- 1.Бозоров Ш.Ш. Асосҳои соҳибкорӣ- Душанбе: ЭР-граф, 2018.- 428с.
- 2.Балдин К.В. Инновационный менеджмент: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений – М.: Академия, 2008. – С.368
- 3.Нечаев В. И., Парамонов П. Ф. Организация производства и предпринимательской деятельности в АПК: Учебник / В.И. Нечаев, П.Ф. Парамонов / Краснодар: КубГАУ, 2007. - 466 с.
- 4.Қонуни ҚТ «Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ» (с.2014,№7, қ.2, мод. 404; с.2015, №3, мод.216)
- 5.Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2019
- 6.Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Душанбе, 2018.- 482 с.
7. Экономический словарь: Справочное издание / В. И. Нечаев П.В. Михайлушкин- Краснодар:Атри, 2011.- 464 с.

АННОТАЦИЯ

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА ЯВЛЯЕТСЯ ВАЖНЫМ ФАКТОРОМ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Данная статья посвящена способам увеличения государственной поддержки МСП в сельской местности Таджикистана. Исследования показали, что малое и среднее предпринимательство в сельской местности Республики Таджикистан играет важную роль в развитии национальной экономики. Малый и средний бизнес вносит значительный вклад в решение многих экономических и социальных проблем. В данной статье представлены современные методы развития национальной экономики в современных условиях, повышения конкурентоспособности, способы создания бизнес-механизмов, инвестиций, развития субъектов предпринимательства. Государство тратит огромные финансовые и производственные ресурсы, способствует развитию конкурентной среды, играет ключевую роль в развитии ключевых экономических и социальных секторов.

ANNOTATION TATE SUPPORT FOR SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IS AN IMPORTANT FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is about the success of the state of suburban suburbs. Isolated by the fact that the Republic of Tajikistan is in a position to play the role of a national economist. Business in small and medium-sized businesses in the emerging economy and social problems. In the present method of development of national economies in the modern methods, the development of competitiveness, the creation of business mechanisms, investment, development of subjects. Expanding financial resources and prospective resources, developing competitive competitors, defeating the key role in the development of key economic and social sectors.

Key word: entrepreneurship, state regulation, sales, competitiveness, capital, export, gross domestic product, investment, banking system.

ТДУ 332.234.4:631.1(477)

**БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ МАҚОМОТҲОИ ҲОКИМИЯТИ ДАВЛАТӢ ДАР СОҲАИ
МАНЗИЛИ МУНОСИБАТҲОИ ЗАМИНДОРӢ**

Шарипов И.О. – омӯзгори ДДБ ба номи Н. Хусрав

Калидвожаҳо: иқтисод, замин, манзил, кадастрӣ, ҳокимияти давлатӣ, самаранокӣ, минтақа, идоракунӣ.

Замин, яке аз объектҳои муҳими ташкилоти давлат мебошад. Дар қатори захираҳои дигар замин ба мустақкамсозии иқтисодӣ намоёнд ва мувофиқи он сиёсати пешгирифти мақомотҳои давлатӣ дар соҳаи муносибатҳои заминдори ба истифодаи захираҳои заминӣ бояд оварда расонад.

Ғалиястановова З.И. дар таҳқиқоти худ қайд намудааст, ки муносибатҳои заминдорӣ маҷмӯи муносибатҳоеро дар бар мегирад, ки байни мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва шахсони воқеию ҳуқуқӣ дар атрофи масъалаҳои соҳиби истифода ва идоракунӣ қитъаҳои замин, инчунин дар масоили захираҳои заминҳои давлатӣ ба вуҷуд меоянд[3,183].

Муаллифи дигар Симонова Н.Ю. таъкид намудааст, ки доираи муносибатҳои заминдорӣ, ки аз тарафи мақомотҳои давлатӣ ба танзим дароварда мешавад, хеле васеъ буда, муайянсозии шаклҳои моликияти шартҳои хоҷагидорӣ, муқаррарсозии нархи қадасрии замин, танзими андозбандии қитъаҳои замин, ҷудокунии ҳуқуқи вазифаҳоро дар соҳаи танзими муносибатҳои заминдори байни мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ фаро мегирад[5,35].

Вобаста ба гуфтаҳои боло дар Конститутсияи ҚТ, кодекси замин ҚТ (баъдан КЗ ҚТ) қонунгузори заминӣ ва граждонӣ асоси ҳуқуқии танзими муносибатҳои ҳуқуқии заминдориро муайян мекунад, тафсири мафҳумҳои муносибатҳои заминдорӣ, объекту субъектҳои он ва дигар масъалаҳои марбут ба заминдориро шарҳ медиҳад.

Ҳамчунин, Кумитаи заминҳои ҚТ меъёрҳоеро дар бар мегирад, ки таркиби замин, ҳифзу истифодаи қитъаҳои заминро муайян месозад. Пайдошавӣ қатъ ва маҳдудсозии ҳуқуқ ба замин, пардохту арзёбии он ва масъалаҳои дигарро ба танзим медиҳад. (7,с.133)

Таъмину ҳифзу истифодаи оқилонаи захираҳои заминӣ мақсади асосии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ мебошад. Дар доираи мақсади мазкур вазифаҳои зерин ҳалли худро меёбанд:

✓ - таъмини асосии ҳуқуқии муқаррарсозии муносибатҳои байни моликон ва истифодабарандагони қитъаҳои замин;

✓ - пешгирӣ кардани вайроншавии замин;

✓ - ҳавасмандсозӣ ва истифодаи самаранокии қитъаи замин;

✓ - ҳифзи ҳуқуқҳои иштирокчиёни муносибатҳои заминдорӣ;

Андози заминҳои кадастри қитъаҳои замин, назорат аз болои истифода ва ҳифзи замин чораҳои асосии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ мебошад. Тақсими вилоятҳо доир ба танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ байни мақомоти ҷумҳуриявӣ ва минтақавии дар ҷадвали 1 пешниҳод шудааст.

Ҷадвали 1.

Тақсими ваколатҳои доир ба танзими давлатии қитъаҳои замин байни мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ

Нишондиҳандаҳо	Ҷумҳуриявӣ	Минтақавӣ
Танзим	Таҳия ва қабули санадҳои меъёрӣ - ҳуқуқӣ доир ба танзими муносибатҳои заминдорӣ.	Танзимкунии мақомотҳои минтақавии идоракунӣ заминсозӣ ва кадастри замин, намоиши қитъаҳои замин.
	Таъмини танзими ҳуқуқии	Амалигардонии тафтишоти

	муносибатҳои заминдорӣ бо мақсади истифодаи оқилонаи қитъаҳои замин. Ташаккули низоми давлатии заминсозӣ; Амалигардонии минтақасозии ҳуқуқӣ; Рушди низоми таъмини иттилоотии танзими муносибатҳои заминдорӣ.	қитъаҳои замин; Ба роҳ мондани арзёбии кадастрии арзиши қитъаҳои замин. Ташкили низоми мониторинги сифати қитъаҳои замин; Таҳияи меёриҳои дар муносибатҳои иҷоравӣ.
--	--	---

Коркарди муаллиф

Дар шароити ҳозира танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ бо сабабҳои зерин асоснок гардидааст.

- ✓ -зарурат ба пешгирии додугирифтӣ ҳолати бозор;
- ✓ -нигоҳдории сифати қитъаҳои замин;
- ✓ -рушди соҳибкории асбӯрӣ;
- ✓ -рушди иқтимоӣ – иқтисодии қаламравҳои нуқтаҳои аҳолинишинии деҳот;

Муносибатгардонии андозбандии қитъаҳои замин; (1, с.57)

Амалигардонии танзими давлатии муносибатҳои заминдорӣ, пеш аз ҳама ба роҳ мондани кадастр ва гузаронидани арзёбии кадастрии арзиши қитъаҳои замин аломақаманд аст. Мувофиқи кодекси замини Ҷумҳурии Тоҷикистон зерин мафҳуми кадастр маҷмӯи ба низом даровардашудаи маълумотҳои фаҳмида мешавад, ки дар асоси баҳисобгирии давлатии кадастрӣ дар бораи ҷойгиршавӣ, истифодаи мақсадноки қитъаҳои замин, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ қарор доранд, гирифта шудааст. Тибқи кадастри давлатии инфиродсозии қитъаи замин дар рӯйхати ягонаи давлатии замин роҳандозӣ мегардад ва ба ҷудо кардани он аз миқдори умумии қитъаҳои замин имкон медиҳад. Аммо ҳоло на воридсозии қитъаҳои замин ба кадастри давлатӣ, балки муайянсозии арзиши кадастри он мушкilotи ҷиддӣ мебошад. Арзиши кадастрии қитъаҳои замин, пеш аз ҳама ба бозори андоз зимни ҳисобкунии андозии замин таъсир мерасонад. Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ арзиши молу мулк ба тариқи фармон муқаррар намегардад, балки аз омилҳои тамоюлҳо ва тағйирот дар иқтисодиёт ва ҳаёти ҷомеа дар умум вобаста аст.

Арзиши кадастрии қитъаи замин дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи арзиши замин (№ 18 аз 12 майи соли 2001) ва лоиҳаи таҳиякардаи Институти давлатӣ доир ба заминсозӣ ва «Тоҷикзаминсоз (соли 2003)» ба ҳисоб гирифта мешавад, аммо бояд кайд кард, ки зимни гузаронидани чунин арзёбӣ як қатор нишондиҳандаҳои ҷиддӣ, мисли сифати қитъаҳои замин, хусусиятҳои минтақавии замин аз мадди назар дур мемонад. Он ба норизоияти субъектҳои муносибатҳои заминдорӣ бо арзёбии гузаронидашуда оварда мерасонад.

Яке аз масъалаҳои мураккабшавии вазъият дар ин самт номукамалии механизми арзёбии кадастрӣ мебошад [2,131]. Зимни гузаронидани арзёбии омавии меёриҳои, ки барои минтақаҳои муайян хосанд, ба ҳисоб гирифта намешавад. Дар аксари мавридҳо зимни арзёбӣ баҳогузори танҳо ба маълумотҳои омӯрӣ таъяс карда, аз қитъаи замин хабар намегиранд ва ин ба он оварда мерасонад, ки онҳо шароити табиӣ, мавҷудияти алоқа, омилҳои дастрасӣ ба нақлиёт ва шартҳои дигареро, ки ба дурустии баҳогузорӣ таъсир мерасонанд, ба таври объективӣ арзёби карда намешавад. Нархи кадастрии баъзеи қитъаҳои замин аз нархи бозор 3 – 4 маротиба баландтар буда, илова бар ин, дар бозор рӯйхати давлатӣ намудҳои аниқии объектҳои барои истифода иҷозатдодашуда мавҷуд нест. Чунинчӣ, дар он барои истифодаи сохтмон иҷозат дода шудааст, аммо маълум нест, ки он чӣ сохтмон (хонаи серашёву ҳуҷра, хоначаи истироҳатӣ, бинои истеҳсоли) мебошад.

Ҳоло барои муайянсозии арзиши кадастрии қитъаи замин миқдори начандон калони коэффитсиентҳои истифода мегардад ва онҳо ба арзиши замин таъсир мерасонанд. Бинобар ин ҳалли масъала корбурди миқдори калони коэффитсиентҳои мебошад. Ҳамин тариқ, зимни арзёби арзиши кадастрии қитъаи замин ба ҳисоб гирифтани ғуруҳҳои зерини нишондиҳандаҳо зарур аст:

- ✓ - минтақасозӣ – ба ҳисоб гирифтани маҳдудиятҳои, ин ба истифодаи қитъаҳои замин бар мегарданд;
- ✓ - арзиши захираҳои табиӣ баҳисобгирии мавҷудияти объектҳои ҷангалӣ ва обӣ, захираҳои биологӣ инҳоро пешбинӣ мекунад;
- ✓ - таъиноти иқтисодии баҳисобгирии фаъолияти хоҷагидориро, ки дар қитъаи замин амалӣ ҳоҳад гашт, пешбинӣ менамояд;
- ✓ -таъминоти инфрасохтори мавҷудияти шабакаҳои муҳандисӣ, таъминот ба роҳҳои автомобилгард, кифоягии буҷетӣ ва ғайраро пешбинӣ мекунанд. (6. с. 216)

Илова бар ин нишондиҳандаи мазкур бояд муҳаррик бошад ва замин тайғирёбии омилҳои мазкур аз нав ҳисоб карда шавад. Ҳамзамон барои ташбеҳи маҷмӯи ҷорабиниҳо, ки ба таъмини истифодаи оқилонаи ҳифзи замин равона аст, истифодабарӣ аз пардохтҳои зерин пешниҳод мегардад.

- ✓ - барои гирифтани замин аз гардиши кишоварзӣ ва гузаронидани он ба истифодаи ғайрикишоварзӣ, масалан барои сохтмони роҳҳо;
- ✓ - барои истифодаи ғайриоқилонаи қитъаҳои замин, ки ба пастшавии сифати замин оварда мерасонад;
- ✓ - барои истифодаи ғайримақсадноки қитъаи замин;
- ✓ - барои истифода набурдани қитъаи замини таъиноти кишоварзӣ.

Илова бар ин, андешидани чораҳои хавасмангардонӣ аз тарафи мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии зарур аст. Дастгирии молиявӣ ва қарзӣ нисбати ташкилотҳое, ки чорабиниҳоро доир ба ҳифзи табиат амалӣ месозанд, чунин чораҳо бурда метавонанд. Масалан кумак дар паст кардани андоз ғоиз аз рӯйи қарзҳо ин барои қарзҳо, ки барои хариди техникаи кишоварзӣ истифода мегардаду ба ҷалб гардонсозии майдонҳои кишоварзӣ беҳгардони заминҳо барои ҳӯроки чорво истифодашаванда имкон медиҳанд.

Барои ин ба мақомотҳои идоракунии маҳаллӣ амалигардони чорабиниҳои зерин зарур аст:

- ✓ ошкорсозии субъектҳое, ки бе расмиятдарории ҳуҷҷатҳои ҳуқуқмуқарраркунанда аз қитъаҳои замин истифода мекунанд;
- ✓ амалигардони мониторинги ташкилотҳои шахсони воқеӣ, ки аз қитъаҳои замин ғайримақсаднок истифода мекунанд.

✓ ба мақомотҳои андоз дар мақомотҳои ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ додани рӯйхати қитъаҳои замин, ки аз рӯйи онҳо арзиши кадастрӣ муқаррар карда шудааст, аммо бинобар он ки маълумотҳо дар бораи доираҳои ҳуқуқ, ташкили кори мақомоти идоракунии маҳаллӣ аз рӯйи масъалаҳои мустақамкунии ҳуқуқ ба чунин қитъаҳои замин мавҷуд нест, андоз баста намешавад;

✓ ба мақомотҳои андоз ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ додани маълумотҳо дар бораи қитъаҳо ба расмият дароварда нашудаанд ва қайди кадастриро надорад, ҳамин тариқ, дар онҳо арзёбии кадастрӣ мавҷуд нест ва он низ пардохт накардани андоз оварда мерасонад;

✓ Мақомотҳои маорифи маҳаллӣ барӯйхатгирии қитъаҳои заминиро, ки дар қаламрави ин маҳал барои ошкорсозии қитъаҳо қарор доранд андозбандӣ намегардад, бояд гузаронанд. Чунин қитъаҳо дар натиҷаи аз қайди кадастрӣ нагузаштан ва ба рӯйхати ягонаи давлатии ҳуқуқҳо ба молу мулкӣ ғайриманқул дохил кардани қитъаҳои замин, ки ҳуқуқ ба моликиятшон ба расмият дароварда нашудааст, қитъаҳои замин бе иҷозат гирифта шуда ба ғайр ба вуҷуд омада метавонанд. Маълумотҳо дар бораи чунин қитъаҳои замин танҳо дар ҳолати муроҷиат намудани дорандаи ҳуқуқ ба рӯйхати давлатӣ бошанд онҳо зимни муроҷиат намудан дилхоҳ шахси манфиатдор дохил мегарданд.

Дар ин ҳолат мақомоти худидоракунии маҳаллӣ шахси манфиатдор мебошад, бинобар ин ба мақомоти бақайдгирии кадастрӣ маълумотҳоро дар бораи чунин қитъаҳои замин равона карда метавонад. Чунин маълумотҳоро ба мақомотҳои андоз низ барои ҷалби ташкилотҳо ба андозбандӣ равона сохтан мумкин аст. Барои қитъаҳои замин ба расмият надаровардашуда шахсони ҳуқуқӣ ҷарима месупоранд.

Бояд ёдовар шуд, ки андозии зарар ба айби роҳбарон ҳангоми истифода набурдани заминҳои қорам ё ғайри қонуни додани замин ё худсарона ишғол кардани замин барои истехсоли маҳсулоти кишоварзӣ мутобиқи банди 2 «Дастурамал оид ба муайян кардани андозаи зарари заминҳои қорам ҳангоми аз тарафи шахсони воқеию ҳуқуқӣ вайрон карда шудани қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз рӯйи формулаи зерин ин тавр муайян карда мешавад:

$$Z_{\text{ЗК}} = S_{\text{ИХ}} P_{\text{Х}} H^1$$

$Z_{\text{ЗК}}$ – зарари заминҳои қорам

$S_{\text{И}}$ – масоҳати заминҳои қорам истифода шуда, ғайриқонунӣ додашуда ё худсарона ишғол карда шуда – га.

P – ҳосили миёнаи маҳсулот аз 1 гектар замин на камтар аз 3 соли пешина гирифта шуда – кг.

H^1 – нархи бозории 1 кг маҳсулоте, ки бояд истехсол карда мешуд – сомонӣ.

Мисол: Дар 5 гектар замин қорамии лалмӣ бояд гандум кишт карда мешуд, вале кишт карда нашуд.

Маълум:

$$Z_{\text{ЗК}} = 5$$

$$S_{\text{И}} = 5 \text{ га}$$

$$P = 1000 \text{ кг.}$$

$$H^1 = 0,5 \text{ сомонӣ}$$

$$Z_{\text{ЗК}} = ?$$

$$5 \text{ га} \times 1000 \text{ кг} \times 0,5 \text{ сомонӣ} = 5000 \text{ х}$$

$$\times 0,5 \text{ сомонӣ} = 2500 \text{ сомонӣ}$$

$$\text{яъне: } Z_{\text{ЗК}} = 2500 \text{ сомонӣ.}$$

Илова бар ин, мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ барои руёнидани маблағ барои бойшавии беасос метавонанд ба суд муроҷиат кунанд. Чунин нақшо комиссияҳои байниидоравӣ, ки аз намояндагони

мақомотҳои худидоракунии маҳаллӣ, руйхати давлатӣ ва андоз иборатанд, метавонанд ба дӯши худ гиранд. Аз рӯи натиҷаҳои ҷаласаҳои ин комиссияҳо дар бораи ба расмият даровардани қитъаҳои замини худсарона ишғолкарда метавонанд қарор қабул кунанд.

Ҳалли мушкилоти ошкоршуда ба рушди ислоҳҳои муносибатҳои заминдорӣ ва ба ташкилдиҳии ҷараёнҳои истифодаи самаранок захираҳои замини ҷумҳурий мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Булгаков В.В. Государственное регулирование земельных отношений // Современные тенденции развития науки и технологий, 2017. - №2-6. - С. 56-58
2. Вильчинская О.В. Нормативно-правовое регулирование в сфере земельных отношений на государственном и муниципальном уровне // Экономика и предпринимательство, 2017. - №9-2. - С. 131-135
3. Галиастанов З.И. Государственное регулирование земельных отношений // Новая наука: теоретический и практический взгляд, 2017. - №2-2. - С. 183-187
4. Зволинская О.В. Совершенствование правового обеспечения механизма регулирования земельных отношений и земельных ресурсов // Вестник Прикаспия, 2017. - №1. - С. 44-49
5. Симонова Н.Ю. Анализ и оптимизация методологии в рамках подходов к оценке стоимости бизнеса // Вестник Сибирского института бизнеса и информационных технологий. 2014. №3. с. 31-35
6. Филиппова Н.А. Совершенствование государственного регулирования земельных отношений // Новая наука: проблемы и перспективы, 2017. - №2. - С. 214-220
7. Маҷмӯи Қонунҳо ва дигар санадҳои меърии Ҳуқуқӣ оид ба замин Душанбе, 2014. - С 456

АННОТАЦИЯ

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ЖИЛИЩНО-ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

В статье анализируется эффективность работы государственных органов в сфере жилищно-земельных отношений. Надо отметить, что землевладелец представляет собой комплекс отношений, возникающих между государственными органами и физическими и юридическими лицами в отношении использования и управления земельными участками, а также в вопросах государственных земельных ресурсов. Кадастровая маржа некоторых земельных участков в 3-4 раза превышает рыночную цену, и, кроме того, в государственном реестре отсутствуют конкретные типы объектов, разрешенных для публичного использования.

ANNOTATION

OVERESTIMATING THE EFFECT OF DEHYDRATION ON THE BODY ORGANS

In his article, the author analyzes the effectiveness of government agencies in the area of land relations. He pointed out that the landowner is a complex of relations arising between the state authorities and natural persons and legal entities regarding the use and management of land plots, as well as in the issues of state land resources. The author pointed out in his analysis that the cadastral margin of some land plots is 3-4 times higher than the market price, and in addition, there are no specific types of objects allowed for public use in the state register.

Keywords: *economy, land, housing, cadastre, government, efficiency, region, management.*

УДК 338.43.33

ЖЕНСКОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО – ЗАЛОГ РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА

Хамзаева Н.С., аспирантка Института экономики сельского хозяйства ТАСХН, **Сафарова Н.Н.**, Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава

Ключевые слова: *гендерное равноправие, женское предпринимательство, малый и средний бизнес, предпринимательский климат.*

Следует отметить, что со стороны руководства страны уделяется серьёзное внимание прогрессивному участию женщин в малом и среднем бизнесе. В экономической жизни регионов, женщины принимают активное участие, так как составляют преобладающую численность населения страны.

Невзирая ни на что, женщины вносят свой достойный вклад в социально-экономическую и общественную жизнь республики, при этом ярко проявляя свою личность. После приобретения независимости, постепенно стало определяться её место в обществе и женщина нашла путь входа на рынок труда, и стала переходить на рыночные отношения. Рыночные отношения в переходном периоде экономической реформы усложняли все жизненные стороны страны.

За годы независимости в стране частная розничная торговля приобрела всесторонний характер, при этом вымещая государственную, оборот которой в Хатлонской области 2014 году был 2928,0 млн. сомони.

«Больше всех в частном секторе женщины заняты в Согдийской области – 7 474 чел., или 36,6 процента от общего количества женщин – предпринимателей республики. В столице их число достигает 7 182 человек, или 35,1 процента, в Хатлонской области – 2 726 – 13,3 процента, в РРП – 2 848 – 13,9 процента, в ГБАО – 228 – 1,1 процента» [1, с.18].

Женщины – мужья, которых находятся в трудовой миграции занимаются торговлей лишь по одной причине т.е. для улучшения благосостояния семьи, т.к. большая хозяйственная нагрузка, воспитание детей падает на их хрупкие плечи, а домашний труд как обычно не оплачивается.

«Занятие предпринимательством – дело сложное, т.к. женщины сталкиваются с различными проблемами и барьерами. В Республике Таджикистан, к концу 2014 года, предпринимательской деятельностью занимались свыше 145,0 граждан, каждый пятый из них (более 25 тысяч) – женщина» [2].

В период с 2006 по 2014 год, количество предпринимателей сократилось на 17,6%. В 2014 году было зарегистрировано 116 тыс. предпринимателей, занимающихся индивидуальным трудом. Данный показатель зарегистрирован, в 1998 году, в 1997 году 47,4 тыс. предпринимателей и в 1999г. численность предпринимателей, занимающихся индивидуальным трудом была 50,7 тыс. человек. В будущем, уже наблюдался рост их численности.

«В 2014 году в аграрном секторе региона зарегистрировано свыше 56518 дехканских (фермерских) хозяйств. С 1998 года число хозяйственных субъектов возросло в 4,6 раза. В 2014 году общий объем валовой продукции сельского хозяйства составил 11002890 тыс. сомони (59,2% от ВВП), удельный вес валовой продукции хозяйственных субъектов составил 25,9%». [3] В это время было вовлечено 255,3 фермеров-предпринимателей, из которых 45% составили женщины.

Анализ показывает, что предпринимательство в стране приобрело широкий размах именно в направлении дехканских (фермерских) хозяйств. Отсюда видно, что если растет число дехканских (фермерских) хозяйств, то и количество индивидуальных предпринимателей из числа женщин растет неуклонно.

На высоком уровне правительства принимаются конкретные меры для вовлечения женщин в индивидуальную трудовую предпринимательскую деятельность, т.е. в малый и средний бизнес.

Президент страны уважаемый Э. Рахмон на встречах высокого уровня не раз отмечал место женщины в обществе.

«Так, на встрече с предпринимателями республики им было указано на ряд вопросов, решение которых могли бы преодолеть барьеры в развитии предпринимательства и его господдержки. Были сняты бюрократические барьеры при регистрации, упрощена система налогообложения, наведен порядок в выдаче патентов, сокращено количество проверок, введена книга регистрации проверок объектов малого предпринимательства» [4, с.67].

Для проявления талантов женщин, определения и развития их места в обществе, правительством страны приняты ряд документов. «Комитетом по делам женщин и семьи при Правительстве Республики Таджикистан была принята «Национальная стратегия активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2011 – 2020 гг.» от 29 мая 2010 года под № 269, также был принят План действий по «Национальной стратегии активизации роли женщин в Республике Таджикистан на 2012 – 2015 годы», от 3 января 2012 г. и другие нормативные правовые акты» [5, с.3].

Для привлечения женщин в предпринимательство наблюдается негативное влияние таких стереотипов как: не женское дело заниматься бизнесом, недостаточно развитый уровень культуры и осознания своих прав. Так, открывая своё дело, женщины могут встретиться с такими сложностями как: отсутствие технологий, неквалифицированность и отсутствие профподготовки, административные камни преткновения, неупрощенность налогообложения, сложности в доступе к информации, кредитам, неопытность и отсутствие обучаемых тренингов и др.

Как отметили в своих трудах выдающиеся деятели Г.Б. Бобосадыкова и К.Б. Шамсиева, женский бизнес нуждается, прежде всего, в государственной поддержке: «Государственные структуры должны обратить внимание на регулирование и управление гендерными отношениями. Важную роль в этом вопросе также играют общественные и частноправовые институты, которые существенно влияют на активизацию участия женщин во властных структурах и бизнесе. На государственном уровне, с целью обеспечения равного участия полов в общественно-полезной деятельности, разрабатываются экономико-правовые механизмы, на основе которых формируются льготное кредитование и налогообложение актуальных предпринимательских проектов, и обеспечивается государственная политика, протекции» [6, с.9].

В Республике Таджикистан, за годы независимости для женского бизнеса созданы хорошие условия. Сегодня женщина – предприниматель имеет свободный доступ к статотчетности, информационной базе, саморазвитию и самоосознанию своих прав и, как было отмечено выше, больше половины аграрных

производителей составляют сельские женщины- предприниматели, которые заняты производительным фермерским трудом.

«В Таджикистане осуществляется свыше 300 проектов и программ для обучения женщин малому и среднему бизнесу, более 200 организаций гражданского общества работают в сфере развития женского предпринимательства» [7].

Следует отметить, то развитие предпринимательства, поддержка малого и среднего бизнеса и организация благоприятных условий, проводимые курсы обучения положительно повлияли на повышение образованности женщин и их востребованности на рынке труда.

Осознавая важность развития предпринимательской деятельности и поддержки малого и среднего бизнеса, а также, после принятия и введения в действие Закона Республики Таджикистан «О государственной регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей» с 1 июля 2009 года, предпринимателям упрощены процедуры госрегистрации, т.е. достаточно обратиться в «единое окно» Налогового комитета, который упростил регистрацию и будущую деятельность предпринимателей.

Политика рынка труда, заключается в том, чтобы больше активизировалось незанятое население регионов, было отдано предпочтение женскому предпринимательству и зарегистрировано больше рабочих мест, а так же пополнение социального страхования.

Согласно информации Хатлонского управления государственного Агентства социальной защиты, занятости населения и миграции, на основании данных от местных властей в 2015г. было создано 404,6 тыс. новых рабочих мест, в 2016г. их создано 403,8 тыс. Обследования, проведенные Министерством труда и социальной защиты населения Республики Таджикистан в 2016 году, в некоторых регионах Хатлонской области, показывают, что данные рабочие места созданы формально, иногда сезонно т.е. не постоянно.

Активная занятость населения в основном направлена в аграрном секторе -45,8%, в предпринимательстве -10,6%, строительстве -8,6% и в образовании 8,1%.

К сожалению в профессиональную группу вошли неквалифицированные специалисты -27,4%, профессионалы -14,8% и работники сферы обслуживания и торговли -11%.

На рынке труда определены главные активные показатели политики рынка труда:

- услуги по поиску новых рабочих мест, а так же в квотировании новых работ;
- создание благоприятной базы, для начало предпринимательской деятельности;
- общественные работы - ограничение финансовых ресурсов;
- обучение освоению новой профессии;
- развитие женского предпринимательства, в т.ч. среди сельских женщин; - обучение молодежи и их дальнейшее трудоустройство.

С целью поддержки индивидуально -трудовой деятельности при Агентстве социальной защиты, занятости населения и миграции, созданы службы по выдаче льготных кредитов, которые выдают беспроцентные финансовые средства на поддержку предпринимательства. Сегодня уже практика показывает, что выдаваемые средства могут иметь определенные проценты за использование, которые в будущем помогут в возрастании кредитов. При этом, необходимо иметь квалифицированный персонал, прозрачную систему финансов и учета и искоренить коррупцию в работе. Возможны и другие методы осуществления данной политики, т.е. к примеру надежным предпринимателям можно раздать кредиты на конкурсной основе согласно определенных условий (приемлемая процентная ставка, безработным и др). Все потенциальные варианты деятельности Агентства социальной защиты, занятости населения и миграции Хатлонской области по кредитованию неработающих лиц и предпринимателей требуют улучшения эффективной и правовой обоснованности.

Потому как занятость является одним из основных показателей развития народного хозяйства и роста экономического потенциала государства, то её высокий уровень показывает об эффективном снижении роста безработицы, так же одинаковый уровень оплаты труда для мужчин и для женщин, в точной профессии доказывает соблюдение принципов гендерного равновесия.

Ныне, характерными чертами рынка труда в Республике Таджикистан являются:

- низкий уровень мониторинга и статотчетности рынка труда, отсутствие точного баланса рынка труда;
- неразвитые трудовые отношения, несоблюдение гибкости и безопасности новых форм занятости;
- низкий уровень экономически активного населения и высокий уровень экономически пассивного населения;
- низкая доля занятых от общего числа трудоспособного возраста;
- устойчивая занятость населения в госсекторе, т.е. в сферах - здравоохранения, соцобеспечении, в культуре и спорте;
- низкая заработная плата и задержки в оплате труда;
- высокие доходы от других вливаний, т.е. доход от коммерческой деятельности, продажи недвижимости и собственности, денежные переводы трудовых мигрантов;

- «неизвестный доход неформального сектора, но предприниматели и фермеры платят фиксированную ежемесячную оплату в качестве подоходного налога» [8,с.61]
- количество неработающих женщин - 57,3% по зарегистрированной безработице;
- «размещение неформального бизнеса в частных малых предприятиях, в торговле, других услугах и строительной промышленности»[9,с.61]

Из вышеизложенного вытекает, что потребность рынка труда на период до 2020года тесно зависит от экономической политики государства. По прогнозам демографии, ежегодно около 100 – 150 тысяч человек вливаются в рынок труда и больше половины из них – женщины.

Политика занятости населения отчетливо требует способствовать созданию благоприятной среды на рынке труда для развития женского предпринимательства, развивать малый и средний бизнес, гендерное равноправие, инновации, привлекать как можно больше инвестиций и уделять особое внимание созданию новых рабочих мест.

Литература

1. Бобосадыкова Г. Б., Шамсиев К. Б. Проблемы участия женщин в предпринимательстве Таджикистана – Душанбе, 2006. -120 с.
2. Женщины-предприниматели в Таджикистане: между семьей и бизнесом //www.dw.de/dw/ article/0,,16229661,00.html (Дата обращения: 31.03.2015)
3. Государственный комитет статистики Республики Таджикистан. Книга к 27 летию независимости Республики Таджикистан, с.51
4. Асроров И. А., Бобокалонов О. К., Каримова М.Т., Муминова Ф.М. Стратегия развития промышленности проблемного региона // Таджикистан и современный мир, 2005. - № 1.- С.67-75
5. Куватова А. Обзор «Женщины и фермерство» (гендерный анализ в области сельского хозяйства Республики Таджикистан) – Душанбе, 2014.- 15с.
6. Бобосадыкова Г.Б., Шамсиев К.Б. Проблемы участия женщин в предпринимательстве Таджикистана – Душанбе, 2006. -120 с.
7. Рахим-зода С. Бизнесом занимаются только самоутверждённые люди//http:vecherka.tj/porrait/s-rahimzoda-biznesom-zanimayutsya-tolko-samoutverzhdionny-e (Дата обращения: 01.04.2015)
8. Республика Таджикистан. Национальный отчет по человеческому развитию 2008-2009. Занятость в контексте человеческого -Душанбе, 2009.- 154 с.
9. Республика Таджикистан. Национальный отчет по человеческому развитию 2008-2009. Занятость в контексте человеческого -Душанбе, 2009.- 154 с.

АННОТАЦИЯ

СОҲИБКОРИИ ЗАНОН - ГАРАВИ РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТ

Дар мақола ҳолати имрузаи занони соҳибкори Тоҷикистони мустақил дида баромада шуда, диққати асосӣ ба рушди инкишофи сиёсати давлатии кадрҳо, нақши институтҳои давлатӣ дар танзими муносибатҳои меҳнатӣ тибқи талаботи бозори меҳнат равона карда шудааст.

ANNOTATION

FEMALE ENTREPRENEURSHIP IS A PLEDGE OF LABOR MARKET DEVELOPMENT

In this article condition of women's business in independent Tajikistan is being discussed. Based on various sources and scientific researches, support of women in business by the state is reviewed, as well as implementation of regulations. Accent is made on the development of state personnel policy and the role of state institutions in regulating labor relations to be in line with the requirements of labor market.

Key words: gender equality, women entrepreneurship, small and medium business, entrepreneurial climate.

ТДУ 338.431 (575.3)

ТАМОИЛҲОИ АСОСИИ ДАСТГИРИИ ЛИЗИНГИИ РУШДИ КИШОВАРЗӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Маҳкамова Ҳ.А.- унвонҷӯи ИИД АИКТ

Калидвожаҳо: лизинг, кишоварзӣ, дастгирии лизингӣ, техника ва таҷҳизот, таъминоти моддӣ-техникӣ, маблағҳои буҷавӣ.

Рушди устувор ва муътадили комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври хеле зич ба зарурияти такмили механизми дастгирии ҳамаҷонибаи соҳаҳои он алоқаманд аст. Яке аз мушкилоти асосии соҳа ин беҳдошти сатҳи таъминоти моддӣ-техникии он ба ҳисоб меравад. Маълум аст, ки дар солҳои аввали баъд аз пошхӯрии низоми шӯравӣ бо сабаби қатъ гардидани субсидияҳои марказӣ (аз ҳисоби буҷети

иттифо-қӣ) вазъи моддӣ-техникии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ ба таври хеле ҷиддӣ хароб гардид. Инчунин кам гардидани таҳвили қисмҳои эҳтиётӣ бар асари канда шудани робитаҳои хоҷагидорӣ, қимат шудани раванди таҳвили техникаю таҷҳизот ва паст гардидани қобилияти харидории ис-техсолкунандагони кишоварзӣ ва умуман соҳа низ таъсири ҷиддӣ расониданд. Илова бар ин, дар тӯли муноқишаҳои шахрвандӣ дар кишвар қисмати зиёди техника, мошинҳо ва таҷҳизоту механизмҳо аз гардиши кишоварзӣ дур карда шуда, муҳлати истифодабарии онҳо аз доираи меъ-ёрҳои қабулшудаи техникую истифодабарӣ хеле берун монда буданд.

Мушкилоти мазкур алалхусус барои Тоҷикистон ҳамчун кишвари аграрӣ ва кӯҳӣ хеле назаррас аст, чунки бе техникаи ҳозиразамон пешбурди соҳаҳои кишоварзӣ, азхудкунии заминҳои нав, иҷроиши босифати маҷмӯи чорабиниҳои агротехнологӣ ва пешбурди самараноки истеҳсо-лоти агросаноатӣ амалан ғайриимкон аст.

Бар асари кам гаштани маблағгузориҳои бучавӣ ва камбуди (норасоии) ҷиддии маблағҳо дар ҳуди истеҳсолкунандагони ватании кишо-варзӣ ҳалли ин мушкилот дар ояндаи наздик метавонад фақат бо роҳи хариди оммавии мошинҳо ва таҷҳизоти навин таъмин карда шавад. Яке аз роҳҳои асосӣ ва ба таври васеъ озмудашуда ин харидории техника ва таҷҳизот тавассути механизми лизинг аст.

Қайд кардан зарур аст, ки лизинг ҳамчун иҷораи миёна- ва дароз-муҳлати мошинҳо, таҷҳизот, воситаҳои нақлиёт, техникаи сохтмонӣ ва кишоварзӣ, воситаҳои алоқаи телевизионӣ ва радио, техникаи ҳисобку-нӣ, таҷҳизоти таъиноти истеҳсоли, инчунин ҳуқуқҳои моликияти зеҳнӣ (иҷозатномаҳо, барномаҳои компютерӣ ва ғ.) шинохта шудааст.

Дар даҳсолаҳои охир дар комплекси агросаноатии мамолики тарақ-қикарда, алалхусус дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба рушди лизинги мо-лиявӣ ҳамчун тарзи маъмул ва судманди харидории таҷҳизоти зарурии арзишнок бе хароҷотҳои якбора (яквқта) мароқи зиёд зоҳир карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ шароитҳои зарурӣ, аз ҷумла зами-

наҳои мусоиди қонунгузорӣ оид ба танзими амалиётҳои лизинги моли-явӣ ҳамчун тарзи сармоягузории маблағҳои муваққатан озоди молиявӣ ба амволе, ки баъдан ба истифодабарӣ тибқи шартномаи иҷора супорида мешавад, муҳайё карда шудаанд.

Дар асоси таҳлили асосҳои меъёрию ҳуқуқӣ ва таҷрибаи ҷаҳонӣ бар-тариятҳои зерини механизми лизингиро ҷудо кардан мумкин аст:

- имконияти ба таври тез азнавкунонии фондҳои корхона бо истифо-дабарии амволи қиматарзиш, технологияҳои илмталаб бе маблағгузо-риҳои калонҳаҷми якдафъаина ва дар ҳолати татбиқи лизинги бозгардон - ба даст овардани воситаҳои зарурии молиявӣ барои ин мақсадҳо;

- истифодабарии шаклҳо ва схемаҳои тағйирпазирии ҷуброни пардохт-ҳои лизингӣ, интиҳоби стратегияи аз ҳама бештар муфидноки пардохти онҳо, аз ҷумла ба таъхир гузоштани пардохтҳои нахустин;

- ворид кардани пардохтҳои лизингӣ ба арзиши аслии маҳсулот имконият медиҳад, ки пояи (базаи) андозбандӣ кам карда шавад;

- татбиқи афзалиятҳои андозбандии имтиёзнок ва ҳисибкунии амор-тизатсияи суръатнок ва ғ.²⁰

Яке аз бартариятҳои муҳими механизми лизингӣ дар нигоҳдории ҳу-қуқи моликияти лизингдиханда ба амволи супоридашаванда то анҷоми муҳлати шартномаи лизинг мебошад. Ин шароит фароҳам меоварад, ки, аз як тараф, лизинггиранда аз имкиниятҳои (имтиёзҳои) корхонаи ли-зингдиханда оид ба сари вақт иваз (дастрас) намудани қисмҳои эҳтиётӣ ба техникаю таҷҳизоти лизингӣ истифода барад ва аз тарафи дигар, боиси сарфаи маблағҳо аз ҳисоби андозҳо ва баъзе пардохтҳои ҳатмӣ дар доираи амалиётҳои дохилихоҷагӣ мегардад.

Ба хотири ҳалли мушкилоти беҳдошти соҳаҳои иқтисоди миллӣ, пеш аз ҳама, соҳаҳои комплекси агросаноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳи ноябри соли 2007 Корхонаи воҳиди давлатии ҷумҳуриявии «То-ҷикагролизинг» бо сармояи устави 3 млн. сомонӣ таъсис дода шуда буд. Дар шароити ҳозира сармояи асосии КВД «Тоҷикагролизинг» қариб 18 млн. сомони ро ташкил медиҳад. Вазифаи асосии КВД - ин пеш аз ҳама, пешниҳоди техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ бо шартҳои иҷора ва лизинги дарозмуҳлат ба истеҳсолкунандагони кишоварзӣ ва аҳоли ба ҳисоб меравад.

Дар айни ҳол, дигар вазифаҳои КВД «Тоҷикагролизинг» низ хеле муҳим ва рӯзмарра мебошанд:

- харидорӣ намудани техникаи кишоварзӣ (трактору комбайн, воси-таҳои нақлиётӣ ва дигар мошинаҳои кишоварзӣ) ва дар асоси шартно-маҳои лизингӣ ба хоҷагҳои деҳқонию фермерӣ ва корхонаю ташкилот-ҳои соҳаи кишоварзӣ барои истифодабарӣ додан бо шартҳои дар муайяннамудаи шартномаҳо баргардонидани маблағ;

- ташкил намудани Марказҳои хизматрасонии техникӣ (МХТ) ва ди-гар намуди хизматрасониҳои техникие, ки ба муносибатҳои лизингӣ ало-қамандӣ доранд;

²⁰ Филоsoфова Т.Г. Лизинговий бизнес. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. - С.57.

- омӯзиши талаботи бозор ва дар асоси муносибатҳои лизингӣ таш-кили савдои комисионӣ, чакана ва яклухт, инчунин дигар намуди фаёо-лияти хариду фурӯши техникаи кишоварзӣ ва қисмҳои эҳтиётии он;

- ташкили хизматрасониҳои машваратӣ намояндагӣ ба ташкилотҳои манфиатдори хориҷӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар давлатҳо, инчунин намояндагӣ кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар хори-чи кишвар вобаста ба муносибатҳои лизингӣ техникаи кишоварзӣ ва ғ.

Тибқи маълумотҳои КВД «Тоҷикагролизинг» дар шароити ҳозира барои таъмини меъёрии талаботҳо бо техникаю таҷҳизоти кишоварзӣ, ақалан дар сатҳи соли 1990 тахминан 600 млн. долл. ИМА зарур аст. Агар дар соли 1990 дар ҷумҳурӣ танҳо тракторҳо бо теъдоди зиёда аз 37 ҳаз. адад фаъолият мекарданд, пас имрӯзҳо теъдоди онҳо 3 маротиба кам гардидааст. Дар ин ҳолат теъдоди техника ва таҷҳизоти куҳна ва фарсудашудаи кишоварзиро низ ба назар гирифтани лозим аст. Баъзан маҳз норасоии техника ва таҷҳизотро дар кишоварзӣ яке аз сабабҳои ҳосилхезии пастии зироатҳои кишоварзӣ мешуморанд. Маълумот оид ба ҳолати парки мошинию тракторӣ то соли 2018 ва бузургии талаботи умумӣ ба техникаю таҷҳизоти кишоварзӣ дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Ҳолати парки мошинию тракторӣ дар кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (то 01.10.2018 с.)

Номгӯи техника ва мошинҳо	Дар санаи 01.10.2018 с.	Талаботи умумӣ
Тракторҳо	16473	31400
Аз ҷумла, кишткунанда	3300	11000
Комбайнҳои ғаллағундор	770	1600
Кишткунакҳои пахтагӣ	2470	3750
Мошинҳои пахтачинӣ	410	2000

Сарчашма: КВД «Тоҷикагролизинг»

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 1 нишон медиҳад, ки сатҳи таъминоти кишоварзии ҷумҳурӣ бо мошинҳо ва тракторҳо нисбат ба соли 1990 аз тақрибан 2 (тракторҳо) то 4 (мошинҳои пахтачинӣ) маротиба пасттар аст. Ҳолати таъминоти соҳа бо дигар намудҳои таҷҳизот низ тахминан чунин аст. Зиёда аз ин, бештар аз 80 % техникаю мошинҳо дар шароити имрӯза дар муҳлати аз 15 то 20 ва зиёда аз ин сол мавриди истифода қарор доранд. Бештар аз нисфи онҳо барои истифодабарӣ қобили қабул нестанд.

Қайд бояд кард, ки аз лаҳзаи таъсиси корхонаи махсуси лизингӣ тамоили хеле устувор ва ҷиддии таъмини соҳаи аграрӣ бо техникаю таҷҳизот мушоҳида гардида, саҳми корхонаи мазкур дар ҳалли мушкилоти беҳдошти сатҳи таъминоти моддӣ-техникии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ мунтазам меафзояд. Бояд гуфт, ки пешбинӣ ва харҷи маблағҳои ҷалбшаванда, пеш аз ҳама, аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои харидории техникаю таҷҳизот барои соҳаҳои аграрӣ характери муътадил ва тамоили доимо афзоянда ба худ қабул кардааст (ҷадв. 2). Масалан, ҳиссаи маблағҳои марказонидашудаи буҷавӣ барои дастгирии лизингии соҳаи кишоварзӣ аз 3 млн. сомони соли 2008 ба 15 млн. сомонӣ дар соли 2019 расидааст. Дар нақша аст, ки ҳаҷми маблағҳои буҷавии КВД «Тоҷик-агролизинг» дар соли 2020 ба 25 млн. сомонӣ расонида мешаванд.

Ҷадвали 2.

Динамикаи ба лизинг додани техника ва таҷҳизот дар КВД «Тоҷикагролизинг», солҳои 2008-2017, аз ҳисоби маблағҳои буҷавӣ

Солҳо	Шумораи хоҷагӣҳо	Техника		Таҷҳизот		Ҳамагӣ, Сомонӣ
		I	II	I	II	
2008	60	69	5105266	54	484797	5590063
2009	5	5	538560	7	86588	625148
2010	38	38	1922149	30	154289	2076438
2011	60	60	6107797	-	-	6107797
2012	32	32	3496800	-	-	3496800
2013	29	31	3470970	-	-	3470970
2016	48	48	12713600	-	-	12713600
2017 (11 моҳ)	110	127	26969208	2	111600	27080808
Ҷамъ:	382	410	60324350	91	725674	61161624
Тавзеҳот: I - миқдор (адад); II - маблағ, сомонӣ						

Сарчашма: КВД «Тоҷикагролизинг»

Таҳлили маълумотҳои ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ, пеш аз ҳама, аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ дар тӯли солҳои 2008-2017 (11 моҳаш) ба 382 хоҷагӣҳои кишвар

410 адад техника ва 91 адад таҷҳизот харидорӣ ва пешниҳод карда шудааст. Қариб 30 фоизи хоҷагиҳо ва бештар аз 31 фоизи маводи таҳмилшуда фақат ба 11 моҳи соли 2017 рост меояд. Ҳаҷми умумии маблағҳо барои чунин амалиётҳои лизингӣ барои техника зиёда 60,33 млн. сомонӣ, барои таҷ-ҳизот - қариб 725,7 ҳаз сомонӣ, дар маҷмӯъ қариб 61,2 млн. сомони ташкил дод. Бузургии мазкур нисбат ба соли 2008 қариб 11 маротиба зиёд аст. Зикр бояд кард, ки дар 11 моҳи соли 2017 аз ҳисоби маблағҳои бу-ҷавӣ барои амалиётҳои лизингӣ дар кишвар қариб 21,1 млн. сомонӣ ҷалб карда шудааст, ки нисбат ба соли 2016 бештар аз 2,2 маротиба зиёд мебошад.

Айни ҳол дар 56 шахру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Марказҳои хизматрасонии техникии КВД «Тоҷикагролизинг» фаъолият менамоянд, ки ба онҳо 227 адад техника, 1367 адад таҷҳизот ба маблағи 42 411 815 сомонӣ ҷудо карда шудааст. Тибқи дархости хоҷагиҳо 58 фоизи ин тех-никаҳо ба гардиши молиявӣ ворид карда шудааст.

Дар 12 моҳи соли 2017 Марказҳои хизматрасонии техникии бо 23 адад трактор, 20 адад комбайнҳои ғалладарав ва 105 адад таҷҳизот ба маб-лағи 15 557 814 сомонӣ муқаммал карда шудаанд, ки нисбат ба соли 2016 ба андозаи 9 314 036 сомонӣ зиёд мебошад.

Қайд мебошад, ки техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ ба хоҷаги-ҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва аҳоли бо роҳи пешпардохти якдафъаинаи на камтар аз 20 % маблағ аз арзиши муқарраршудаи воситаҳои техникии бе ягон пардохти иловагӣ дигар пешниҳод карда мешаванд. Маблағи боқимонда барои техникаҳо дар тӯли 36 моҳ ва барои таҷҳизот дар давоми 18 моҳ бояд пардохт карда шавад.

Бо назардошти тамоили мусбат дар ин соҳа барои беҳдошти бешта-ри вазъият дар соҳаи дастгирии лизинги кишоварзӣ зарур аст, ки асноди меъёрию ҳуқуқӣ дар самти такмили вазифаҳо (функсияҳо) ва параметр-ҳои амалиётҳои лизингӣ ташаккул ёфта, муҳити бештар мусоиди таш-килӣ-ҳуқуқӣ бо дастрасии доираи васеи имтиёзҳо ва кӯмакҳо ба иштирокиёни соҳаи лизингӣ фароҳам оварда шавад. Афзоиш додани маб-лағҳои буҷетӣ, дар баробари истифодабарии дигар сарчашмаҳо, аз ҷум-ла кӯмакҳои ташкилотҳои байналмилалӣ, грантҳо ва ғ. барои таъмини зиёдшавии ҳаҷм ва номгӯи техника, мошинҳо ва таҷҳизоти кишоварзӣ тавассути механизми лизингӣ бояд дар маркази диққати сиёсати имрӯзаи аграрии кишвар қарор бигирад.

Хулоса, механизми лизинг дар шароити кунунӣ яке аз муҳимтарин фишангҳои дастгирии давлатии соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Тақ-вият ва васеъшавии минбаъдаи миқёси хизматрасониҳои лизингӣ дар соҳаи аграрӣ ба беҳдошти раванди таъмини гуногуншаклии (диверсификасияи) сарчашмаҳои маблағгузорӣ ва истифодабарии механизмҳои ҳавасмандгардонии бештар васею таъсирбахши молистеҳсолкунандагон-и кишоварзӣ дар соҳаи дастрасӣ ба техникаю таҷҳизоти ҳозиразамони кишоварзӣ асос меёбад.

Адабиёт

- 1.О финансовой аренде (лизинге)//Закон Республики Таджикистан Аxbори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон - Душанбе, 2003.- №4, мод.139; 2016.- №3, мод.153; №11, мод. 891.
- 2.Философова Т.Г. Лизинговый бизнес - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2013. - 343 с.
- 3.Ураков Д.У. Развитие рынка лизинговых услуг в агропромышленном комплексе Республики Таджикистан//Монография - Душанбе: СИНО, 2018. - 144 с.
- 4.Цибирев А.А. Воспроизводство парка сельскохозяйственной техники в агропредприятиях// Экономика сельского хозяйства России - М., 2013. - № 1. - С. 63-68

АННОТАЦИЯ ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ЛИЗИНГОВОЙ ПОДДЕРЖКИ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассмотрены необходимость и основные преимущества реализации лизингового механизма в сельском хозяйстве. На основе анализа нынешнего состояния лизинга уточнены основные задачи и важнейшие тенденции развития механизма лизинговой поддержки сельского хозяйства в Республике Таджикистан, определены основные направления перспективного развития лизинговой поддержки с целью обеспечения устойчивого развития и улучшения материально-технического обеспечения аграрного сектора страны.

ANNOTATION MAIN TRENDS OF LEASING SUPPORT FOR AGRICULTURE DEVELOPMENT IN TAJIKISTAN

The article deals with analyses of the need and main advantages of the implementation of the leasing mechanism in agriculture. It clarifies the main directions of the prospective development of leasing support based on the analysis of the current state of leasing, identification of the main tasks of leasing mechanism support and the most important trends of its development in the agriculture sector of the Republic of Tajikistan, which has the purpose of ensuring sustainable development and improving the material and technical support of the agricultural sector of the country.

Key words: *leasing, agriculture, leasing support, machinery and equipment, material and technical support, budget funds.*

ТДУ 338. 439. 6(375.3)

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИДОРАКУНИИ ХАВҒУ ХАТАРИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Зувайдуллоева Г.Х. - омӯзгори ДДБ ба номи Н. Хусрав

Калидвожаҳо: *иқтисод, идоракунии, сармоягузори, хатар, корхона, саноат, нишондиҳандаҳо, таснифот, менеҷмент.*

Идоракунии хавғу хатар дар корхонаҳои бахши саноатии иқтисодиёт хусусияти ба худ хос дорад, зеро корхонаҳои мазкур ҳаракатдиҳандаи асосии иқтисодиёт махсуб гардида, на танҳо масъулияти иқтисодӣ, балки иҷтимоиро низ бар душ доранд. Зеро корхонаҳои саноатӣ қисмати аҳамиятнокӣ арзиши иловаро ташкил дода, аксаран вазифаи шаҳрсозиро низ ба уҳда доранд.

Аз ин ҷиҳат, таъмини оптималии дараҷаи хавғҳо барои рушди инноватсионӣ, сармоягузори ва ғайрияти амалӣ дар корхонаҳои саноатӣ, инчунин иҷроиши кафолатҳои иҷтимоӣ дар назди ҷомеа масъалаи актуалӣ ба ҳисоб меравад.

Чунин вазъият аз тарафи як қатор муҳаққиқон баррасӣ гардидааст. Чунончи, Белоусова Л.В.[2,236с] қайд менамояд, ки дар байни самтҳои идоракунии хавғҳо, илова ба усулҳои маъмури (масалан, дар соҳаи танзими техникӣ) давлат ба субъектҳои ба ғайрияти иқтисодӣ машғул буда, дар интиҳоби сиёсати идоракунии, аз ҷумла идораи хавғу хатарҳо мустақилиятро пешниҳод менамояд.

Нуктаҳои стандартии дар боло зикрфта низоми қатъӣ ва якҷонибаи муайянкунӣ, баҳодихӣ ва идоракунии хавғҳоро дар корхонаҳои саноатӣ пешбинӣ намекунад. Вале, то як андоза, принципҳои умумиро муқаррар менамояд, ки дар ҳаҷорҷубаи онҳо, вобаста аз шакли ташкил ва шароитҳои татбиқи истифодаи тархҳои гуногунро қобили қабул мебуданд. Муҳтавои мақолаи мазкур маҳз баррасии идоракунии ва назорати хавғҳои корхонаҳои саноатӣ ба сифати зернизоми идоракунии стратегӣ ва амалии ширкат (менеҷменти умумии саноатӣ) ба салоҳияти менеҷерҳои мувофиқ дохил буда, ба нишондиҳандаҳои махсуси ғайрияти амалиётӣ ва таҳлили майлкунии онҳо таъа менамояд ва ба ҳамин тарз, бо низоми нишондиҳандаҳои идоракунии умумии саноатӣ пайвасти ногустастанӣ дорад.

Бояд таъкид кард, ки вобаста аз мақсад ва вазифаҳои таҳқиқоти мушаххас ва коркардҳои амалӣ муаллифони гуногун таърифҳои мухталифи хавғу хатарҳои корхонаҳои саноатиро пешниҳод менамоянд, масалан:

1. «Хавғҳои корхонаҳои саноатӣ бо омилҳои номуайяни алоқаманд мебошанд, ки онҳо ба қисматҳои техникӣ-технологии ғайрияти сармоягузори дар давлат, минтақа, амалигардонии лоиҳаҳо ва ба ғайрияти субъектҳои иқтисодӣ дар умум таъсир мерасонад. Чунончи, эътимоднокии (аз кор баромадани) таҷҳизот, пешгӯишавандагии (ҳодисаҳои гуногун ҳангоми истифода) равандҳои истеҳсоли ва технологӣ, мураккабии онҳо, дараҷаи автоматиконӣ, ҳаҷми истеҳсолот, суръати модернизатсияи таҷҳизот ва технологияҳо, суръати навкунии инноватсионӣ аз қисматҳои он мебошанд». Ин таъриф бо баҳисобгирии мавзӯи асосии таҳқиқоти Кангро М.В. – лоиҳаи сармоягузори пешниҳод шудааст[3,131с].

2. Дар назарияи умумии идоракунии хавғу хатар нисбат ба корхонаҳо, ки ба онҳо аксарияти корхонаҳои саноатӣ мансуб мебошанд, ба сифати муайянкунии хавғ ду таърифи нисбатан устуворро пешниҳод кардан мумкин аст [9,42с].

- эҳтимолияти (имконияти) талафот, ки ба туфайли ҳодисаҳои пешгӯишаванда ва пешгӯинашаванда муайян карда мешаванд;

- эҳтимолияти (имконияти) фарқияти нишондиҳандаҳои ба нақша гирифта шуда ва натиҷаҳои ҳақиқӣ. Ба сифати нишондиҳандаҳои ба нақша гирифта шуда ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот, ҳаҷми воситаҳои азхудшуда ва маблағгузори, ҳаҷми арзиши ғоидаҳои ба кор андохта шуда, бақияи (арзишҳои аслии) ғайрияти истеҳсоли ва тичоратӣ, ғоида, сарватмандии ширкат ва арзиши кор (бизнес)-ро махсуб доништан мумкин аст. Бояд қайд намуд, ки таърифҳои овардашуда (2-4) дар маҷмӯъ ба таърифи асосӣ (1) муҳолифат накарда, дар баробари ин, барои соҳаи мушаххас қобили татбиқи аст. Масалан, таърифи (4)-ро барои саҳеҳгардонии таърифи ISO 73:2009 истифода кардан мумкин аст, зеро:

1. Талафоти ба хавғи объектҳои хатардоштаи саноатӣ вобаста буда ба туфайли мушаххасгардонии номуайяниҳои зерин ба вучуд омада метавонад:

- ғавқулудда (ҳодисаҳои ғайриинтизор): ғалокат (вайроншавии вазнини раванди технологӣ дар ҷараёни гузариши ба нақша гирифта шудаи он, ки ҳам бо таъсири беруна ва ҳам дохилии корхона алоқаманд мебошад);

- ҳамчунин ғайриимкон гардидани амалишавии раванди истеҳсоли;

- роҳ додан ба сахб дар лоиҳакашии низоми технологӣ, ки боиси ғайриимкон гардидани амалишавии раванди истеҳсолӣ дар низоми мавҷудаи истеҳсолӣ-технологӣ, ки хусусиятҳои махсуси раванд (иқтисодӣ, техникӣ, ташкилӣ, экологӣ) ва сифати маҳсулотро талаб менамояд, мегардад;

- ҳодисаҳои чашмдошӣ (систематикӣ), ки воқеаҳои гуногуни хусусияти низомнок дошта, ба монанди партовҳо ва ҳосилшавии пасмондаҳои истеҳсолӣ, нуқсонҳои истеҳсолӣ, сарфи барзиёди (исрофи) захираҳои истеҳсолӣ ва ғайраро дар бар мегирад.

2. Ҳодисаҳои хавф дар корхонаҳои саноатӣ дар ҳолатҳои дилхоҳ ба тағйироти қараёни арзиши (мушаххасгардонии таъсир ба ноилшавӣ ба мақсадҳои пешгузашташуда) корхонаҳои истеҳсолӣ, дар асоси робитаи мустақим бо ҳодисаи хавф (фалокат ва ё низомнок), ки табиати эҳтимолӣ (имкониятӣ) доранд, таъсир мерасонанд, аз ин рӯ, дар робита бо ин муайян намудани табиати эҳтимолии тағйироти қараёни арзиш аҳамияти амалӣ пайдо мекунад.

Роговим М. қайд мекунад, ки идоракунии хавфу хатари сармоягузорӣ дар як вақт ҳам сиёсат ва ҳам иқтисодиёт ва занҷири звеноҳои сершуморро ифода менамояд, ки ба онҳо на танҳо мутахассисони соҳибхотисос, балки бояд мутахассисоне роҳбарӣ кунанд, ки соҳиби ваколатҳои мувофиқ буда, бо методикаву стандартҳо мусаллаҳ бошанд [7]. Олимони қайҳост, ки ба омӯзиши асосҳои гуногуни методӣ ва назариявии идоракунии хавф машғул мебошанд. Тавсиф ва банизомдарории нуктаҳои асосии назарияи идоракунии хавф дар корхонаҳои саноатӣ мавҷудияти низоми безиддияти категорияҳо – аппарати категориалиро (забони тасвирро) тақозо менамояд. Он қисмати муҳимми таркибии назарияи идоракунии хавф дар корхонаҳои саноатӣ ба ҳисоб меравад.

Масъалаҳои оптимизатсиякунонии идоракунии ҳал ва фаъолияти амалиёти корхонаҳои саноатӣ ҳамеша дар вазъияти баланди масъулият қарор доранд. Зеро чи тавре мегӯянд «Дар бозӣ чизи андак не, балки фароғати истеъмолкунандагон, воситаҳои калони моддӣ, билохира бехатарии одамон гузашта шудааст ва омаду барори корро чашмдор будан, ба ақли солим мувофиқ намеояд». Дар шароити имрӯза дар соҳаи назарияи идоракунии хавф ҳамчун қисмати таркибии идоракунии хавф дар корхонаҳои саноатӣ вазъияте ба амал омадааст, ки ба низомдарорӣ ва омӯзиши амиқи донишҳои ғуншуда бе аниқкунии асосҳои концептуалии назарияи идоракунии хавф ва тавсифи мундариҷаи мазмуни он дар мувофиқат бо моҳияти аслии ҳодисаҳои дар идоракунии хавфҳои инъикосёбанда ниҳоят мушкил мебошад. Масалан, дар таҳқиқотҳои Каплан А.В., Каплан В.Е., Машенко М.В., Овечкина Е.В.[4,596с] таснифи нисбатан пурраи методҳои оптимизатсияи масъалаи идоракунии аз рӯйи меъёрҳои (критерияҳои) гуногун пешниҳод шудааст, ки дар байни онҳо максималигардонии ғоида ва ҳисоби самаранокии иқтисодӣ мавқеи хосро ишғол менамоянд. Дар қори Лукашов А.В.[6] бошад ба рушди концепсияи идоракунии активҳо ва воситаҳои пулии корхонаҳо дар шароити хавф диққати калон дода шудааст. Идоракунии хавфҳо ҳамчун низоми зиёдгардонии арзиши сахмияҳои корхона арзёбӣ мегардад. Низоми идоракунии хавфу хатарҳо ба сифати абзори оптимизатсияи равандҳои тиҷоратӣ дида баромада намешавад. Хусусан, дар ин бобат мақсаднокии сармоягузорӣ барои қоғазҳои қиматнок ва рушди лоиҳаҳо нақши муҳим мебошад. Аз тарафи дигар, аз рӯйи таърифот метавон гуфт, ки низоми идоракунии хавфҳо набояд барои муайян кардани даромаднокии сармоягузорӣ, балки бояд барои ташаккули устувори корхона истифода бурда шавад. Хусусияти умумии концептуалии ҳамаи таҳқиқоти мавҷударо самтнокии идоракунии хавф барои кам кардани имконияти сар задани натиҷаҳои номусоиди моддии ченшаванда ташкил медиҳад. Дар таҳқиқоти Кричевский Н.А. [5,255с] унсурҳои асосии концепсияе муайян карда шудааст, ки он раванди идоракунӣ, эҳтимолияти бавҷуд омадани хавфҳо, натиҷаҳои номусоид, камкунии (минимизатсияи) талафотро дар бар мегирад. Ҳамчунин дар ин таҳқиқот вазифаҳои асосии идоракунии хавфу хатар: ошкор сохтани хавфи имконпазир; арзёбии талафоти имконпазири молиявӣ; ташаккули стратегияи идоракунии хавфҳо; таъсиррасонӣ ба хавфҳо; таҳлили натиҷаҳо ва арзёбии методҳои самаранокии идоракунии хавфҳо муайян карда шудаанд. Дар таҳқиқоти Резниченко В.Ю.[8,102с] самтҳои интегратсияи менеҷменти хавф: ҳамохангсозӣ (координатсия), бетанаффусӣ (муназзамӣ), дарбаргирии ҳамаи намудҳои фаъолият ба таври муфасссал тасвир ёфтааст. Дар он ҳамчунин концепсияи хавфи соҳибкорӣ, ки ба таҳқиқи сабабҳои сар задани хавф асос ёфтааст ва дар навбати худ он таҳдид ва ё майлқунӣ аз натиҷаҳои нақшавиро муайян мекунад, нишон дода шудаанд. Дар таҳқиқоти Асват Дамодаран[1,496с] алгоритми умумии идоракунии стратегияи хавф дар корхона тавсиф ёфта, механизмҳои идоракунии хавфҳои гуногуни ба корхона таҳдидкунанда баррасӣ гардидааст. Метавон гуфт, ки имрӯз дар соҳаи идоракунии хавфҳои молиявӣ ва сармоягузориҳои корхонаҳои саноатӣ қорқардҳои зиёде мавҷуданд. Вале бояд қайд кард, ки ба масъалаҳои идоракунии хавф дар фаъолияти амалии корхонаҳои сектори ҳақиқӣ камтар диққат дода мешавад.

Ҳамин тавр, таъкид месозем, ки хавф ин омилҳои доимӣ, ба таври даврӣ ва сҳоластикӣ таъсиркунандаи муҳити беруна ва ё дохилии корхонаи саноатӣ мебошад, ки ба пастравии арзиши онҳо равона гардидааст.

Ҳамин тариқ, гуфтан мумкин аст, ки қисмати зиёди таҳқиқоти имрӯз мавҷудбударо таҳқиқоти ба идоракунии молиявии хавфҳо бахшидашуда ташкил медиҳад. Дар робита бо ин, пешниҳод мегардад, ки чунин концепсияи идоракунии комплекси хавфҳо ташаккул дода шавад, ки он ба махсусияти қори корхона

нигаронида шуда, ба оптимизатсияи равандҳои тиҷоратӣ равона бошад. Мушкилоти (проблемаи) пешниҳодшуда дар назди идоракунии корхона ташаккули консепсияи идоракунии хавфхоро вазифа мегузорад, ки он ба корхонаи саноатӣ хос мебошад. Дар зери мафҳуми консепсияи низомии идоракунии хавфҳои корхонаҳои саноатӣ тарзи муайяни кори низом, принципҳои асоснокӣ ва ҷанбаҳои назариявии он дар назар дошта шудааст.

Адабиёт

1. Асват Дамодаран Стратегический риск- менеджмент. Принципы и методики: пер. с англ.- М.: Изд. дом «Вильямс», 2010. - 496 с
2. Белоусова Л.В. Методы государственного регулирования профессиональной деятельности в сфере управления риском в промышленности: диссертация... кандидата экономических наук:08.00.05 – Москва, 2013. – 236 с.
3. Кангро М. В. Методы оценки инвестиционных проектов: учебное пособие – Ульяновск: УлГТУ, 2011. – 131 с
4. Каплан А.В., Каплан В.Е., Машенко М.В., Овечкина Е.В. Решение экономических задач на компьютере: учеб. Пособие- М.: ДМК Пресс, 2008. - 596 с.
5. Кричевский Н.А. Страхование инвестиций: Управление инвестиционными рисками: Модели комбинированного страхования: Развитие страхового инвестирования: учеб. Пособие- М.: Изд. Дом «Дашков и К», 2005. - 255 с.
6. Лукашов А.В. Риск-менеджмент и количественное измерение финансовых рисков в нефинансовых корпорациях // Управление корпоративными финансами, 2005. - № 5
7. Риск-менеджмент – это НЕ волшебное обоснование принимаемых решений»: интервью с Михаилом Роговым, канд. экон. наук, советником директора по внутреннему контролю и управлению рисками ОАО «РусГидро» // Энергетика и промышленность России, 2014.- № 7, апрель
8. Резниченко В.Ю. Риск-менеджмент- М.: МГУЭ, 2004. - 102 с.
9. Technical risk assessment handbook: Version 1.1/ Australian Government:Department of defence. Defence Science and Technology organization. – Canberra: 2010. – 42 p.

АННОТАЦИЯ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫМ РИСКОМ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Автор в своей статье изучает и анализирует теоретические основы управления инвестиционными рисками на промышленных предприятиях. Он отмечает, что управление рисками на предприятиях промышленного сектора экономики является характерным, поскольку эти предприятия являются основными двигателями экономики и несут не только экономическую, но и социальную ответственность.

ANNOTATION

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INVESTMENT RISK MANAGEMENT IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

In his article, the author studies and analyzes the theoretical foundations of investment risk management in industrial enterprises. He pointed out that risk management in enterprises of the industrial sector of the economy is characteristic because these enterprises are the main drivers of the economy and bear not only economic but also social responsibility.

Keywords: *economics, management, investment, risk, enterprise, industry, indicators, classification, management.*

ТДУ 656.075

ҲОЛАТ ВА РУШДИ ХИЗМАТРАСОНӢ БА АВТОМОБИЛҲО ДАР ШАҲРИ ХУЧАНД

Ашӯров - С.А. - ассистенти ДП ДТТ ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд

Калимаҳои калидӣ: *бозори автомобилӣ, хизматрасонии нақлиётӣ, бозори хизматрасонии автомобилӣ, муассисаҳои автосервисӣ, стансияҳои хизматрасонии техникии автомобилҳо.*

Шаҳри Хучанд дуҷумин шаҳри калон дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва маркази вилояти Суғд мебошад, ки дар қисми шимолии Ҷумҳурии Ҷойгир шудааст. Аҳолии шаҳри Хучанд мувофиқи маълумотҳои омӯри дар якуми январи соли 2016 175400 - нафар мебошад. Шумораи умумии автомобилҳо бошад дар ҳамин вақт 18150 – ададро ташкил медиҳад. Аз ин нишондиҳанда 16640 адад автомобилҳои шахсии дар ихтиёри аҳолибуда ва 1475 адад автомобилҳои дар ихтиёри субъектҳои хоҷагидорӣ мавҷудбуда мебошад. Сол ба сол шумораи автомобилҳо ва аҳоли дар шаҳри Хучанд зиёд шуда истодааст. Шумораи автомобилҳо ба 1000 нафар, 84 – адад мебошад ва ин нишондиҳанда ру ба афзоиш аст [1. с. 26; 27; 412; 413.]. Бо

баробари зиёд шудани автомобилҳо талабот ба нигоҳубини техники, таъмир ва умуман хизматрасонӣ ба автомобилҳо зиёд мешавад.

Хизматрасонӣ ба автомобилҳо ин яке аз қисми табиии инфраструктураи нақлиёти автомобилӣ мебошад, ки ба тамоми соҳаҳо алоқамандии зич дорад. Агар арзиши аслии корҳои нақлиёти автомобилӣ зиёд бошад таъсираш ба тамоми соҳаҳо мерасад ва дар натиҷа нархи ҳама намуди маҳсулот баланд мешавад. Зеро аксарияти корҳои нақлиётӣ дар Тоҷикистон тавассути нақлиёти автомобилӣ ба амал оварда мешавад.

Барои паст намудани арзиши аслии корҳои нақлиётӣ нархи хизматрасонӣ ба автомобилҳоро пасттар намудан лозим. Барои пасттар намудани нархи хизматрасонӣ ба автомобилҳо бозори хизматрасонӣ ба нақлиёти автомобилро ташаққул додан лозим аст.

Умуман гирем нақлиёт ва инфраструктураи он ин рағҳои хунгарди мамлакат ба ҳисоб меравад. Автомобил бошад хуше аст, ки дар дохили он ҳаракат карда оксигенро ба ҳама аъзоҳо таъмин менамояд. Агар хун ҳаракат накунад ҳама аъзоҳо кор намеkunанд. Барои хуб ҳаракат кардани хун дар рағҳо – яъне хуб фаъолият кардани нақлиёти автомобилӣ бояд бозори хизматрасонӣ ба нақлиёти автомобилро ташаққул додан лозим аст.

Ҳоло автомобилҳое, ки дар шаҳри Хучанд мавҷуданд 80 фоизашон кӯҳна ва истифодабурдашуда мебошанд. Автомобилҳое ки аз хориҷа ворид мешаванд аксарияташон кӯҳнаву истифодабурдашуда ҳастанд ва аллакай ба ҳисоби миёна на кам аз 300000 км гаштаанд. Дар Тоҷикистон заводи автомобилбарорӣ, заводи қисмҳои эҳтиётӣ ва ӯ заводи маводҳои истифодашаванда барои автомобил вучуд надорад. Ин яке аз камбудҳои бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳо мебошад. Беҳтар мешуд агар дар шаҳри Хучанд ягон заводи истеҳсолкунандаи қисмҳои эҳтиётӣ бисёр истифодашаванда (сайленблок, устуворкунанда, шинаҳо, наконечники рулӣ) сохта шавад, то ки ба бозор маҳсулоти ватанӣ ҳам фурӯхта шавад ва воридот аз хориҷ камтар карда шавад.

Мувофиқи маълумотҳои оморӣ аҳолии шаҳри Хучанд зиёд шуда истодааст. Ин ҳам аз ҳисоби афзоиши табиӣ аҳоли ва ҳам аз ҳисоби урбанизатсия яъне шаҳришавӣ мебошад. Аҳолии шаҳро ноҳияҳои атрофи он низ ҳамин тавр зиёд шуда истодааст. Зиёдшавии аҳоли яке аз омилҳои зиёдшавии талаботи бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳо мебошад. Ноҳияи Б. Ғафуров, шаҳрҳои Гулистон ва Бӯстон дар атрофи шаҳри Хучанд ҷойгир шудаанд, ки бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳои ин шаҳро ноҳияҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд. Зеро аҳолии ин шаҳро ноҳияҳо барои таъмири автомобил аз хизматрасониҳои ҳамдигар истифода мебаранд, масалан аз шаҳрҳои Гулистон ва Бӯстон барои таъмири автомобил ба ноҳияи Б. Ғафуров ӯ шаҳри Хучанд меоянд ва ӯ баракс. Барои ҳамин ҳам ташаққулёбии бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳои шаҳри Хучанд аз ин шаҳро ноҳияҳо низ вобастагӣ дорад. Афзоиши аҳолии ин шаҳро ноҳияҳо дар панҷ соли охир дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1 – Аҳолии шаҳрҳои Хучанд, Гулистону Бӯстон ва ноҳияи Б. Ғафуров дар 5 соли охир

Шаҳро ноҳияҳо	Солҳо				
	2012	2013	2014	2015	2016
Хучанд	167500	169700	172700	175400	178400
Б. Ғафуров	332700	339800	347400	355000	363100
Бӯстон	30800	31900	32500	33500	34500
Гулистон	42300	43000	43700	45100	46000

Сарчашма: Сарраёсати агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Маҷмуаи омили вилояти Суғд. Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ.- С. 26-27

Аз ҷадвали зерин бармеояд, ки дар давоми 5 соли охир аҳолии шаҳри Хучанд қариб 11 ҳазор афзудааст.

Шумораи автомобилҳо дар ин шаҳро ноҳияҳо аз баъзе дигар минтақаҳои вилоят дида зиёдтар мебошад. Шумораи автомобилҳои шахсии дар ихтиёри аҳолибуда ва шумораи автомобилҳои дар субъектҳои хоҷагидорӣ мавҷудбуда дар ҷадвали 2 оварда шудааст.

Ҷадвали 2 – Шумораи автомобилҳои шахсии дар ихтиёри аҳолибуда ва шумораи автомобилҳои дар субъектҳои хоҷагидорӣ мавҷудбуда

Солҳо		Шаҳро ноҳияҳо			
		Хучанд	Б. Ғафуров	Бӯстон	Гулистон
2012	Шумораи умумӣ	16435	25717	3333	3507
	Дар ихтиёри аҳоли	14867	24164	2979	2802
	Дар субъектҳои хоҷагидорӣ	1568	1553	336	705
2013	Шумораи умумӣ	18156	27527	3268	3605

	Дар ихитёри аҳоли	16614	25924	2931	2875
	Дар субъектҳои хоҷагидорӣ	1542	1585	337	730
2014	Шумораи умумӣ	18055	26896	3332	3473
	Дар ихитёри аҳоли	16580	26077	3187	2880
	Дар субъектҳои хоҷагидорӣ	1475	819	145	593
2015	Шумораи умумӣ	18115	26896	3156	3505
	Дар ихитёри аҳоли	16640	26077	3011	2912
	Дар субъектҳои хоҷагидорӣ	1475	819	145	593
2016	Шумораи умумӣ	19074	27233	3164	3540
	Дар ихитёри аҳоли	17641	26482	3011	2945
	Дар субъектҳои хоҷагидорӣ	1433	751	153	595

Сарчашма: Маълумотиҳои БДА – и вилояти Суғд.

Автомобилҳои мавҷуда аксариаташон сабукрави шахсӣ мебошанд, ки фоизи асосии шумораи умумиро ташкил медиҳанд. Назар ба даҳ соли пеш таъминоти аҳоли бо автомобилҳои сабукрави шахсӣ ба ҳисоби ба ҳар 1000 нафар аҳолии мавҷуда зиёд шудааст, ки дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3 – Таъминоти аҳоли бо автомобилҳои сабукрави шахсӣ ба ҳисоби ба ҳар 1000 нафар аҳолии мавҷуда

Шахру ноҳияҳо	Солҳо									
	2003	2004	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Хуҷанд	40	40	45	43	86	78	78	87	86	88
Б. Ғафуров	32	32	30	69	61	60	63	62	60	60
Бӯстон	64	65	37	61	74	93	87	90	86	83
Гулистон	44	42	45	60	54	62	64	63	62	84

Сарчашма: Маҷмӯаи оморӣ вилояти Суғд. Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ.- С. 412-413 (рақамҳои соли 2016, ҳисоби муаллиф бо истифодаи маълумоти оморӣ ва БДА)

Аз автомобилҳои сабукрав тамғаҳои OPEL ва MERCEDES-BENZ нисбатан зиёдтар мебошанд, ки дар шаҳри Хуҷанд мувофиқи маълумоти оморӣ дар соли 2016 тамғаи OPEL – 3683 адад ва тамғаи MERCEDES-BENZ – 4887 ададро ташкил медиҳанд. Дар ҷадвали 4 тамғаи автомобилҳои сабукрави дар ихтиёри аҳоли мавҷуда бо фоиз нишон дода шудааст.

Ҷадвали 4 – Тамғаи автомобилҳои сабукрави дар ихтиёри аҳоли мавҷуда бо фоиз

№	Намуд ва тамғаи автомобилҳои сабукрав	Шумора	Фоиз, %
1.	Ҳамаи автомобилҳои сабукрав	15686	100
2.	ЗАЗ (ЛУАЗ)	29	0,184
3.	ВАЗ ва навъҳои он	1685	10,742
4.	ГАЗ ва навъҳои он	330	2,103
5.	УАЗ ва навъҳои он	28	0,178
6.	Москвич ва навъҳои он	436	2,779
7.	AUDI ва навъҳои он	48	0,306
8.	BMW ва навъҳои он	572	3,646
9.	CHEVROLET ва навъҳои он	5	0,031
10.	DAEWOO ва навъҳои он	1994	12,711
11.	FIAT ва навъҳои он	2	0,012
12.	FORD ва навъҳои он	8	0,051
13.	HONDA ва навъҳои он	75	0,478
14.	HYUNDAI ва навъҳои он	285	1,816
15.	INFINITI ва навъҳои он	4	0,025
16.	JAGUAR ва навъҳои он	1	0,006
17.	JEEP ва навъҳои он	68	0,433

18.	KIA ва навъҳои он	86	0,548
19.	LANG ROVER ва навъҳои он	18	0,114
20.	LEXUS ва навъҳои он	109	0,694
21.	MAZDA ва навъҳои он	47	0,299
22.	MERCEDES-BENZ ва навъҳои он	4887	31,155
23.	MITSUBISHI ва навъҳои он	17	0,108
24.	NISSAN ва навъҳои он	89	0,567
25.	OPEL ва навъҳои он	3683	23,479
26.	SKODA ва навъҳои он	2	0,012
27.	SUZUKI ва навъҳои он	14	0,089
28.	TOYOTA ва навъҳои он	317	2,020
29.	VOLKSWAGEN ва навъҳои он	101	0,643
30.	VOLVO ва навъҳои он	19	0,121
31.	Дигар намудҳои мошинҳои сабукрав	727	4,634

Сарчашма: Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ.- С. 412-413 (рақамҳои соли 2016, ҳисоби муаллиф бо истифодаи маълумоти омили ва БДА)

Аз ин ҷадвал маълум мешавад, ки 54 Ҷоизаи умумии автомобилҳои шаҳри Хучандро ду таъғ, яъне OPEL ва MERCEDES-BENZ ташкил медиҳанд.

Дар шаҳрҳои Хучанд, Бӯстон, Гулистон ва ноҳияи Б. Ҷафуров хизматрасонӣ ба автомобилҳо дар стасияҳои хизматрасонии техникаи автомобилӣ, устохонаҳои шахсӣ ва дигар ҷойҳо гузаронида мешавад. Марказҳои нисбатан калони хизматрасонӣ ба автомобилҳо ё ин ки нуқтаҳои калони хизматрасонӣ ба автомобилҳо дар шаҳри Хучанд ва атрофи он ин “Кооперативи матлуботи гаражи Довудия”, “ҶСК Сорбон”, “Маркази таъмири техникаи «Автосервис» - и ҶСП Сомонсуғд”, “ҶСК Чархи гардун”, “ҶДММ Сайёр”, “Автобазаи - 33” “МНА – 4”, “ҶСК Баҳромсервис”, “АҶЗ - 4”, “Устосевис” (дар шаҳри Бӯстон) ва ғайраҳо.

Ҳамаи автомобилҳо ба шаҳри Хучанд ва умуман Тоҷикистон аз хориҷа тавассути роҳи оҳан аз Кореяи ҷанубӣ, Олмон, давлатҳои назди Балтика ва ғайраҳо ворид карда мешаванд. Тайёркунии пеш аз фурӯши автомобилҳо вақте, ки автомобилҳо аз хориҷа ба шаҳри Хучанд ворид мешаванд дар назди истоғи роҳи оҳан, стансияҳои хизматрасонии техникаи, дар устохонаҳои шахсӣ ва дигар ҷойҳо гузаронида мешавад. Баъди он ба бозори гардиши шаҳри Гулистон бурда фурӯхта мешавад, ки ин бозор ягона бозори автомобилфурӯшӣ дар вилояти Суғд ба ҳисоб меравад. Аз ин бозор на фақат аҳолии шаҳри Хучанд балки аҳолии тамоми вилояти Суғд ва ҳатто баъзан аз ҷануби Тоҷикистон омада харидорӣ менамоянд.

Баъзе автомобилҳои воридшуда аз таъмири пурра гузашта баъд ба бозор бароварда мешаванд, чунки ҳолати техникашон хело вазнин аст. Дар давоми истифодабарии автомобилҳо коршоямӣ ва барқароркунии онҳо (диагностика, нигоҳубини техникаи, таъмири пурра), шароити техникаи истифодабарии онҳо (шинамонтаж, танзими чархҳо, коркарди зиддиткаризионӣ), истифодабарии автомобилҳо (насиби таҷҳизотҳои иловагӣ, тайёркунии инфиродии автомобил, тозакунии химиявии салон ва шўштушӣ автомобил), беҳтариҳои экологии онҳо (диагностика ва танзими СО – СН, истифодабарии партовҳои автомобил) дар марказҳо ва нуқтаҳои хизматрасонӣ ба автомобилҳо таъмин ва гузаронида мешавад. Ин корҳо дар асоси шартномаи байни соҳиби автомобил ва челонгар ё ин ки таъмирчи гузаронида мешавад.

Фурӯши қисмҳои эҳтиётӣ, таҷҳизотҳо ва маводҳои молидани автомобилҳо яке аз қисми сердаромад дар ин соҳа ба ҳисоб меравад. Аз сабаби он ки автомобилҳо нисбатан кӯҳнаатаранд талабот ба қисми эҳтиётӣ зиёдтар мебошад. Дар шаҳри Хучанд мағозаи фурӯши қисмҳои эҳтиётӣ зиёд мебошанд. Дар як ҳуди Маркази таъмири техникаи «Автосервис» - и ҶСП Сомонсуғд 80 мағозаи фурӯши қисмҳои эҳтиётӣ вучуд дорад. Аммо дар ягон мағозаи шаҳр қисмҳои эҳтиётӣ сертификати сифатдор фурӯхта намешаванд. Ин яке аз камбудии асосии бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳо ба ҳисоб меравад. Сабаб дар он аст, ки қисмҳои эҳтиётӣ сертификати сифатдор гаронарзиш ҳастанд ва шароити иқтисодии мардум ба харидории онҳо мувофиқат намекунад, барои ҳамин тоҷирон аз хориҷ намеоранд. Қисмҳои эҳтиётӣ асосан аз Чин ворид карда мешаванд ва баъзан қисмҳои эҳтиётӣ истифодабурдашуда аз давлатҳои Аврупо оварда мешавад.

Партовҳои автомобил ин қисмҳои корношоямшуда, рағанҳои истифодашудаи муҳаррик, ноқилкутӣ, мости қафо, масолеҳҳои резинӣ, шинаҳои хӯрдашуда ва ғайраҳо мебошанд. Қисмҳои корношоямшудаи металлӣ яъне оҳанпораҳо дар заводи шаҳр коркард карда шуда аз онҳо арматура истеҳсол карда мешаванд. Рағанҳои истифодашударо партовта истодаанд, коркарди ин намуди партов ба роҳ монда нашудааст. Хуб мешуд агар ин намуди партов ҳам мисли дигар давлатҳо коркард карда шуда самаранок истифода бурда шавад. Партовҳои резинӣ коркард карда нашуда истодаанд баъзеҳо месўзонанд, баъзеҳо барои оҳақпазӣ истифода бурда истодаанд ва баъзеҳо ҷамъ карда ба Чин фиришода истодаанд. Бояд технологияи ворид

намуда партовҳои резиниро коркард карда аз он ягон маҳсулоти резинии барои автомобил истифодашаванда масалан полик ё ягон чизи дигар истехсол намудан лозим аст то ки даромаднокӣ зиёд шавад.

Дар шаҳри Хучанд ягон макази диллери автомобилӣ ва муассисаи хизматрасонии автомобилии шабакавӣ вучуд надорад. Танҳо муассисаҳои хизматрасонии автомобилии новобаста ва устохонаҳои шахсӣ фаъолият мекунанд.

Стансияҳои хизматрасонии техникии автомобилҳои (СХТА) дар шаҳр вучуддошта аз рӯи таъиноту вазифаашон дохилишаҳрӣ ва роҳӣ (дар шоҳроҳи Хучанд – Бӯстон ҷойгиршудаҳо) мебошанд. Аз рӯи дараҷаи махсусгардонӣ бошад якчанд намуди корхоро иҷро мекунанд. СХТА – и махсусгардонидашуда аз рӯи тамғаи автомобил вучуд надорад. Дар онҳо ба якчанд намудҳои тамғаи автомобил хизматрасонӣ карда мешавад аммо барои баъзе автомобилҳои нав баъзеашон хизматрасонӣ карда наметавонанд. Дар шаҳри Хучанд аз рӯи шумораи постҳои корӣ СХТА – ҳои хурд, миёна ва калон вучуд доранд. СХТА – ҳои калони шаҳр ин “Кооперативи матлуботи гаражи Довудия”, “ЧСК Сорбон” ва “Маркази таъмири техникии «Автосервиси» - и ҶСП Сомонсуғд,” мебошанд, ки шумораи постҳояшон аз 30 то зиёд мебошад. Аз рӯи нишондиҳандаҳои рақобатӣ дар шаҳр СХТА – ҳои фирмавӣ вучуд надоранд, СХТА – ҳои мавҷуда ба СХТА – и кӯҳна (Маркази таъмири техникии «Автосервиси» - и ҶСП Сомонсуғд), СХТА – и хусусии навсохташуда, СХТА – ҳо барои муассисаҳои нақлиёти автомобилӣ ва муассисаҳо (ЧСК Сорбон), СХТА – и гараҷӣ (Кооперативи матлуботи гаражи Довудия) дохил мешаванд. Аз рӯи нишондиҳандаҳои талабот ба хизматрасонӣ танҳо СХТА – ҳои маъмулии оддӣ вучуд доранд, СХТА – ҳои худхизматрасонӣ ва баргузида (элитарные) вучуд надоранд.

Барои автомобилҳои боркашонӣ классашон миёна ва калони замонавӣ ягон СХТА вучуд надорад. Ҳамаи ин автомобилҳо асосан дар муассисаи нақлиёти автомобилии “ҶДММ – Сайёр” хизматрасонии техникӣ карда мешаванд. Ин муассиса дастгоҳу таҷҳизотҳои замонавӣ надорад аз ҳамин сабаб сифати таъмир он қадар баланд намебошад. Хуб мешуд агар дар вилояти Суғд якто СХТА – и замонавии махсусгардонидашудаи комплексӣ барои автомобилҳои боркашон ташкил карда шавад ва сифати хизматрасонӣ ба ин намуди автомобилҳо баланд бардошта шавад.

Ҳоло мувофиқи маълумотҳои РКД – и вилояти Суғд дар шаҳри Хучанд нуқтаҳои хурду калони хизматрасонӣ ба автомобилҳо 11 адад мавҷуд аст, ки дар дохили баъзеи онҳо боз устохонаҳои хусусӣ мавҷуд аст, масалан дар мошинсароии Довудия 40 устохонаи хусусӣ вучуд дорад. Дар ноҳияи Б. Ғафуров низ дар умуман 40 нуқтаҳои хурду калони хизматрасонӣ ба автомобилҳо амал мекунанд, дар шаҳри Гулистон 2 адад ва дар шаҳри Бӯстон бошад 4 адад.

Нархи хизматрасонӣ шарномавӣ мебошад, байни муассисаҳо ва устохонаҳои шахсӣ рақобат низ вучуд дорад, ки барои ҷалб намудани мизоҷ нархро баланд намеkunанд. Нархи миёнаи хизматрасонӣ барои корҳои алоҳида дар ҷадвали 4 оварда шудааст.

Ҷадвали 4 – Нархи миёнаи хизматрасонӣ ба корҳои алоҳидаи автомобилҳо дар шаҳри Хучанд ва атрофи он (сомонӣ)

№ 6/6	Номгӯи хизматрасонӣ	Истехсоли Руссия	Иномар- каҳо	Нархҳои паст	Нархҳои баланд
Таъмири умумӣ					
1.	Ивази равған, муҳаррик ва филтр	15	20	25	50
2.	Равғанкунии қисмҳои асосӣ (НТ)	10	20	50	50
3.	Ивази филтри ҳаво	3	10	10	10
Таъмири муҳаррик					
4.	Таъмири пурраи муҳаррик	300	550	750	2000
Ноқилкутӣ					
5.	Ивази ноқилкутӣ	100	120	350	480
6.	Таъмири ноқилкутӣи автоматӣ	250	-	-	-
7.	Таъмири қисмҳои ноқилкутӣ	200	300	400	550
8.	Ивази диски такавӣ	25	90	115	200
9.	Ивази амортизаторҳо	15	65	70	70
10.	Ивази пружина	25	110	120	150
11.	Таъмири қисми гашти қафо	80	120	200	270

№ б/б	Номгӯи хизматрасонӣ	Истеҳсоли Россия	Иномар- каҳо	Нархҳои паст	Нархҳои балад
Чудокунӣ ва васлкунӣ пурра					
12.	Чудокунӣ ва васлкунӣ	700	1200	1400	2300
13.	Изолятсияи овозӣ ва изолятсияи ҳароратӣ	600	700	900	1500
Тунакакорӣ					
14.	Таъмири дар	100	150	250	1000
Дигар намудҳои хизматрасонӣ					
15.	Танзими кунҷи чархҳои идорашаванда	30	40	50	70
16.	Балансировка	20	30	30	60
17.	Чудокунӣ шина аз диска	30	60	70	70
18.	Таъмири қисмҳои куҳна	60	60	160	160
19.	Сиёҳкунӣ ойнаҳо	150	250	300	300
20.	Шутушӯи автомобил	20	25	25	30
21.	Тозакунӣ химиявии салон	70	70	90	120
22.	Ивази электрооборудования	200	300	-	-
Корҳои рангуборӣ					
23.	Рангкунӣ як элемент	225	-	-	-
24.	Рангкунӣ пурра	100	1300	1500	2000
25.	Рангкунӣ беруни	800	1200	1500	2000
26.	Суфтакунӣ, пардоздихӣ (Полировка)	250	300	400	-

Сарчашма: Тадқиқоти муаллиф дар нуқтаҳои хизматрасонӣ ба автомобилҳо

Аз нигоҳи мо батанзимдарории нарх дар хизматрасонӣ ба автомобилҳо муносибати махсусро талаб мекунад, вай метавонад аз ҳисоби талаботи бозор ба ин хизматрасониҳо ҷорӣ шавад.

Барои ташаккул додани бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳо ҳуқуқҳои истифодабарандагони хизматрасонӣ ба автомобилҳоро низ мукамал намудан лозим аст. Зеро харидор ҳамавақт ҳақ аст (клиент всегда прав). Ин бозор бе истифодабарандагони ин намуди хизматрасонӣ ягон хел ташаккул ёфта наметавонад. Чунки агар мизоҷ набошад ба стансияҳои хизматрасонии техникии автомобилӣ кор нест.

Ҳоло дар бозор ҳуқуқи истифодабарандагони хизматрасонӣ ба автомобилҳо каме поймол шудааст. Якум ин ки ба хизматрасонӣ кафолат дода намешавад. Масалан мизоҷ автомобилиро аз таъмир мегузаронад пас аз як ҳафта боз автомобилиро таъмирталаб мешавад ва ӯ боз ба таъмир омада боз хароҷот мекунад. Ин аз якҷанд сабабҳо ба амал омаданад мумкин аст.

1. Пастсифат будани қисмҳои эҳтиётӣ.
2. Куҳна ё пастсифат будани дастгоҳу таҷхизотҳо барои таъмир.
3. Набудани таҷхизоти махсус.
4. Дасти иҷро шудани корҳо.
5. Аз рӯи раванди технологӣ иҷро нашудани таъмир.
6. Малакаи пасти челонгар.
7. Нафаҳмидани технологияи ҳозиразамон ва ғайраҳо.

Дар ҳақиқат ҳамаи ин камбудӣҳо дар бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳои шаҳри Хучанд вучуд доранд.

Барои бартараф намудани ин камбудӣҳо якҷанд корҳоро ба роҳ мондан лозим аст. Мукамалкунии танзими давлатии бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз роҳҳои асосии ҳалли ин масъала мебошад. Ҷорӣ кардани талаботҳои иловагӣ барои ташкил кардани стансияи хизматрасонии техникии автомобилҳо ҳангоми иҷозатномадихӣ ва сертификатдихӣ ҳам метавонад ин камбудӣҳоро бартараф намояд.

Рӯз ба рӯз автомобилҳо, дастгоҳу таҷхизотҳо, ва технологияҳои нав ба нав истеҳсол шуда истодаанду ҷои автомобилҳо, дастгоҳу таҷхизотҳо, ва технологияҳои куҳнаро ивазкарда истодаанд. Коргарони ин соҳаро қатъи назар аз коргари маъмурият, коргарони оддӣ ё таъмирчиҳо ва ғайраҳоро бояд барои омӯзиш ба давлатҳои дар ин соҳа пешрафта фиристодан лозим аст, то такмили ихтисос намуда автомобилҳо, дастгоҳу таҷхизотҳо, ва технологияҳои нав ба нав истеҳсол шударо хубтар омӯзанд.

Дигар он ки барои ҳама мизоҷон нархи хизматрасонӣ яхела нест. Ба сару либоси мизоҷон дида нархгузорӣ мекунад. Нархи ягона ё ин ки муайян барои кори муайян вучуд надорад. Баъзе намуди корҳо хело қиммат мебошанд, чунки ба ин намуди кор рақобат кам аст. Масалан барои ташхиси автомобилҳои замонавӣ ва таъмири ноқилқуттии автоматӣ ва ғайраҳо.

Хулоса роҳҳои ташаккули бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳо дар шаҳри Хучанд ин ташкили стансияҳои хизматрасонии техникии автомобилии маҷмуавӣ барои тамғаҳои автомобилҳое, ки шумораашон нисбатан камтаранд, ташкили стансияҳои хизматрасонии техникии автомобилии махсусгардонидашуда барои автомобилҳои тамғаи OPEL ва ERCEDES-BENZ ва мукамалгардонии ҳуқуқҳои истифодабарандагони хизматрасонӣ ба автомобилҳо мебошад.

Адабиёт

1. Маҷмӯаи омили вилояти Суғд. Тоҷикистон: 25-соли Истиқлолияти давлатӣ. TAJSTAT 640 с.
2. Ашуров С.А. Факторы развития станций технического обслуживания автомобилей // Вестник НГУЭУ, 2018.- № 4
3. Чеботаренко Е. С. Перспективные направления модернизации рынка автосервисных услуг Самарского региона. Автореферат – Тольятти, 2011.- 24 с.
4. Караев Р.Х. Организационно – экономические аспекты развития рынка автосервисных услуг в условиях рыночной экономики (на материалах Республики Таджикистан). Диссертация- Душанбе, 2016. - 163 с.
5. Н.В. Пеньшин. Маркетинг и оценка качества на рынке автосервисных услуг. ISSN 0136-5835// Вестник ТГТУ, 2008.- Том14.- №1, Transactions TSTU
6. Тохиров Т.И. Организация станций технического обслуживания автомобилей // Социально-экономические явления и процессы, 2013.- № 9 (55).- С. 110–112
7. И.Ю. Бубнова. Формирование локального рынка автосервисных услуг и факторы, влияющие на его развитие. Вестник Самарского государственного университета, 2009. ¹1 (51)

АННОТАЦИЯ

ҲОЛАТ ВА РУШДИ ХИЗМАТРАСОНӢ БА АВТОМОБИЛҲО ДАР ШАҲРИ ХУЧАНД

Ҳолат ва рушди хизматрасонӣ ба автомобилҳо дар шаҳри Хучанд. Дар мақола таҳлили объективии бозори хизматрасонӣ ба автомобилҳои шаҳри Хучанд оварда шудааст. Дар таҳлил фуруши автомобилҳою қисмҳои эҳтиётӣ, миқдори автомобилҳо ва омилҳои таъсиркунанда ба бозори хизматрасонии автомобилӣ нишон дода шудааст.

АННОТАЦИЯ

АНАЛИЗ ТЕКУЩЕГО СОСТОЯНИЯ РЫНКА УСЛУГ АВТОМОБИЛЬНОГО СЕРВИСА И УСЛУГ В ГОРОДЕ ХУДЖАНДЕ

В статье приведен объективный анализ таджикского рынка автомобилей и автосервисных услуг. Приведен анализ продаж автомобилей на территории Согдийской области. Рассмотрены факторы, влияющие на рынок автотранспортных услуг.

Ключевые слова: автомобильный рынок, транспортные услуги, рынок автосервисных услуг, предприятие автомобильного сервиса, станции технического обслуживания автомобилей.

ANNOTATION

ANALYSIS OF THE CURRENT STATE OF THE MARKET OF SERVICES FOR AUTOMOBILE TRANSPORT IN THE CITY OF KHUJAND

Condition and development of a car service in Khujand. The article provides an objective analysis of the Tajik car and auto service market. The analysis and sales of cars in the territory of Sughd region. The factors influencing the market of motor transport services are considered

Key words: automobile market, transport service, car service market, automobile service enterprise, car service stations.